

elitele locale

Șerban Olah

Editura

Economică

Biblioteca de Sociologie

Referent științific:
prof. univ. dr. Ioan MIHĂILESCU

Redactor:
dr. Mihai MILCA

Coperta:
Adriana POPESCU

Tehnoredactare computerizată:
Elena MILEA

Revizie text:
Daniela MARINESCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
OLAH, ȘERBAN

Elitele locale / Olah Șerban. - București : Editura Economică, 2004
Bibliogr.

ISBN 973-590-903-0

316

Șerban Olah

ELITELE LOCALE

Cuprins

Prefață	13
Introducere	17

Partea I. Teorii clasice și contemporane ale elitelor

Capitolul I. Perspectiva claselor sociale: Karl Marx	27
---	----

Capitolul II. Epoca maselor	33
--	----

Capitolul III. Neomachiavellienii	37
--	----

3.1. Gaetano Mosca	38
--------------------------	----

3.2. Vilfredo Pareto	41
----------------------------	----

3.3. Roberto Michels	46
----------------------------	----

Capitolul IV. Sociologia elitelor și cazul românesc: Traian Brăileanu	49
--	----

Capitolul V. Elitele în societatea americană: Charles Wright Mills	53
---	----

Capitolul VI. Marx și elitiști	57
---	----

Capitolul VII. Abordarea pluralistă a elitelor	67
---	----

Partea a II-a. Elitele economice

Capitolul VIII. Teoria	95
-------------------------------------	----

8.1. Religie și capitalism	95
----------------------------------	----

8.2. Elita economică americană	101
--------------------------------------	-----

8.3. Alte abordări ale elitelor economice și ale capitalismului american	108
---	-----

8.4. Elitele economice britanice	114
8.5. Elitele economice franceze	120
8.6. Elitele economice germane	128
8.7. Apariția capitalismului românesc	138
8.8. Este burghezia română o elită?	144
8.9. Elitele economice est-europene	148
Capitolul IX. Abordarea calitativă	167
9.1. Tehnica de eșantionare	169
9.2. Tehnica de cercetare	170
9.3. Pretestarea ghidului de interviu	179
9.4. Prelucrarea informațiilor	175
9.5. Interpretarea datelor	176
9.5.1. Dificultăți în derularea afacerilor	176
9.5.2. Stilul de viață	177
9.5.3. Averele	178
9.5.4. Factorii succesului economic	179
9.6. Concluzii și ipoteze derivate din ancheta sociologică	181
Capitolul X. Ancheta realizată în anul 2002	183
10.1. Intervievarea elitelor economice locale	184
10.1.1. Eșantionul	184
10.1.2. Tehnicile de culegere a datelor	185
10.1.3. Interpretarea datelor	189
10.2. Metoda „informațiilor bine informați”	199
10.2.1. Lotul de subiecți	199
10.2.2. Ghidul de interviu	200
10.2.3. Interpretarea datelor	200
Partea a III-a. Elitele politice	207
Capitolul XI. Abordări contemporane ale elitelor politice	209
11.1. „The Power Elite”	209
11.2. Elitele politice americane în concepția lui Bart A. Rockman	215
11.3. Elitele politice britanice	222

11.4. Elitele politice franceze	228
11.4.1. Clasa politică franceză (Mattei Dogan)	228
11.4.2. Les sommets de l'Etat (Pierre Birnbaum)	231
11.4.3. La recrutement des elites politiques en France (Ezra Suleiman)	238
11.5. Elitele politice și administrative germane	242
11.6. Stabilitatea elitelor politice	249
11.7. Elitele politice și dezvoltarea economică	254
Capitolul XII. Elitele politice. Trei concepții sociologice românești	261
Capitolul XIII. Transformarea elitelor politice în Europa Centrală și de Est	275
Capitolul XIV. Elitele politice locale	305
14.1. Ancheta din 1999	305
14.1.1. Interpretarea datelor culese prin anchetă	310
14.1.2. Concluzii derivate din anchetă	316
14.2. Ancheta din 2001	319
14.3. „Informatorii bine informați” ai vieții politice locale	329
Concluzii	341
Anexe	345
The local elite	381
Bibliografie	391

Prefață

Modul în care a apărut și s-a dezvoltat un sistem economic și social a preocupat numeroși cercetători pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Apariția sistemului capitalist a preocupat toate marile teorii sociologice și economice. Câteva dintre aceste teorii continuă și astăzi să exercite influență asupra multor cercetători: dinamica dezvoltării stadiale, legea succesiunii modurilor de producție având ca principali factori dinamizatori lupta de clasă, rolul elementelor etice și îndeosebi al moralei protestante, teoria centrului și periferiilor, teoria schimburilor inegale etc. Ideea dezvoltării de tip ciclic ca de altfel și teza evoluției irepetabile deveniseră elemente de referință dominante la sfârșitul secolului al XX-lea. Răsturnările politice și, ulterior, economice și sociale din țările socialiste au reprezentat o mare provocare, și practică și teoretică. Revenirea de la socialism la capitalism a pus în dificultate multe teorii sociologice și economice. Problematika acestei treceri s-a impus în mod evident în foarte multe țări. S-a constatat însă rapid că utilizarea vechilor teorii pentru a explica diversele „tranziții” nu mai este suficientă, ci este nevoie de elaborarea unor noi sisteme teoretice și metodologice.

Una dintre cele mai atractive modalități de explicare a tranzițiilor a fost teoria elitelor. În fostele țări socialiste, o asemenea perspectivă reprezenta o atractivitate suplimentară după câteva decenii în care gândirea a fost dominată de teoria rolului maselor. Teoriile privind rolul elitelor se reîntâlnesc mai curând cu preocupările lui Max Weber decât cu abordările lui Comte, Marx sau ale structuraliștilor funcționaliști.

Pe parcursul a câtorva ani au fost elaborate mai multe studii privind noile elite economice, politice sau intelectuale. Întrebarea este cum au apărut noile elite câtă vreme analiza retrospectivă a perioadei socialiste pune în evidență faptul că nimic în acea perioadă nu permitea să se afirme existența unui asemenea potențial. La această întrebare s-au dat răspunsuri din mai multe perspective: politice și ideologice, jurnalistice sau folclorice. Foarte rapid s-a impus o ipoteză aparent plauzibilă – noile elite, mai ales cele economice, s-au stabilit

prin mijloace nelegale sau imorale. S-a considerat că prin muncă și acumulare cinstite, prin competențe manageriale și antreprenoriale nu se poate dobândi un statut economic ridicat, nu se pot face averi. O asemenea explicație putea să fie o armă politică foarte periculoasă, iar ea a și fost folosită în disputele dintre partide, mergându-se pe o schemă foarte simplistă: toți corupții sunt în partidul advers, în timp ce propriul partid este imaculat. O asemenea explicație răspundea și la unele frustrări sociale. Mulți oameni, nemulțumiți de slăbii lor avans economic sau chiar de degradarea situației lor economice îmbrățișau fără reținere explicația că marile averi s-au făcut numai prin furt. Dificultățile lor economice găseau astfel o scuză foarte onorabilă – ținuta lor morală superioară i-a împiedicat să practice ilegalitățile comise de noii îmbogățiți.

În aceste condiții, în abordarea problemei elitelor și îndeosebi a emergenței noilor elite locale, domnul Șerban Olah s-a confruntat cu două mari dificultăți. Pe de o parte, din punct de vedere teoretic, marea diversitate a abordărilor, insuficiența unor analize teoretice, lipsa de rigoare a unor teoretizări grăbite. Pe de altă parte, din punct de vedere al percepției sociale a noilor elite, existența unor atitudini negative care generau obstacole în calea unor abordări obiective. Cred că, în lucrarea *Elitele locale*, domnul Șerban Olah a depășit cu succes ambele obstacole, oferindu-ne una dintre cele mai consistente analize din domeniul abordat.

Partea întâi a lucrării este predominant teoretică. Autorul face un inventar complet al marilor teorii privind elitele, teorii elaborate în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Sunt prezentați marii teoreticieni al elitelor: Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Roberto Michels, Karl Marx, Charles Wright Mills, Raymond Aron etc. În marile construcții teoretice privind elitele sunt integrate și contribuțiile românești (îndeosebi cele ale lui Traian Brăileanu și Mihai Eminescu).

Partea întâi se constituie într-un bun și consistent compendiu al marilor contribuții privind teoria elitelor. Autorul reușește să prezinte elementele esențiale ale fiecărei teorii, modul de articulare cu alte teorii și face analize critice pertinente din perspectiva racordării la realitate a acestor teorii sau din perspectiva consistenței lor logice. Analizele teoretice din această parte a lucrării au un rol conceptual și

metodologic important în realizarea cercetărilor privind elitele din România.

Scopul principal al cărții domnului Șerban Olah este analiza elitelor economice. Făcând referi la o perioadă istorică lungă, autorul încearcă să surprindă modul de constituire, funcționare și circulație a elitelor în diverse contexte socioeconomice. Emergența elitelor economice în Europa de Vest este făcută atât din perspectiva dezvoltată de Max Weber în lucrările privind etica protestantă și spiritul capitalismului, cât și în unele lucrări mai recente. Sunt, pe rând, analizate elitele economice americane, britanice, franceze și germane, autorul reușind să surprindă multe elemente comune, dar și diferențieri. La fel ca și în prima parte, teoriile românești sunt integrate în marile preocupări privind elitele. Bazându-se pe teoriile și studiile făcute în România, doctorandul încearcă să răspundă la câteva întrebări importante: cum a apărut burghezia românească, dacă burghezia românească este o elită, ce are specific capitalismul din România comparativ cu alte țări est-europene.

Analiza teoretică generală a elitelor și analiza elitelor economice din diferite contexte istorice și economice permit autorului să stabilească principalele conceptele, metode și tehnici de cercetare pe care le folosește în analiza elitelor locale. Spre deosebire de multe lucrări apărute în România cu privire la elite, lucrarea domnului Șerban Olah are meritul că nu se oprește doar la o analiză teoretică și metodologică, ci realizează și o interesantă cercetare de teren a elitelor economice locale. Studiile privind elitele economice locale sunt foarte greu de realizat prin metode și tehnici de cercetare sociologică. Anchetele nu se pretează la standardizare; interviurile în profunzime nu pot fi făcute decât de persoane calificate și iau mult timp; datele obținute prin discuțiile cu întreprinzătorii se cer a fi validate și prin informații obținute din alte surse; există o mare reticență în a răspunde la interviuri. Cu toate acestea, autorul s-a încumetat la o muncă foarte grea, realizând de unul singur interviurile cu întreprinzătorii care formează elita locală. Acest mod de analiză a prelungit mult perioada de culegere a datelor, dar a permis elaborarea unei lucrări temeinice, bazate pe metode și tehnici sociologice validate și nu doar simple comentarii politico-sociologice asupra elitelor românești.

Folosind mai multe surse de documentare, domnul Șerban Olah reușește să ofere o analiză consistentă a elitelor economice locale și să răspundă la câteva probleme importante: de unde au apărut noii întreprinzători; ce relație există între noii întreprinzători și fosta nomenclatură locală dinainte de 1989; care sunt problemele importante cu care se confruntă elitele economice locale; relațiile dintre elitele comerciale și cele bancare; relațiile dintre elitele economice și cele politice. Autorul conchide că în constituirea elitelor economice bihorene au jucat un rol important următorii factori: statusul deținut înainte de 1989; sistemul relațional local; folosirea sistemului relațiilor de rudenie; fenomene frecvente de eludare a legilor. Analiza de teren făcută elitelor economice din Bihor și a legăturilor acestora cu elitele politice locale și naționale constituie o contribuție substanțială la dezvoltarea teoriei elitelor din România.

Analiza elitelor economice este completată în partea a doua a lucrării de analiza elitelor politice. În mare măsură este urmată schema din prima parte: prezentarea marilor teorii privind elitele politice; funcționarea elitelor politice în diverse țări și zone (S.U.A., Franța, Italia, Germania, Europa de Est). În majoritatea situațiilor, autorul stabilește că funcționarea și reîmprospătarea elitelor sunt, în mare parte, controlate de stat. Un rol important revine în această privință școlilor superioare pentru elite.

Domnul Olah pune în evidență faptul că în toate țările (ca și în zona Bihorului, pe care a studiat-o) elitele economice și politice sunt strâns legate ca interese. În multe țări, pătrunderea în categoriile superioare ale elitelor politice este condiționată de statusul economic ridicat; iar dacă vârfurile elitelor politice se manifestă permisiv față de noii veniți cu un status economic mai scăzut, este pentru că sunt convinși că, în mod sigur, aceștia își vor depăși rapid condiția economică.

Lucrarea domnului Șerban Olah este bine realizată, consistentă din punct de vedere teoretic și metodologic, conține multe contribuții originale și sperăm că se impună rapid în domeniul cercetării sociologice a elitelor.

Prof. univ. dr. IOAN MIHĂILESCU

5 iulie 2004

Introducere

Moto: „eu înțeleg prin elită acei indivizi care posedă calități de inteligență, caracter, capacitate, conducere de nivel remarcabil”

V. Pareto, *The Mind and Society*

În urmă cu mai bine de patruzeci de ani, sociologul radical american Charles Wright Mills făcea următoarea afirmație: „marile decizii se realizează dincolo de sfera controlului oamenilor obișnuiți, dar le influențează comportamentul și concepțiile” (C.W. Mills, 1956, pag. 3). Cu alte cuvinte, puterea într-o societate aparține unei **minorități** care a fost analizată de o bogată literatură sociologică fie prin noțiunea de clasă politică, clasă dominantă, elită sau elite. Această **minoritate** (elita) este făuritoarea istoriei, în vreme ce **majoritatea** (masa) suportă actul guvernării și manipulării elitei.¹

Termenul „elită” provine din latinescul „eligere” (a alege) și are ca sens general „ceea ce este apreciat într-o activitate ca fiind mai bun, obiecte sau indivizi ale căror performanțe sunt considerate ca fiind superioare mediei clasei sau grupului din care fac parte” (I. Ungureanu, 1993, pag. 215).

Există o serie de definiții sociologice ale elitei, dar, indiferent de perspectivele de abordare, ideea esențială rămâne aceeași: grupuri sociale care au monopolizat într-un fel sau altul, autoritatea și puterea, exercitându-le pe acestea din urmă printr-o formă sau alta de dominație (economică, socială, politică, culturală sau ideologică).²

¹ Bădescu I., *Sociologia eminesciană*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, pag. 140.

² Ungureanu I., *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993, pag. 215.

În ceea ce privește prezența sociologică a conceptului de elită în spațiul românesc trebuie făcută o remarcă importantă. Cu toate că sociologia românească se poate lăuda cu lucrări remarcabile despre problematica elitelor, conceptul menționat anterior a dispărut din vocabularul științelor sociale în perioada regimului comunist. Așa cum afirmă Călin Anastasiu în articolul „Întoarcerea conceptelor din exil“, apărut în numărul 4/1995 al revistei „Polis“: „conceptul de elită și cu atât mai mult cel de elită politică au fost atacate și în cele din urmă ostracizate de către corifeii propagandei comuniste. De ce oare să fi existat o atât de mare inversunare împotriva unui concept sociologic? Lăsat în libertate, continuă Anastasiu, un asemenea aparat conceptual ar fi produs analize demistificatoare asupra regimului.“

Dacă luăm în considerare o serie de lucrări importante despre problematica elitelor, ajungem la concluzia că autorul articolului menționat are multă dreptate. Gustave Le Bon, Ortega Y Gasset, Mosca, Pareto sau Michels au fost acei „dez-vrăjitori“ sau „demistificatori“ ai iluziilor politice ale perioadei supuse analizei.³ Autorii menționați au trăit acea epocă de emancipare a maselor de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, când, „pe neașteptate, mulțimea a devenit vizibilă, s-a instalat în locurile de prim rang ale societății“ (Ortega Y Gasset, 1994, pag. 44). Acea epocă a alimentat prin intermediul marilor partide socialiste „speranțele unei ulterioare democratizări a societății europene“.⁴ Pornind de la această idee, Roberto Michels va ajunge la acea concluzie foarte pesimistă a legii de fier a oligarhiei, care parcă a anticipat dezastrul ce a urmat, bolșevizarea unei părți importante a lumii.⁵ Michels intră astfel în polemică cu Marx asupra viitorului „societății fără clase“ căci „atunci când masele și-au ales conducătorii, practic și-au ales proprii ei stăpâni“ (R. Michels, 1962, pag. 82).

³ D. Dungaciu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane* (coordonator Ilie Bădescu), București, Editura Eminescu, 1996, p. 604.

⁴ Ibidem, p. 604.

⁵ S. M. Lipset, *Introducere la „Political Parties“ de Roberto Michels*, New York, The Free Press, 1962, p. 25.

Într-o țară considerată în lume un exemplu pentru ceea ce înseamnă „democrația“, S.U.A., un sociolog radical dezvăluia lumii o societate caracterizată printr-o democrație participativă formală, o societate de masă, manipulată de o elită trinitară (economică, militară, politică) constituită într-o veritabilă clasă socială. Analiza lui Wright Mills dovedea pentru o durată lungă (1900-1955) faptul că gradul de mobilitate socială pe verticală (în sensul accederii indivizilor din clasele de mijloc și inferioară în clasa superioară) este foarte redus.⁶ Mitul american al self-made-man-ului era astfel pus la îndoială într-un mod cât se poate de științific.

Trebuie să mai facem o remarcă. Sociologia elitelor înseamnă o literatură foarte bogată, care nu poate fi epuizată într-o teză de doctorat. În prima parte ne vom opri asupra așa-numitelor teorii „oligarhice“ care cuprind autori precum: Gustave Le Bon, Ortega y Gasset, Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Roberto Michels și Charles Wright Mills, dar și asupra concepțiilor „pluraliste“ precum cele ale lui Robert Dahl, Raymond Aron sau David Riesman.

În partea teoretică a tezei am inclus și concepțiile a doi mari sociologi români: Mihai Eminescu și Traian Brăileanu. Așa cum bine observă Ilie Bădescu în lucrarea „Sociologia și geopolitica frontierei“, Mihai Eminescu a răsturnat perspectiva teoriilor elitiste care afirmau rolul pozitiv al elitelor în istorie, „întrucât a dovedit că elita, alias „pătură superpusă“, poate deveni forța dezorganizatoare și irațională față cu clasele pozitive și cu «țara reală»“ (I. Bădescu, 1995, pag. 347).

Opera lui Traian Brăileanu este fundamentală în înțelegerea elitelor în spațiul românesc. Brăileanu „este unul dintre marii sociologi români – din seria lui Eminescu, Gusti etc. – care nu au plecat de la teorie (occidentală, de cele mai multe ori), ci de la realități în fața cărora, atunci când își proba inconsistența, teoria, fie și «clasică», era amendată sau chiar abandonată“ (D. Dungaciu, 1996, pag. 579). Exemplul lui Traian Brăileanu este extrem de

⁶ D. Dungaciu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane* (coordonator Ilie Bădescu), București, Editura Eminescu, 1996, p. 606.

important pentru orice sociolog contemporan care analizează elitele din societatea românească. Căci, așa cum dovedește profesorul de la Cernăuți, teoriile occidentale trebuie luate doar ca puncte de reper. A confunda concluziile lor cu adevărurile despre elitele românești este o greșeală foarte mare. Dar reflectarea asupra unor teorii fundamentale este un exercițiu necesar, un rezervor de idei, de puncte de vedere, de la care trebuie să pornească orice analiză sociologică a elitelor.

În opinia noastră un izvor important al teoriilor oligarhice este sociologia claselor sociale a lui Karl Marx. În fapt, teoriile oligarhice pot fi considerate ca o reacție conservatoare față de ascendența mișcării socialiste, mișcare care, după cum se cunoaște, a fost mult influențată de teoria sociologică și economică marxistă. Pe de altă parte, cum vom vedea, cu toată opoziția față de Marx, teoriile elaborate de Mosca, Pareto sau Michels se intersectează în unele puncte cu ideile marelui titan al gândirii socialiste. Nu în ultimul rând trebuie să menționăm că analiza sociologică din „Elita puterii” este o sinteză a gândirii neomachiavellienilor și a celei marxiene.⁷ Tocmai din motivele menționate credem că se impune reflectarea asupra sociologiei claselor sociale, un moment remarcabil al tradiției sociologice.

Teoriile oligarhice sau moniste diferă de cele democratice sau pluraliste, care, așa cum afirmă Dragoș Aligică în articolul „Observații privind teoria elitelor” din revista „Polis”, nr. 4/1995, „aduc, ca noutate, o rafinare a teoriilor centrate pe societate și public, în sensul că introduc explicit legea de fier a oligarhiei în structura acesteia”.

O lucrare importantă pentru ilustrarea concepției pluraliste este „Who Governs?”⁸ (Cine guvernează?), scrisă de americanul Robert Dahl. El a urmărit schimbările apărute la nivelul vieții politice din New Haven, un oraș din zona de nord-est a Statelor Unite ale Americii, începând cu 1784, până la jumătatea secolului

⁷ M. Cherkaoui, *Tratat de sociologie* (coordonator R. Boudon), București, Editura Humanitas, 1997, p. 133.

⁸ Robert Dahl, *Who Governs?*, New Haven, Yale University Press, 1961.

XX. Deși studiul său este exploratoriu, scopul este de a demonstra că structura de putere e mai degrabă compusă din grupuri dispersate de actori decât din grupuri unificate. Observăm în acest caz o abordare opusă modelului „Power Elite” în care credea cu tărie Wright Mills. Nu există în New Haven o clasă conducătoare, căci pentru trei domenii distincte de decizii politice: nominalizările în funcțiile publice, redezvoltarea urbană și educația publică, decidenții sunt grupuri diferite de actori. Modelul clasei conducătoare este legat mai degrabă de perioada 1784-1842, când funcțiile publice au fost aproape în întregime privilegiul „patricienilor”.

Perioada 1900-1955 este caracterizată de existența unei mari coaliții centrate pe funcția executivă. În acest model, doar primarul este membrul tuturor coalițiilor majore și în fiecare dintre ele este unul dintre cei mai influenți doi sau trei indivizi.

Nu toți cetățenii cu drept de vot participă în aceeași măsură la luarea deciziilor. Astfel, sistemul politic cuprinde: lideri, vicelideri, cei interesați de politică, cei cu apariții episodice (care doar votează) și nonparticipanții.

Astfel, analizând sistemul politic din New Haven, Robert Dahl demonstrează că formulele „elită conducătoare” și „elită a puterii” sunt etichete greșite, că ambele reprezintă și concep eronat tipul de structură a puterii ce există în S.U.A. și în democrație în general.⁹

Una dintre cele mai importante probleme legate de transformarea societăților est-europene după căderea „Cortinei de Fier” este formarea elitelor. După cum afirmă sociologul Dumitru Sandu¹⁰, sociologia difuză a elitelor se raportează la o serie de teorii explicative: teoria elitei neocomuniste, teoria elitei antinaționale, teoria continuității tehnocrației, teoria dreptului natural al vechilor elite, teoria selecției și promovării prin corupție. Care dintre aceste teorii explică în cea mai mare măsură starea

⁹ Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, Iași, 1999, pag. 148.

¹⁰ Sandu Dumitru, *Sociologia tranziției*, Editura Staff, București, 1996, pag. 28.

elitelor românești? Este o întrebare care provoacă cercetarea socială.

În partea a doua a lucrării ne-am propus să analizăm elita economică locală. Pe de o parte, motivele financiare ne-au constrâns a ne limita la contextul local. Pe de altă parte, cunoașterea sferei elitelor locale nu este lipsită de importanță dacă ne propunem ca pe viitor să cercetăm contextul național. Lectura unor autori precum C. W. Mills¹¹ sau R. A. Dahl¹² poate dovedi această afirmație.

Ceea ce am dorit a fost să răspundem la o serie de întrebări: care este compoziția elitei economice locale? care este stilul de viață al membrilor săi? care sunt dificultățile cu care se confruntă în perioada actuală? care este criteriul selecției în elită? care sunt factorii care explică succesul economic? ce relații există între elitele economice și cele politice? care este nivelul de trai al elitei economice? cum s-a derulat procesul de privatizare a întreprinderilor orădene?

Partea a II-a începe cu examinarea unor teorii clasice și actuale despre elitele economice. Autori occidentali precum: Max Weber, Charles Wright Mills, Bart Rockman, Pierre Bourdieu, John Scott, Jean Charles Szurek, Georges Mink, Tamas Kolosi, Ivan Szeleny sau Victor Nee au realizat studii de mare valoare pentru înțelegerea problematicii elitelor economice. Dacă ne gândim la lucrările românești în care este tratată problema elitelor economice, nu putem să nu ne referim la autori precum: Ștefan Zeletin, Mihail Manoilescu, Ilie Bădescu, Sandu Dumitru sau Vladimir Pasti.

În continuare, este analizată metodologia anchetei aplicate în municipiul Oradea, precum și datele obținute. În perioada 1999-2002 am realizat trei cercetări pe baza tehnicii interviului semi-structurat. Am intervievat în total 121 de membri ai elitei economice locale și de asemenea zece „informatori bine informați”, persoane care, prin profesia și funcția pe care le dețin, cunosc în profunzime

¹¹ C.W. Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956, pag. 120.

¹² G. Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, Iași, 1999, pag. 147.

viața economică din Oradea. Noi credem că din combinarea datelor celor trei cercetări rezultă concluzii și ipoteze importante pentru teza noastră. Despre elitele economice orădene nu există date de cercetare anterioare. Tocmai din acest motiv ne-am gândit că o abordare calitativă bazată pe aplicarea unor interviuri semistructurate este cel mai bun mod de a cerceta elitele economice, de a formula ipoteze care pot fi testate prin metode cantitative. O astfel de anchetă nu este o întreprindere ușoară pentru un cercetător aflat la început de drum. Dar este o experiență necesară, care pune la încercare pregătirea teoretico-metodologică a celui care vrea să descifreze universul elitelor.

A compara, afirmă Mattei Dogan¹³, este modul obișnuit de a gândi. Nimic nu este mai natural, consideră marele savant, „decât de a considera oamenii, ideile sau instituțiile în relație cu alți oameni, alte idei, alte instituții ... Un sociolog care compară descoperă capcana etnocentrismului și în plus poate găsi și un mijloc de a o învinge” (M. Dogan, 1993, pag. 7). Pornind de la această idee a comparației, în sociologia politică, ne-am gândit să scriem a III-a parte despre elitele politice. Cititorul, și în același timp criticul, va descoperi o serie de elemente referitoare la abordările contemporane ale elitelor politice occidentale, latino-americane, dar și o serie de cercetări și analize referitoare la transformarea elitelor politice din Europa Centrală și de Est.

Un rol important în această parte a lucrării îl are capitolul al doisprezecelea referitor la o serie de concepții sociologice românești cu privire la elitele politice. Căci Mihai Eminescu, Mihail Manoilescu și Dimitrie Gusti au ilustrat atât de interesant realitatea românească, încât noi considerăm că orice cercetare asupra elitelor politice din țara noastră trebuie să pornească de la studiile acestor mari maeștri ai teoriilor sociale.

¹³ Mattei Dogan, Dominique Pellassy, *Cum să comparăm națiunile*, Editura Alternativa, București, 1993, pag. 7.

Ultimul capitol este destinat prezentării cercetărilor noastre asupra elitelor politice orădene, realizat cu ajutorul tehnicii interviului semidirectiv. Am intervievat în total 55 de membri ai elitelor politice locale și opt jurnaliști pe care i-am numit „informatori bine informați”.

Conceptul de elită politică poate fi ilustrat prin intermediul unuia dintre titanii gândirii sociologice, germanul Max Weber. În eseurile sale despre politică și religie¹⁴, conceptul folosit de Weber este de „strat de politicieni”. El și-a fondat definiția pe presupunerea că în cadrul civilizației moderne există o autonomie în creștere a diferitelor sfere ale vieții, precum religia, economia politică, dreptul și educația¹⁵. Așa cum afirmă sociologul polonez Włodzimierz Wesolowski¹⁶, din studiul lui Weber se poate infera faptul că fiecare sferă autonomă a vieții are propria elită.

Emergența statului modern cu organele sale legislative și executive, formarea partidelor politice de masă, dezvoltarea asociațiilor civice și a grupurilor de interes, contribuie toate la crearea unui strat de „politicieni reformiști”, angajați în formularea și implementarea deciziilor cu consecințe macrostructurale. Aceste decizii sunt formulate în primul rând prin intermediul organelor statului. Pentru Weber politica reprezintă un proces în care grupurile luptă pentru a-și realiza interesele și ideile politice prin intermediul instituțiilor statului. Astfel statul și activitatea sa pun în evidență rolul politicianului. Weber a definit activitatea politică pe două căi: într-un fragment el scrie că „politica pentru noi înseamnă lupta pentru cucerirea puterii sau a influenței în distribuirea puterii,

¹⁴ Włodzimierz Wesolowski, *The Role of Political Elites in Transition from Communism to Democracy: The case of Poland*, Sisyphus, 2(VIII), Warsaw, 1992, pag. 77.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

fie că este vorba de state sau de grupurile dintr-un stat”¹⁷. Într-un alt fragment el afirmă că „trebuie să înțelegem politica prin conducere sau influențarea conducerii, a asociației politice, a statului”¹⁸.

Abordarea weberiană poate fi caracterizată prin postularea unei distincții analitice clare între elita politică și alte elite (de exemplu, elita de avere sau elita intelectuală). Doar cei care formulează sau influențează deciziile statului sunt membri ai elitei politice. Astfel, doar oamenii implicați în activitatea politică, un proces de articulare a cererilor și orientărilor, precum și în procesul transformării acestor cereri și orientări în politici statale, pot fi considerați ca membri ai elitei politice, în sens weberian¹⁹. Astfel, pornind de la teoria weberiană, putem afirma că „în societățile moderne democratice, politicienii sunt divizați în «cei de la guvernare» și «cei din opoziție»”, de aceea este util să considerăm elita politică prin ambele laturi ale activității politice. Grupul care deține la un moment dat puterea de stat poate fi numit „elită guvernamentală”²⁰.

Iată deci o primă ilustrare a conceptului de elită politică. Perspectiva paretiană, pe care o vom prezenta în prima parte a tezei, este diferită de cea weberiană, elita politică fiind analizată în legătură cu stratificarea socială. Este un strat care combină resursele de bogăție, putere și prestigiu și este caracterizat prin elemente specifice precum legăturile personale și coeziunea de grup. Elita politică, în sensul paretian, este o parte a unui fenomen mai general al elitei, care cuprinde membrii stratului superior al societății²¹. Acei cercetători²² care urmează perspectiva paretiană

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, p. 78.

²¹ Ibidem.

își concentrează studiul asupra compoziției elitei, în special asupra originii sociale și a legăturilor interne din „înălțele cercuri” ale societății. Există de asemenea tendința²³ de a ilustra unitatea elitei politice cu a altor straturi superioare ale societății.

Noi considerăm că atât concepția weberiană, cât și cea paretiană sunt puncte de reper importante pentru orice cercetător al elitelor politice, nici un sociolog neputându-și permite să nu acorde o mare atenție operelor celor doi titani ai istoriei sociologiei.

În cadrul analizei teoretice a elitelor economice și politice am încercat o privire comparativă, întrucât pe de o parte modelele de recrutare a elitelor economice sunt dependente de tipul de capitalism corespunzător diferitelor societăți, iar pe de altă parte modelele de recrutare a elitelor politice diferă și ele de la o societate la alta. Întâlnim astfel un capitalism anglo-american, francez, german sau est-european – „capitalism fără capitaliști”, cum îl numește Ivan Szeleny.²⁴ Dacă modelele francez și britanic sunt cele mai „elitiste”, având în vedere rolul important jucat de universități precum Cambridge, Oxford, E.N.A. în selecția înalților funcționari politici, iar cel american pune un accent mai mare pe succesul economic, în societățile est-europene problema recrutării elitelor politice este legată într-o mare măsură de vechiul regim autoritar.

Am dorit însă ca teza noastră să nu fie una axată pe analiza unor concepții teoretice, și tocmai de aceea am petrecut o mare parte din timp pe teren, intervievând.

Concepțiile teoretice ne-au ghidat la formularea instrumentelor de cercetare. Ne-am dat seama că nu ne putem apropia foarte mult de realitate intervievând doar membri ai elitelor economice și

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Eyal, Gil, Szeleny, Ivan, Townsley Eleanor, *Capitalism fără capitaliști*, Editura Omega, București, 2001.

politice. Am înțeles că este necesar să intervievăm subiecți având o profundă cunoaștere a actorilor economici și politici. Astfel, am ajuns să aplicăm două cercetări cu „informatori bine informați”, jurnaliști, polițiști, persoane din conducerea unor organizații care au legături cu oamenii de afaceri.

Anchetele realizate sunt sociologice și nu polițienești. Tocmai de aceea credem că ne-am apropiat de unele adevăruri, am pus în evidență o serie de mecanisme de recrutare a elitelor și legăturile care există între elitele economice și cele politice. Există însă zone impenetrabile cu ajutorul tehnicilor de cercetare sociologică, pe care probabil nici anchetele de poliție nu le descoperă. O anchetă sociologică descoperă anumite laturi ale adevărului despre faptul cercetat și nu întregul adevăr. Este oare acesta un motiv de îndoială cu privire la puterea sociologiei? Și în științele exacte sunt zone neexplicate, zone de nepătruns. Cu atât mai mult e de înțeles de ce o știință atât de tânără cum este sociologia are o putere de pătrundere a adevărului limitată.

Totodată am înțeles că orice teorie sociologică este legată de un context spațio-temporal. Tocmai de aceea, credem noi, teoriile occidentale sau chiar est-europene sunt utile formulării unor instrumente de cercetare, însă nu trebuie să cădem în capcana lor atunci când analizăm spațiul românesc. Pentru acest spațiu este necesar să formulăm propriile ipoteze prin cercetări calitative pe care apoi să le testăm prin anchete pe bază de chestionar.

Noi am încercat să descriem realitatea și să formulăm ipoteze. Studiul nostru este deci explorator.

Trebuie să menționăm că sensul în care am considerat noțiunea de elite este altimetric, persoane care ocupă poziții-cheie în diferite organizații politice și economice, și nu meritocratic.

Poate fi însă subiectul unei alte lucrări sensul meritocratic al noțiunii de elită, cum contribuie elitele la dezvoltarea economico-socială.

Ca o ultimă observație, subiecții intervievați în cercetările noastre sunt persoane cu o agendă zilnică foarte încărcată. Acesta a fost un mare obstacol pentru noi și a însemnat multe luni de muncă de teren.

De multe ori am fost refuzați de subiecți care probabil au vrut să ascundă unele fapte legate de ascensiunea lor socială. Chiar și nonrăspunsurile însă trebuie să-l ghideze pe sociolog, trebuie să-l facă să-și pună întrebări.

Credem că atât răspunsurile, cât și nonrăspunsurile ne-au ajutat să realizăm acest studiu. Cititorul și în același timp criticul își va spune părerea despre teza noastră, dacă aduce sau nu un plus de cunoaștere științifică.

Partea I

Teorii clasice și contemporane ale elitelor

Capitolul I

Perspectiva claselor sociale:

Karl Marx

Karl Marx aparține acelei rare categorii de oameni de știință a căror personalitate a marcat profund, pe de o parte, evoluția societății, pe de altă parte, reflecția științifică asupra socialului. Indiferent că se recunoaște sau nu, că este criticat sau apărut, Marx a exercitat și exercită o puternică influență asupra intelectualității științelor sociale. Făcând o „chirurgie“ a teoriilor oligarhice, îl descoperim pe Marx la tot pasul. Le Bon și Ortega y Gasset treceau prin filtrul reflexiei lor aristocrate o epocă ce era mult influențată de Marx, epoca emancipării maselor; chiar dacă nu era de acord cu o serie de idei sociologice ale lui Marx, conceptul de „clasă politică“, elaborat de sociologul italian Mosca, nu intră în conflict cu conținutul social al marxismului considerat o dogmă economică, dar mai ales o filosofie a istoriei.¹ Deși i-a ironizat pe „socialiștii care jură pe cuvântul lui Marx și Engels ca pe o comoară a tuturor cunoștințelor umane“², Pareto a recunoscut că noțiunea de luptă de clasă i-a influențat viziunea asupra istoriei pe o cale majoră și întotdeauna a fost de acord cu faptul că Marx a fost cel dintâi care a pus accent pe lipsa de armonie a intereselor de clasă. Aprecierea pentru Marx e exprimată de Pareto în următoarea frază: „Socialiștii au în întregime dreptate în accentuarea mari

¹ J. H. Meisel, *Pareto and Mosca*, Prentice Hall, N. J., 1965, p. 8.

² L. Coser, *Masters of Sociological Thought*, Harcourt, New York, 1971, p. 412.

importante a luptei de clasă și în afirmația că este marele fapt dominant în istorie" (L. Coser apud Pareto, 1977, pag. 412).

Lucrarea lui Roberto Michels, „Partidele politice“, este o polemică la adresa ideii marxiste despre societatea proletariană, căci „majoritatea ființelor umane, într-o condiție de tutelaj etern, sunt predestinate printr-o necesitate tragică să se supună dominației unei simple minorități și să constituie pedestalul unei oligarhii“ (R. Michels, 1962, pag. 353). Totuși, în finalul lucrării sale, Michels avea să recunoască inexistența unei contradicții între doctrina conform căreia istoria este înregistrarea unei serii continue de lupte de clasă și cea care afirmă că lupta de clasă culminează în mod ireversibil cu crearea noilor oligarhii care fuzionează cu cele vechi.³

Cum am remarcat anterior, teoria asupra elitelor puterii în societatea americană, opera lui Charles Wright Mills este de fapt o încercare de unificare a perspectivei neomachiaveliene cu cea marxiană.

Din exemplele menționate anterior rezultă că un studiu despre teoriile oligarhice, care începe cu prezentarea sociologiei lui Marx, nu este o greșeală, ci chiar un fapt care se impune pentru o analiză clară.

Analiza claselor sociale apare în câteva dintre lucrările importante ale lui Marx cum ar fi: *Manifestul Partidului Comunist*, *Capitalul* și *18 Brumar al lui Ludovic Napoleon*. „*Manifestul Partidului Comunist*“ (1848) este un pamflet propagandistic în care Marx și Engels și-au prezentat ideile științifice în colectiv. Întreaga istorie este istoria luptei de clasă, oameni liberi și sclavi, patricieni și plebei, nobili și iobagi, pe scurt opresori și opresați, care au fost într-o opoziție constantă și au dus o luptă înverșunată, uneori secretă, alteori deschisă, care întotdeauna s-a terminat cu transformarea revoluționară a întregii societăți sau cu pieirea claselor aflate în luptă.

Aici apare ideea decisivă: istoria umană este caracterizată de lupta grupurilor umane care vor fi numite clase sociale, definite în primul rând prin antagonismele dintre opresori și opresați și în

³ R. Michels, *Political Parties*, The Free Press, New York, 1968, p. 354.

cel de-al doilea rând de tendința de polarizare în două blocuri, și numai două.

Joseph Schumpeter consideră că atunci când interpretăm opera lui Marx problema principală este cum măsurăm intensitatea anumitor idei. Căci, dacă suntem adversari ai lui Marx, putem afirma cu dușmănie că intrarea în istorie a claselor sociale se face o dată cu celebra afirmație din „*Manifestul Partidului Comunist*“, că istoria societății este istoria claselor sociale.⁴ Dar dacă analizăm la o altă intensitate și considerăm că evenimentele istorice pot fi adesea interpretate în termenii intereselor și atitudinilor de clasă și că structura de clasă existentă este întotdeauna un factor important în interpretarea istorică, atunci vorbim despre o concepție validă.⁵

Să continuăm analiza lucrării lui Marx. Burghezia este incapabilă de a-și menține ascendența fără revoluționarea permanentă a tehnicii de producție. Burghezia, credea Marx, a dezvoltat forțele de producție în câteva decenii mai mult decât societățile precedente în multe secole. Angajați într-o competiție sălbatică, capitaliștii nu pot să nu revoluționeze mijloacele de producție. Burghezia creează o piață mondială; ea distruge rămășițele sistemului feudal și comunitățile tradiționale. Dar la fel cum forțele de producție au dat naștere regimului capitalist, dezvoltându-se în inima societății feudale, la fel forțele de producție care vor da naștere regimului socialist cresc în inima societății moderne.

Care este baza antagonismului caracteristic societății capitaliste? Este contradicția dintre forțele și relațiile de producție. Burghezia creează în mod constant mijloace mai puternice de producție. Dar relațiile de producție care sunt atât relații de proprietate, cât și de distribuție a veniturilor nu se transformă la fel de repede. Sistemul capitalist este capabil de a produce tot mai mult, dar în ciuda creșterii în bogăție a celor puțini, sărăcia rămâne pentru cei mulți. Contradicția va produce o criză revoluționară. Proletariatul, care constituie și va constitui marea majoritate a

⁴ J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, George Allen & Unwin, 1954, p. 15.

⁵ Ibidem, p. 15.

populației, va deveni o clasă, o entitate socială aspirând la cucerirea puterii și transformarea relațiilor sociale. Dar revoluția proletariului va fi diferită de toate revoluțiile trecute. Toate revoluțiile trecutului au fost realizate de minorități pentru beneficiul minorităților. Revoluția proletariului va marca de acum sfârșitul claselor și caracterul antagonic al societății.

Care este înțelesul noțiunii de clasă socială? În „Capitalul”, Marx distinge trei clase, legate de trei surse de venit diferite: cei care dețin forța de muncă, posesorii capitalului și posesorii rentei, cu alte cuvinte, muncitorii salariați, capitaliștii și moșierii. O clasă socială ocupă un loc fix în procesul de producție, ceea ce are două înțelesuri: un loc în procesul tehnic al producției și unul în procesul legal suprapus celui tehnic. Capitalistul, proprietarul mijloacelor de producție, este în același timp stăpânul organizației de muncă, stăpânul procesului tehnic și, datorită poziției legale, unul dintre cei care iau surplusul de valoare. Relațiile de clasă se simplifică o dată cu dezvoltarea capitalismului. Într-adevăr, dacă există doar două surse de venit, pe lângă rentă, a cărei importanță scade o dată cu industrializarea, există doar două clase mari: proletariatul, constând în cei care posedă doar propria forță de muncă și capitaliștii, cei care câștigă o parte a surplusului. În lucrarea „18 Brumar a lui Ludovic Napoleon” există un fragment care sintetizează foarte clar caracteristicile clasei sociale. Referindu-se la țărănimea franceză din vremea lui Ludovic Napoleon, Marx ajunge la concluzia că nu se poate vorbi despre o clasă socială pentru că, deși țărani trăiesc în condiții identice, nu intră în relații unul cu altul; individualitatea și exclusivitatea intereselor lor împiedică orice unitate de interese, legăturile la nivel național și organizarea politică. Ideea, foarte importantă, este aceea a comunității de activitate, a căii de gândire, a modului de viață necesar, dar insuficient pentru realitatea unei clase sociale. Pentru a fi o clasă, trebuie să existe o conștiință a unității, un sentiment de separare de alte clase sociale și chiar un sentiment de ostilitate față de ele.

Care sunt criticile aduse sociologiei marxiste a claselor sociale? Joseph Schumpeter consideră că Marx a greșit prin exagerarea antagonismului dintre cele două clase importante care

caracterizează modul de producție capitalist, căci antagonismul și cooperarea se manifestă deopotrivă în viața socială.⁶ Raymond Aron critică ideea marxiană de dispariție a statului în societatea proletară,⁷ căci, afirmă sociologul francez, ordinea politică este ireductibilă la ordinea economică, fiecare dintre ele având autonomie. Indiferent de regimul economic sau social, crede Aron, problema politică rămâne, căci ea constă în a determina: cine guvernează, cum sunt aleși liderii, cum se exercită puterea și ce relație (de consens sau opoziție) există între guvernanți și guvernați.⁸

Cu toate criticile care i s-au adus, noi considerăm ideile sociologice ale lui Marx un reper important pentru analiza stratificării sociale și totodată o achiziție remarcabilă a cunoașterii sociologice.

⁶ Ibidem, p. 19.

⁷ R. Aron, *Main Currents in Sociological Thought*, New York, Basic Books, 1965, p. 176.

⁸ Ibidem, p. 176.

Capitolul II

Epoca maselor

Opera francezului Gustave Le Bon, „Psihologia mulțimilor” (1895), este unul dintre cele mai influente studii din perioada în care psihologia socială se prefigura ca disciplină științifică. Le Bon a fost influențat în studiul său de mulțimile revoluționare din timpul Revoluției franceze.¹ În opinia sa, comportamentul oamenilor aflați în mulțime diferă semnificativ de acțiunile lor în grupuri mici. Sub influența mulțimii, indivizii sunt capabili de acte de barbarism și eroism, pe care nu le-ar comite singuri. Mulțimile revoluționare care au produs căderea Bastiliei, de exemplu, au acționat în aparență fără a se gândi la consecințele de pe urma cărora ar fi putut suferi, iar mulțimile stradale din 1789 au produs numeroase acte de barbarism.

Ne vom abate însă de la problemele care țin strict de specificul psihologiei sociale ca disciplină, căci pe noi ne interesează referințele lui Le Bon care pot fi utile problematicii noastre: relația elite-mase. Ce aflăm din micul tratat al psihologului social francez? Mulțimile, crede Le Bon, sunt **feminine**, căci au sentimente simple și exagerate, tind spre extreme și mai ales simt nevoia instinctivă a unui lider care să le domine. Cei care vor să domine mulțimile trebuie să cunoască câteva elemente. A domina înseamnă mai ales a manipula, iar pentru aceasta liderii trebuie să dea importanță sentimentelor religioase ale mulțimilor: „convingerile mulțimilor capătă acele caracteristici de supunere sobră, intolerantă și sălbatică, nevoie de propagandă violentă, ce

¹ A. Giddens, *Sociology*, Polity Press, Cambridge, 1993, p. 639

sunt inerente sentimentului religios; se poate spune așadar că toate crezurile lor au o formă religioasă“ (G. Le Bon, 1992, pag. 102). Pe de altă parte, mulțimile n-au fost niciodată însetate de adevăruri. Așadar, „cel care știe să le dea iluzii devine lesne stăpânul lor; cel ce încearcă să le spulbere iluziile devine întotdeauna victima lor“ (G. Le Bon, 1992, pag. 61). Pornind de la acest citat, trebuie sesizată asemănarea cu teoria neomachiavellienilor.² Aceste **iluzii** despre care scrie Le Bon apar la Gaetano Mosca sub denumirea de **formule politice**, în vreme ce Pareto le include în sfera **derivațiilor**. Liderul, pentru a putea domina masele, are nevoie, pe lângă **abilitatea de manipulare**, de o **voință puternică** și de **prestigiu**, căci „prestigiul este cel mai puternic resort al oricărei dominații. Fără el, zii, regii și femeile n-ar fi domnit niciodată“ (G. Le Bon, 1992, pag. 72).

Deși lucrarea lui Le Bon a influențat mulți autori, ideile sale trebuie tratate cu o anumită rezervă.³ Le Bon a scris ca un critic conservator al democrației, văzând în Revoluția franceză începutul unei ere în care „mulțimile“ – ceea ce înseamnă masa populației obișnuite – vor domina conducătorii legitimi. Marile grupuri, incluzând mulțimile parlamentare, nu pot lua, crede Le Bon, decizii raționale, precum reușesc indivizii judecând singuri. Ele sunt supuse emoției colective, modei sau capriciilor, la fel ca mulțimile stradale. Le Bon a vrut să demonstreze că democrația va aduce cu sine cele mai primitive reacții ale ființelor umane, lăsând la o parte facultățile mai înalte, mai civilizate.

Celebrul eseu al lui **Ortega y Gasset** „Revolta maselor“ apare în 1929, deci la jumătatea distanței dintre cele două războaie mondiale, perioadă în care democrația, în sensul tradițional, își proiecta ultimele raze.⁴ Pentru cercetarea orizontului occidental și prevederea viitorului, filosoful spaniol adopta o imagine-cheie – mulțimea. Omul mediu este în plină ascensiune datorită unui secol

² D. Aligică, „Observații privind teoria elitelor“ în *Polis* nr. 4/1995, p. 12

³ A. Giddens, *Sociology*, Polity Press, Cambridge, 1993, p. 639.

⁴ S. Moscovici, *Psihologie socială* (coordonator A. Neculau), Iași, Editura Polirom, 1996, p. 393.

(XIX) care a marcat o creștere spectaculoasă a nivelului de trai, pe fundalul îmbogățirii economice a societății europene. Triumful maselor, crede Ortega, a fost pregătit de două secole de educație progresistă.

Omul-masă este unul lipsit de „înăuntru“ și de aici provine permanenta sa disponibilitate de a se prefăca că este una sau alta „el are doar apetituri, crede că are numai drepturi, nu și obligații: este omul lipsit de noblețe care obligă – sine nobilitate – snobul“ (Ortega y Gasset, 1994, pag. 14).

Dacă, pentru Le Bon, mediocritatea omului-masă era un rezultat psihologic al acțiunii colective, „sufletul mediocru“ despre care scrie Ortega este mai degrabă rezultatul unei definiții culturologice a elitelor.⁵ Societatea este în concepția filosofului spaniol unitatea dinamică a doi factori: minoritățile și masele. Minoritățile sunt „grupuri de indivizi calificate în mod special“⁶, în vreme ce masa este „ansamblul de persoane nu neapărat calificate“⁷. Dominarea maselor de către elite se realizează chiar și într-o epocă în care masele aspiră la putere⁸, ceea ce ne duce cu gândul la ideea lui Michels care a demonstrat vulnerabilitatea teoriei după care masele ar ajunge vreodată să conducă. O trăsătură care distinge elitele de mase este prezența regulii la cele dintâi căci: „Omul superior sau omul de elită se caracterizează printr-o necesitate interioară de a recurge la o regulă care îi este exterioară lui și în slujba căreia se pune de bunăvoie“ (Ortega y Gasset, 1994, pag. 88).

Democrația, crede Ortega, nu a schimbat regula dominației, căci în sufragiul universal nu masele sunt cele care hotărăsc, rolul lor constând doar în a adera la decizia uneia sau alteia dintre minorități. Această imposibilitate a omului-masă de a

⁵ D. Dungăciu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, (coordonator Ilie Bădescu), Editura Eminescu, București, 1996, p. 557.

⁶ Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 44.

⁷ Ibidem, p. 44.

⁸ Ibidem, p. 136.

guverna societatea se datorează trăsăturilor sale caracteristice pentru care poate fi considerat drept „un om golit dinainte de propria sa istorie, lipsit de memoria propriului trecut și, ca urmare, supus oricăreia dintre acele discipline denumite adeseori internaționale” (S. Moscovici apud Ortega y Gasset, 1994, pag. 393). Epoca în care medita Ortega y Gasset este una caracterizată de ascendența bolșevismului și fascismului, ideile sale fiind un răspuns la aceste amenințări. Soluția, crede filosoful spaniol, este liberalismul, „generozitatea supremă, dreptul pe care majoritatea îl acordă minorităților și (...) cel mai nobil strigăt care a răsunat vreodată pe planetă” (Ortega y Gasset, 1994, pag. 101), idee pe care secolul nostru nu o va confirma.

Pe lângă valoarea incontestabilă a unor idei susținute în eseul menționat, Ortega Y Gasset poate fi criticat pentru modul în care concepe elita. Căci n-are importanță dacă membrii elitei sunt bogați sau săraci, dacă dețin poziții înalte sau joase în structura socială, dacă sunt aclamați sau nu; ei sunt elita deoarece: încearcă să se întreacă pe ei înșiși, sunt mai nobili, mai eficienți, făcuți din material mai bun.⁹

⁹ C. W. Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956, p. 17.

Capitolul III

Neomachiavellienii

Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto și Roberto Michels sunt continuatorii unei vechi tradiții intelectuale italiene¹. Începând cu Machiavelli, gânditorii italieni au pus accentul pe natura umană mai degrabă, decât pe omul socializat, implicat într-o țesătură de relații sociale². Omul, credeau acești italieni, are anumite caracteristici neschimbătoare, și de aceea gânditorul social ar trebui să fie preocupat în mod fundamental de cercetarea naturii umane atât de mult încât să înțeleagă cum apare comportamentul în diferite circumstanțe. La Machiavelli și discipolii săi, cunoașterea rațională nu ține de descoperirea legilor sociale care reglează stabilitatea și schimbarea; scopul său este de a analiza natura materialelor care pot ajuta la construirea edificiului social³. Mai mult, ordinea socială nu apare în relație cu normele sociale, ci este mai degrabă ceva impus de recalcitranta natură umană. Deci puterea pe care unii oameni o au asupra altora, capacitatea câtorva (puțini la număr) de a-și impune voința asupra celor mulți este interesul teoretic central în gândirea socială italiană, de la Machiavelli până în zilele lui Pareto, Michels sau Mosca.

¹ L. Coser, *Masters of Sociological Thought*, Harcourt, New York, 1977, p. 407.

² Ibidem, p. 407.

³ Ibidem, p. 408.

3.1. Gaetano Mosca

Lungă vreme profesor la Universitatea din Roma, Gaetano Mosca a dominat peisajul cercetării fenomenelor politice în primii douăzeci de ani ai secolului XX. Unul dintre primele sale studii consacrate în mod explicit „claselor politice“, cum le denumea el, a fost publicat în 1884, „Sulla teoria dei governi e sul governo parlamentare“. În 1923 apare lucrarea sa fundamentală „Elementi di scienza politica“, în care Mosca își prezintă ceea ce se numește „noua metodă a studiilor de științe politice, care tinde să concentreze atenția gânditorilor asupra formării și organizării clasei conducătoare pe care în Italia o numim în general clasa conducătoare politică (classe politica)“⁴.

În micul tratat intitulat „Teoria dei governi“ (1884), în care a intenționat să definească adevărurile permanente ale comportamentului politic – derivate din observația istorică –, Mosca a relevat cât de adâncă era gândirea sa ancorată în propria sa situație istorică. Cu un dispreț aristocratic pentru predecesorii săi, Mosca a atacat teoriile acestora, bazate pe „preconcepții istorice“. El singur descoperise „cheia marilor secrete ale istoriei“⁵, „întreaga istorie, afirmă Mosca, la toate națiunile și la toate civilizațiile, poate fi rezumată în două puncte de vedere: pe de o parte, gradul de coordonare a diferitelor clase politice, numărul resurselor pe care le posedă și forța acțiunii lor colective; pe de altă parte, diferitele elemente care constituie aceste clase, diferitele metode de impunere a regulii lor, rivalitățile, lupta lor, compromisurile și combinațiile“⁶.

Ideile principale formulate de Mosca sunt pe de o parte dominația unei minorități active în toate timpurile și sub toate formele de guvernare, indiferent că vorbim de regula unui singur om sau de cea a tuturor cetățenilor și, pe de altă parte, „formula

⁴ D. Dungaci apud Mosca, *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, (coordonator Ilie Bădescu), București, Editura Eminescu, 1996, p. 561.

⁵ S. Hughes, *Pareto and Mosca*, (coordonator J. H. Meisel), Prentice Hall, N. J., 1965, p. 145.

⁶ Ibidem, p. 145.

politică“, mitul convenabil care ascunde realitățile sălbătice ale regulii de clasă sub haina respectabilă a legitimității religioase sau ideologice. Mosca, la fel cum vor proceda Pareto și Michels, a încercat să dea putere concluziilor asupra naturii politice prin utilizarea unui vast material istoric și a unor analize rafinate, pe baza materialului menționat. Astfel, după o serie de exemple sugestive luate din Vechiul Egipt, India, Grecia și Roma antică, Germania medievală și Japonia feudală, care demonstrează dominația și stabilitatea clasei conducătoare, Mosca ajunge la perioada contemporană lui, o perioadă a democrației parlamentare, când inițial părea că largirea sufragiului va intra în conflict cu tendința de stabilitate a clasei conducătoare. Dar, crede Mosca, candidații care au succes în alegeri sunt întotdeauna singurii care posedă forțele politice, forțe care sunt ereditare. Căci în parlamentele: englez, francez, italian sunt adesea fii, nepoți, frați și strănepoți ai senatorilor și deputaților, ex-senatori și ex-deputați⁷. Clasele conducătoare nu ajung la ideea de superioritate de la cea de superioritate intelectuală. Căci copiii indivizilor din aceste clase sunt adesea niște mediocri. În schimb ideea sugerată de clasele conducătoare este superioritatea de caracter și avere. „Adevărul, continuă Mosca, este că poziția socială, tradiția familiei, obiceiurile clasei în care trăim contribuie mai mult decât se presupune la dezvoltarea calităților menționate“⁸ (putere, curaj, mândrie, energie).

Forța care menține dominația clasei conducătoare este de natură conservatoare – este forța obiceiului. Mulți oameni se resemnează cu o poziție socială joasă, în vreme ce membrii familiilor sau claselor privilegiate trăiesc convingși de dreptul absolut al poziției sociale înalte și al conducerii politice.

Noțiunea de „formulă politică“ a fost introdusă în studiile politice de Mosca încă din 1884. „Înțelegem prin aceasta că, în toate țările care au ajuns la un nivel chiar mediu de cultură, clasa conducătoare își justifică puterea, fondând-o pe o credință sau

⁷ G. Mosca, *Theories of Society*, (coordonatori T. Parsons și E. Shills), The Free Press, New York, 1965, p. 598.

⁸ Ibidem, p. 600.

un sentiment care, în acea epocă și la un anumit popor, sunt general acceptate⁹. Aceste sentimente, consideră Dan Dungaciu comentându-l pe Mosca, sunt, la rândul lor, exprimate în moduri diverse, care și ele tind să capete configurații ideologice, doctrinare. Formulele prin care sunt exprimate pot fi „voința poporului” sau „voința lui Dumnezeu”, „mândria de a forma o națiune distinctă sau un popor ales”, „fidelitatea față de o dinastie”, „încrederea într-un individ înzestrat cu calități excepționale”. Aceste elemente, crede Mosca, nu trebuie asimilate cu „niște realități obiective” fiindcă ele nu sunt altceva decât „sentimente și credințe” colective în care și prin care se sintetizează „formula politică” dorită de un popor. De aceea, remarcă el, formula politică este în armonie cu „gradul de maturitate intelectuală a unui popor și a epocii în care a fost adoptată”¹⁰. Formula politică face parte așadar din clasa sentimentelor colective și istorice, îmbracă forme noi, „concepții despre lume” și funcționează ca o „legătura morală” fundamentată într-o societate și o epocă date.

Comentând relația Mosca – Marx, Stuart Hughes consideră că, dacă Marx afirmă existența luptei de clasă, pentru gânditorul italian clasele dominate devin o simplă serie de spectatori pasivi, disciplinați, care stau pe scaune și aplaudă acțiunile grupurilor minoritare. Istoria, ne asigură Mosca, nu poate fi povestea conflictelor dintre clase concepute ca entități. Ea poate fi doar înregistrarea nașterii și morții oligarhiilor. Și dacă acesta e adevărul, atunci întreaga viziune apocaliptică a noii lumi armonizate fără clase e aruncată în aer¹¹. Noua lume va fi la fel ca cea veche. Mosca nu a negat posibilitatea progresului uman. Dar gândind prin prisma contextului istoric din vremea sa, când o nouă clasă politică se străduia prin metode de fraudă și violență să ia locul vechii oligarhii care adusesese lumea europeană într-o poziție

⁹ D. Dungaciu apud Mosca, *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, (coordonator Ilie Bădescu), București, Editura Eminescu, 1996, p. 561.

¹⁰ Ibidem, p. 562.

¹¹ S. Hughes, *Pareto and Mosca*, (coordonator J. H. Meisel), Prentice Hall, N.J., 1965, p. 148.

avansată, ideea de revoluție – înlocuirea unei oligarhii cu o alta – departe de a aduce progresul, ar amenința și distruge progresul deja realizat.

Redefinită în această concepție, interpretarea de clasă a istoriei este transformată dintr-o doctrină revoluționară, într-una conservatoare, devenind mijlocul pentru restabilirea încrederii în sine a claselor conducătoare europene, a căror dorință de guvernare fusese subminată de dogmele rousseiste ale democrației și egalității sociale¹².

3.2. Vilfredo Pareto

Pareto a ajuns la sociologie după o lungă și ilustră carieră de economist. Ca sociolog, el este unul dintre marii dez-vrăjitori ai vieții sociale și unul dintre cei care au înțeles foarte mult despre complicata natură umană. Iată ce afirmă el în impresionantul său *Tratat de Sociologie* „unul dintre scopurile acestei lucrări este de a dezbrăca realitățile de astfel de voaluri ale sentimentelor”. (J. M. Meisel apud Pareto, 1965).

Dedesubtul manifestărilor logice sau pseudologice (derivația este termenul paretian pentru raționalizări și formări de mituri) stau reziduurile – neschimbătoare sau, mai bine, atitudinile în schimbare ușoară. Pareto are o listă de șase reziduuri, dar numai primele două au o importanță reală pentru subiectul nostru: problematica elitelor. Primul, numit reziduul combinărilor, corespunde tipului progresiv și inventiv – în afaceri este un speculator, în politică – vulpe machiavelică, preferând viclenia și corupția violenței brute – și ale cărui metode sunt „umanitare”, democratice, corupte și corupătoare. Al doilea reziduu, cel al persistenței agregatelor, este termenul paretian pentru mentalitatea de turmă, tradiția venerării și iubitorul acțiunii în forță.

Este o axiomă paretiană de bază faptul că oamenii nu sunt egali fizic, intelectual și moral. În societate, ca în orice strat sau grup social, există unii indivizi mai capabili decât ceilalți. Cei care sunt mai capabili formează elita: „eu înțeleg prin elită (...) acei

¹² Ibidem, p. 149.

indivizi care posedă calități de inteligență, de caracter, de capacitate, de conducere de nivel remarcabil" (V. Pareto, 1935, p. 1421).

La fel ca la un examen, se pot atribui indici fiecărui individ, în raport cu branșa sa de activitate. Astfel, continuă Pareto, celui care excelează în profesia lui i se atribuie indicele 10, celui care nu reușește să aibă nici un client, 1, pentru ca cel care primește 0 să fie cu adevărat cretin. Celui care a câștigat milioane i se atribuie 10, celui ce a câștigat câteva mii i se dă 1 și 0, celui care reușește doar să nu moară de foame¹³.

Rezultă din cele afirmate anterior că se poate crea o clasă de indivizi cu cel mai înalt indice în branșa lor de activitate, și aceștia constituie **elita**. Elita se divide în două clase: o elită guvernantă, cuprinzând indivizii care direct sau indirect joacă un rol considerabil în guvernare și o elită nonguvernantă, care-i cuprinde pe restul. Elita se distinge de restul indivizilor din societate, care formează nonelita.

Pentru repartizarea fiecărui individ la locul lui nu există examene. Acestea sunt „de alte moduri, de diferite feluri de etichete care înlocuiesc examenul. Astfel de etichete fac regula chiar acolo unde există examene. Eticheta de „avocat“ desemnează un om despre care se presupune că știe ceva despre drept și adesea știe, deși uneori este un ignorant. Într-o manieră similară, în elita guvernantă se găsesc indivizi care poartă eticheta funcțiilor politice de un anumit rang – miniștri, senatori, deputați, șefi de serviciu într-un minister, generali, colonei etc. –, în afara excepțiilor inevitabile care au reușit să se strecoare printre cei dintâi, fără a poseda calitățile corespunzătoare etichetei pe care au deținut-o“ (V. Pareto, 1935, p. 1424).

Așa cum a subliniat Ilie Bădescu, această teorie a etichetelor include două paradigme sociologice: paradigma status-rolului și teoria etichetării¹⁴. Pareto era conștient de „puterea“ etichetei de status (titlu) și de asemenea sesiza fenomenul separării

¹³ V. Pareto, *The Mind and Society*, Dover Inc. N. Y., 1963, p. 1422.

¹⁴ I. Bădescu, *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 421.

calității personale de eticheta de status.¹⁵ Este drept că Pareto atribuie acestui fenomen un caracter de excepție. În viziunea lui Pareto, elita este deci o mărime sociologică de valoare pozitivă. Dacă privim însă spre perspectiva eminesciană, descoperim că aici elita este o mărime sociologică de valoare negativă. Așa cum a arătat Ilie Bădescu, Eminescu a răsturnat radical perspectiva teoriilor elitiste, întrucât a dovedit că elita, alias „pătura superpusă“, este forța dezorganizatoare și irațională față de clasele pozitive și de „țara reală“¹⁶. Elita eminesciană, „pătura superpusă“, este un element parazitar, lipit artificial pe corpul sănătos al unei societăți, iar etiologia ei este dublă: pe de o parte, pentru că „oamenii decలాsați“ sunt instrumentele cele mai bune, pentru că sunt cele mai coruptibile de care se servesc străinii pentru a exploata țara, populația autohtonă, pe de altă parte, „pătura superpusă“ se formează atunci când o societate „introduce formula unei civilizații străine fără ca să existe corelativul ei economic“¹⁷, ceea ce generează o mișcare nesănătoasă în societate, nu bazată pe muncă, ci pe privilegii¹⁸.

Revenind la concepția paretiană, putem afirma că Pareto este un susținător pasionat al mobilității sociale maxime și al carierelor deschise tuturor¹⁹. El observă pericolul ca pozițiile din cadrul elitei, ocupată odată de indivizi cu real talent, să fie în cursul timpului prioritatea indivizilor lipsiți de talent. La început, crede Pareto, aristocrațiile militare, religioase, comerciale și plutocrațiile formau elita. Atunci eticheta corespundea caracterului efectiv. Dar cu timpul situația s-a schimbat, aristocrațiile, care la origine jucaseră un rol important în elita guvernantă, „sfârșiră prin a nu mai constitui decât o parte minimă. Asta s-a întâmplat mai ales cu

¹⁵ Ibidem, p. 243.

¹⁶ I. Bădescu, *Sociologia eminesciană*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 141.

¹⁷ I. Ungureanu apud M. Eminescu, *Paradigme ale cunoașterii societății*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 157.

¹⁸ Ibidem, p. 157.

¹⁹ L. Coser, *Masters of Sociological Thought*, Harcourt, New York, 1977, p. 398.

aristocrațiile militare. Aristocrațiile nu durează. Oricare ar fi cauzele (...), după un timp ele pier. Istoria este un cimitir de aristocrații". (V. Pareto, 1935, p. 1430) Decăderea aristocrațiilor, ca număr și calitate, apare în sensul că își pierd vigoarea, energia lor se diminuează și se modifică proporțiile reziduurilor care le-au ajutat să dobândească putere și să o conserve²⁰.

Baza de recrutare a clasei guvernante nu sunt indivizii, ci familiile care vin din clasele inferioare, aducându-i energia și proporțiile de reziduuri necesare menținerii puterii.

Când elitele guvernante sau nonguvernante încearcă să se închidă în fața elementelor noi și capabile din masă, când circulația elitelor e împiedicată, echilibrul social se rupe, și ordinea socială decade. Echilibrul se restabilește fie printr-o nouă deschidere a canalelor de mobilitate, fie prin răsturnări violente ale vechii elite guvernante, de către una nouă capabilă să guverneze.

Nu doar inteligența și aptitudinile sunt inegal distribuite între membrii societății, dar și reziduurile. În împrejurări obișnuite, reziduurile conservatoare din clasa a II-a sunt preponderente în nonelită și o fac supusă. Pentru a fi eficientă, elita trebuie să fie alcătuită dintr-un amestec inteligent de reziduuri atât din Clasa I cât și din Clasa a II-a²¹. O predominare a intereselor care sunt în primul rând industriale și comerciale, îmbogățesc clasa conducătoare în indivizi care sunt abili, șmecheri și dotați cu instinctul combinărilor. Se poate presupune, continuă Pareto, că dacă șmecheria, șicanele, combinațiile ar fi distribuite, doar în elita guvernantă, dominarea nonelitei ar fi pentru o perioadă mare de timp. Dar elita guvernantă este de asemenea un subiect al utilizării forței, iar reziduurile din Clasa I devin mai puternice, iar cele din Clasa a II-a mai slabe, astfel că indivizii care utilizează forța devin mai puțin capabili de utilizarea ei, astfel că rezultă un echilibru instabil și apar revoluțiile. Nonelita este mai bine dotată în reziduurile din Clasa a II-a și se ajunge ori

²⁰ I. Bădescu, *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 427.

²¹ L. Coser, *Masters of Sociological Thought*, Harcourt, New York, 1977, p. 398.

la infiltrări graduale ale elementelor nonelitei în elită ori la izbucniri bruște, revoluționare²².

Clasa guvernantă ideală este alcătuită dintr-un amestec inteligent de „lei” și „vulpi”, de oameni capabili de acțiuni decisive și în forță, și de alții cu imaginație, inovatori, lipsiți de scrupule. Când imperfecțiunile circulației elitelor împiedică formarea unor astfel de amestecuri înțelepte, regimurile ori degenerază în birocratii osificate, incapabile de reînnoire și adaptare, ori în regimuri slabe de avocați certăreți și retori incapabili de acțiuni decisive și în forță²³.

Ceea ce se aplică în domeniul politic se aplică la fel de bine și în cel economic. În acest domeniu, „speculatorii” sunt la fel ca „vulpile”, iar rentierii, la fel ca lei”. Speculatorii și rentierii n-au doar interese diferite, dar reprezintă temperamente și reziduuri diferite. În grupul speculatorilor predomină reziduurile din Clasa I, în vreme ce în al rentierilor, reziduurile Clasei a II-a. Cele două grupuri au funcții diferite în societate. Astfel, speculatorii sunt responsabili pentru schimbare, progres economic și social, în vreme ce grupul rentier este un element de stabilitate, care contracarează pericolele venite din partea „aventurierilor speculatori”. O societate în care rentierii predomină rămâne staționară și cristalizată. O alta, în care predomină grupul speculator, este lipsită de stabilitate, trăind într-un echilibru ușor de răsturnat. La fel ca în elita guvernantă, unde lucrurile merg mai bine când atât reziduurile din Clasa I, cât și cele din Clasa a II-a sunt reprezentate, în ordinea economică, maximul este atins când atât rentierii, cât și speculatorii sunt prezenți, fiecare furnizând un echilibru prin contracararea exceselor celorlalți²⁴. Pareto ajunge la concluzia că un amestec înțelept de indivizi dotați cu reziduuri din Clasa I și Clasa a II-a duce la cele mai stabile structuri economice și politice.

Pareto, s-a afirmat, este „părintele” teoriilor despre elite. El a formulat acest concept și, după cum am văzut, a dat istoriei

²² Ibidem, p. 399.

²³ Ibidem, p. 399.

²⁴ Ibidem, p. 399.

sociologiei o concepție remarcabilă. Totuși, afirmă Roberto Michels, teoria paretiană a circulației elitelor trebuie acceptată cu o rezervă considerabilă pentru că, în cele mai multe cazuri, nu este vorba de o simplă înlocuire a unui grup de elite cu altul, ci de un proces continuu de amestec, vechile elemente atrăgând, absorbind și asimilând pe cele noi²⁵. Vom vedea în capitolul următor modul în care a fost interpretat critic Vilfredo Pareto de un mare sociolog român Traian Brăileanu, care a formulat o concepție foarte interesantă despre cazul românesc.

3.3. Roberto Michels

Așa cum remarcă Seymour Martin Lipset, unul dintre textele de bază ale sociologiei politice este fără îndoială lucrarea italianului Roberto Michels, „Partidele politice”²⁶.

Sociologul italian formulează o teorie critică a democrației și totodată o încercare de a spulbera iluziile în legătură cu rezultatele unei revoluții socialiste²⁷.

În același sens în care Mosca și Pareto năzuiau să lichideze „ca pură ideologie” speranța în emanciparea maselor, speranța alimentată, nu în ultimul rând, de socialiști, Michels constată lucid că, în chiar sânul marilor partide socialiste, votate și susținute în numele sacrosanctelor idealuri democratice, se manifestă „legea de fier a oligarhiei”²⁸.

Prima parte a lucrării este o analiză prin care Michels a dorit să demonstreze incapacitatea tehnică a maselor de a guverna, ceea ce duce la ideea dominației unei elite conducătoare în cadrul organizației partidului politic modern. Această demonstrație este realizată printr-o sinteză a teoriilor lui Le Bon, Mosca și Pareto²⁹.

²⁵ R. Michels, *Political Parties*, The Free Press, N.Y., 1968, p. 343.

²⁶ S. M. Lipset, *Political Man*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1981, p. 4.

²⁷ R. Michels, *Political Parties*, The Free Press, N.Y., 1968, p. 20.

²⁸ D. Dungăci, *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, (coordonator Ilie Bădescu), Editura Eminescu, București, 1996, p. 604.

²⁹ Ibidem, p. 604.

Idealul politic al democrației, crede Michels, constă în „autogovernarea maselor în conformitate cu deciziile ansamblurilor”³⁰. Dar cel mai puternic argument împotriva suveranității maselor este derivat din imposibilitatea mecanică și tehnică a realizării sale. Este evident faptul că marile organizații de partid socialiste care în unele mari centre industriale numărau chiar mai mult de 10.000 de aderenți, sunt imposibil de condus fără un sistem de reprezentare³¹. Pe de altă parte, partidul socialist este o „organizație luptătoare”, care, pentru a avea câștig de cauză în viața politică, are nevoie de o structură ierarhică. În absența unei astfel de structuri, afirmă Michels, partidul devine comparabil cu „o armată de negri, care e incapabilă să învingă un singur batalion disciplinat și instruit de soldați europeni” (R. Michels, 1962, p. 78). Pe de altă parte, masa e indiferentă, apatică, doar o minoritate participând la deciziile de partid. La aceste trăsături se adaugă diferențele profunde de educație și cultură dintre membri, „aceste diferențe, crede Michels, dau nevoii de conducere simțite de mase o creștere continuă” (R. Michels, 1962, p. 88).

Liderii, în comparație cu masele, a căror compoziție variază de la un moment la altul, constituie un element mai stabil în cadrul organizației. O caracteristică importantă a liderilor este indispensabilitatea lor tehnică, „cu cât devin mai inițiați în detalii ale vieții politice, cu atât devin mai familiarizați cu diferite aspecte ale problemei fiscale și cu chestiuni de politică externă, liderii câștigând o importanță care-i face indispensabili” (R. Michels, 1962, p. 109).

O tendință remarcată de Michels în viața partidului socialist este stabilitatea liderilor în posturile de conducere. Aceasta, deoarece altfel partidul ar risca să devină incapabil de a contracta alianțele folositoare la momentul oportun³².

Partidul modern, la fel ca statul modern, luptă pentru crearea unei largi baze organizaționale și pentru a-și atașa prin legături financiare cel mai mare număr posibil de indivizi. Forța

³⁰ R. Michels, *Political Parties*, The Free Press, N.Y., 1968, p. 63.

³¹ Ibidem, 64.

³² Ibidem, 125.

partidului socialist constă, așa cum de altfel avea să remarce mai târziu și Maurice Duverger³³, în numărul aderenților. De aceea derivă nevoia pentru o puternică birocrație.

Toate aceste caracteristici menționate duc la concluzia tendinței oligarhice în cadrul organizației „partidului democratic modern”. Explicarea fenomenului oligarhic e un rezultat în parte psihologic, oligarhia derivă din transformările psihice pe care personalitățile dominante în cadrul partidelor le suferă în cursul vieții lor. Pe de altă parte, așa cum am menționat anterior, oligarhia depinde de însăși psihologia organizației, „de necesitățile tactice și tehnice care rezultă din consolidarea oricărui agregat practic disciplinat” (Roberto Michels, 1962, p. 365).

Întreaga analiză a sociologului italian duce la ideea „legii sociologice fundamentale a partidelor politice”, care afirmă că: „organizația este cea care dă naștere la dominarea alegătorilor asupra aleșilor, a mandatarilor asupra mandatatorilor, a delegaților asupra delegațiilor. Cine spune organizație, spune oligarhie” (R. Michels, 1962, p. 365).

Lucrarea „Partidele politice” a avut, așa cum demonstrează Seymour Martin Lipset, un ecou remarcabil în câmpul științelor politice. Astfel, lucrarea menționată a influențat o parte a operei weberiene, și anume, discuția despre structura partidelor politice. Cunoscutul autor britanic James Bryce, un specialist reputat în politici comparative, a prezentat concluziile studiului său despre guvernare și partide, făcând afirmații care aproape parafrazează lucrarea lui Michels. De asemenea, Maurice Duverger³⁴ a recunoscut influența operei lui Michels, preluând, pentru celebra sa lucrare despre sursele și natura oligarhiei la diferite tipuri de organizații de partid, titlul lucrării sociologului italian.

Toate aceste exemple demonstrează că analiza lui Roberto Michels este de fapt una dintre capodoperele sociologiei politice a secolului XX.

³³ M. Duverger, *Les Partides Politiques*, Paris, Armand Colin, 1951, p. 40.

³⁴ S. M. Lipset, *Introducere la „Political Parties”* (R. Michels), The Free Press N. Y., 1962, p. 21.

Capitolul IV

Sociologia elitelor și cazul românesc: Traian Brăileanu

Traian Brăileanu este unul dintre marii sociologi români ai perioadei interbelice, care însă, din cauza riposteii sale anticomuniste, a avut parte de o soartă crudă. **Omul** a fost ucis în pușcăriile comuniste, **numele** sociologului, prohibit, **opera**, interzisă. Nimic nu s-a reeditat, iar modul predilect cu care a fost întâmpinat în epocă l-a plasat constant în zona injuriei și invectivei.¹

Opera profesorului din Cernăuți este laborioasă, întinsă pe mii de pagini și culminează cu marele tratat din 1930, „Teoria comunității omenești”. Preocupările pentru teoria elitelor apar în lucrarea „Politica” (1928), dar mai ales în paginile revistei „Însemnări sociologice” și în volumul „Sociologia și arta guvernării”.

Traian Brăileanu a preluat critic operele iluștrilor „neomachiavellieni”, Mosca și Pareto, cărora le-a recunoscut meritul incontestabil de a fi eliminat din științele sociale „toate teoriile egalitariste și umanitariste”, considerându-le ceea ce sunt: formule de acțiune sau, după terminologia lui Pareto, «derivații», adică justificări verbale ale unor acțiuni în procesul circulației elitelor.² Traian Brăileanu nu identifică „forma politică” cu „forma socială”, cum a făcut-o Mosca, și nici nu a echivalat forma generală a societății cu „Statul”, așa cum apare în sociologia paretiană. O altă critică a operei paretiene ar consta în generalizările pripite cu care

¹ D. Dungăciu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane* (coordonator Ilie Bădescu), Editura Eminescu, București, 1996, p. 573.

² Ibidem, p. 575.

italianul a construit o formă generală a societății, după analogia sistemului economic. Căci prin ipoteză și pentru scopuri pur teoretice și științifice se poate construi curba sistemului economic, curba sistemului religios, biologic, politic etc., pentru un agregat social dat.³ Și în fiecare dintre aceste sisteme se poate imagina distribuția indivizilor după însușirile lor, într-o aristocrație care formează vârful piramidei, și la bază mulțimea.

Traian Brăileanu găsește punctul slab al teoriei lui Pareto în întemeierea ei psihologică. După sociologul italian, diferențierea în elită și mulțime se face în baza însușirilor individuale ale membrilor sistemului. În elită s-ar acumula unii indivizi cu caracter optim pentru respectivul sistem, la baza piramidei căzând cei care sunt cel mai slab dotați din acest punct de vedere. Interogația, care nu poate fi însă evitată, ține de concilierea criteriilor cu care lucrează sociologul: „Dar se poate lesne arăta cum că curba lui Pareto, care reprezintă sistemul economic, nu rezultă din distribuția caracterelor, ci din distribuția reală a averii”.⁴ Iar dacă distribuția averii este importantă, chestiunea se complică, devenind greu de soluționat problema raporturilor caracter-avere.

Dificultățile, crede Brăileanu, apar încă din punctul de plecare al teoriilor lui Le Bon, Pareto sau Mosca, teorii care, marșând abundant pe psihologia umană și caracterologie, au ignorat contextul în care se petrece la un moment dat jocul elitei pe scena socială. Brăileanu furnizase deja un exemplu tipic pentru epoca în care scria și care, în opinia sa, nu poate fi epuizat prin teoria paretiană: cazul populației evreiești trăitoare într-un mediu în care datele ei religioase, economice, biologice sunt diferite de cele ale populației autohtone.⁵ Ne putem aștepta, consideră Brăileanu, ca circulația elitelor să fie dacă nu perturbată, cel puțin influențată de această nouă configurație a zonei.⁶

³ Ibidem, p. 577.

⁴ Ibidem, p. 578.

⁵ Ibidem, p. 579.

⁶ Ibidem, p. 579.

Într-un articol din 1936, „Legea degradării elitelor”, critică teoria „circulației elitelor” care, în opinia lui Pareto, ar fi un fenomen normal și inevitabil pentru orice societate: „Când a putut fi vorba la noi, se întreabă Brăileanu, de un proces natural de circulație a elitelor, de posibilitatea de înlocuire lentă a unei elite prin elemente sănătoase?”. Analiza paretiană este deci prea simplă, iar soluția lui – revoluția socială (în cazul „blocării” circulației) – are darul mai mult de a-i salva teoria, decât de a-i ilustra sau epuiza realitatea. Căci două probleme se ridică obligatoriu în fața „sociologiei practice”: 1. detectarea stării efective a societății, respectiv a momentului ei și 2. necesitatea adecvării (teoriei elitei) la situația „din teren”. Ne avertizează, prin urmare, Brăileanu că societățile trebuie gândite în condițiile lor concrete.

Care erau acele condiții în perioada contemporană profesorului din Cernăuți? Mediul extern nu e greu de identificat: o Europă interbelică aflată în criză socială, economică și spirituală, peste care se adăuga pericolul comunismului, ideologie agresivă și aflată în ofensivă, chiar de la sfârșitul primului război mondial. Mediul intern însemna o Românie care cunoștea în acele timpuri o iminentă criză politică, o stare de haos, dezorganizare socială, prăbușire morală și bulversare axiologică, o societate dominată de politicianism și demagogie.

De la această vizualizare concretă a unui spațiu social specific – cel românesc, în speță – se trece la o teoretizare a rezultatelor și transformarea lor într-o veritabilă paradigmă sociologică, în măsură astfel să dea seama și de evoluția altor societăți ce funcționează, la un moment dat în condiții analoge. Este vorba de teoria omului de elită a „omului mare”, a „conducătorului” – capabil să reconfigureze personal procesul de circulație a elitelor prin capacitatea lui de a „genera elite”.

În condițiile existente în România interbelică, gândea Brăileanu, soluția pentru ca statul să nu ajungă la pieire era „crearea unei noi elite disciplinate, incoruptibile și patriotice și, în condițiile reale ale statului nostru, ascetice (...). Viața celui ce se dedică afacerilor publice, celui ce intră în slujba statului, trebuie să fie model de virtute cetățenească. Viața sa, în întregime, familială și publică, trebuie să fie supusă unui control sever și continuu. Pentru funcții de stat, individul trebuie educat după modul spartan

și puritan. Împlinirea datoriei, în orice situație și sub orice condiție, trebuie să fie legea supremă.⁷

Miza societăților, ne spune Brăileanu, este miza elitelor sale. Dar care este rolul „omului mare”? Într-o situație critică în care se găsește o națiune care nu-și găsește „direcția”, care nu are repere și perspective. „În astfel de momente critice ale istoriei unei națiuni intervine acțiunea omului mare, a conducătorului genial în stare să dea substratului uman o nouă formă.”⁸ Brăileanu aduce exemplul lui Nicolae Iorga, care, într-un moment istoric dificil (retragerea guvernului în Moldova în timpul primului război mondial), a devenit „axa morală a războiului”. Nu mai exista guvern, nimic. Era absolut indiferent cine cârmuia. N-a existat decât cuvântul lui Iorga, tipărit zilnic în «Neamul românesc», de la Iași. Ziarul se lipea pe ziduri, sorbit de mii și mii de oameni, civili și soldați de-a valma.⁹

Ceea ce ne arată Brăileanu este că într-o situație de criză, soluția nu poate fi doar una economică, socială sau politică; axul moral este periclitat. Conducătorul, în acest caz, nu se adresează rațiunii; el „dă direcția spirituală”, astfel reușind să reînsuflească comunitatea ori grupul social¹⁰. Iar aceste energii spirituale se vor repercuta asupra întregii vieți social-politice, declanșând procesul de depășire a crizei.

Brăileanu a dovedit că nu a plecat de la teoria lui Pareto, ci a ajuns la ea, în urma unui examen sociologic minuțios al societății românești, ajungând apoi să semnaleze carențele acestei teorii croite la vremea ei pe un alt calapod social, cu o altă configurație, și să propună o alta, capabilă să descrie fenomenul cu care, atunci și acolo, sociologul era confruntat¹¹. Această idee ne reamintește opinia americanului Wright Mills, care, în cadrul lucrării pe marginea căreia vom reflecta în continuare, considera că o analiză a elitelor se circumscrie unui cadru specific spațio-temporal.

⁷ Ibidem, p. 599.

⁸ Ibidem, p. 600.

⁹ Ibidem, p. 601.

¹⁰ Ibidem, p. 601.

¹¹ Ibidem, p. 579.

Capitolul V

Elitele în societatea americană: Charles Wright Mills

În abordarea noastră, concepția sociologului radical American Charles Wright Mills este de o mare importanță, întrucât el a făcut încercarea de a sintetiza cele două perspective analizate anterior; cea a neomachiavelliienilor (problematica elitelor) și cea marxistă (problematica claselor sociale)¹.

Se poate vorbi de elita americană ca de o clasă socială? Răspunsul lui Wright Mills este afirmativ. Să-i urmărim însă logica demonstrației. Analizând societatea americană, Mills descoperă la vârf o elită trinitară, formată din oligarhiile economică, militară și politică „sub comanda lor, se află ierarhiile majore și organizațiile societății moderne. Ele conduc marile corporații. Ele conduc mașinăria statului și-și revendică prerogativele. Ele conduc sistemul militar” (C. W. Mills, 1956, p. 4). Wright Mills consideră că puterea în America e concentrată în guverne, corporații și armată, în vreme ce alte instituții precum familia, biserica, școala le sunt subordonate, ele doar se adaptează vieții moderne.

Sociologul american crede că puterea a migrat în istoria Americii dinspre „societatea locală” înspre „metropolă” și, mai mult, spre cei trei centri ai puterii care sunt legați prin legături foarte subtile: marile corporații, conducerea politică și conducerea armatei.

¹ M. Cherkaoui, *Tratat de sociologie* (coordonator R. Boudon), Editura Humanitas, București, 1997, p. 133.

America a fost în secolul al XIX-lea un spațiu al economiei, dominat de antreprenori. În anii '50 însă, Mills descoperă realitatea marilor corporații care domină economia americană. Primele 4-5 corporații din fiecare ramură a industriei fac regula în industria respectivă. Dacă cele cinci concurează una cu alta o fac mai puțin în termen de preț și mai mult în termen de „dezvoltare a produsului“, reclamă și ambalare.

Istoric vorbind, observă Wright Mills, „lorzii războiului“ (generalii, amiralii), odată slabi ca putere într-o Americă dominată de milițiile locale, au devenit în secolul al XIX-lea și mai ales în era postbelică „verișorii primari ai elitei americane“.²

Dacă elita militară se găsea în perioada studiată de Mills în plină ascendență, elita politică, observă el, a ajuns pe locul trei. Totodată, dacă în cadrul elitei politice, puterea aparținea odată Congresului, treptat ea s-a concentrat în cadrul Executivului. Viața politică americană e dominată de „outsideri“, deci de indivizi „care și-au petrecut marea majoritate a vieții în afara organizațiilor strict politice“ (C. W. Mills, 1956, p. 228). Era dominației politicianului și a birocrației de partid a apus.³

Analizând membrii componenți ai celor trei oligarhii conducătoare (șefii executivi, generalii și amiralii, membrii conducerii politice), descoperă aceleași caracteristici. Sunt preponderent albi, urbani ca origine, protestanți și născuți în familii din clasele superioare și mijlocii superioare. Tații lor au fost fie oameni de afaceri, fie avocați sau medici și mai puțin fermieri. Puțini dintre ei sunt fii ai unor muncitori sau funcționari inferiori. O mare parte din membrii elitei au studii superioare la colegiile Harvard și Yale. Mai mult, observă Mills, copiii proveniți din clasele superioare frecventează aceleași școli și colegii și preponderent fiii și fiicele celor bogați se căsătoresc între ei. „Toată coincidența structurală a intereselor lor, crede Wright Mills, precum și faptele complicate, psihologice ale originii și educației lor, carierele și asociațiile dau

² W. Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956, p. 120.

³ Dungăciu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane* (coordonator Ilie Bădescu), Editura Eminescu, București, 1996, p. 606.

posibilitatea afinităților psihologice dintre ei, afinități pentru care ei pot spune: el este desigur unul dintre noi.“ (C. W. Mills, 1956, p. 283). Aceasta înseamnă că elita se constituie într-o veritabilă clasă socială cu o puternică conștiință de clasă. Ce reprezintă pentru elita puterii conștiința de clasă: înseamnă că fiecare membru al clasei „acceptă“ doar pe acela acceptat de cercul său.

Wright Mills nu crede în povestea de grădiniță conform căreia cei foarte bogați au făcut avere datorită inteligenței și energiei lor superioare: „faptele generale sunt clare: cei foarte bogați au utilizat legile existente, au împiedicat și violat aceste legi și au legi create și cu o putere sporită, pentru beneficiile lor directe“ (C. W. Mills, 1956, p. 98). Realizând o analiză a celor „foarte bogați“, din 1900 până în 1955, Mills constată că în intervalul studiat – trei generații – marile capitaluri au fost rulate de aceleași familii, deci, altminteri spus, s-au păstrat în aceleași mâini. Mai mult, constată Mills, procentul celor care au reușit să penetreze pătura superioară a societății americane a scăzut, în intervalul cercetat, de la 39% la 9%. Constatăm deci că avem de-a face cu un caz în care elita nu se mai primește, căci o oligarhie formată din câteva familii a izbutit să monopolizeze pozițiile de putere în societate. Acest fenomen de monopol este unul care dă seama de configurația reală a ierarhiei societății americane: nu elite ale puterii, ci o elită a puterii, structurată în cele trei componente amintite.⁴

C. W. Mills critică romantismul pluralist al unor teorii precum cea a lui David Riesman care considera că „de-a lungul a jumătate de secol a existat o mutație de la ierarhia unei clase conducătoare la puterea dispersată a grupurilor de veto“ (C. W. Mills, 1956, p. 243). Mills reproșează jurnalismul acelor analiști sociali care lucrează cu perioadele scurte, fiind copleșiți de o multiplicitate de forțe și cauze. O slăbiciune continuă, a științei sociale americane este „hiperempirismul“, credința că o simplă enumerare a unor pluralități de cauze ar fi o cale inteligentă și științifică de înțelegere a societății moderne. Ori calea pe care merge Mills este observarea tendințelor structurale pe lungi perioade de timp, la fel ca în analiza supusă discuției noastre.

⁴ Ibidem, p. 606.

C. W. Mills poate fi criticat pentru lipsa de precizie pe care o au adesea formulele sale. Totodată, multe dintre generalizările sociologului american stau cu greu în picioare în urma unor cercetări ulterioare⁵. Ideea sa conform căreia puterea este concentrată în câteva mâini (o elită trinitară a puterii) e greu de susținut. Așa cum aveau să demonstreze o serie de sociologi ai secolului XX⁶, atunci când analizăm fenomenul puterii într-o societate, descoperim mai mulți centri de putere, mai multe elite care luptă pentru a-și promova interesele. Mills a minimalizat importanța grupurilor de presiune, a lobby-urilor.

Dar analiza sa asupra elitei americane, care pune accent pe forțele macrosociale și pe ideea luării în considerare a tendințelor structurale pe o perioadă lungă de timp, ca principiu metodologic de cercetare, rămâne o achiziție importantă a tradiției sociologice.

⁵ L. Coser, *Masters of Sociological Thought*, Harcourt, New York, 1977, p. 580.

⁶ D. Dungaciu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane* (coordonator Ilie Bădescu), Editura Eminescu, București, 1996, p. 620.

Capitolul VI

Marx și elitiștii

Acest capitol este destinat prezentării concepției sociologului britanic Thomas Bottomore. Analiza pe care el o realizează în lucrarea „Elites et société”¹ (traducerea franceză) este foarte importantă pentru evaluarea abordării moniste, dar mai ales pentru examinarea raportului dintre concepția lui Marx și această abordare.

Dan Dungaciu, în lucrarea „Istoria sociologiei – teorii contemporane”², critică poziția marxisto-centristă a sociologului britanic, întrucât acesta consideră că marii clasici ai sociologiei elitelor și-au construit teoriile în opoziție cu socialismul și în special cu socialismul marxist, recunoscând însă o parte de adevăr în această idee. Cu toate că Bottomore este într-adevăr apropiat de gândirea lui Marx, analiza realizată de britanic merită considerată. Și totodată trebuie subliniat că, nu de puține ori, sociologul britanic îl critică pe marele reprezentant al doctrinei socialiste.

Astfel, afirmă Bottomore, „știința realistă” a lui Pareto, Weber sau Michels respinge în două puncte esențiale teoria claselor sociale a lui Marx, arătând în primul rând că este eronată concepția marxistă a unei „clase conducătoare”, prin faptul că, în cea mai mare parte a societăților și în special în cele industriale moderne, circulația continuă a elitelor se opune formării unei clase conducătoare stabile și ferme și, pe de altă parte, că o societate fără

¹ Thomas B. Bottomore, *Elites et société*, Stock, Paris, 1964.

² Dan Dungaciu în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, p. 610.

clase e imposibilă, căci în toate societățile există și trebuie să existe o minoritate care deține puterea³.

Totuși, consideră sociologul britanic, argumentul de bază al teoreticienilor elitei conform căreia toate societățile pe care le cunoaștem au fost divizate în două pături – o minoritate conducătoare și o majoritate condusă – nu este mai puțin determinist decât marxismul.

Pe de altă parte, Marx a crezut că dezvoltarea capitalismului va antrena polarizarea societății în două clase principale – burghezia și clasa muncitoare industrială și că guvernarea burgheziei va deveni mai manifestă și mai represivă. Ori nu asta s-a întâmplat în societățile capitaliste evoluat, observă Bottomore. Căci diversele sfere ale puterii au devenit mai distincte, iar sursele de putere, mai numeroase și mai variate. Opoziția între cele „două mari clase” ale lui Marx se găsește modificată prin extinderea pe care a luat-o clasa de mijloc, prin diferențierea crescândă a profesiilor și a rangurilor sociale și datorită faptului că guvernele au devenit în ansamblu mai puțin represive.⁴

De asemenea, legătura dintre puterea economică și puterea politică, clar vizibile în cadrul societății feudale sau la debutul capitalismului (când doar proprietarii de teren se bucurau de drepturi politice), este mult mai puțin vizibilă în democrațiile capitaliste moderne, astfel că noțiunea de clasă conducătoare distinctă a devenit „dubioasă și confuză”.⁵

O altă critică a lui Marx apare prin intermediul concepției lui Joseph Schumpeter, care consideră dificilă explicarea prin factori economici a nașterii feudalismului european, „acesta avertizând asupra faptului că instituțiile sociale au tendința de a-și conserva forma chiar și atunci când conjunctura economică se modifică. Odată instituite, ele se perpetuează chiar de-a lungul secolelor, manifestând grade diferite ale capacității lor de

supraviețuire”⁶. Apariția societăților feudale ridică deci probleme serioase în fața marxismului.

Bottomore crede însă că interpretarea economică a istoriei este criticată în termeni vagi, văzându-se în ea o teorie monocausală care nu ține cont de complexitatea transformărilor istorice. Aceasta este poziția lui Mosca și Pareto, care exagerează cu privire la semnificația teoriei lui Marx.⁷ Marx, continuă sociologul britanic, n-a spus că toate transformările sociale și culturale se pot explica prin intermediul factorilor economici; el a căutat să stabilească faptul că marile tipuri de societăți, în special în zona de civilizație europeană, se pot distinge în funcție de sistemele lor economice și că cea mai mare explicație care se poate da marilor schimbări sociale, ale tranzițiilor de la un tip de societate la altul, este că transformările activității economice au dat naștere unui nou grup social având interese noi.

Valoarea teoriei lui Marx, consideră Bottomore, rezidă în faptul că ea constituie o încercare riguroasă de analiză a surselor de putere politică și explicație a marilor schimbări de regim. Grație teoriei, Marx a putut formula cu mai multă precizie o idee care revine în continuare în teoria socială, cunoașterea faptului că trăsăturile caracteristice ale societății umane sunt divizarea lor într-un grup conducător și exploatator, pe de o parte, și grupurile conduse, exploatate, pe de altă parte; reunind într-o sinteză impresionantă o mare cantitate de fapte economice, politice și culturale, el dă motive acestei diviziuni și explică schimbările structurii sociale prin nașterea și decadența claselor.⁸

Citându-l pe Carl J. Friedrich, Bottomore observă că cei care au formulat doctrinele europene ale secolului al XIX-lea, favorabile guvernării de către o elită de indivizi superiori, în filosofie Carlyle și Nietzsche, respectiv în științele sociale, Mosca, Pareto și Burkhardt, „au fost cu toții respinși unei societăți care

³ Thomas B. Bottomore, *Elites et société*, Stock, Paris, 1964, p. 20.

⁴ Ibidem, p. 35.

⁵ Ibidem.

⁶ Dan Dungaci în *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, București, Editura Eminescu, 1996, p. 612.

⁷ Thomas Bottomore, *Elite et société*, Stock, Paris, p. 31.

⁸ Ibidem, p. 36.

avea încă multe vestigii de feudalitate și care tindea să resusciteze vechile idei ale ierarhiei sociale și să pună un obstacol în fața expansiunii democrației⁹.

Pe de altă parte, filosoful maghiar de orientare marxistă Gyorgy Lukacs a arătat că sociologii care au pus problema autorității politice au aparținut țărilor care n-au reușit să stabilească o democrație autentică (altfel spus, țările cu elemente feudale încă vivace), în Germania Max Weber cu noțiunea sa de „charismă”, în Italia, Pareto cu conceptul său de „elită”¹⁰.

Se opune oare noțiunea de „elită” celei de „democrație”? Opoziția dintre noțiuni, consideră Bottomore, nu este nici riguroasă nici extremă, cum pare la prima vedere. El îi citează pe Mannheim care afirmă că teoriile elitelor sunt compatibile cu democrația: „Forma actuală a politicii, scrie Mannheim, este în mâinile elitelor, dar asta nu înseamnă că societatea nu este democratică... O democrație va fi atunci o societate în care elitele – economice și culturale, la fel de bine ca și cele politice – sunt în principiu deschise – și în fapt recrutate pe baza meritului individual, în diverse păături sociale”¹¹. Această concepție a rolului elitelor într-o democrație este implicată în teoria circulației elitelor, și Mosca o expune deschis. Într-un anumit sens deci, teoriile lui Pareto și Mosca și ale succesorilor lor nu sunt contrare ideii generale de democrație.

Pareto și Mosca, afirmă Bottomore, au propus conceptul de „elită guvernantă” și de „clasă politică”, pe de o parte pentru a demonstra imposibilitatea de a atinge o societate fără clase și pe de alta pentru a rezolva dificultățile tehnice pe care ar trebui să le examineze. Conform celor doi gânditori italieni, elita guvernantă cuprinde pe cei care ocupă situații politice vizibile. La problema, cine, într-o societate deține puterea, se răspunde: cei care dețin puterea, cei care ocupă locurile de vârf. Iată deci, continuă sociologul britanic, că nu ni se spune cum acești indivizi au ajuns în aceste situații. Noțiunea de elită guvernantă nu facilitează deci

înțelegerea schimbării de regim. Teoria lui Pareto asupra circulației elitelor accentuează afirmația conform căreia repartitia caracteristicilor psihologice într-o populație ridică numeroase dificultăți, și Pareto însuși nu le justifică. Pe de altă parte, Mosca, studiind problema schimbării de regim, trebuie să recurgă la noțiunea de „forțe sociale” (interese importante într-o societate) ca sursă a noilor elite, ceea ce, după cum a afirmat Meisel, îl apropie de Marx într-o manieră puțin confortabilă.¹²

Dificultățile ridicate de noțiunea de elită guvernantă au fost puse în lumină de lucrarea lui Charles Wright Mills „The Power Elite”, unde el demonstrează în parte influența lui Marx și pe de alta, cea a lui Mosca și Pareto. Mills explică de ce preferă să vorbească de o „elită a puterii” mai degrabă decât de o „clasă conducătoare”. Expresia „clasă conducătoare” este greșită deoarece „clasă” e un termen economic, iar „conducătoare” e un termen politic. Vorbind de o clasă conducătoare, se afirmă deci că o clasă economică deține puterea politică. Expresia „clasă conducătoare”, crede sociologul american, nu lasă destulă autonomie ordinii politice și agenților săi, nu spune nimic de ordinea militară. Mills subliniază că cea mai mare parte a membrilor puterii provine dintr-o clasă a cărei superioritate este recunoscută, declarând imediat că va lăsa deschisă întrebarea referitoare la clasa care guvernează prin intermediul elitelor și prin care revine la problema care nu este respinsă, ideea marxistă de clasă conducătoare. Sociologul american nu afirmă nici că poporul controlează elita la putere grație voturilor sale sau a altor mijloace și subliniază unitatea elitei și omogenitatea originilor sociale, toate fiind elemente care arată că acționează de fapt o clasă conducătoare.¹³

Formularea la care ajunge Wright Mills e vagă și puțin convingătoare; el vorbește despre „coincidența uneori bolnavă a puterilor economică, militară și politică” și propune o explicație pentru această coincidență, în mare parte prin presiunile conflictului internațional la care America se găsește angajată.¹⁴

⁹ Ibidem, p. 17

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, p. 35.

¹³ Ibidem, p. 38.

¹⁴ Ibidem.

Referindu-se la problema unității elitei, Carl J. Friedrich observă că unul dintre elementele cele mai problematice ale tuturor doctrinelor elitei este ipoteza că indivizii care dețin puterea constituie un grup coerent. Wright Mills a respins doctrina liberală care consideră că guvernanții sunt departe de a fi strâns uniți, că formează diverse cercuri și nu au unul cu altul decât contacte superficiale. Cu toate că sociologul american a refuzat să vadă în „elita puterii” o clasă conducătoare, el nu a dat imaginii solidarității ei nici o explicație satisfăcătoare. Eliminând noțiunea de clasă conducătoare el a exclus-o pe cea a opoziției de clasă și a ajuns la o viziune extrem de pesimistă asupra societății americane.

Mills a încercat totodată să determine rațiunile pentru care fiecare dintre cele trei elite deține separat puterea. Dar nu a explicat nici unitatea elitei puterii care constituie un grup restrâns, nici fundamentele puterii sale. De ce o elită a puterii și nu trei?

Pentru a decide dacă într-un astfel de caz există o clasă conducătoare, trebuie luată în considerare, crede Thomas Bottomore, măsura în care clasa superioară a reușit să-și perpetueze drepturile de proprietate.¹⁵ Se poate nota că, pe de o parte, în cadrul statelor democratice din secolul XX, utilizarea proprietății private a fost în mod considerabil restrânsă și că inegalitățile în repartitia bogăției și veniturilor au fost într-o anumită măsură atenuate prin instalarea impozitului progresiv, prin extinderea proprietății de stat și a serviciilor publice administrative. Pe de altă parte, reducerea relativă a părții bogățiilor private posedate de clasa superioară a fost modestă și foarte lentă, iar redistribuirea venitului prin intermediul impozitelor n-a fost deloc progresivă.¹⁶ Ceea ce pare să se fi produs în țările democratice este mai puțin o diminuare a puterii clasei superioare, cât un declin al radicalismului clasei muncitoare.¹⁷ Pe de altă parte, Bottomore îl citează pe Karl Mannheim care consideră că evoluția societăților industriale poate fi asimilată cu o trecere progresivă de la un regim de clasă la un

¹⁵ Ibidem, p. 45.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, p. 46.

regim de elite, de la o ierarhie socială fondată pe bunuri ereditare la una fondată pe merit și succes.¹⁸

Având în vedere ideile formulate, Bottomore ajunge la un set de întrebări pe care le consideră necesare pentru aprofundarea problematicii elitelor:

1. Constituie conducătorii societății un grup social?
2. Este acest grup coerent sau divizat, deschis sau închis?
3. Cum au fost aleși membrii săi?
4. Pe ce se bazează puterea lor?
5. Este puterea lor nelimitată sau limitată de cea a altor grupuri ale societății?
6. Există diferențe sensibile și regulate între societăți și, în acest caz, cum se explică ele?

O altă temă căreia sociologul britanic îi acordă un spațiu larg în lucrare este circulația elitelor.

Referindu-se la Pareto, Bottomore afirmă: „analiza pe care a dat-o acestui fenomen (circulația elitelor) este mai puțin impresionantă decât celebritatea talentului său”.¹⁹

Căci analiza paretiană ridică două grave dificultăți. În primul rând, nu e clar dacă prin „circulația elitelor” sociologul italian înțelege un proces prin care o elită este înlocuită cu altă elită sau în care indivizii circulă între elită și nonelită. Cele două concepții se găsesc în opera lui Pareto, însă a doua e mai frecventă.

A doua dificultate pe care o ridică analiza paretiană se referă la explicația dată circulației elitelor. El afirmă la un moment dat că elitele sunt reprezentantele intereselor sociale particulare și că circulația elitelor este un rezultat al declinului intereselor vechi și al nașterii noilor interese. Nu este clar dacă, pentru italian, circulația elitelor se explică în special prin transformările survenite în cadrul caracteristicilor psihologice ale membrilor elitei, pe de o parte, și a păturilor inferioare, pe de alta, sau prin modificările de reziduuri care se formează în interiorul celor două pături.²⁰

¹⁸ Ibidem, p. 49.

¹⁹ Ibidem, p. 55.

²⁰ Ibidem, p. 57.

Cele două tipuri de elite corespunzătoare reziduurilor I și II, „spectatorii” și „rentierii”, sunt inspirate de „vulpile” și „leii” lui Machiavelli, fiind însă acoperite cu „haine mai științifice”²¹. În realitate însă, crede Bottomore, Pareto nu încearcă deloc să stabilească prin metode exacte existența celor două tipuri de personalitate care în aparență determină caracteristicile acestor tipuri de elită. Pe de altă parte, sociologul italian nu ne oferă o descriere psihologică precisă și nu demonstrează că nu există alte varietăți de personalitate politică. Și chiar dacă se admite existența unor asemenea tipuri de personalitate, rolul lor în viața politică rămâne încă de demonstrat, dacă evoluția mentală și sentimentală a membrilor elitei este independentă de transformările sociale și dacă produce circulația elitelor²². În acest punct, afirmă Bottomore, Pareto nu reflectează, el mulțumindu-se să dea exemple istorice de elite decadente care produc modificări ale reziduurilor lor. Totodată, nu rezolvă problema cunoașterii modelului în care cele două tipuri de circulație a elitelor – ascensiunea și decăderea indivizilor, nașterea și moartea grupurilor sociale – sunt legate unele de altele. Vom căuta degeaba la Pareto, continuă Bottomore, probe solide luate dintr-un studiu comparativ al revoluțiilor sau dintr-o comparație sistematică între societăți prezentând diferențe notabile din punctul de vedere al circulației indivizilor între elită și nonelită.

Contrar lui Pareto, Mosca estimează (exagerând într-o anumită măsură) că societățile democratice moderne sunt caracterizate de un volum considerabil de mișcare între diferitele pături sociale „Barierele care-i împiedică pe indivizii din clasele inferioare de a accede au fost suprimate mai mult sau mai puțin și transformările vechiului Stat absolutist în stat reprezentativ modern a permis aproape tuturor forțelor politice de a participa la conducerea politică a societății”²³.

Trăsătura cea mai evidentă a manierei în care Mosca tratează circulația elitelor constă în natura explicației pe care o

²¹ Ibidem, p. 59.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, p. 62.

caută. Dacă se referă ocazional la calitățile intelectuale și morale ale elitei, el nu dă, ca și Pareto, o importanță supremă acestor caracteristici psihologice, ci subliniază legătura între circumstanțele sociale și caracteristicile individuale ale membrilor claselor superioare: „curajul războinicului, ardoarea cu care atacă, rezistența la dificultăți, aceste virtuți au fost multă vreme considerate drept apanajul claselor superioare. În mod cert pot exista în această privință mari diferențe naturale de la individ la individ, dar la o categorie numeroasă de ființe umane contribuie mai mult la menținerea la un nivel ridicat sau scăzut; acestea sunt tradițiile și obiceiurile mediului”²⁴. În al doilea rând, el menționează aceste caracteristici apropos de nașterea și declinul elitelor; pentru el aceste fenomene se explică prin nașterea noilor interese și a noilor idealuri. O dată ce în societate apare o nouă sursă de bogăție, importanța practică a cunoașterii crește, astfel încât vechea religie se prăbușește, născându-se o nouă religie, răspândindu-se un nou curent de idei, producându-se imediat în cadrul clasei conducătoare mutații importante. Acest raționament, consideră Bottomore citându-l pe Meisel, îl apropie pe Mosca de marxiști și, întrucât el cunoaște pericolul, încearcă să distingă teoria sa de cea a lui Marx, insistând asupra limitărilor interpretării economice a istoriei și asupra rolului ideilor morale și religioase în evoluția socială²⁵. În această privință, poziția lui Mosca nu e foarte diferită de cea a lui Max Weber, întrucât refuză o interpretare economică a istoriei, exclusivă și parțială, dar ostilitatea sa violentă față de mișcarea muncitorească și față de socialism face ca el să fie mai puțin dispus decât Weber de a recunoaște influența gândirii lui Marx.

Analizând concepțiile lui Henri Pirenne și Joseph Schumpeter, Bottomore îl plasează pe Mosca în același grup de gânditori cu aceștia doi, întrucât „chiar dacă diferă între ei în anumite puncte, ei se aseamănă totuși prin faptul că recunosc ideea conform căreia transformările economice sau culturale pot crește în măsura în care ele câștigă o importanță vitală în ansamblul societății și pot să provoace modificări de regim politic și de

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

structură socială²⁶. Interesul pe care acești trei savanți îl manifestă pentru ascensiunea și declinul grupurilor sociale relevă, crede Bottomore, influența teoriei claselor a lui Marx, întrucât cei trei preferă să desemneze grupurile prin termenul de „clasă” mai degrabă decât prin cel de „elită”, prezentând astfel un model de societate în care complexitatea și variabilitatea istorică a structurii de clasă figurează într-un loc mai bun decât diviziunea universală și imuabilă între elita conducătoare și masă.

Ceea ce reproșează Bottomore lucrărilor lui Mosca, Pirenne și Schumpeter este absența unei metode de investigare adecvate. Nici unul dintre aceste studii, continuă sociologul britanic, nu permite stabilirea existenței sau nonexistenței unei legături constante între volumul circulației indivizilor și grupurilor și modificările survenite în regimul economic, politic și cultural. Pe de o parte, ei nu fac nici o comparație sistematică între societăți, pe de alta, ei nu furnizează nici o măsură exactă a fenomenului pe care-l tratează.

Cu toate că Pareto, Mosca, Pirenne și Schumpeter prezintă argumente convingătoare potrivit cărora unii indivizi și-au schimbat poziția socială ori au trecut de la nonelită la elită, ei nu citează altceva decât exemple de indivizi care s-au ridicat în ierarhia socială, dar aceste exemple, e de părere Bottomore, „nu ne clarifică cu nimic ceea ce am vrea cel mai mult să cunoaștem: proporția elitei sau clasei superioare recrutate din păturile inferioare și proporția membrilor clasei inferioare capabile să se ridice”.²⁷

Am încercat pe parcursul acestui capitol să examinăm câteva idei care ni s-au părut esențiale, legate de acești mari maeștri ai gândirii sociale care sunt: Pareto, Marx, Mosca sau Wright Mills și de legăturile care există între teoriile pe care le-au formulat. Cu toate că, așa cum dovedește Thomas Bottomore, teoriile lor trebuie privite critic, nu trebuie uitată contribuția pe care ei au adus-o la studiul fenomenelor legate de elită. Pe de altă parte, tradiția pluralistă a venit ca răspuns la ideile lor.

Privindu-i cu obiectivitate și nu cu patimă, trebuie să recunoaștem că lucrările lor reprezintă etape semnificative în dezvoltarea cunoașterii sociale.

²⁶ Ibidem p. 67.

²⁷ Ibidem.

Capitolul VII

Abordarea pluralistă a elitelor

Dacă în capitolele precedente am analizat cele mai importante teorii oligarhice, ca și reacția critică din perspectiva sociologului britanic Thomas Bottomore, în continuare vom urmări reacția pluraliștilor, care a generat o dezbatere foarte aprinsă în a doua jumătate a secolului XX.

Pluraliștii susțin că puterile elitelor sunt fluctuante¹. Ei consideră că este esențial să se trateze puterea ca orice problemă empirică și să se examineze caz cu caz. O astfel de metodă permite demonstrarea faptului că majoritatea societăților sunt caracterizate de o diversitate de elite concurente. Confruntarea celor două puncte de vedere, elitist și pluralist, contribuie la identificarea netă a două metode de cercetare distincte²: „elitismul trimite la o tradiție de cercetare care se consacră aproape exclusiv originii sociale și legăturilor între cei ce ocupă poziții privilegiate, ținând cont în mod egal de aspectele reputaționale ale puterii”. „Pluralismul” descrie un program de cercetare care favorizează studiul deciziilor și consecințele reale, insistând asupra proceselor și mecanismelor decizionale.

Pluraliștii³ contrazic câteva dintre aserțiunile empirice ale elitistilor despre integrarea elitei, argumentând, de exemplu, că recrutarea și interacțiunea sociometrică nu sunt atât de larg

¹ John Scott, în Ezra Suleiman și Henri Mendras (eds.), *La recrutement des élites en Europe*, Paris, Editions La Decouverte, 1995, p. 11

² Ibidem.

³ Robert Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall Inc, Englewood, New Jersey, 1976, p. 129.

răspândite. Ei dispută relevanța unora din dovezile elitiștilor, negând, de exemplu, faptul că modul de comportare politică a liderilor este strâns legat de originile lor sociale. Dar forța principală a atacurilor pluraliștilor este direcționată pe două credințe fundamentale ale elitiștilor:

1. Că o singură elită unificată domină deciziile în toate problemele importante; cu cuvintele lui Mills: „atunci când evenimentele naționale sunt decise, elita puterii este cea care le decide”⁴.
2. Partidele politice și funcționarii aleși sunt în cele din urmă insignifianți. Cum scrie Jean Blondel, în cazul „în care cineva deține concepția că există un cerc conducător, acel cineva trebuie de asemenea să susțină că opoziția dintre partide este în mod fundamental irelevantă”⁵.

La primul punct, pluraliștii afirmă că diferite constelații de grupuri și elite sunt influente în fiecare arenă politică. Triumviratul lui Mills al marii afaceri, administrației și Pentagonului poate controla industria militară, dar un set în întregime diferit de actori influențează politica agricolă sau politica de relații rasiale. Mai degrabă decât o singură elită integrată, ei susțin că sunt multe elite distincte în coaliții schimbătoare cu altele. Nici regula majorității, nici regula minorității, ci „regula minorităților” este caracterizarea lui Robert Dahl a democrației americane⁶.

La al doilea punct, argumentul pluralist este următorul: politicienii de partid nu pot fi considerați ca făcând parte din „nivelurile de mijloc ale puterii”. Chiar și în Marea Britanie și S.U.A., elitele de partid concurente dețin ideologii diferite, sunt legate de rețele sociometrice diferite și acționează pe baza unor priorități diferite. Cu alte cuvinte, clivajul partizan între politicienii profesioniști este probabil faptul cel mai important cu privire la structura elitei⁷.

⁴ Ibidem

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, p. 130.

⁷ Ibidem.

Replica elitiștilor, mai întâi, este că elitele pot fi divizate în probleme minore ca de pildă politica agricolă sau drepturile civile, dar sunt unificate în probleme majore ca afacerile internaționale și politica economică. Doi, elitiștii afirmă că pluraliștii subestimează contrastele integratoare impuse de contextul intereselor instituționale, în particular, cerințele structurale ale economiilor capitaliste avansate. Oricum, ambele argumente duc la probleme nerezolvate ale definiției și conceptualizării⁸. Cum să decidem care probleme sunt minore și care fundamentale? Și cum să determinăm unde stau interesele reale ale instituției?

Controversa despre elitism și pluralism a apărut în special în cadrul studiilor despre elitele locale⁹, repartizarea puterii în orașe și regiuni. Putem cita studiile caracteristice ale lui Hunter asupra orașului Atlanta (perspectiva elitistă) și a lui Dahl asupra orașului New Haven (perspectiva pluralistă). Hunter (1953) a utilizat o metodă numită „reputațională” pentru a identifica membrii elitei locale, cerând notabilităților să-i citeze pe cei pe care-i estimează omnipotenți în conducerea afacerilor locale. Un mare consens împărtășit de populația interogată duce la concluzia că Atlanta este dominată de o coterie de persoane influente și că structura de putere corespunde modelului „elitist”. Dahl (1961) a urmat în studiul său asupra orașului New Haven o metodă numită „decizională”, determinarea repartizei puterii în trei „domenii critice” care sunt investirea candidaților politici, amenajarea urbană și învățământul public. El se interesează în special de partea care revine celor pe care-i numește „notabilii societății” și „notabilii economici” în deciziile luate. Concluzia sa este că grupurile de interes și clasele sociale sunt implicate în domenii diferite și că, la drept vorbind, nu există în New Haven o elită monolitică a puterii, ci o structură de clasă deschisă care coexistă cu un „strat politic” accesibil.

⁸ Ibidem.

⁹ John Scott în Henri Mendras și Ezra Suleiman, *La recrutement des elites en Europe*, Paris, Editions La Decouverte, 1995, p. 11.

Este evident că studiile la nivel local tind să ignore rolul marilor societăți naționale și multinaționale care intervin în ansamblul țărilor ca și cel al structurii politice naționale¹⁰. Problemele care ating elitele și clasele nu pot fi corect tratate în studiile realizate exclusiv pe plan local. Acest punct a fost viguros exprimat de Domhoff¹¹ (1978), care a reactualizat studiul său asupra orașului New Haven. Astfel, el a putut demonstra faptul că liderii întreprinderilor, bancherii și juriștii care ocupă un loc preponderent în acest oraș sunt uniți prin interese economice naționale și că sunt legați prin rețele de persoane și de instituții de clasa conducătoare națională.

Conflictul dintre elitiști și pluraliști a dat naștere unor discuții abundente prin maniera de definire și de studiere a „puterii”. În lucrările lui Dahl și Polsby, puterea ar trebui studiată în termenii comportamentului, ceea ce necesită identificarea inițiatorilor de propuneri, a acțiunilor pe care le întreprind pentru a-și promova proiectele sau a bloca alte proiecte.

Prin paroxismul său, la mijlocul anilor '70, confruntarea dintre elitiști și pluraliști, viziunile lor contradictorii asupra puterii au ajuns la un impas¹². Cercetările despre suprapunerile la nivelul consiliilor de administrație a întreprinderilor ca și la nivelul elitelor economice au permis degajarea unor concluzii semnificative (Domhoff (1980), Domhoff și Dye (1987)), astfel că aceste lucrări au fost preocupate de a confrunta teoriile economice ale managementului și capitalismului financiar mai mult decât cele despre structura și recrutarea elitelor.

O reacție interesantă la teza monismului elitar vine din zona sociologiei franceze. **Raymond Aron** este una dintre personalitățile celebre ale intelectualității franceze a secolului XX. Sociolog, filosof și jurnalist, a trăit într-o perioadă cu multe evenimente semnificative atât pentru istoria Franței, cât și pentru

¹⁰ Ibidem, p. 12.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

cea a Europei¹³. Raporturile dintre Vest și Est, crede sociologul francez, pot fi analizate și din perspectiva elitelor. Astfel, scria Aron, „în planul faptelor, pluralitatea categoriilor conducătoare este datul primar, relația dintre aceste categorii având în fiecare regim un caracter specific. Regimurile occidentale tolerează dialogul acestor categorii, regimurile sovietice conferind un monopol partidului sau ideologiei... disocierea între societate și stat este redusă, concurența între elite e atenuată”¹⁴.

Analizând problematica puterii într-unul dintre eseurile grupate în lucrarea „Etudes sociologiques”, Raymond Aron consideră că „dacă trecem de la relațiile internaționale la cele politice din interiorul statelor, puterea devine difuză și indeterminată”¹⁵. Dacă studiem o organizație complexă, continuă el, un partid politic, un oraș, armata, congresul, președinția S.U.A., dificultatea pare mai puțin de a descoperi limitele puterii la cei ce dețin oficial puterea cât de a degaja pe responsabilii care iau decizii. Cu alte cuvinte, teoria merge în sensul dispersiei puterii. Ori indivizii, tot mai numeroși, au un sentiment de neputință, ei se simt incapabili de a controla cursul evenimentelor, convinși că problemele lor sunt determinate în afara lor de forțe obscure. Astfel, crede Aron, se explică reacția violentă a unui Charles Wright Mills, care a atribuit unei elite deținătoare a mijloacelor de producție, de generali și oameni politici, puterea supremă. „Sociologii ortodocși, consideră Raymond Aron, n-au luat în serios cartea lui Wright Mills și probabil reacția lor n-ar fi fost diferită, dacă teoria „power elite” ar fi fost așezată pe o bază de fapte mai mare și dacă conceptualizarea ar fi fost mai puțin primitivă”¹⁶. Dacă vrem să știm „cine guvernează?” în marea corporație, în oraș, în uzină, armată sau stat, trebuie să ne debarasăm de concepția

¹³ Raymond Aron, *Spectatorul angajat*, Editura Nemira, București, 1999.

¹⁴ Raymond Aron, *Classe sociale, classe politique, classe dirigeante* în *Etudes sociologiques*, P.U.F., Paris, 1964, p. 164.

¹⁵ Raymond Aron, *Macht, Power, Puissance, prose democratique ou poesie demoniaques* în *Etudes sociologiques*, PUF, Paris, 1964, p. 37.

¹⁶ Ibidem, p. 62.

metafizică a puterii la fel de bine ca și de concepția juridică a puterii. Când analizăm o organizație, nu este suficient să cunoaștem ce este ea pe hârtie, ierarhia conducerii, pentru a cunoaște chiar din acest fapt repartitia puterii. Gradul de autonomie – numărul de decizii pe care individul le poate lua – nu este necesarmente proporțional cu nivelul la care fiecare se situează în ierarhia organizației. În plus, personalitatea celui care îndeplinește astfel de roluri poate să crească sau să diminueze puterea normală rezervată titularului acelui rol. Cu alte cuvinte, un anumit tip de dispersie a puterii rezultă din natura fiecărei organizații complexe.

La fel se întâmplă la nivel local și aici Raymond Aron îl citează pe Robert Dahl. Căci în New Haven nu există echivalentul „power elite” întrucât „aceiași oameni nu sunt puternici în toate afacerile; cei care dețin diverse instrumente de putere nu constituie un grup coerent; ei nu urzesc noaptea firele unei conspirații, conducând orașul, fiind siguri de voința electorilor, în spatele fațadei democratice”¹⁷.

Într-o ultimă analiză, potența Puterii supreme este absolută și restrânsă. Ea nu se întinde în toate domeniile, dar în sfera sa ea aparține unuia singur și nu trebuie împărțită. Președintele SUA este șeful armatei, strategul care conduce războiul și diplomația. Iată deci o critică foarte importantă la adresa tezei moniste a lui Charles Wright Mills, o critică ce vine să susțină teza pluralismului elitar.

Discursul despre elită al lui Raymond Aron a avut câteva axe principale. A vizat fie problematica intelectualului, fie pe cea a schimbărilor survenite la nivelul elitelor în noile configurații sociale ce marchează epoca, fie problematica de ansamblu a chestiunii, respectiv cadrul teoretic necesar unei asemenea dezbatere¹⁸. Relevant pentru recurența unei preocupări de această factură este studiul intitulat „Structure sociale et structure de l'élite”¹⁹.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Dan Dungaci în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, p. 621.

¹⁹ Raymond Aron, *Structure sociale et structure de l'élite* în *Etudes sociologiques*, P.U.F., Paris, 1964.

Obiectul său este limpede: încercarea de a combina într-o sinteză ideile lui Marx și Pareto, referitoare la chestiunea în discuție, și, plecând de la aceste încercări, degajarea câtorva idei generale ale evoluției societăților moderne.

Există câteva motive ce ar justifica, scrie Aron, întoarcerea la cei doi autori. Unul dintre ele este „reflectarea” acestora în două dintre ideologiile cele mai influente ale secolului. Punctul de vedere marxist, în care factorul determinant este opoziția dintre posesorii mijloacelor de producție (capitaliștii) și clasa muncitoare (proletarii), s-a reflectat în comunism, pe când punctul de vedere paretian, după care societatea se polarizează în elită și masă, este o variabilă lege în fascism²⁰.

Găsim la Marx, consideră sociologul francez, trei concepții diferite ale clasei sociale. Le vom numi, continuă el, concepții istorice, economice și filosofice. Astfel, termenul clasă socială are conotații diferite în opere precum „Manifestul Partidului Comunist”, „18 Brumar a lui Louis Napoleon” sau „Capitalul”.

Pe de o parte, conceptul cuprinde grupurile sociale care se disting istoric prin „interese comune și similarități psihologice”; pe de altă parte, include ideea de „categorii sociale distinse printr-un anumit tip de venit”; în al treilea rând „clasa socială” se distinge prin conștiința poziției sale în procesul de producție și prin dorința de a schimba sistemul, „din punctul meu de vedere, voi reține distincția care vine să indice grupul social din sociologia pozitivă, categoria socială din analiza economică și clasa socială din filosofia istoriei”²¹.

Cum a ajuns Marx la ideea împărțirii societății în două mari clase sociale în capitalism? În primul rând, el a observat în special industria textilă care angaja o mare cantitate de mână de lucru necalificată, femei, copii. El a extrapolat observațiile exacte, dar parțiale, a crezut că tendința uniformității interiorului

²⁰ Dan Dungaci în *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, (coordonator Ilie Bădescu), Editura Eminescu, București, 1996, p. 621.

²¹ Raymond Aron, *Structure sociale et structure de l'élite*, în *Etudes sociologiques*, P.U.F., Paris, 1964, p. 115.

proletariatului este o constantă fundamentală, a crezut că eliminarea independențelor va ajunge la limită, că, dată fiind concentrarea industrială existentă, aceasta va realiza ea însăși această opoziție schematică și brutală, o minoritate infimă a privilegiatilor și o masă imensă de exploatați. „Știm azi, afirmă Aron, după experiența unui secol de capitalism, că nu e nimic din toate astea. Legii pauperizării și proletariatului i se opune ceea ce eu voi numi legea diferențierii sociale”²².

Analiza structurii unei societăți, continuă Raymond Aron, are ca scop de a distinge diferitele grupuri. Ori această analiză este infinit mai complexă și mai subtilă decât cea realizată prin practica obișnuită când se aplică schema filosofiei istoriei. Continuând analiza, sociologul francez ajunge la o concluzie foarte interesantă „muncitorul industrial de tip marxist reprezintă nu masa umană a societății viitoare, ci o fracțiune descrescândă a populației”. Pe de altă parte, unitatea clasei muncitoare sau, mai mult, a masei salariate este o idee mai degrabă decât un fapt. În al treilea caz, când se spune că proletariatul ia puterea, se acționează ca o imagine sau ca un simbol. Niciodată puterea nu aparține milioaneilor de oameni „este guvernare pentru popor și nu de către popor”²³.

Raymond Aron urmărește în acest caz studiul ideii de diversitate împotriva unicității, deci a schemei dihotomice de analiză²⁴. O societate „fără clase” nu este o „societate fără grupuri sociale”. Dispar diferențele legate de „statusul legal”, dar apar altele; există în societățile moderne muncitori, preoți, ingineri, manageri etc.

Dacă vom defini elita ca minoritate care, în orice societate, îndeplinește funcțiile de conducere ale comunității²⁵, vom putea conchide, crede Aron, că există două tipuri de schimbări în societate, una care vizează constituirea elitelor și alta recrutarea lor.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, p. 122.

²⁴ Dan Dungaci în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, p. 622.

²⁵ Ibidem.

Modelul propus de sociologul francez pentru societatea modernă reprezintă o subdivizare a elitei în cinci grupuri: conducătorii politici, administratorii statului, stăpânii economiei, capii maselor și șefii militari.

Aron critică noțiunea de clasă conducătoare, vizându-l aici pe Pareto care a avut tendința să caracterizeze fiecare clasă conducătoare printr-un tip psihosocial de care aparține și mijloacele care le utilizează pentru menținerea la putere²⁶. James Burnham, cu a sa „Managerial Revolution”, face la rândul său o sinteză între teoria claselor și cea a elitelor, opunând societatea directorială celei capitaliste.

Sociologul francez propune în locul analizei sociale prin intermediul clasei conducătoare analiza grupărilor din interiorul elitei „câci structura de elită este de asemenea caracteristică unei societăți, ca și structura grupurilor sociale”²⁷. Aron definește structura de elită ca o relație proprie fiecărei societăți între diferitele grupuri ale elitei. Astfel, pretutindeni există directori de întreprinderi, funcționari de stat, secretari și sindicate, miniștri, care nu sunt oriunde recrutați în aceeași măsură și care pot constitui o unitate coerentă sau pot fi relativ separați. Diferența fundamentală, conchide Raymond Aron, între societatea de tip sovietic și cea de tip occidental, este că prima are o elită unificată și a doua, o elită divizată. Societățile democratice, continuă sociologul francez, „sunt pline de tumultul luptei care se derulează în piața publică, între proprietarii mijloacelor de producție, liderii sindicali și oamenii politici. Guvernul devine o afacere de compromis negociată. Deținătorii de putere sunt convingși de precaritatea regimului lor”²⁸. Democrațiile nu sunt regimuri de indivizi, ci regimuri de grupuri. Totul depinde deci de colaborarea între grupuri, fiecare dintre ele având autoritate, fiecare dispunând de mijloacele de acțiune politică sau economică²⁹.

²⁶ Raymond Aron, *Structure sociale et structure de l'élite* în *Etudes sociologiques*, P.U.F., Paris, 1964, p. 122.

²⁷ Ibidem, p. 123.

²⁸ Ibidem, p. 124.

²⁹ Ibidem, p. 132.

Care ar fi concluziile acestei analize?

În primul rând, vom remarca strategia metodologică adoptată: conexiuni între analiza structurii economice, a structurii sociale, a structurii grupurilor din cadrul elitei și, nu în ultimul rând, a structurii sistemului constituțional. Elemente decisive, va concluziona sociologul francez, în orice teorie sociologică ce năzuiește să înțeleagă societatea ca întreg³⁰.

În al doilea rând, Raymond Aron s-a străduit să probeze că cea mai caracteristică trăsătură a oricărei structuri societale este „structura elitei”, respectiv relațiile între grupurile aflate la putere, gradul de unitate sau diviziune a acestor grupuri, sistemul de recrutare a elitelor și dificultatea sau ușurința de a le penetra.

În al treilea rând, trebuie subliniată obstinația autorului de a sublinia „semnificația societății fără clase de-a lungul istoriei”. Cazul structurii de putere în URSS este emblematic. Elita se unifică și dobândește toate bunurile materiale și morale – putere nelimitată, dublată de o ideologie care să o justifice – pentru a-și pune în aplicare planul³¹.

În acest punct, sinteza vizată între Marx și Pareto capătă deplin contur. O societate nu poate fi caracterizată numai prin clasele ce posedă mijloacele de producție sau prin natura psihologică și socială a elitelor.

Pareto, consideră Aron, a sesizat în studiul său asupra elitelor unul dintre aspectele istoriei contemporane, circulația elitelor. Dar faptul decadenței elitei, a decăderii sale morale, rămâne misterios, inexplicabil. În realitate, continuă sociologul francez, există modalități multiple de reînnoire, de transformare, de decompoziție a elitelor. Una dintre formulele tipice ale epocii contemporane este paralizia prin conflicte ulterioare. Metoda democratică de alegere legislativă dă o formă nouă formulei de circulație a elitelor „ca dă o șansă de reușită societăților fericite, reînnoire progresivă fără bulversări revoluționare”³².

³⁰ Dan Dungaci în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, p. 623.

³¹ Ibidem, p. 624.

³² Raymond Aron, *Structure sociale et structure de l'élite*, în *Etudes sociologiques*, P.U.F., Paris, 1964, p. 140.

Fără ca teoria paretiană să-și fi istovit relevanța – ea este validă în interpretarea unor aspecte ale istoriei contemporane –, utilizarea ei trebuie luată în considerare ținând seama de căile multiple de evoluție a elitei (aparitie, transformare, dezintegrare) din societățile democratice. Apoi, în societățile actuale, putem identifica și cazuri în care substituția unei elite cu alta – aspect decisiv la Pareto – să fie explicabilă prin apelul la schimbările economice și sociale din cadrul societății, aspect major al gândirii marxiste, „înlocuirea unei elite prin alta, fapt esențial în Tratatul lui Pareto, devine explicabil în mare măsură prin fenomenele de transformare economică și socială pe care marxismul ne-a obișnuit să le pună pe prim-plan”³³. Pe de altă parte, revoluția de tip marxist, luarea puterii totale de către un partid care se reclamă al proletariatului, este, conform schemei lui Pareto și a celei lui Marx, victoria unei elite și eliminarea deținătorilor de mijloace de producție.

Concluzia studiului lui Raymond Aron este sintetizată în următorul pasaj: „o elită unificată înseamnă sfârșitul libertății. Dar când grupurile de elită nu sunt doar distincte, ci și dezbinat, acestea antrenează sfârșitul Statului. Libertatea nu survine decât în regiunile intermediare, unde există o unitate morală a elitei”³⁴.

Din spațiul sociologiei franceze vom trece în cel al sociologiei americane, unde întâlnim două lucrări importante care tratează elitele dintr-o perspectivă pluralistă, „The Lonely Crowd”, lucrare care aparține autorului David Riesman, și „Who Governs?”, scrisă de Robert Dahl.

În ceea ce privește primul studiu, acesta a fost una dintre țintele vizate de Charles Wright Mills în „Power Elite”. Căci **David Riesman** afirma tranșant în cartea apărută în 1951: „Astăzi noi am substituit principiul liderului (puterea centralizată de tip aristocratic etc.) printr-o serie de grupuri de putere, fiecare dintre acestea intrând în competiție, având puterea și capacitatea să-și atingă și să-și apere interesele, să pledeze pentru acestea și să le

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, p. 142.

conteste pe cele ale adversarilor³⁵. Poziția sa nu va rămâne singulară. În anii '60, o pleiadă întreagă de sociologi vor frecventa această idee. Printre ei Robert Dahl, Arnold Rose, W. Kornhanser. Cel din urmă va analiza comparativ, perspectivele lui Mills și pe cele ale lui Riesman, evaluându-le textele principale și declarându-și până la urmă adeziunea pentru aceea din urmă³⁶.

Poziția lui David Riesman cu privire la problema elitelor americane este sintetizată într-unul dintre capitolele cărții „The Lonely Crowd”³⁷. Sociologul american afirmă că „în ultimii 50 de ani a apărut o schimbare în configurația puterii americane, de la ierarhia puterii unei clase conducătoare la puterea dispersată sau ceea ce vom numi grupuri de veto”³⁸. După Războiul Civil, crede Riesman, grupurile de fermieri și artizani și-au pierdut capacitatea de control și noua plutocrație, căpitanii industriei, s-a născut ca și clasă conducătoare. Teoriile clasei conducătoare, continuă el, aplicate în America contemporană „par să fie supraviețuitoarele spectrale ale acestor timpuri vechi”³⁹.

Căci „de la Franklin Roosevelt, am intrat într-o fază socială și politică în care puterea este dispersată între grupuri de veto. Aceste grupări sunt prea multe și diverse pentru a fi conduse prin moralizare ..., iar ceea ce e numită conducere politică constă în abilitatea de a manipula coalițiile”⁴⁰. Cine sunt aceste grupuri de veto? Răspunsul lui Riesman este: lobby-urile și chiar mai mult decât ele (catolicii, metodistii, departamentul de stat, sudiștii, evreii, doctorii). Grupurile de veto nu sunt nici grupuri conducătoare, nici grupuri conduse. Singuri, liderii naționali pot „placa” grupările de veto. Singurii conduși în SUA sunt cei neorganizați care nu au inventat încă grupul lor. În cadrul grupurilor de veto există o luptă

³⁵ Dan Dungăciu în *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, p. 620.

³⁶ Ibidem.

³⁷ David Riesman, *The Images of Power in The Lonely Crowd*, New Haven, Yale University Press, 1950.

³⁸ Ibidem, p. 235.

³⁹ Ibidem, p. 238.

⁴⁰ Ibidem.

intestină pentru pozițiile de conducere. Între grupurile de veto competiția este monopolistă. Prin natura lor, grupările de veto sunt grupări defensive și nu grupări conducătoare. Există, continuă Riesman, câteva grupuri de veto care au mai multă putere decât altele și indivizi care au mai multă putere decât alții. Dar determinarea celor care sunt aceștia trebuie din nou realizată pentru perioada contemporană, căci „nu putem fi satisfăcuți de răspunsurile date de: Marx, Mosca, Michels, Pareto, Weber, Veblen sau Burnham, deși putem învăța de la toți”⁴¹.

Concluziile sociologului american sunt sintetizate în câteva idei:

1. De când grupurile de veto au înlocuit „vârfurile muntoase” ale clasei superioare în SUA, puterea n-a mai fost concentrată.
2. Orice discuție despre clasă și putere la scară națională poate fi în cel mai bun caz o aproximare.
3. Mai degrabă, puterea la scară națională poate fi văzută în termenii problemelor.
4. Când o problemă implică două sau trei grupuri de veto „broker-ul” oficial sau neoficial al grupurilor poate fi destul de puternic, dar numai cu privire la acea problemă.
5. Când o problemă implică țara, ca întreg, nici un individ sau grup de conducere nu poate fi probabil eficient, deoarece „grupul de veto fortificat nu poate fi clintit”⁴².

Acestea sunt concluziile acestui studiu dintr-o lucrare de referință despre societatea americană. Punctul de plecare al lui David Riesman va fi dus la extrem de un economist ca Lester Thurow care, într-o lucrare publicată în 1980, va susține că tocmai „excesivul” pluralism ar putea să fie rațiunea pentru care societatea americană nu izbuteste să-și rezolve o serie de probleme majore de ordin social sau economic⁴³.

⁴¹ Ibidem, p. 252.

⁴² Ibidem, p. 254.

⁴³ Dan Dungăciu în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, p. 620.

O lucrare remarcabilă în istoria sociologiei elitelor este „Who Governs?” scrisă de **Robert A. Dahl**. Cercetarea sociologului american a avut drept obiectiv explorarea sistemului politic al unei comunități americane de pe coasta de Est, orașul New Haven, bine cunoscut pentru celebra universitate Yale. Scopul autorului a fost demonstrarea faptului că modelul „Power Elite” în care Wright Mills credea cu tărie nu caracterizează structura de putere în America. Dimpotrivă, structura de putere este mai degrabă compusă din grupuri dispersate de actori decât din grupuri unificate. Cu alte cuvinte, nu găsim în zonele cele mai înalte ale puterii o clasă conducătoare.

Din perspectiva propriilor noastre cercetări trebuie menționată o remarcă a lui Robert Dahl. Atunci când studiezi elitele dintr-o comunitate, poți spune că „explorezi”⁴⁴, căci concluziile cu privire la acea comunitate nu pot fi derivate pentru o societate națională. Un studiu de acest gen poate însă furniza ipoteze pentru cercetări mai ample.

Robert Dahl se întreabă de la început, „într-un sistem politic în care aproape fiecare adult poate vota, dar în care cunoașterea, averea, poziția socială, accesul la funcționari și alte resurse sunt inegal distribuite, cine guvernează de fapt?”⁴⁵.

În prima parte a lucrării, sociologul american demonstrează că, începând cu 1784 și până la jumătatea secolului XX, New Haven a trecut de la oligarhie la pluralism. A avut loc ceea ce s-ar putea numi o revoluție socioeconomică silențioasă care a însemnat o mutație de la inegalități cumulate ale resurselor politice la inegalități noncumulate sau dispersate⁴⁶. Între 1784-1842, funcțiile publice au fost aproape în întregime privilegiul „patricienilor”.

Primarii patricieni au aceleași trăsături: provin din familii educate la Yale, au la rândul lor educație superioară realizată la Yale și sunt de regulă avocați. Patricienii au avut toate resursele

⁴⁴ Robert Dahl, *Who Governs?*, New Haven, Yale University Press, 1961.

⁴⁵ Ibidem, p. 1.

⁴⁶ Ibidem, p. 11.

politice de care au avut nevoie: avere, poziție socială, educație și monopolul funcțiilor politice. Cu alte cuvinte, totul, cu excepția numărului și popularității în rândul maselor. A urmat o perioadă (1842-1900) în care antreprenorii „self-made men” au preluat funcțiile politice cele mai importante ale comunității. O dată cu acești noi lideri, duri și agresivi, după cum îi caracterizează autorul, „politica a preluat unele dintre aromele clasei mijlocii inferioare: entuziasmul, emoția și religia evanghelică; frecvent, decorul perioadei anterioare lasă acum locul bufoneriei, demnitatea este înlocuită cu râsul cabalin, iar seriozitatea puritană, cu circul”⁴⁷. Începând cu 1900, „foștii plebei” (ex-plebes), apăruiți din clase muncitoare sau din cea de mijloc inferioară, având origini în rândul emigranților, au dominat scena politică din New Haven.

Sociologul american consideră că ceea ce imigranții și „foștii plebei” au realizat înseamnă oricum o frântură la nivelul resurselor politice. Căci popularitatea a fost frântă atât de avere, cât și de statutul social, popularitatea însemna voturi, voturile însemnau funcțiile, funcțiile însemnau influență⁴⁸. Astfel, foștii plebei au completat tranziția de la vechiul model de oligarhie bazat pe inegalitățile cumulate la noile modele de conducere bazate pe inegalitățile dispersate.

Constatând faptul că o elită n-a condus multă vreme în New Haven și că dispariția conducerii de către o elită nu a dus la emergența conducerii de către popor, autorul se întreabă cine conduce într-o democrație pluralistă?

Ceea ce este important de remarcat atât în cazul lui Robert Dahl, dar și în privința lui Wright Mills este considerarea dimensiunii istorice. Un studiu de sociologie a elitelor trebuie să surprindă tendințele care se manifestă în perioade lungi de timp. Un studiu care nu ține cont de dimensiunea istorică poate fi doar o

⁴⁷ Ibidem, p. 29.

⁴⁸ Ibidem, p. 33.

fotografie a structurii de putere la un moment dat, dar nu surprinde ce este cel mai important, tendințele pe termen lung.

Răspunsul la întrebarea «cine conduce într-o democrație pluralistă?» apare pe parcursul celei de-a doua părți a lucrării.

Robert Dahl examinează problematica luării deciziilor politice prin prisma a trei domenii distincte: nominalizările în funcțiile publice, redezvoltarea urbană și educația publică, dorind să ajungă la constatarea dacă același grup de actori participă la luarea deciziilor în toate domeniile menționate.

În urma cercetării, sociologul american ajunge la următoarele date: dacă se consideră cele trei domenii, se constată un set de 13 actori care au luat decizii în ceea ce privește nominalizările în funcțiile publice, 26 de actori care s-au preocupat de politica de redezvoltare și 16 actori care au fost decidenți în zona educației publice. Din acești 55 de actori, 27 și-au exercitat influența doar într-o zonă de decizie și doar trei lideri (primari ai orașului) au inițiat ori s-au opus politicilor în toate cele trei zone.

Liderii nu sunt doar specializați pe zone de decizie, dar provin din straturi sociale diferite. La fel ca și liderii, viceliderii (subleaders) sunt la rândul lor specializați și provin din straturi sociale diferite. Astfel, viceliderii din domeniul redezvoltării urbane provin din stratul superior sau mijlociu superior, viceliderii din domeniul nominalizărilor în funcțiile publice provin din stratul mijlociu inferior și din stratul superior al clasei muncitoare, iar viceliderii din domeniul educației publice, din stratul de mijloc⁴⁹.

Având în vedere aceste date, modelul clasei conducătoare în New Haven este infirmat.

Examinând modelele de integrare ale celor trei zone de decizie, autorul se oprește la cinci posibilități:

1. integrarea realizată de notabili economici;

2. o mare coaliție de coaliții centrată pe funcție executivă;
3. o coaliție de căpetenii;
4. suveranități independente, având fiecare sfera sa de influență;
5. suveranități rivale aflate în luptă.

Analizând aceste cinci posibile modele, Dahl se oprește la modelul 2. Acest model s-a dezvoltat mai durabil în comparație cu celelalte. În acest model, doar primarul este membrul tuturor coalițiilor majore și în fiecare dintre ele este unul din cei mai influenți doi sau trei indivizi.

Este foarte interesantă concepția lui Robert Dahl cu privire la stratificarea sistemului politic. În zonele superioare ale sistemului politic din New Haven există „un mic strat de indivizi, care este mult mai implicat în gândirea politică, discuție și acțiune decât restul populației. Acești cetățeni constituie stratul politic”⁵⁰. Tot așa cum artiștii și intelectualii sunt principalii susținători ai profesiunilor artistice, literare și științifice ale societății, tot așa stratul politic reprezintă susținerea principală a profesiunilor politice. În stratul politic indivizii tind să fie mai degrabă calculați în alegerea strategiilor, sunt „într-un sens ființe politice relativ raționale”⁵¹. În stratul apolitic, oamenii sunt în mod special mai puțin calculați, alegerile lor politice sunt mai puternic influențate de inerție, obișnuință, atașamente personale, emoții, impulsuri trecătoare. În stratul politic, credințele politice ale indivizilor tind să ajungă la modele cu un grad relativ înalt de coerență și consistență internă. În stratul apolitic, orientările politice, informația despre politică și problemele zilei sunt extensive; stratul politic este mai slab informat. Indivizii din stratul politic tind să participe activ în politică; în stratul apolitic cetățenii rar participă în afara votării și unii chiar nu votează. Indivizii din stratul politic exercită o mai mare fermitate, o influență directă și activă asupra politicii

⁴⁹ Ibidem, p. 90.

⁵¹ Ibidem, p. 90.

⁴⁹ Ibidem, p. 176.

guvernamentale; unii indivizi au chiar o influență extraordinară. Indivizii din stratul apolitic, pe de altă parte, au mult mai puțin o influență directă sau activă asupra politicii. Dacă membrii stratului politic au o activitate continuă în ceea ce privește impunerea sau respingerea unor decizii politice, membrii stratului apolitic au doar apariții sporadice, așa cum este de pildă episodul legat de cetățenii din zona „Hill” care s-au opus unei decizii legate de construcția unor obiective industriale în acel cartier.

În SUA, crede Robert Dahl, stratul politic nu constituie o clasă omogenă cu interese de clasă bine definite, iar „în New Haven, stratul politic este ușor de penetrat de oricine ale cărui interese sau preocupări îl atrag în cultura politică distinctă a stratului”⁵². Nu numai că stratul politic din New Haven nu este un grup închis, dar membrii săi sunt departe de a fi uniți în orientările și strategiile lor. Există între ei multe linii de clivaj. Cele mai vizibile și mai durabile linii de clivaj sunt simbolizate de afilierea la diferite partide politice. Partidele politice sunt definite drept „coalizioni rivale formale din lideri și vicelideri”⁵³.

Seamănă această descriere a sistemului politic cu viziunile unor autori ca: Mosca, Pareto, Michels, Marx sau Wright Mills? Categorie, prin comparația pe care o afirmă în „Who Governs?”, Robert Dahl respinge modelele simpliste ale autorilor menționați care opun fie elita – masei, fie clasa conducătoare – clasei exploatare, fie o elită a puterii – unei societăți de masă.

Sistemul politic, dimpotrivă cuprinde într-o ierarhizare: liderii, viceliderii, cei interesați de politică, cei cu apariții episodice în ceea ce privește deciziile politice și nonparticipanții. Acest model de sistem politic este asemănător celui conceput de un alt

⁵² Ibidem, p. 90

⁵³ Ibidem.

mare sociolog american contemporan, Robert Putnam⁵⁴, care formulează următoarea ierarhie:

1. Vârful piramidei sistemului de stratificare a vieții politice unde îi întâlnim pe cei care iau deciziile, cei care dețin posturi de funcționari-cheie în cadrul statului.
2. Influenții: funcționari de nivel înalt, mari fermieri, industriași și finanțiști, lideri ai unor grupuri de interese și consilieri oficiali sau neoficiali.
3. Activiștii: un număr mult mai mare de cetățeni care iau parte activ la politică și guvernare, ca membri de partid, birocrați de nivel mediu, editori locali. Aceștia constituie publicul atent care se distinge de cei mai mulți cetățeni prin atenția foarte mare pentru afacerile publice.
4. Cetățenii obișnuiți al căror impact apare doar în alegeri. Alegătorii au o importantă resursă politică colectivă – numărul, dar ca indivizi ei n-au practic nici o influență politică.
5. Ultimii în sistem sunt nonparticipanții care sunt lipsiți de putere politică.

În ultima parte a lucrării, Robert Dahl se ocupă de problematica resurselor politice. Autorul definește resursa drept „orice poate fi utilizat pentru a influența alegerile specifice sau strategiile unui alt individ”⁵⁵. Lista de resurse în sistemul politic american include: accesul la bani, credit și avere, controlul asupra slujbelor, controlul asupra informației, stima sau starea socială, popularitatea, legalitatea și drepturile corespunzătoare funcției publice. Concluziile acestei analize despre distribuție și utilizarea resurselor politice sunt următoarele:

⁵⁴ Robert D. Putnam, *The Comparative Approach of Political Elites*, Prentice Hall, Englewood, New Jersey, 1976, p. 9.

⁵⁵ Robert A. Dahl, *Who Governs?*, New Haven, Yale University Press, 1961.

1. New Haven, ca cele mai multe democrații pluraliste, are trei caracteristici de mare importanță pentru operarea sistemului politic: există resurse normale „pasive”; un mic nucleu de politicieni profesioniști exercită o mare influență asupra deciziilor, iar sistemul are o limitare auto-operatoare asupra influenței participanților, incluzând pe profesioniști⁵⁶.

2. Cea mai mare parte din timp, cei mai mulți cetățeni își utilizează resursele pentru alte scopuri decât pentru câștigarea influenței asupra deciziilor de guvernare. Există o mare distanță între influența actuală și cea potențială. Resursele lor politice sunt stagnante (pasive) în sistem.

Care ar fi aprecierile și criticile concepției lui Robert Dahl?

Giovanni Sartori⁵⁷ consideră că modelul lui Dahl este fundamental în dezbaterile despre configurațiile concrete de putere ale societăților politice „pentru că în cele din urmă el stabilește condițiile de test pentru a determina dacă un corp politic este sau nu controlat de un singur grup de putere solidar, de o elită conducătoare unică sau de o singură clasă conducătoare”⁵⁸. Sartori crede că cele două condiții puse de Dahl – aceea ca o clasă conducătoare să fie identificată în mod concret și ca acuzațiile aduse puterii să poată fi verificate – vor rezista atacurilor.

Premisele lui Dahl, continuă Sartori, nu trebuie să conducă în mod automat la concluzia că, dacă nu descoperim nici o „clasă conducătoare”, atunci nu există nimic. Dahl se raportează la un model unic de structură a puterii, nu la toate modelele existente, iar ceea ce demonstrează el este faptul că formulele „elită conducătoare” și „elită a puterii” (la singular) sunt etichete greșite, că

⁵⁶ Ibidem, p. 305.

⁵⁷ Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, Iași, 2000.

⁵⁸ Ibidem, p. 146.

ambele reprezintă și concep eronat tipul de structură a puterii ce există în SUA și în democrație în general⁵⁹.

Analizând cele trei strategii pentru identificarea elitelor: analiza pozițională, analiza reputațională și analiza decizională, Robert Putnam⁶⁰ consideră că tehnica utilizată de Dahl în lucrarea „Who Governs?” are câteva lacune. Pe de o parte, ca domeniu practic, doar câteva decizii importante pot fi studiate în detaliu și analistul trebuie să realizeze inferența despre structura mai largă a puterii pornind de la un număr mic de cazuri. Apoi, modelele de putere pot varia sistematic de la un domeniu la altul. Înclinația ca selecția deciziilor să fie subiectivă poate crea probleme acestei abordări la fel ca și înclinația spre selecția informatorilor prin metoda reputațională⁶¹.

A doua slăbiciune a analizei decizionale este că cel mai bine ea este potrivită pentru studierea domeniilor care au devenit deja probleme publice recunoscute.

Tocmai pentru că nici una dintre tehnicile de identificare a elitelor nu este fără defecte, Putnam propune combinarea diferitelor abordări⁶².

Cu toate criticile are i-au fost aduse, lucrarea lui Robert Dahl rămâne una de referință în sociologia elitelor. Din punctul nostru de vedere, două merite are lucrarea lui Dahl. Primul merit este acela că ea combate viziunea simplistă a teoriilor oligarhice. Al doilea merit este modalitatea originală de abordare, direcție nouă pe care o deschide abordarea decizională a elitelor.

Reacția pluraliștilor reprezintă o zonă fundamentală în cadrul sociologiei elitelor. Teoriile pluraliste au însemnat un salt

⁵⁹ Ibidem, p. 148.

⁶⁰ Robert D. Putnam, *The Comparative Approach of Political Elites*, Prentice Hall, Englewood, New Jersey, 1976, p. 16.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, p. 17.

științific în domeniu. Totuși, se întreabă Giddens⁶³, este adevărul de partea pluraliștilor? Sociologul britanic crede că el este undeva la mijloc între ceea ce afirmă elitiștii și ceea ce afirmă pluraliștii. Care este concluzia dezbaterii dintre elitiști și pluraliști? Noi considerăm că este combinarea de tehnici de identificare a elitelor în studiile empirice.

Partea a II-a

Elitele economice

⁶³ Anthony Giddens, *Sociology*, Polis Press, Cambridge, 1996, p. 340.

Capitolul VIII

Teoria

8.1. Religie și capitalism

Una dintre cele mai influente teorii ale formării capitalismului o datorăm lui Max Weber, considerat de unii autori¹ cel mai mare sociolog german, iar de alții cel mai mare sociolog al tuturor timpurilor. De unde derivă aceste considerații? Pe de o parte, pentru că analiza weberiană acoperă domenii vaste ale socialului: dreptul, religia, politica, organizațiile economice, tratatul „Economie și societate” fiind cea mai impunătoare construcție din științele sociale². Pe de altă parte, datorită influenței sale asupra dezvoltării metodologiei sociologice, este cel care a pus bazele sociologiei interpretative, domeniu care a cunoscut în secolul XX o dezvoltare considerabilă. Nu în cele din urmă, prin modelul explicativ cu privire la formarea capitalismului modern, model formulat în celebrul eseu „Etica protestantă și spiritul capitalismului”.

Formarea capitalismului este o temă mult frământată în spațiul gândirii sociale germane. Marx, Sombart, Bücher și Lamprecht au formulat o serie de teorii explicative pentru acest proces social. Pe de altă parte, legătura dintre protestantism și capitalism nu este observată prima oară de Weber. Există o serie de autori citați în notele de subsol ale textului weberian care au scris

¹ R. Aron, *La Sociologie allemande contemporaine*, PUF, Paris, 1950, pag. 67.

² Ibidem, pag. 67.

despre tema menționată. În mod firesc apare o întrebare: care ar fi meritul lui Weber?

Pe de o parte, provine de la metoda sa de cercetare. Pornind de la filosofia rickertiană, Weber a dezvoltat o metodă de cercetare specifică științelor culturale cum sunt istoria și sociologia. Dacă științele naturale se ocupă de ceea ce este general și repetabil, științele culturale izolează fenomenele individuale pentru a trasa dezvoltarea lor unică³. Cum pot fi studiate fenomenele individuale în această dezvoltare unică? Weber propune metoda tipului ideal. Tipul ideal se opune conceptelor logicii tradiționale și tipului mediu. Cum ar putea fi definite capitalismul, socialismul, liberalismul sau statul prin regula per genus proximum et differentiam⁴? Este imposibil să definim „romanticul” sau „grecul” ori „antreprenorul” în termenii caracteristicilor comune tuturor romanticilor, grecilor sau antreprenorilor, ori chiar în termenii mediei calităților indivizilor ținând de aceste grupuri. În practică se ajunge la o stilizare; se va reține doar ceea ce este caracteristic și se va construi un tip. Astfel, tipul ideal este definit ca un construct mental obținut nu prin generalizarea trăsăturilor comune. Se aduc laolaltă caracteristicile unei mult sau mai puțin evidente în diferite situații, se accentuează, elimină, exagerează și în final se substituie un întreg coerent rațional din confuzia și incoerența realității.⁵ În felul acesta procedează Weber atunci când analizează capitalismul modern. Capitalismul modern se definește «nu prin aceea că este capitalism, cât prin aceea că este modern, adică un tip de capitalism diferit și chiar opus capitalismului tradițional» (Ilie Bădescu, 1994, pag. 455).

În introducerea la „Etica protestantă și spiritul capitalismului”, Weber a dorit să demonstreze unicitatea civilizației occidentale. În câmpul cunoașterii, doar Occidentul a dezvoltat știința pozitivă combinând experimentul cu rigoarea matematică. Doar în Occident s-au dezvoltat chimia și istoria ca științe, ori

³ Ibidem, p. 68.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

muzica raționalizată și arhitectura de un asemenea nivel. Doar în Occident există o birocrație înalt specializată compusă din experți tehnici și juriști. În nici o altă parte a lumii nu există ceva comparabil cu statele constituționale occidentale, cu parlamentele și partidele politice și nicăieri n-a mai existat un sistem juridic raționalizat într-o asemenea măsură.

În cele din urmă, nu există echivalent în China sau în lumea antică a burgheziei și capitalismului bazat pe munca industrială în întreprinderi, pe calculul exact al costurilor și profitului și pe separarea întreprinderii de gospodărie.

Dorința nelimitată de câștig, spiritul întreprinzător, ne avertizează Weber încă de la începutul lucrării, n-au în sine nimic de-a face cu capitalismul și cu atât mai puțin cu spiritul său, căci această dorință „a existat și există la chelneri, medici, birjari, artiști, cocote, funcționari venali, soldați, tâlhari, cruciați, jucători de ruletă, cerșetori... în toate epocile, în toate țările lumii, pretutindeni unde pentru această dorință a existat și există, într-un fel sau altul, posibilitatea obiectivă” (Max Weber, pag. 8). Capitalismul, continuă Weber, poate fi însă identic cu „înfrânarea sau cel puțin cu o temperare rațională a acestei porniri iraționale” (Max Weber, 1993, p. 9). Capitalismul este identic cu aspirația spre câștig, printr-o activitate capitalistă, continuă, rațională, spre un câștig reinnoit: spre *rentabilitate*. Care este originea acestui spirit, iată întrebarea-cheie pentru analiza weberiană. Înainte de a fi sociolog al capitalismului, Weber este un sociolog al religiei, subiect care ocupă aproximativ o treime din opera neîncheiată.⁶ Astfel, explicația lui Weber vine dinspre zona religiei, mai precis a protestantismului.

Conceptiile teologice și etice ale protestanților au influențat în formarea lor prin diferite circumstanțe sociale și politice și n-au avut nici o influență directă asupra afacerilor economice. Dar ideile au propria lor logică și dau naștere la consecințe care pot avea o influență practică; astfel, dogmele

⁶ Baechler, J. în *Tratat de sociologie* (coordonator R. Boudon), Editura Humanitas, București, 1997, pag. 503.

calvinismului, stabilite în conștiința indivizilor aparținând unor grupuri specifice, au adus o anumită atitudine față de viață și o formă specifică de comportament. Indivizii s-au conformat, nu pur și simplu propriului interes, ci unei dialectici interne a sistemului de idei. Forța ideilor a derivat din acceptarea de către indivizi a credinței calvine și din interesul pe care l-au avut în a rămâne loiali acestei credințe.

Protestantismul nu este cauza, ci doar una dintre cauzele care au dus la nașterea capitalismului, sau mai degrabă, ale unor aspecte ale capitalismului. Punctul de plecare în cercetarea relațiilor cauzale nu este un fenomen istoric precum capitalismul, considerat ca întreg, ci doar anumite trăsături specifice. În cazul capitalismului, Weber a selectat caracteristici care păreau specifice capitalismului: existența întreprinderilor industriale cu o contabilitate rațională, organizarea rațională a muncii libere, schimbul de mărfuri din care rezultă separarea întreprinderii de gospodărie, utilizarea științelor naturii și a tehnologiei.

Ajungem la miezul analizei. Ce elemente ale religiei protestante au influențat comportamentul capitalist al indivizilor? Aici trebuie să introducem conceptul de „Beruf“, esențial în analiza weberiană. „Beruf“ în limba germană sau „calling“ în limba engleză semnifică vocație și profesie. În acest concept este conținută și o concepție religioasă, aceea a unei misiuni date de Dumnezeu. În conceptul de „profesie“ își găsește expresia „dogma centrală a tuturor variantelor protestante, care respinge distincția catolică dintre „praecepta“ (învățămintele) și „consilia“ (sfaturile) și care cunoaște ca singur mijloc de a trăi cum îi este plăcut lui Dumnezeu, nu o supralicitare a moralității laice prin asceză monahală, ci exclusiv îndeplinirea datoriei laice, așa cum rezultă ele din poziția în viață a individului și care tocmai astfel devine „Beruf“ (profesia sa)“ (Max Weber, 1993, pag. 60).

Protestantismul, consideră Weber, a însemnat, pe lângă alte aspecte, un transfer al ascezei din mănăstiri în viața de zi cu zi. Purtătorii istorici ai protestantismului ascetic sunt în opinia lui Weber patru grupuri religioase: calvinismul, pietismul, metodismul și sectele care-și au originea în mișcarea anabaptistă. Pe Weber îl

interesează în primul rând „identificarea impulsurilor psihologice generate de credința religioasă, care au orientat modul de viață și care l-au atașat pe individ de această orientare.“ (Max Weber, 1993, pag. 121). Una dintre problemele hotărâtoare ale vieții omului din vremea Reformei o constituie mântuirea veșnică. Spre deosebire de religia catolică, religia protestantă nu admite iertarea de păcate, spovedania. Faptul de a fi ales sau condamnat este stabilit de Dumnezeu de la începutul timpurilor și pentru totdeauna⁷. Ceea ce știm noi, afirmă Calvin, este doar că „o parte din oameni va fi mântuită, iar cealaltă va rămâne condamnată“ (M. Weber, 1993, p. 188). Aceste idei produc inițial o stare de disconfort psihic. Doctrina predestinării formulate de Calvin aduce un răspuns la această neliniște⁸. Soluția este ca omul să se comporte ca și cum ar fi ales și să respingă orice îndoială ca pe o tentație a diavolului „Alesul trebuie să lupte timp îndelungat pentru a dobândi certitudine pe care i-o dă conștiința datoriei împlinite, conștiință care omului credincios nu-i poate fi niciodată răpită“ (Max Weber, 1993, p. 133). Pentru a-și depăși îndoielile și a se convinge că se numără printre cei aleși, omul trebuie să lucreze în permanență în slujba lui Dumnezeu „numai un ales are într-adevăr fides efficax, numai el este capabil prin renaștere și prin sfințirea rezultând de aici a întregii sale vieți să sporească gloria lui Dumnezeu prin fapte reale, nu aparent „bune“ (M. Weber, p. 135). Neexistând nici un mijloc magic de atingere a stării de grație, singura soluție a omului este viața ascetică. Calvinismul are ca efect un transfer al ascetismului din viața monahală în viața de zi cu zi. Tocmai acest proces care are loc în viața religioasă explică legătura dintre calvinism și spiritul capitalismului.

Puritanismul englez, derivat din calvinism, oferă cea mai consecventă fundamentare a ideii de profesie. Nu tihna și desfătărilor, ci numai acțiunea servește potrivit voinței clar revelate a lui Dumnezeu la sporirea gloriei sale. Ca atare, pierderea de timp

⁷ I. Mihăilescu, în postafața lucrării lui Max Weber: „*Etica protestantă și spiritul capitalismului*“, Editura Humanitas, București, 1993, pag. 273.

⁸ Ibidem, pag. 274.

este primul și în principiu cel mai greu păcat „timpul este infinit de prețios, căci fiecare oră pierdută diminuează lucrul în slujba gloriei lui Dumnezeu“ (M. Weber, p. 161). Munca este văzută drept mijlocul specific de prevenire împotriva tuturor ispitelor pe care puritanismul le subsumează noțiunii de „unclean life“ (viața necurată); „nu pentru plăcerile trupului și pentru păcat, ci pentru Dumnezeu aveți voie să munciți pentru a fi bogați“, spune un îndemn al puritanismului.⁹ Puritanismul a cultivat în rândul credincioșilor săi o serie de atitudini ca: munca permanentă, autocontrolul, simplitatea care, așa cum afirmă Ioan Mihăilescu, s-au generalizat rapid pe măsura statornicirii protestantismului¹⁰. Cu timpul, societățile occidentale s-au laicizat, dar aceste atitudini observate de Weber au rămas internalizate în comportamentul indivizilor. Astfel explică Weber apariția capitalismului modern și a omului nou individualist, raționalist, orientat spre muncă și spre achiziție.¹¹

Care sunt punctele tari și cele slabe ale teoriei lui Weber? După cum afirmă Anthony Giddens, Weber trebuie apreciat pentru câteva caracteristici ale teoriei sale¹²:

1. *este contraintuitivă* – sugerează o interpretare care se delimitează de cunoașterea comună. Weber dezvoltă o perspectivă originală de formulare a problemei.
2. nu este nici pur „structurală“, dar nici pur „individuală“. Dezvoltarea timpurie a capitalismului a fost o consecință neintenționată a aspirației oamenilor de afaceri puritani de a trăi virtuos în conformitate cu voința lui Dumnezeu.
3. teoria dă un sens la ceva care altfel ar fi o dilemă: de ce indivizii vor să trăiască în mod ascet făcând mari eforturi de a acumula avere?

⁹ Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, București, 1993, pag. 236.

¹⁰ I. Mihăilescu, în postafața lucrării lui Max Weber: „*Etica protestantă și spiritul capitalismului*“, Editura Humanitas, București, 1993, pag. 275.

¹¹ I. Bădescu, *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, pag. 458.

¹² Anthony Giddens, *Sociology*, Cambridge, Polis Press, 1996, p. 729.

4. *este fructuoasă*, în sensul în care a generat noi idei și a stimulat munca de cercetare ulterioară.

Teoria lui Weber a fost criticată din mai multe puncte de vedere. Unii argumentează de pildă că ceea ce el a numit „spiritul capitalismului“ poate fi remarcat în orașele comerciale din Renașterea italiană timpurie cu mult înainte ca religia calvină să apară.¹³ Alții au afirmat că noțiunea-cheie de „muncă drept vocație“, pe care Weber a asociat-o cu protestantismul, exista deja în credința catolică¹⁴. O serie de sociologi¹⁵ au arătat că protestantismul nu a condus în mod necesar pretutindeni la capitalism. De pildă, calvinismul transpus de olandezi și de hughenotii francezi în Africa de Sud, deși este similar din acest punct de vedere teologic cu calvinismul european, nu a condus la capitalism, ci mai curând „a avut un impact conservator“.

Cu toate criticile la care a fost supusă, punctele esențiale ale teoriei weberiene sunt încă acceptate de mulți sociologi, iar teza avansată rămâne la fel de îndrăzneță și de iluminantă ca atunci când a fost formulată prima oară. Pe de altă parte, teoria lui Weber este una regională și, la fel ca în cazul altor teorii sociologice, nu trebuie extinsă la un alt spațiu și la un alt timp.

8.2. Elita economică americană

Dacă Max Weber a analizat formarea capitalismului occidental, Charles Wright Mills s-a concentrat asupra elitei economice americane. Studiile sale sunt foarte importante pentru analiza sociologică a elitei economice din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, Mills a analizat tendințele structurale ale societății americane nelăsându-se furat de multitudinea de factori care explică fenomenele sociale pentru o secvență temporală redusă. Pe de altă parte, el a relevat legăturile care există între elita

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ I. Mihăilescu, în postafața lucrării lui Max Weber: „*Etica protestantă și spiritul capitalismului*“, Editura Humanitas, București, 1993, pag. 278.

economică, elita politică și elita militară. Nu în ultimul rând, Wright Mills analizează elitele locale, ceea ce pentru studiul nostru reprezintă un punct de referință foarte important.

Ce este elita locală? În orice oraș american, fie că este vorba de unul mare sau dimpotrivă de altul de dimensiuni reduse, regăsim aceeași realitate: câteva familii situate deasupra clasei de mijloc care posedă mai mult decât ceilalți pe plan local. Membrii acestor familii au cea mai mare putere de decizie pe plan local, dețin ziarul și postul de radio local, sunt proprietarii celor mai importante uzine, unități comerciale și bănci. Copiii acestor familii frecventează aceleași școli private, iar apoi colegiul. După terminarea colegiului se căsătoresc, alegându-și partenerul marital fie din familiile bogate din localitate, fie din familii de același fel din alte orașe. După căsătorie „vin să posedă, să ocupe, să decidă“ (C. W. Mills, 1956, p. 30).

Wright Mills se referă pentru perioada studiată (1900-1955) la două categorii mari de oameni bogați pe plan local. Pe de altă parte, sunt vechile familii aparținând tipului *rentier* și pe de altă parte, noile familii aparținând tipului *antreprenorial*. În vreme ce pentru unii *prestigiul* are ca sursă rolul istoric jucat de clan pe plan local, pentru ceilalți *prestigiul* înseamnă *avere*. Atât unii, cât și ceilalți formează „coloana vertebrală a Partidului Republican“ (C. W. Mills, 1956, p. 34). „Local Society“ este o structură de putere având la vârf câteva clici ai căror membri iau decizii cu privire la problemele importante ale comunității. Aceste clici sunt compuse din membrii vechilor clase superioare și îndeplinesc câteva funcții economice: astfel există o clică industrială, una comercială și alta bancară. Alături de aceste clici sunt avocații și administratorii familiilor rentiere. Aceștia, având contacte atât cu familiile „rentierilor“, cât și cu cele ale „antreprenorilor“, unesc și concentrează prin decizii puterea banilor, creditului și organizației. Imediat sub aceste clici sunt indivizii din noile familii de „îmbogățiți“: vicepreședinți de bănci, oameni de afaceri de succes, înalți funcționari și directori executivi ai firmelor locale. Există încă două niveluri ale structurii de putere, nivelul al treilea format din: directorii agențiilor civice, funcționari și ziariști și în sfârșit

nivelul al patrulea care cuprinde: profesori remarcabili, asistenți sociali și directori de personal.

Comparând puterea economică a elitei naționale și a celei locale, Mills consideră că balanța se înclină categoric de partea celei dintâi. Astfel, conducătorii corporațiilor au foarte puține contacte de afaceri cu cei din elita economică locală. Chiar și atunci când directorul are o afacere cu un afacerist local „nu se cere nici un contact social, decât dacă este parte a bunei politici a corporației“ (C. W. Mills, 1956, p. 45).

Analizând pe „cei foarte bogați“ din America, Wright Mills avansează o idee interesantă „deși uneori oamenii creează instituții, instituțiile întotdeauna selectează și formează oamenii“ (C. W. Mills, 1956, p. 96). Aceasta înseamnă că a fi inclus în rândul celor foarte bogați înseamnă a avea o poziție de vârf într-o mare corporație. Economia americană din prima jumătate a secolului XX nu este dominată de antreprenori. Cuvinte precum „antreprenor“ sau „birocrat“ sunt asociate clasei de mijloc. Copiii șefilor marilor corporații nu devin milionari, ei sunt milionari. Ei nu urcă lent în ierarhia birocratică a marilor corporații. Totodată, antreprenorul, în imaginea sa clasică, este un individ care-și asumă riscuri, nu doar cu banii, ci și cu propria carieră. O dată însă ce fondatorul afacerii a dat marea lovitură, nu mai întâmpină riscuri serioase. Este un om bogat. Cu alte cuvinte, antreprenoriatul ca sursă de îmbogățire se pierde în istoria Americii secolului al XIX-lea. În secolul XX corporația este sursa averii, baza puterii continue și a privilegiilor.

Analizând circulația elitei, Mills constată că averea tinde nu doar să se perpetueze, dar și să monopolizeze noile șanse pentru îmbogățire. Astfel, 7 din 20 din cei foarte bogați provin din clasele superioare, 2 din 20 din clasa de mijloc și doar 1 din 20 din rândul claselor inferioare. Cercetând societatea americană pe parcursul a trei generații, din 1900 până în 1955, Mills constată că marile capitaluri au fost rulate de aceleași familii, deci altfel spus, s-au păstrat în aceleași mâini. Mai mult, observă Mills, procentul celor care au reușit să penetreze pătura superioară a societății americane a scăzut în intervalul cercetat, de la 39% la 9%. Constatăm deci că

avem de-a face cu o oligarhie care a izbutit să monopolizeze pozițiile de putere în societate.¹⁶

Căutând un răspuns la întrebarea „cum s-au întemeiat marile averi?”, Mills crede că este mai important să urmărim diferite contexte cum ar fi: distribuția geografică a petrolului, structura taxelor, cadrul juridic, coruptibilitatea unor agenți ai capitalismului, precum și progresul tehnologic, decât să descoperim trăsăturile psihologice care au adus succesul în afaceri pentru: Rockefeller, Ford sau Hunt. Totodată, ca să înțelegem fenomenul îmbogățirii trebuie să ținem cont și de contextul celor două războaie mondiale care au oferit capitalismului american o serie de oportunități. Mai presus însă de orice este cadrul juridic, căci cei foarte bogați „au utilizat legile existente, au violat unele legi, au creat și întărit altele pentru beneficiile lor directe” (C. W. Mills, 1956, p. 98).

La întrebarea „cine sunt cei foarte bogați?”, răspunsul sociologului american este următorul: sunt indivizi născuți în SUA, albi, protestanți, aparținând vechilor sau noilor clase superioare din metropole sau din orașele de mărime medie sau mică.

În analiza celor „foarte bogați” nu trebuie să uităm a menționa avantajul educațional de care beneficiază. Astfel, 37% din generația 1900, 47% din generația 1925 și 60% din generația 1950 au frecventat unul dintre colegiile din Ivy League (Harvard și Yale), cu alte cuvinte universități de prestigiu din SUA.

„Cei foarte bogați” constituie doar o parte a elitei economice americane care-i cuprinde totodată și pe „șefii executivi” (chief executives). Cine sunt aceștia? Dacă corporațiile sunt centrele organizate ale sistemului de proprietate, șefii executivi sunt organizatorii acestui sistem.¹⁷ Ei reprezintă pozițiile 2 și 3 din ierarhia marilor corporații. Alături de „cei foarte bogați” ei constituie procentul de 7% din populația SUA care dețin proprietatea corporatistă. Aceasta înseamnă că indivizii care ocupă

¹⁶ I. Bădescu, (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, pag. 607.

¹⁷ C.W. Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956, pag. 119.

în corporație ranguri inferioare șefilor executivi obțin un procent redus din totalul acțiunilor. Astfel, în 1952, doar 25% din cei care dețineau acțiuni în corporațiile americane au câștigat 10.000\$. Salariile șefilor executivi, dacă adăugăm bonusul, atingeau în 1950 valoarea aproximativă de 400.000\$ anual. Salariile, bonusul și dividendele înseamnă averi colosale, astfel încât pentru stăpânitorii acestor averi noțiunea de preț își pierde semnificația. Din punctul de vedere al descendenței, șefii executivi se aseamănă cu „cei foarte bogați” căci sunt protestanți, albi, născuți în mediul urban și provin din clasele superioară sau mediu-superioară. Avantajele originii lor duc la marele avantaj educațional – frecventează școli superioare de mare prestigiu. Șefii executivi nu sunt persoane izolate. În fruntea marilor corporații nu stau indivizii, ci clicile. Pentru a ocupa o poziție înaltă „trebuie să fii bine cunoscut, agreat de cei din clică, să faci parte din ea... trebuie să fii ca ei, să arăți ca ei, să gândești ca ei: să fi cu și pentru ei” (C. W. Mills, 1956, p. 136).

O întrebare importantă la care trebuie să răspundă orice sociolog care studiază elitele dintr-o societate este: cine deține puterea economică? America anilor '50 este o societate dominată de corporații. Nu bancherii conduc economia americană, ci marii proprietari și șefii executivi. Guvernul american n-are un rol conducător în economie; acest rol revine persoanelor din fruntea marilor corporații care prin poziția pe care o ocupă reușesc să apere privilegiile lumii corporatiste.

Care este locul elitei economice în cadrul elitei americane? Se poate afirma că o dată cu trecerea timpului coincidența de interese între elite devine tot mai mare; șefii corporațiilor devin tot mai apropiați ca interese de cei din administrația politică și de Pentagon. Totuși, în structura puterii se poate afirma că politicienii ocupă locul trei, căci „nu politicienii, ci executivii corporațiilor stau alături de militari planificând și organizând războaiele” (C. W. Mills, 1956, p. 276). Căci efortul de război este susținut de cei ce dețin mijloacele de producție alături de cei care controlează „noile mijloace de violență”. Capitalismul american al anilor '50 este în mare parte un capitalism militarist. Aceasta este imaginea sintetică a societății americane realizată de sociologul radical Charles Wright Mills.

Putem fi oare de acord cu ideile sale? Se poate afirma că elitele americane formează clasa socială superioară? Se poate ajunge, cu alte cuvinte, la o sinteză între Pareto și Marx? Mohamed Cherkaoui afirmă categoric faptul că sinteza realizată de Mills reprezintă un eșec.¹⁸ Anthony Giddens¹⁹ crede că adevărul este undeva la mijloc între imaginea realizată de „pluraliști” și analiza formulată de sociologul radical american. Pare rezonabil să credem, afirmă Giddens, că în țările occidentale există o clasă superioară distinctă care deține cea mai mare parte a bogăției; membrii acestei clase au șanse mai mari de a ajunge în pozițiile privilegiate ale societății. Există totodată legături între lumea afacerilor și cea politică, facilitate adesea de contacte personale. Marile decizii sunt luate în afara arenei publice de câteva grupuri de indivizi. Este însă greu de crezut că aceste grupuri sunt atât de coordonate și coezive precum cele din analiza lui Mills. Căci există mari divergențe de opinii și interese între grupurile influente, care pot colabora în anumite circumstanțe, dar într-un mod mai fragmentat decât arată sociologul radical american.

S-au realizat cercetări ulterioare analizei făcute de Mills, asupra legăturilor dintre indivizii care dețin poziții-cheie în diferite sfere ale societății americane și originea lor socială. Multe dintre aceste studii²⁰ își exprimă acordul cu faptul că originea socială a celor din poziții-cheie este nesemnificativă pentru elite în totalitate, idee care este în opoziție cu cea exprimată de Mills în legătură cu ponderea indivizilor din familiile W.A.S.P. cu venituri ridicate.

William Domhoff²¹ a studiat membrii clasei superioare americane, definită prin acele persoane despre care apar informații în selecta publicație „Social Register”. Deși „Social Register” este publicat doar pentru douăsprezece orașe, excluzându-se aproape complet orașe din sudul și sud-vestul SUA, furnizează totuși un

¹⁸ M. Cherkaoui, *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, București, 1997, pag. 133.

¹⁹ A. Giddens, *Sociology*, Polis Press, Cambridge, 1993, pag. 340-341.

²⁰ Ibidem, p. 338.

²¹ Ibidem.

ghid al distribuției bogăției și puterii în SUA. Domhoff descoperă că „upper class” este suprareprezentată în pozițiile înalte, nu doar în cele trei zone ale elitei analizate de Mills, dar și în multe altele. Acestea includ: consiliile de administrație ale universităților și colegiilor, mass-media, fundațiile caritabile și serviciul diplomatic. Domhoff s-a documentat asupra legăturilor prin căsătorie, asupra membrilor acelorași comitete și cluburi și a deținătorilor pozițiilor de vârf simultan în câteva domenii. La fel ca și Mills, a conchis că există o elită a puterii care ia cele mai importante decizii care influențează SUA, membrii săi provenind în mare parte din clasele superioare. Analiza lui Domhoff diferă de cea a lui Mills prin ideea conform căreia elita militară este în mare parte separată de celelalte elite și are o influență majoră asupra deciziilor politice și economice doar în timp de criză sau război.

Michael Useem²² a cercetat marile corporații americane, descoperind un evident contrast față de modul în care se conduc afacerile în Marea Britanie. El consideră că tendințe similare pot fi găsite în ambele țări cu privire la întrepătrunderea dintre afaceri și politică. În conformitate cu Useem, liderii unora dintre cele mai mari corporații au din ce în ce mai mult un rol direct în politica națională. Marea majoritate a președinților de companii nu fac parte din ceea ce Useem numește „inner circle” (cercul din interior) – o mică rețea de lideri ai afacerilor aflați în legături directe unii cu alții, precum și cu liderii politici. Cei puțini care fac parte din acest „inner circle” exercită o influență asupra administrației politice de la Washington. De-a lungul anilor '70 și '80, afirmă Useem, se poate vorbi de o intensificare a activității politice a corporațiilor. Acestea operează prin sprijinul direct dat candidaților, lobby la cele mai înalte niveluri, calitatea de membru în corpurile guvernamentale și prin contactele personale în contexte informale. Creșterea mobilizării politice a corporațiilor, crede Useem, este un răspuns la dificultățile datorate crizei economice. Liderii corporațiilor din SUA și Marea Britanie au devenit tot mai influenți prin climatul politic întreținut de administrațiile Reagan și Bush și

²² Ibidem.

prin guvernele conduse de Margaret Thatcher și John Major, despre care se poate afirma că au fost în favoarea corporațiilor.

8.3. Alte abordări ale elitelor economice și ale capitalismului american

În opoziție cu Charles Wright Mills, care considera că elita managerială se unește cu elita proprietății „într-un strat mai mult sau mai puțin unificat de bogăție corporatistă”²³, James Burnham consideră că se poate vorbi de o adevărată „revoluție managerială”. Teoria lui Burnham unește transformarea elitei cu schimbarea modului de producție²⁴. La fel ca Marx, Burnham argumentează că puterea socială și politică derivă din controlul asupra mijloacelor de producție. Dar spre deosebire de Marx, Burnham distinge între putere și control. Controlul asupra procesului productiv trece de la capitaliști, care în mod nominal stăpânesc întreprinderile, la manageri, care le conduc. Dacă proprietatea e formal publică sau privată este de o importanță secundară. Într-adevăr, în viziunea lui Burnham tendința globală către controlul de stat asupra economiei este atât un simptom, cât și un accelerator al revoluției manageriale. Distincția între managerii privați și birocrații publici are o semnificație scăzută.

Teoria lui Burnham l-a avut ca ecou pe ereticul comunist, iugoslavul Milovan Djilas, care a denunțat puterea „noii clase” a birocraților de partid din Europa de Est²⁵.

John Kenneth Galbraith²⁶ a schițat de asemenea transformarea elitei prin caracterul schimbător al procesului productiv. La triada economică clasică: pământ, capital și muncă, Galbraith adaugă tehnologie și organizare. La fel ca și ofertanții factorilor

²³ Gerhard Lenski îl citează pe C.W. Mills în lucrarea „*Power and Privilege*”, Mc Graw Hill, 1966, p. 358.

²⁴ Robert Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, Englewood, New Jersey, 1976, p. 204.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

timpurii de producție: moșierii, capitaliștii și liderii de sindicat, care au câștigat puterea politică prin rolurile lor economice, Galbraith prevede influența crescândă a acelor care controlează tehnologia și bunurile organizaționale.

O serie de cercetări ulterioare au încercat să verifice teza formulată de Burnham. Astfel, afirmă Gerhard Lenski²⁷, „declinul clasei antreprenoriale poate fi văzut pe mai multe căi, în special în SUA, acolo unde este mai pronunțat decât în alte națiuni noncomuniste”. În SUA, antreprenorii au scăzut de la 11,4% din forța de muncă în 1870 la 6% în 1956. În 1960 apare un declin și mai mare, de la 2,2 la 1,7 milioane sau de la 5,2% la 2,9%, din forța de muncă. În aceeași perioadă, numărul managerilor salariați în aceeași industrie a crescut de la 1,6 la 2,3 milioane.

În 1936, Bearle și Means²⁸, analizând primele 200 cele mai mari corporații din SUA care controlau aproape ½ din bogăția corporată a țării, au demonstrat că 44% erau controlate de manageri mai degrabă decât de proprietari și aceiași 44% controlau 58% din bunurile acestor firme. Așa cum au arătat Bearle și Means, acest model al controlului a fost rezultatul unei fragmentări extreme a proprietății în aceste corporații-gigant, care face extrem de dificil pentru altcineva în afara managerilor să organizeze o majoritate a acționarilor.

Așa cum a arătat Robert Gordon²⁹ (1961) într-un studiu, puterea în creștere a elitei manageriale este în funcție nu doar de capacitatea sa de a aranja alegerile, dar și de complexitatea în creștere a mării corporații și a tot ceea ce aceasta atrage după sine. Conducerea mării corporații a devenit o ocupație full-time și aceia care nu vor sau nu sunt capabili să-și dedice întreaga atenție, așa cum este adevărat în cazul celor mai mulți proprietari și directori, descoperă curând faptul că puterea de control trece la cei care sunt capabili de aceasta.

²⁷ Gerhard Lenski, *Power and Privilege*, Mc Graw Hill, 1966, p. 347.

²⁸ Ibidem, p. 348.

²⁹ Ibidem.

În ciuda declinului, afirmă Gerhard Lenski în 1966, „clasa antreprenorială și elita sa dețin încă o putere considerabilă. Acest fapt este mai evident la nivel local, decât la nivel național, în micile comunități, mai degrabă decât în marile comunități, și în cadrul națiunilor unde modelul american de control politic prevalează. În virtutea voinței și capacității de a furniza suportul financiar esențial pentru candidații funcției publice, această elită deține adesea o influență considerabilă în arena politică”.³⁰

Capitalismul american la sfârșitul secolului 20 seamănă oare cu cel din anii '50? Răspunsul vine din partea economistului francez care a dedicat aproape 1/2 din lucrarea „Capitalism contra capitalism”³¹ modelului american care este privit prin opoziție cu cel „renan” (specific unor țări precum Germania, Suedia, Japonia).

Michel Albert consideră că renașterea SUA se datorează politicii conservatoare duse de Ronald Reagan. Înainte de venirea acestuia în fruntea administrației americane, SUA se confruntaseră în perioada de după al Doilea Război Mondial cu o serie de umilinte: războaiele din Vietnam și Cambodgia, pierderile suferite în câteva zone ale Africii: Etiopia, Angola, Guineea-Bissau și Mozambic, în favoarea URSS și a Cubei, revoluția islamică din Iran prin care SUA pierdeau pe „jandarmul Golfului” și pe cel mai de încredere aliat al lor, preluarea puterii de către „sandiniști” în Nicaragua. În plan intern se pot evoca criza provocată de afacerea Watergate și minciunile urmate de demisia lui Nixon care zguduiseră din temelii încrederea americanilor în puterea dreptului. Pe de altă parte, președinția lui Jimmy Carter avea să demonstreze un executiv slăbit căruia Congresul nu era capabil să-i contrapună nici un fel de alternativă credibilă. America era confruntată deci atât cu pierderile în plan extern, cât și cu o criză a instituțiilor în plan intern.

Deși la început a fost privit cu ironie și suspiciune, Reagan a reușit să transforme opiniile celor care nu aveau încredere în el în

³⁰ Ibidem, p. 350.

³¹ Michel Albert, *Capitalism contra capitalism*, Editura Humanitas, București, 1994.

circumspecție, apoi în curiozitate, pentru a sfârși prin uimire admirativă³².

În plan economic, politica lui Reagan a însemnat: încurajarea mecanismelor de piață, concurență, întreprindere privată.

Politica monetară a majorității țărilor începe să se inspire din politica Rezervei Federale americane; este vorba de eradicarea cu ajutorul rigorii a unei inflații ce erodează patrimoniile, diminuează veniturile și multiplică inegalitățile.

Totuși, afirmă economistul francez, „relansarea reaganiană nu este un miracol economic comparabil cu acela cu care se pot mândri, de exemplu, RFG, Japonia ori Coreea de Sud. În cazul SUA, jocul este, într-o oarecare măsură, măsluit, dacă avem în vedere că această țară beneficiază de adevărate privilegii”³³.

Această relansare economică s-a bucurat de un activ fără echivalent, de o prodigioasă moștenire economică, financiară, ale cărei dividende le percepea și pe care Reagan le-a găsit de-a gata atunci când s-a instalat la Casa Albă. Aceste avantaje au însemnat faptul că SUA au putut dispune de aproximativ cinci sute de miliarde de dolari în plus față de cât au strâns din impozitele plătite de contribuabilii americani și din împrumuturile subscrise de către americani și străini³⁴. Cinci sute de miliarde de dolari reprezintă, continuă Michel Albert, echivalentul a treizeci și unu de ani de ajutor public pentru Lumea a Treia. Pe de altă parte, suma totală aflată zilnic în circulație în rețelele financiare americane era estimată pentru perioada în care Reagan prelua puterea, la două sute de miliarde de dolari. Ceea ce reprezintă echivalentul produsului intern brut (PIB) anual al Franței. În consecință, crede Albert, „America domnește asupra banilor. Ai ei și ai celorlalți. Dolarul este în același timp semnul și instrumentul acestei puteri”.

Despre America acelei epoci opiniile sunt însă împărțite. Dacă istoricul Paul Kennedy³⁵ (1988) afirmă că asemenea Imperiului

³² Ibidem, p. 33.

³³ Ibidem, p. 35.

³⁴ Ibidem, p. 37.

³⁵ Ibidem, p. 43.

habsburgic în secolul al XVII-lea sau asemenea Angliei la sfârșitul celui de-al XIX-lea, SUA intraseră într-o fază de declin istoric, politologul Joseph Nye Jr. (1990) afirma pe o poziție opusă lui Paul Kennedy că:

- ♦ Statele Unite reprezintă singura țară care deține o poziție puternică în toate domeniile (militar, economic, tehnic, resurse naturale);
- ♦ ele domină în primul rând spațiul, comunicațiile, cultura și limbajul științific.

Cu toate acestea, Nye identifică un element comun tuturor situațiilor de declin: este vorba de incapacitatea guvernelor de a ține sub control deficitele statului, adică neputința lor de a determina acceptarea de către populație a impozitelor. Ori, dacă exista în anii '80 un lucru cu adevărat greu de acceptat de americani, acesta era tocmai creșterea impozitelor.

America analizată de Michel Albert este o țară a contrastelor, o societate duală în care 2,5 milioane de oameni bogați ajungeau să perceapă (potrivit unor cifre oficiale date publicității de Congressional Budget Office), în 1990, practic aceeași masă de venituri ca cele 100 de milioane de persoane aflate la baza scării. O nouă geografie socială începea să-și traseze contururile: săraci mult mai săraci și bogați încă și mai bogați³⁶. Pe de altă parte, faimoasa clasă de mijloc care fusese mândria Americii și cel mai important factor de stabilitate al ei, își vede efectivele diminuându-se. Astfel, dacă definim clasa de mijloc ca fiind alcătuită din totalitatea persoanelor cu venituri apropiate de media națională, atunci, scrie Albert, „ea nu mai reprezintă în clipa de față decât aproximativ 50% din populație în America, față de 75% în Germania și 80% în Elveția și Suedia”³⁷.

Dualismului între bogați și săraci i se adaugă cel dintre marile universități și un sistem școlar aflat în ruină, dintre spitale sau clinici ultramoderne și o întreagă infrastructură sanitară, pe cât de costisitoare pe atât de învechită, și dualismul industrial, care

³⁶ Ibidem, p. 47.

³⁷ Ibidem, p. 110.

privilegiază, izolează industriile de vârf ce depind cel mai adesea de bugetul pentru Apărare și plasează SUA în plutonul fruntaș și care se află în contrast izbitor cu rămănerile în urmă cumulative din multe alte sectoare.

Cel mai important rezultat al liberalismului reaganian a fost, crede economistul francez, accentuarea distanței dintre bogați și săraci. S-a pretins, continuă el, că acesta ar reprezenta „prețul” pe care America trebuie „să-l plătească” pentru a-și reface forțele. Un preț mult prea ridicat pentru un rezultat mediocru, apreciază Michel Albert.

Industria americană, constată Albert, se află în regres. În decursul „anilor Reagan”, cea mai mare parte din cele 18 milioane de locuri de muncă nou-create nu au fost în industrie, ci în sectorul terțiar, al serviciilor. Mici slujbe, lipsite de orice perspectivă, cel mai adesea în alimentație, comerț și mai cu seamă în asigurarea pazei private... În tot acest timp, industria pierdea 2 milioane de locuri de muncă și era confruntată cu deficite comerciale record.

În domeniul construcției de automobile, de exemplu, un gigant precum General Motors anunța, pentru trimestrul al treilea al anului 1990, pierderi de 2 miliarde de dolari. Ford înregistra „cele mai proaste rezultate din 1982”, iar Chrysler, într-un declin accentuat, acumula numai în trei luni pierderi suplimentare de 214 milioane de dolari. În total, deficitul comercial al industriei automobilelor americane atinge suma de 60 miliarde de dolari.

Există, crede Michel Albert, cel puțin cinci motive care explică acest recul industrial. Ele corespund dispariției celor cinci avantaje care făcuseră posibilă prosperitatea postbelică.

1. Piața americană s-a îngustat, iar industriile transatlantice nu mai sunt capabile să facă față japonezilor și europenilor în cucerirea piețelor externe.
2. Dominația tehnologică a SUA nu mai este un fapt indiscutabil și, de multe ori, inovațiile se fac adesea în străinătate. De altfel, ritmul de introducere a inovațiilor în sistemul de producție și de punere la punct a noilor produse este mult mai rapid în Japonia și în Europa decât în SUA.
3. Nivelul de calificare a muncitorilor americani, superior înainte aceluia din țările concurente, a scăzut simțitor.

4. Bogăția acumulată în SUA era odinioară atât de mare, încât permitea realizarea unor performanțe de-a dreptul inimaginabile, precum aselenizarea. Ceea ce nu ar mai fi posibil în clipa de față.
5. În sfârșit, metodele americane de management, care erau universal recunoscute și invidiate, nu mai sunt astăzi – nici pe departe – cele mai eficiente. Japonezii și europenii îi întrec tot mai mult în acest domeniu pe americani. Iar aceștia se văd nu de puține ori nevoiți să copieze metode de management elaborate în alte părți (producția cu flux intens, cercurile de calitate).

În general vorbind, fascinația exercitată de bursă, economia speculativă și profiturile miraculoase, care au marcat anii '80, au lucrat toate în defavoarea industriei. În epoca tinerilor „golden boys” multimilionari și a economiei – cazinou, proaspeții absolvenți americani care soseau pe piața muncii nu aveau cum să fie atrași de calea aspră, obositoare și deloc spectaculoasă a producției industriale. „În consecință, crede Albert, caricatura bursieristă a capitalismului a sfârșit prin a se întoarce împotriva capitalismului însuși. Și în vreme ce jocurile financiare subjugau toate spiritele, industria mergea spre ruină”³⁸.

Iată deci o descriere foarte plastică, din partea unui celebru scriitor economist francez, a capitalismului american contemporan. Vom vedea într-un subcapitol viitor un model de capitalism eficient și care în multe puncte se opune celui american, cel care caracterizează Germania, dar și alte țări precum Japonia sau Suedia.

8.4. Elitele economice britanice

Din punctul de vedere al sociologului britanic John Scott³⁹, în cadrul economiilor capitaliste există patru „tipuri ideale”: anglo-american, german, japonez și latin. În paralel, crede el, se pot identifica două scheme care se nasc în China și în Rusia.

³⁸ Ibidem, p. 57.

³⁹ John Scott, în Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *La recrutement des elites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995, p. 114.

Sistemul anglo-american domină în: SUA, Marea Britanie, Canada, Australia și Noua Zeelandă și s-a dezvoltat pornind de la două situații istorice specifice, o solidă bază de capitaluri de întreprinderi individuale și un sistem bursier fiabil. Aceste condiții, la care se adaugă dreptul englez al obligațiilor și societăților, permite transformarea capitalului patrimonial într-unul instituțional. Acțiunile sunt astfel deținute de unități financiare: bănci, fonduri de pensii, companii de asigurări și fonduri de plasament. Fiindcă aceste instituții joacă un rol preponderent în fluxul de capitaluri, sistemul rămâne de natură poliarhică, dată fiind multiplicitatea instituțiilor concurente. Rețeaua de relații între întreprinderi contrazice teoria clasică a managementului, care vede întreprinderea ca sediul suveran al proceselor de decizie economică.

În sistemul anglo-american, printre cele mai mari societăți comerciale, supraviețuiesc afacerile individuale și familiale, care reprezintă aproximativ 1/5 din sectorul monopolist. Fie că este majoritar, fie că este minoritar, capitalul familial a rămas una dintre caracteristicile economiilor anglo-americane. Familiile au încă un rol important ca acționari ai societăților comerciale, controlate de marile grupuri financiare, căci dispersia acțiunilor spre instituțiile financiare n-a eliminat în întregime participarea de acest tip. În Marea Britanie și SUA, în 1/3 sau 1/2 din întreprinderi, familiile exercită o anumită influență, dacă nu un control real, deținând fie o participare majoritară directă, fie între 1 și 2% din capitalul social. Marile dinastii n-au dispărut, dar ele joacă acum un rol diferit în interiorul sistemului.

John Scott consideră că dispersia acțiunilor între instituții financiare cu portofolii diversificate nu semnifică faptul că acestea se dezinteresază de controlul asupra întreprinderilor. Controlul se realizează prin „constelația de participare” care nu este nici de tip tehnocrat, nici de tip bancar⁴⁰. Astfel, o anchetă realizată la nivelul a 20 de mari acționari ai acestor mari societăți a relevat că aceștia posedă colectiv 50% din acțiuni, fără ca vreunul dintre ei să dețină singur o parte suficientă pentru a-i pune pe alții în minoritate în caz

⁴⁰ Ibidem, p. 115.

de vot; ei domină structura de capital a societății, constituind totodată un grup foarte diversificat fără omogenitate și coeziune, în cadrul căruia domină o feroce rivalitate⁴¹.

John Scott critică atât pe susținătorii teoriei marxiste pentru care instituțiile financiare sunt ele însele sub imperiul familiilor capitaliste și pentru care directorii sunt servitorii „capitalului financiar”, dar și pe adepții teoriei managementului, care simplifică nerealist imaginea întreprinderii și a modului în care se iau deciziile. Întreprinderea modernă, consideră Scott „nu mai poate fi acum tratată ca o unitate suverană în deciziile sale, căci activitățile sale se găsesc implicate într-o rețea complexă de relații”.

Sociologul britanic a rămas cunoscut în ceea ce privește abordarea elitelor prin cercetarea realizată la mijlocul anilor '70 asupra elitelor economice britanice. Studiul este parte a unui program mai amplu care a avut ca obiective: formarea elitelor economice în Europa, Japonia și SUA, descrierea comparativă a structurilor și a nivelurilor de interconexiune dintre aceste economii.

Scott a utilizat în această cercetare analiza rețelelor care este „esențială în aceste investigații, permite manipularea multiplelor contacte, a relațiilor, atașamentelor și fidelității față de grupuri. Grație tehnicilor matematice, este posibilă studierea acestor rețele și principiul este transpozabil pentru rețelele interorganizaționale, parentale și politice”⁴².

Ancheta a cuprins 250 din cele mai importante societăți britanice în activitate între 1885 și 1976. În acest lot au fost incluse 50 de instituții financiare (bănci, companii de asigurări, grupuri de investiții) și 200 de întreprinderi nonfinanciare (industriale și comerciale).

Cercetarea a fost axată pe o perioadă de concentrare economică în cursul căreia Marea Britanie a trecut de la capitalismul liberal al secolului al XIX-lea la capitalismul organizat al secolului XX. Acest fenomen de integrare s-a accentuat între 1885 și 1939, iar apoi a scăzut ușor înainte de a se stabili.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, p. 116.

Scott a constatat că între 1904 și 1976, mărimea consiliilor de administrație a crescut. Astfel, în 1904 existau 1901 administratori unici și 303 administratori multipli, în vreme ce în 1976 erau 2400 de administratori unici și 282 de administratori multipli.

Dacă privim din perspectiva numărului de legături care uneau cele 250 de societăți, acestea au crescut de la 401 în 1904 la 542 în 1976. În concluzie, între acești ani, densitatea rețelei s-a intensificat de la 0,013 la 0,017.

Acest gen de cercetări, crede sociologul britanic, permit trecerea de la analiza descriptivă la analiza bazelor economice, necesară formării blocurilor sociale, caracterizate prin: conștiință, conspirație și coeziune (formula celebră a lui James Meisel a celor 3 C)⁴³. Scott consideră că trebuie depășite liniile economice pentru a studia aspectele politice și culturale ale constituirii unui grup, analiza pur economică fiind doar etapa fundamentală de plecare.

Datele cercetării ilustrează formarea unei „elite de City” în stadiul inițial al capitalismului liberal, urmată de formarea unei elite naționale, care acompaniază dezvoltarea deplină a capitalismului organizat de după război.

În cadrul „capitalismului liberal”, sectorul industrial era constituit dintr-o multitudine de mici întreprinderi familiale cu inițiativă privată. Fiecare unitate funcționa pe o piață locală sau regională. Piețele erau deschise și înalt concurențiale. Începând cu 1970, economia a fost marcată de apariția noilor forme de întreprinderi constituite în societăți și de concentrarea și monopolizarea piețelor. Această concentrare a economiei într-o structură a „capitalismului organizat” s-a produs fără intervenția notabilă a vechii elite de City londoneze. Această elită a stăpânit marile instituții financiare și comerciale instalate în City de la epoca creării Băncii Angliei până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ea s-a orientat către comerțul internațional și finanțările guvernamentale, dar nu a fost deloc interesată de noile formule care permiteau societăților nonfinanciare de la sfârșitul secolului al XIX-lea să fuzioneze.

⁴³ Ibidem, p. 121.

Cele 13 bănci comerciale care existau în 1904 erau legate de 46 de întreprinderi nonfinanciare, dar mai puțin de 1/5 din ele aparțineau sectorului de fabricație. Se produce deci o „fractură” între finanța londoneză și industriile provinciale, între elita de City și conducătorii industriali din provincie. Dezvoltarea societăților între 1938 și 1976 se traduce printr-un recul al grupărilor regionale și prin crearea unei structuri naționale mai difuze. Acționariatul familial pierde din importanță, marile instituții financiare văzând participările lor crescând și este obligat să se asocieze mai strâns cu mediile industriale.

În 1976 găsim într-o poziție dominantă marile instituții financiare și într-una dominată, întreprinderile industriale și comerțul en detail. Elita de City, dominantă în timpul fazei capitalismului liberal, a lăsat deci locul unei elite naționale în momentul consolidării capitalismului organizat. Această elită nu formează un bloc social monolitic și prezintă numeroase diviziuni interne. Întreprinderile financiare și industriale, strâns legate, sunt încă distincte. Moștenitorii s-au dovedit ca o forță dominantă în sânul elitei naționale. Ei au contribuit la organizațiile corporatiste care asociază economia sistemului politic. City-ul e deci mereu indispensabil, chiar dacă rolul său s-a schimbat.

În perioada sa de apogeu, elita de City se recruta sistematic din păturile cele mai înalte (superioare) ale națiunii. Băncile erau supuse unui control dinastic și erau profund legate de clasa capitalistă. Ele se fondau pe formele personale de proprietate și aceste modele patrimoniale implicau creșterea numărului de legături de parentare multiple și independente. Nume mari ca: Baring, Rothschild, Hambro, Gibbs sau Greenfell nu încetau să reapară, generație după generație, în principalele firme din City. În 1914 toate marile dinastii care conduceau băncile de afaceri aveau legături solide cu Public Schools, Oxford și Cambridge, instituții care formau viitorii conducători de întreprinderi și ai statului. Legăturile de parentare și educație care îi uneau constituiau baza unei structuri de încredere în afaceri, exprimată de formula „My word is my bond” (cuvântul mă obligă).

În secolul XX, se regăsește în inima City-ului, acest grup de familii interconectate, care au pierdut o parte din putere și influență datorită faptului că economia „s-a organizat”. Începând cu anii 1930, marile companii de asigurări au devenit unele dintre motoarele City-ului și ale industriei și au jucat un rol-cheie în finanțarea industrială, alături de noile bănci de afaceri, și în boom-ul imobiliar de după al Doilea Război Mondial.

În mod progresiv, începând cu anii '50, fondurile de pensii au obținut acțiuni ale societăților și băncilor de afaceri, jucând un rol novator în gestionarea fondurilor acestor organisme.

Cum se caracterizează recrutarea noii elite economice a capitalismului organizat? Studiile citate de John Scott⁴⁴ relevă faptul că frecventarea sistemului Public School și a universităților Oxford și Cambridge de către viitorii conducători din economie se fortifică în decursul secolului XX. Astfel, mai mult de 3/4 din administratorii născuți între 1920 și 1939 au frecventat o „Public School” și 1/3 din ei au studiat la aceeași instituție, Eton (cea mai celebră școală privată din Marea Britanie). În ciuda transformărilor apărute la nivelul instituțiilor din City și a noilor relații dintre bănci și industrie, administratorii au rămas un grup social foarte selectiv, care are tendințe să se închidă tot mai mult în decursul secolului XX.

Între 1988 și 1992, John Scott constată că poate lua în considerare o transformare a capitalismului britanic de la cel de tip organizat la cel dezorganizat. Sociologul britanic citează studiile lui Offe, Lash și Urry⁴⁵, care analizează influența în creștere a globalizării asupra aptitudinilor elitelor politico-economice de a controla evenimentele din interiorul economiilor naționale. Fluxul de informații și de resurse financiare ca și importante variabile economice precum rata dobânzii și a schimbului sunt determinate de mecanisme care transcend frontierele și prin care elitele exclusiv naționale au o influență redusă. Evoluția spre o elită mondială unică e improbabilă. Constatăm, consideră Scott, o tendință în creștere ca administratorii să stabilească legături cu

⁴⁴ Ibidem, p. 125-126.

⁴⁵ Ibidem, p. 127.

companii care lucrează în sectoare conexe din alte țări și cu bănci și grupuri financiare internaționale.

Asistăm din nou la un caz în care transformarea tehnico-economică a lumii poate produce schimbări într-un domeniu al sociologiei, studiul elitelor. Căci dacă până la sfârșitul anilor '80, cercetarea elitelor economice și politice a rămas națională, după această perioadă apare o nouă provocare: interpenetrarea internațională a elitelor economice și, după cum vom vedea într-un alt capitol, studiul birocrațiilor politice internaționale.

8.5. Elitele economice franceze

Franța reprezintă pe continentul european un caz special, dacă ne gândim la modul în care sunt recrutate elitele economice. Statul și sistemul de învățământ superior joacă în acest caz un rol foarte important.

Unul dintre cei mai cunoscuți sociologi francezi contemporani, Pierre Bourdieu, a prezentat în cartea sa „La Noblesse de l'Etat”⁴⁶ o imagine deosebit de interesantă asupra „câmpului puterii economice”. În această lucrare se simte influența zonei antropologice din care provine autorul, care și-a început cariera științifică în calitate de cercetător al proceselor de schimbare socială din Algeria.

„La Noblesse de l'Etat” nu este o carte destinată în mod exclusiv analizei elitelor economice, ea fiind mai degrabă axată pe problematica inegalităților pe care le produce sistemul de învățământ francez.

Bourdieu consideră că la ora actuală violența simbolică realizată de școală ia locul violenței fizice prin poliție și închisori. Dominația în societatea franceză se produce, cu alte cuvinte, în mod simbolic „e clar, că pe măsură ce circuitele de legitimare devin tot mai complexe, eficacitatea simbolică a modului de dominare tinde să crească, iar coerciția și represiunea fizică tind să ia locul constrângerilor dulci și disimulate ale violenței simbolice,

⁴⁶ Pierre Bourdieu, *La Noblesse de l'Etat*, Les Editions de Minuit, Paris, 1989.

poliției și închisorii, luându-le locul în ceea ce privește menținerea ordinii sociale, școala și instanțele de producție culturală”⁴⁷.

Bourdieu face o paralelă între titlurile școlare și cele nobiliare. Astfel, asemănător titlurilor nobiliare, titlurile școlare asigură deținătorilor lor un monopol garantat juridic prin autoritatea statului. La fel ca și în cazul titlurilor nobiliare, titlurile școlare sunt „privilegii” în sensul Vechiului Regim, întrucât ele nu constituie bunuri susceptibile de a fi obținute și revândute contra bani; achiziția și utilizarea lor înseamnă competență tehnică. Marea nobilime a școlii este o nobilime de stat. Există o relație între titlul școlar și marea birocratie a statului, care nu este așa simplă și univocă precum a lăsat să se înțeleagă Max Weber, care a considerat-o în contextul raționalizării societății occidentale⁴⁸. Astfel, Weber dă indicații despre proprietățile sau efectele examenului sau titlului școlar „Democrația, afirmă Weber, citat de Bourdieu, este într-o poziție ambiguă în fața examenului specializat, ca și în fața tuturor fenomenelor de birocratizare pe care le favorizează”⁴⁹. Bourdieu face referire la modul de recrutare a elitelor politice și economice franceze care se realizează prin intermediul ENA și al altor „grand ecoles”, precum și al marilor corpuri (grand corps) ale statului.

Sistemul de selecție a elitelor franceze este „elitist” și cu o puternică tonalitate birocratică.

Titlul școlar este, în concepția sociologului francez, manifestarea „magiei statului”. Astfel, concesiunea unei diplome se înscrie în „clasa actelor de certificare sau de validare prin care o autoritate oficială, eficientă, mandatată de banca centrală de credit simbolic care este statul, garantează și consacră o anumită stare de lucruri, o relație de conformitate între cuvinte și lucruri, între discurs și real”⁵⁰. Din această perspectivă, instituția școlară este o instanță prin care statul își exercită violența simbolică legitimă.

⁴⁷ Ibidem, p. 555.

⁴⁸ Ibidem, p. 536.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

Dacă viața de nobil înseamnă a servi regele, serviciul public înseamnă a servi statul. Ne amintim că ENA a fost creată de regimul de Gaulle tocmai pentru a crea înalții funcționari care să servească interesul general în mod competent.

Bourdieu face o paralelă în istoria Franței între dezvoltarea sistemului de învățământ superior și dezvoltarea birocrăției de stat. Sistemul de învățământ francez a avut dintotdeauna un accent elitist. Astfel, în secolul al XVI-lea, academia permitea nobililor să accedă la cultura livrescă rezervată înainte clericilor și magistraților. Un secol mai târziu constatăm dezvoltarea gimnaziilor foarte selective care au pregătit înaltele funcții ale armatei și birocrăției. Între anii 1760–1770 se multiplică pensiunile asociate gimnaziilor cele mai prestigioase, care din cauza costului ridicat au găzduit copiii născuți în medii foarte favorizate, în special fii de nobili, de militari, de înalți funcționari și de liber-profesioniști. Solidaritățile născute prin frecventarea acelorași școli și afinitățile asociate de posedarea aceleiași culturi și acelorași titluri au jucat fără îndoială un rol important în geneza spiritului de corp într-un spațiu în întregime nou⁵¹.

Birocrația de stat contemporană este rezultatul unei evoluții istorice. Astfel, luptând pentru recunoașterea corpurilor lor, parlamentarii, de la juriștii secolului al XVI-lea, care au posedat fundamentele filosofiei politice moderne, până la cei care, în tot secolul al XVIII-lea au elaborat un număr de noțiuni destinate să inspire Revoluția franceză, au adus o contribuție decisivă la construirea reprezentării oficiale, a serviciului public ca o datorie dezinteresată a interesului general.

În câmpul de putere economică, titlul școlar joacă un rol deosebit „în cadrul câmpului economic, concentrarea mijloacelor de producție economică este acompaniată de concentrarea mijloacelor de producție culturală care definesc condițiile unei noi utilizări a capitalului cultural”⁵². Astfel, după cum vom vedea dintr-o analiză cantitativă, o mare parte din patroni sunt absolvenți

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, p. 482.

ai unor „grand ecoles”. Marea burghezie este considerată de Bourdieu ca un ansamblu de legături, aproape toate pariziene, de bancheri, industriași, de mari patroni de stat și de mari burghezi magistrați între care se redistribuie pozițiile puterii economice și politice. Totodată, trebuie să menționăm interpenetrarea sectorului public și a celui privat. Astfel, mulți patroni din sectorul privat, după cum vom vedea și în analiza altor autori, provin din înalții funcționari ai statului.

Începând cu 1972, Bourdieu a realizat o amplă cercetare asupra elitelor economice franceze. El a studiat primele 200 de societăți comerciale din Franța clasate după importanța capitalurilor proprii. Sociologul francez a exploatat sistematic informațiile strânse în legătură cu președinții – directori general (PDG) ai acestor societăți. El a realizat cercetarea atât prin analiza secundară a informațiilor cuprinse în revistele economice, cât și prin interviuri cu informatorii care cunosc în profunzime situația elitelor economice. Totodată, a intervievat patroni ai unor întreprinderi mari și mijlocii și responsabili ai unor organizații patronale. Astfel, afirmă Bourdieu „prin adunarea informațiilor împrăștiate și prin confruntarea surselor și prin intervievarea informatorilor se poate obține esențialul, mai mult și mai bine decât prin anchetarea directă”⁵³.

De asemenea, sociologul francez a cules informații de la fiecare societate comercială cu privire la: structura angajării, gradul de calificare a mâinii de lucru, structura diplomelor angajaților (nivelul și tipul de diplomă), evoluția societății, productivitatea și politica sa socială.

Vom prezenta în continuare câteva dintre concluziile studiului lui Pierre Bourdieu.

Diviziunea principală a eșantionului opune societățile naționalizate sau mixte (Air France, Banque de France, BNP, EDF, RATP, Elf-France, Assurances generales de France etc.) și întreprinderile private de tip familial sau străine (Michelin, Hachette, Dolfus-Mieg, Agache-Willot, Citroën, Honeywell Bull); pe măsură ce ne apropiem de polul etatic, se observă creșterea

⁵³ Ibidem, p. 485.

numărului de sindicate, posibilitatea de distribuire a manifestelor în timpul muncii, structura paritară a examenului de dosare de avansare, accesul aleșilor personalului la informațiile privind salariile individuale; la polul „privat” din contră, apar salariile cele mai scăzute, ratele cele mai mari ale plecărilor voluntare și ale accidentelor de muncă, cele mai târzii pensionări și bugetele de formare cele mai reduse.

O altă diviziune opune întreprinderile vechi cum ar fi băncile sau societățile de asigurări (BNP, Assurances generales de France) și industriile de vârf, „puternice investiții culturale”, cum se exprimă autorul, cum ar fi firmele de electronică (Honeywell Bull, IBM, Schlumberger), de produse chimice (Roussel-Uclaf, L’Oreal), societăți ai căror conducători au trecut adesea pe la Institutul de Științe Politice sau prin școli de gestiune și care angajează ca mână de lucru o importantă rezervă de cadre.

O a treia diviziune opune marile servicii publice (SNCF, RATP) și industriile grele și tradiționale, formelor moderne de organizare a muncii cum ar fi în industria de automobile și accesorii (Renault, Michelin), textile (Dolfus-Mieg, Agache-Willot), societăți ai căror directori și cadre au absolvit cel mai adesea școli de inginerie.

Cu cât este mai mare apropierea de polul neopaternalist, observă Bourdieu, cu atât crește frecvența reuniunilor de informație în scopul sporirii personalului, cu atât partea de „cultură generală” este mai mare în formarea muncitorilor, cu atât orarele sunt mai flexibile, dar și concedierile de personal mai frecvente, cu cât inegalitățile de salarii sunt mai marcante, cu atât este mai dificil pentru reprezentanții sindicali exteriori de a participa la reuniunile din întreprinderi, iar absenteismul cotidian este puternic.

În cadrul elitelor economice, capitalul social joacă un rol deosebit. Volumul capitalului social este mai important în măsura în care legăturile sunt mai numeroase, mai stabile, mai rentabile și mai bine ascunse. În ceea ce privește constituirea consiliilor de administrație, legăturile de rudenie joacă un rol important. Între domeniile economice domină net sectorul financiar și în mod special cel de stat. Astfel, directorii generali aparținând oligarhiei

financiare de stat cumulează un număr foarte mare de legături importante și ocupă aproape întotdeauna poziții dominante în consiliile de administrație. Explicația acestei stări de fapt vine din perspectiva în care informația despre putere – de exemplu, cunoașterea situațiilor controlului de capital – este prin sine sursă de putere. Banca este în măsură să realizeze o acumulare de informații economice care permite orientarea rațională a strategiilor economice, este cu alte cuvinte posesoare a unui capital cultural sau informațional deosebit și care se dovedește decisiv în cadrul câmpului de putere economic. Astfel, banca de afaceri, poate, cu o participație financiară mică, simbolică, să domine întreprinderile industriale, reușind în maniera cea mai invizibilă, mai discretă, mai „dulce”, să orienteze gestiunea sau chiar alegerea direcției. Este deci un nou caz de dominare simbolică.

Iată deci care este viziunea lui Pierre Bourdieu, un sociolog cu ascendență marxistă⁵⁴, asupra problematicii elitelor economice franceze.

Două analize mai recente asupra aceleiași problematice aparțin sociologilor Michel Bauer și Benedicte Bertin-Maurout⁵⁵.

În primul articol intitulat „Tirania diplomei inițiale și circulația elitelor: stabilitatea modelului francez”, cei doi autori analizează importanța diplomei universitare în ceea ce privește constituirea elitelor economice din Franța, dar și rolul birocrăției de stat în acest proces. Astfel, afirmă cei doi, „faptul că în Franța, cinci mari corpuri ale statului, recrutând în total 40 de tineri din fiecare generație, produc 1/3 din marii patroni francezi, duce la concluzia clară că o parte esențială a selecției – formării de conducători se realizează în aceste vii etatiste. Extrema atenție pe care statul francez a acordat-o întotdeauna selecției și formării elitelor sale explică faptul că acești responsabili beneficiază

⁵⁴ Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – orientări contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, p. 608.

⁵⁵ Michel Bauer și Benedicte Bertin-Maurout, în Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *La recrutement des élites en Europe*, Editions Le Decouverte, Paris, 1995.

de o formare academică și în special practică considerabilă⁵⁶. Marile corpuri ale statului sunt deci locuri excepționale de învățare și exercitare a puterii, iar sarcinile încredințate acestor înalți funcționari de la vârsta de 25 de ani constituie o pregătire remarcabilă și fără echivalent în numeroase întreprinderi pentru inițiativă și responsabilitate și, conform corpurilor, pentru controlul, comanda și motivarea oamenilor.

Acest fenomen tipic francez, cunoscut sub numele de „pantouflage” (migrarea înalților funcționari ai statului înspre întreprinderile economice) se poate justifica prin puternice proximități între logica administrativă și logica întreprinderii; aceste migrații se pot explica și au fost înainte de toate întreținute de închiderea pieței naționale, de greutatea economică a statului, de dinamica cooptării și a disfuncționalităților din logica întreprinderilor. Această circulație în sens unic a elitelor a consolidat toată această dinamică socioeconomică.

Titlul articolului pornește de la observația că, în 1990, două școli (Politehnica și ENA) produceau mai bine de 45% din patronii celor mai mari întreprinderi. Această tiranie a diplomei inițiale antrenează multiple efecte perverse: devalorizarea formării permanente și a evaluării în întreprindere, rigiditatea în carieră și demotivarea numeroșilor actori, căci jocurile sunt făcute la intrare; de asemenea, această tiranie a diplomei duce la conformism, închidere și distanță ierarhică, la îndepărtarea de piață și la preferința pentru dezvoltarea externă în locul dezvoltării interne⁵⁷.

Divergențele crescând între administrațiile publice și întreprinderi, ca și între logicile de funcționare și în orientările care le inspiră acțiunea n-au provocat nici o încetinire a mișcărilor de migrație dinspre vârful statului spre cele ale întreprinderilor. Din contră, acest „pantouflage” are mai degrabă tendința de a se consolida, transformând de fapt ENA într-o veritabilă „business school”.

⁵⁶ Ibidem, p. 50.

⁵⁷ Ibidem.

Astfel, în cursul a 30 de ani studiați nu se constată nici o reîntinerire a intrării în întreprindere; aceasta rămâne tardivă 39 de ani. La fel lungimea „stagiului pregător” în serviciul statului, care nu se micșorează deloc: rămâne la 11 ani. Mai mult de jumătate din emigranții „pantoufleurs” au lucrat între 5 și 11 ani în administrație înainte de a merge înspre o întreprindere. Autorii i-au numit pe aceștia „funcționari” în comparație cu „laicii” care au rămas mai puțin de 5 ani sau de „tehnocrați” care au stat 15 ani sau mai mult. Aceste procentaje, consideră Bauer și Bertin-Maurout, nu s-au schimbat în decursul ultimilor ani.

Absolvenții ENA nu sunt „aventurieri”, căci preferă să intre într-o mare întreprindere în care au condus alți absolvenți ENA. Astfel, autorii au creat o tipologie pornind de la această situație. Numim astfel „cazemată” o întreprindere unde n-au lucrat mai mult de patru absolvenți ENA, „fort”, o întreprindere unde au lucrat simultan între cinci și nouă absolvenți ENA, și „fortăreață”, o întreprindere în care au lucrat simultan zece absolvenți ENA sau mai mult. Pentru perioada 1970-1975, sociologii francezi constată existența a șapte „forturi”, două „fortărețe” și opt „cazemate”⁵⁸.

Interesant de menționat este că fenomene precum naționalizările sau privatizările n-au modificat nici cantitativ, nici calitativ aceste fluxuri migratoare. Paradoxal, această circulație a elitelor n-a fost deloc afectată de aceste decizii ale puterilor publice care vizau explicit să redefinească în profunzime regulile jocului economic și relațiile dintre stat și întreprindere.

În ceea ce privește migrația dinspre marile corpuri ale statului (Inspekția Finanțelor, Consiliul de Stat, Curtea de Conturi) spre întreprinderi, trebuie afirmat că înclinația membrilor acestor corpuri de a migra înspre posturile de conducere din unitățile economice a crescut sensibil între anii 1970-1990.

Mai mult decât celelalte corpuri, Inspekția de Finanțe ar putea fi considerată ca o veritabilă „școală de afaceri”. Astfel, luând în calcul ultimele promoții de absolvenți ai ENA care ajung

⁵⁸ Ibidem, p. 54.

să lucreze în cadrul acestui corp și apoi în întreprinderi, procentajele variază între 40% și chiar 100%.

Pentru marea majoritate a emigranților „pantoufleurs” (67%), accesul în lumea întreprinderii se realizează la nivelul de „heliportat” direct pe post de conducător. Un număr infim (2%) se va integra în întreprindere ca „montagnard” (cel care urcă treaptă cu treaptă în ierarhia întreprinderii).

Rezultatele acestei analize se explică, afirmă Bauer și Bertin-Maurout, prin logicile sociale din procesele de reînnoire a conducătorilor, atât la nivel național, cât și la nivel de întreprindere⁵⁹. Aceste logici sociale favorizează producția și reproducția unei ordini sociale tot mai contradictorii legate de o eficacitate administrativă și de una economică.

Din analiza realizată de Michel Bauer și Bertin-Maurout reiese deci rolul fundamental al birocrăției de stat ca și cel al marilor școli în selecția și formarea conducătorilor de unități economice din Franța. Ne vom reîntâlni cu cei doi autori când, în subcapitolul următor, destinat elitelor economice germane, vom urmări comparația franco-germană.

8.6. Elitele economice germane

Înainte de a trece la o comparație franco-germană a elitelor economice, realizată de Michel Bauer și Benedicte Bertin-Maurout, am dori să prezentăm câteva date economice comparative despre cele două țări.

În lucrarea „Capitalism contra capitalism”⁶⁰, economistul francez Michel Albert realizează o analiză în cadrul căreia opune pe de o parte capitalismul de tip anglo-american modelului „renan”, cum îl numește, făcând referire la Germania, Suedia și Japonia. În lucrarea menționată, Franța este numită o țară „greiere”, în comparație cu Germania, o țară „furnică”.

⁵⁹ Ibidem, p. 63.

⁶⁰ Michel Albert, *Capitalism contra capitalism*, Editura Humanitas, București, 1994.

Să vedem de ce există această diferență franco-germană. Dintre țările cu care poate fi comparată, Franța, consideră Albert, îndură prelevările obligatorii din bugetul statului cele mai mari (44,6%) față de 40% în Germania și Marea Britanie. În plus, dacă statul francez a izbutit să-și țină bugetul sub control, cheltuielile sociale derapează tot mai mult în ceea ce privește sănătatea și, mai ales, pensiile obligatorii. Statul francez se poate lăuda cu faptul de a-și fi achitat întreaga datorie externă și de a o fi limitat drastic pe cea internă. Dar, pentru că nu și-a constituit la vreme rezerve în vederea finanțării pensiilor, întreprinderile franceze au ajuns să acumuleze datorii (în afara bilanțului) de ordinul a 10.000 miliarde de franci, adică echivalentul a doi ani de PIB sau aproape 200.000 de franci de persoană, sumă ce reprezintă angajamentul față de viitori pensionari, ale căror pensii vor trebui să fie finanțate prin cotizații obligatorii ce vor apăsa din ce în ce mai mult asupra competitivității întreprinderilor franceze⁶¹.

Dar și aici Franța constituie un caz sui-generis, ireductibil la nici unul dintre cele două tipuri de capitalism. Căci fiecare dintre acestea în felul său – inclusiv modelul neoamerican care ignoră, îndeobște, termenul lung – și-a făcut rezerve pentru finanțarea pensiilor angajaților lui. Veche țară a economisirii și a prevederilor, iată că Franța începe să-și dea seama că se comportă precum cel mai nesăbuit dintre greieri⁶².

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Germania cunoștea prețul teribil al înfrângerii. Pământ pârjolit, orașe în ruină, industrie distrusă și națiune complet traumatizată de tragica aventură în care fusese antrenată de conducătorii săi. Enorme și lugubrele întinderi de pietre arse care deveniseră orașele Dresda și Berlin atrăgeau, prin ele însele, atenția asupra nemăsuratei gravități a dezastrului.

Mai puțin de jumătate de secol mai târziu, pe 19 octombrie 1987 un crah bursier zguduia pe neașteptate piețele financiare⁶³. La

⁶¹ Ibidem, p. 120.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, p. 87.

New York, Wall Street-ul era cuprins de amețeală. Pentru a evita un deznodământ catastrofal, guvernul american a decis să injecteze lichidități în circuitul financiar. Cu alte cuvinte, via Rezerva Federală, el deschide la maximum robinetul cu dolari. Dar se știe, oare, că pentru aceasta Rezerva Federală a trebuit mai întâi să se consulte și chiar să ceară permisiunea și să aibă acordul Băncii Japoneze și al Băncii Federale Germane? Fantastică răsturnare a raportului de forțe, comentează Michel Albert, învinșii de ieri își impun – în chip politic – legea în fața foștilor lor învingători. Ceva mai târziu, și în același mod, Germania Federală va impune lumii, fără pic de violență, reunificarea, „răscumpărând”, pur și simplu, Germania de Est, ajunsă în situație de faliment⁶⁴. Și totodată va dovedi că este capabilă să suporte întreaga povară economică a acestui act. Germanii n-ar fi reușit toate acestea dacă n-ar fi fost o țară „furnică”.

Performanțele economiei germane se află de mulți ani pe paginile întâi ale ziarelor din întreaga lume. Iar celebrarea neîncetată a acestei reușite servește drept contrapunct la dificultățile crescânde cu care sunt confruntate economiile „anglo-saxone” prizoniere ale deficitelor și inflației. O întrebare cât se poate de logică revine cel mai des în presă: care este secretul Germaniei? Care sunt adevăratele arme ale puterii ei?

Germania, alături de alte state care sunt incluse în modelul renan (Japonia, Suedia), se bazează pe o capacitate industrială ieșită în comun și pe o agresivitate comercială dintre cele mai mari. Ponderea ei este foarte mare. Partea ocupată de industrie în ansamblul economiei este mai mare în Germania, Japonia și Suedia decât în celelalte țări din OECD. Ea reprezintă aproximativ 30% din PIB și din mâna de lucru salariată, într-un caz, și mai puțin de 25%, în celelalte. În Statele Unite, această parte este mai mică, chiar, de 20%. La cantitate se adaugă calitatea. Țările de tip renan domină în majoritatea sectoarelor industriale: ele sunt solid ancorate în ramurile tradiționale și consacră un efort ieșit din comun industriilor de viitor. Între primele zece întreprinderi

⁶⁴ Ibidem, p. 88.

mondiale din domeniile siderurgiei, construcțiilor de automobile, chimiei, textilelor, construcțiilor navale, electricității și produselor agroalimentare întâlnim astfel o puternică majoritate de firme renane, între care bine cunoscutele Daimler-Benz, Bayer, Hoechst, BASF și Siemens din Germania.

Dinamismul ieșit din comun al industriilor din modelul renan se bazează pe trei principali factori:

1. O atenție cu totul specială acordată producției, germanii, la fel ca și japonezii și suedezii căutând în permanență să-și amelioreze calitatea produselor și să reducă costurile mărind productivitatea. Aceste eforturi necesită investiții susținute în mașini și echipamente. Germania, alături de Japonia și Suedia, are una dintre cele mai ridicate rate ale investițiilor din OCDE. Trebuie să mai adăugăm că această politică de producție și de management se bazează pe niște metode de gestiune foarte moderne.
2. Sistemul de învățământ profesional, care îmbină ucenicia cu pregătirea continuă, mobilizează în țările renane sume de bani de două ori mai mari decât în alte țări. Însă acest efort nu întârzie să-și arate roadele: nu există penurie de ingineri în Germania și Japonia. Pregătirea este unul dintre factorii-cheie ai dinamismului industrial al țărilor renane.
3. Eforturile foarte mari în direcția cercetării și dezvoltării pe care le fac întreprinderile. Este unul dintre punctele în care contrastul dintre modelul „atlantic” și cel „renan” apare cu maximă pregnanță⁶⁵. În modelul renan, investițiile pentru cercetare și dezvoltare sunt incomparabile: ele reprezintă grosso modo 3% din PIB în Germania, Japonia și Suedia. Cu atât mai mult cu cât aceste investiții vizează, în primul rând, cercetarea civilă și tehnologiile de bază utilizate în întreaga industrie. În vreme ce în Statele Unite cercetarea și dezvoltarea mobilizează 2,7 din PIB, mai mult de o treime din această sumă (1% din PIB) fiind însă afectată industriei de armament.

⁶⁵ Ibidem, p. 98.

Modelul renan nu cunoaște nici „golden boys” (aici Michel Albert face referire la capitalismul american de tip „Wall Street”), nici speculații palpitate: frâiele capitalismului se află în cea mai mare parte în mâinile băncilor, iar soarta lui nu se joacă la bursă. În modelul renan, băncile sunt cele care joacă, într-o proporție covârșitoare, rolul încredințat, în modelul anglo-saxon, pieței financiare și bursei. Spre deosebire de felul în care stau lucrurile în Statele Unite, activitatea băncilor germane nu este îngrădită de nici un fel de reglementare. Băncile germane au o vocație „universală”, fac, cu alte cuvinte, de toate⁶⁶. Acordă credite clasice și primesc depuneri, intervin pe piața de acțiuni și de obligațiuni, administrează trezoreriile întreprinderilor. Dar sunt, în același timp, și bănci de afaceri, consilieri și operatori de fuzionări și achiziții. Întrețin, în sfârșit, rețele de informații economice, financiare, industriale și comerciale, pe care le pun la dispoziția întreprinderilor. Stabilesc, prin urmare, cu clienții lor relații durabile și privilegiate. Relații ce poartă amprenta spiritului de cooperare.

Înlocuitori ai piețelor, băncile germane sunt, înainte de toate, finanțatorii întreprinderilor. Majoritatea acestora din urmă au, fiecare, banca proprie, care se ocupă de problemele ei financiare. Ca și cum bancherii le-ar spune șefilor de întreprinderi: „produceți cât mai bine, vindeți cât mai mult și lăsați în grija noastră problemele bănești”⁶⁷.

Iată deci câteva din trăsăturile capitalismului de tip german, așa cum sunt prezentate de economistul francez Michel Albert. Să vedem în continuare ce fel de elite conduc destinele acestei puternice economii?

Informațiile despre conducătorii marilor firme germane ne parvin printr-un articol semnat de Michel Bauer și Benedicte Bertin-Maurout și intitulat „Recrutarea elitelor economice în Franța și Germania”⁶⁸.

⁶⁶ Ibidem, p. 70.

⁶⁷ Ibidem, p. 70.

⁶⁸ Michel Bauer și Benedicte Bertin-Maurout în Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *La recrutement des elites en Europe*, Editions Le Decouverte, Paris, 1995.

Cei doi autori pornesc de la două căi de formare a numărului unu în întreprindere, căci comparația se va realiza între primele 200 de firme franceze și germane, ierarhizate după nivelul performanțelor economice. Astfel, deosebim, pe de o parte, modelul de autoproducție care alocă întreprinderilor sarcina de a produce autoritatea legitimă în cadrul său, încât conducătorii și cadrele, intrați ca „montagnarzi”, sunt detectați, formați și selecționați în întreprindere. Firmele produc astfel ierarhii originale care nu sunt decât slab corelate cu diploma inițială, ele oferind o adevărată „a doua șansă” celor care n-au reușit prin intermediul diplomei.

Pe de altă parte, distingem „modelul de subtratare” care asigură altor actori (din exterior) posibilitatea de a deveni numărul unu în întreprindere. Comparația realizată de autorii cercetării a permis demonstrarea faptului că întreprinderile germane funcționează mai degrabă după modelul de autoproducție, în vreme ce întreprinderile franceze, mai degrabă după cel al subtratării.

Conducătorii întreprinderilor sunt deosebiți în funcție de trei atuuri: atuul-stat, atuul-capital și atuul-carieră sau ceea ce este hotărâtor în ceea ce privește urcușul lor în fruntea ierarhiei.

În ceea ce privește atuul-stat, trebuie să constatăm, afirmă autorii, că „una dintre originalitățile modelului german este filiera-trecere prin aparatul de stat, după ce a început o viață profesională în întreprindere”⁶⁹. Indivizii care urmează această filieră cunosc bine baza întreprinderii atunci când își încep activitatea publică. Și nu uită de această primă activitate când se reîntorc 15 sau 20 de ani mai târziu în întreprindere.

Deținătorii de atuul-stat în Franța își încep cariera într-unul din marile corpuri ale statului și după un număr de ani, care este relativ, ajung să conducă o întreprindere publică sau privată.

Trebuie să menționăm că atuul-stat este aproape de șase ori mai reprezentat în Franța decât în Germania. El ocupă în Franța un loc foarte dominant în vreme ce în Germania nu ocupă decât un loc marginal.

⁶⁹ Ibidem, p. 94.

În Franța, statul constituie de departe viviera cea mai importantă de conducători de întreprindere; întreprinderile chiar luate colectiv nu produc decât un număr foarte limitat de conducători. În Germania, din contră, statul apare ca o vivieră de conducători de întreprindere marginală. Astfel, în Germania doar 3,5% din conducători și-au început cariera în cadrul aparatului de stat, în vreme ce în Franța procentul indică 44%. Diferența este deci de 1 la 10.

La nivelul deținătorilor de atuu-capital, diferența franco-germană este mai redusă. În cele două țări „fondatorii” au creat întreprinderea în jurul vârstei de treizeci de ani, după ce au lucrat în una sau mai multe întreprinderi.

Dar fondatorul francez a lucrat cinci ani înainte de a deveni PDG al propriei firme, în vreme ce omologul german, care a descoperit întreprinderea mult mai devreme, a frecventat-o timp de zece ani. Germanul începe să lucreze în întreprindere mult mai de tânăr decât omologul său francez, ceea ce rezultă în mare parte din filierele de formare.

Dar, contrar a ceea ce se întâmplă pentru alte subpopulații (corelate în funcție de alte atuuri), la moștenitori experiența profesională în întreprindere înainte de a deveni numărul unu este mult mai importantă la francezi decât la germani; aceasta este adevărat atât din punct de vedere al experienței în întreprinderea „dirijată”, cât și pentru o altă întreprindere. Acest fenomen se explică prin faptul că moștenitorii francezi îl succed pe tatăl (sau bunicul lor) mult mai târziu decât omologii germani. Regăsim aici, pentru marea întreprindere, diferența franco-germană valabilă pentru sectorul IMM⁷⁰; în vreme ce conducătorii francezi dovedesc dificultăți în a-și pregăti succesiunea, în Germania transmiterea funcției în cadrul familial se face mai ușor. Rămâne o importantă diferență între „moștenitorii” din cele două țări. În Franța acționează aproape exclusiv moștenitorii din a doua generație; în Germania, din contră, aproape toți moștenitorii sunt la a treia sau

⁷⁰ Ibidem, p. 95.

chiar a patra generație. În universul marilor întreprinderi, dinastiile familiale apar mult mai perene în Germania decât în Franța⁷¹.

Din punct de vedere al atuuului-carieră distanța dintre Germania și Franța este considerabilă. În Germania 48% din conducătorii-deținători ai atuuului carieră sunt formați în aceeași întreprindere, în vreme ce în Franța procentul indică 28%. Dacă ne raportăm la populația de conducători formați în întreprinderea pe care o conduce, distanța Franța-Germania este de 1 la 5.

Diferența Franța-Germania raportată la subpopulația de conducători-posesori de atuu-carieră devine mai marcantă dacă luăm în calcul alte două fapte. Astfel, în Germania o întreprindere din trei va încredința altor firme să detecteze și să formeze conducătorul, în vreme ce în Franța, o întreprindere din opt. În Germania o întreprindere din trei și-a format ea însuși propriul număr unu, în vreme ce în Franța acest fapt e valabil pentru o întreprindere din 16.

Luând în considerare recrutarea elitelor din cele două țări, putem trage concluzia că Franța este caracterizată de un tip de capitalism „directorial, paternalist și malthusian”, iar Germania, de unul „managerial, modern și dinamic”⁷².

Din punctul de vedere al importanței diplomelor universitare, se poate constata că în Franța diploma inițială este mult mai importantă decât în Germania.

În Germania, în întreprinderi, faptul de a avea diplomă de învățământ superior este fără îndoială la fel de important ca în Franța. Dar „a doua șansă”, după o primă intrare pe piața muncii nu mai depinde de diplomă și încă mai puțin de universitatea absolvită. În Franța, din contră, natura diplomei inițiale și universitatea frecventată sunt determinante. Astfel, în 1990, printre conducătorii celor mai mari 200 de întreprinderi private cu capital majoritar francez 16% erau „autodidacți”, 27% „politehniști”, 19% absolvenți ENA și 7% absolvenți HEC (Haute Ecole de Commerce). Două școli din care ies anual 500 de absolvenți

⁷¹ Ibidem, p. 98.

⁷² Ibidem, p. 98.

produc mai mult de 45% din patronii de întreprinderi private cu capital majoritar francez, iar trei școli din care ies anual 800 de absolvenți produc mai mult de 50% din patronii aceluiași tip de întreprinderi. În același timp, universitățile care au primit în anii '50 zeci de mii de studenți formează mai puțin de 10% din totalul patronilor de întreprinderi private cu capital majoritar francez.

Dacă în Franța, 5 „grand corps” care în fiecare an selecționează, în ansamblul unei generații, 1/5 din tinerii de aproximativ 25 de ani, au detectat mai mult de 1/4 din marii patroni francezi, în Germania titlul de doctor este echivalentul pentru marile corpuri franceze. Astfel, mai mult de 1/2 din marii patroni germani sunt doctori în știință sau tehnică. Însă 10% din acești patroni care și-au luat doctoratul au început viața profesională ca ucenici. Pe de altă parte, acești doctori s-au format într-un număr mare de universități și au efectuat doctoratul în câmpuri disciplinare foarte diferite, 1/3 în domeniul dreptului, alții în economie și alții în științe. Pe de altă parte, universitățile care au format acești doctori au dat, în aceeași epocă, diplome la mii de studenți.

În Germania, contrar față de ceea ce se întâmplă în Franța, nici o universitate nu poate revendica un loc de excepție în palmaresul formării de conducători de mari întreprinderi. Această situație permite universităților germane de a face ca învățământul lor să evolueze în funcție de strategii originale. Germania pare, din acest punct de vedere, mult mai deschisă în comparație cu Franța⁷³.

Din punctul de vedere al „cunoașterii întreprinderii”, conducătorii germani petrec mult mai mult timp decât omologii lor francezi în întreprindere înainte de a obține fotoliul prezidențial (14 ani în medie în Germania, contra doar 8 ani în Franța). În Franța, 36% din PDG vin ca și „catapultati”, față de 16% în Germania. În Germania acest mod de a ajunge președinte de companie este excepțional, în vreme ce în Franța este o practică mai des întâlnită. Numărul de conducători care și-au început cariera în întreprinderea pe care o conduc este de 32% în Germania și de 7% în Franța. Patronii francezi petrec deci mai puțin timp decât omologii lor

⁷³ Ibidem, p. 103.

germani în întreprinderea pe care o dirijează, înainte de a prinde rădăcini și infinit mai puțin timp decât omologii lor germani la baza acestei întreprinderi. Astfel, procentul de conducători din cele două țări care au lucrat cel puțin câțiva ani la nivel de inginer (ori la un nivel ierarhic inferior) este de 70% în Germania și de 31% în Franța.

În finalul acestei analize comparative se impun câteva concluzii.

Mai întâi trebuie să afirmăm că rolul și mărimea marilor întreprinderi sunt similare în cele două țări, raportându-ne la principalele domenii economice (industrie, bănci, asigurări).

Cea mai mare parte a sectorului economic francez funcționează mai degrabă din perspectiva modelului capitalismului directorial, în vreme ce cea mai mare parte a sectoarelor economice germane funcționează pe baza modelului capitalismului managerial.

Din punctul de vedere al ierarhiei atuurilor, în Franța atuul-stat este majoritar, pe locul al doilea este atuul-capital, iar pe locul trei, atuul-carieră. În Germania, în schimb, atuul-carieră ocupă un loc hegemonic, atuul-capital și atuul-stat fiind de o mai redusă importanță.

În modelul francez, întreprinderea este a fortiori o întreprindere dirijată, nu formatoare de conducători. În modelul german, întreprinderile sunt într-un număr mare cele care detectează și formează conducătorii.

În Franța, conducătorii „catapultati” sunt în procent de 30%, în vreme ce „montagnarzii” sunt mai puțin de 10%. În Germania conducătorii care au început ca ucenici (Lehre) sunt în procent de 15% din totalul conducătorilor de mari întreprinderi, în vreme ce „montagnarzii” în procent de 70%.

Iată deci câteva trăsături prin care capitalismul francez diferă de cel german.

Distingem deci două modele diferite, directorial și managerial. Care dintre acestea este mai eficient? Răspunsul apare doar atunci când se urmăresc în timp îndelungat performanțele economice ale celor două țări. Este însă clar că alături de alți factori ai dezvoltării economice, modalitatea de selecție și de formare a elitelor economice este un factor important.

8.7. Apariția capitalismului românesc

Apariția și dezvoltarea capitalismului românesc reprezintă două dintre cele mai importante teme ale dezbaterii sociologice din țara noastră către sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Gânditori sociali precum Titu Maiorescu, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Ștefan Zeletin și Virgil Madgearu au analizat din diferite puncte de vedere: instituțiile economice, legislația și efectele ei sociale, formarea burgheziei și relațiile dintre diferitele clase sociale.

Cum a apărut capitalismul românesc? Părerile sunt împărțite. Junimiștii, în primul rând prin Titu Maiorescu, considerau că nașterea capitalismului românesc se datorează unui proces de imitație. Tinerii noștri educați în străinătate, orbiți de strălucirea externă a formelor civilizațiilor apusene, incapabili de a pătrunde până la cauzele adânci ale acestor forme, le-ar fi introdus și la noi, fără să-și dea seama că în țară noastră nu există fondul corespunzător. Astfel, Maiorescu constata că „în aparență, după statistica formelor din afară, românii posedă întreaga civilizațiune occidentală. Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee și conservatorii, avem teatre, avem chiar și o Constituție. Dar în realitate toate acestea sunt producții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr”. (Ștefan Zeletin, 1990, pag. 43)

Constantin Dobrogeanu-Gherea a apărut teoria maioreșciană a „formelor fără fond” atât în studiul „Socialismul în țările înapoiate”, cât și în vasta lucrare „Neoiobăgia”. În țările înapoiate, considera Gherea, „transformarea formelor sociale de viață, a formelor sociale, politice, juridice, se face înainte de a se fi dezvoltat în sânul societății toate condițiile necesare de viață pentru astfel de forme de conviețuire socială, mai înainte de a se fi dezvoltat în special acel substrat economico-social, care, în țările înaintate, a făcut posibil, sau a dat chiar naștere acestor forme politice, juridice și sociale” (Ilie Bădescu, 1996, pag. 11). Dar, afirmă Gherea, instituțiile liberale au fost necesare pentru viața țării ca stat independent. Introducând instituțiile liberale și încă liberale

înaintate, care nu aveau nici o asemănare cu cele rusești, chemând la viață o clasă conducătoare (burghezia) așa de puțin asemănătoare cu boierimea rusească, România nu numai că a pus o stavilă între ea și Rusia, dar a săpat o prăpastie.⁷⁴

Atât Maiorescu, cât și Gherea susțin ideea unui model de dezvoltare capitalist specific țărilor înapoiate. Dacă în Occident, schimbarea socială a avut loc de la aspectul tehnico-economic către ideologie, în aria orientală experiența este opusă căci „ideologia ajunge acolo, întâi, adesea în absența oricărei schimbări tehnologice” (I. Bădescu, 1996, pag. 11). Când gânditorii americani, remarcă Ilie Bădescu, descopereau această anomalie pe cazul societăților coloniale, deja teoria fusese formulată, cu mult înainte, în chiar aria colonială; „pentru un sociolog american contemporan, implicat în dezbaterile curente pe scena teoriei macrosociologice, scrie Daniel Chirot, este surprinzător și prevenitor să descoperi că în anii '20 câțiva intelectuali români erau angajați exact în aceleași controverse și polemica lor a fost condusă la un nivel cel puțin tot atât de rafinat ca și astăzi”. (I. Bădescu, 1996, pag. 12)

Atât Ștefan Zeletin, cât și Virgil Madgearu consideră că momentul istoric care a însemnat pătrunderea relațiilor capitaliste în țările române este Tratatul de la Adrianopol din 1829. Prin acest tratat se desființează vechiul monopol pe care și-l însușise Imperiul Otoman asupra cerealelor noastre și se acordă Principatelor române libertatea comerțului. În urma acestei măsuri, porturile noastre dunărene fuseseră invadate de produsele industriei apusene, „aceasta smulse Principatele din vechea lor toropeală, le atrase cu violență în vâltoarea vieții capitalismului mondial”. (Șt. Zeletin, 1990, pag. 54)

Dacă C. D. Gherea și Virgil Madgearu consideră că putem vorbi de diferențe în modul de dezvoltare a capitalismului apusean și răsăritean (în particular, cel românesc), Ștefan Zeletin susține că în fapt capitalismul românesc este doar un segment al capitalismului mondial și cu toată diferența temporală de apariție și dezvoltare, problemele rămân aceleași. Căci în mai toate țările în

⁷⁴ C.D. Gherea, *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*, București, 1910, pag. 41.

care a apărut, capitalismul a străbătut trei stadii: mercantilist, liberalist și imperialist. În România s-a trecut direct de la stadiul întâi la cel de-al treilea, iar ceea ce în Occident s-a petrecut în sute de ani la noi s-a mărginit la câteva decenii. Istoria burgheziei române, afirmă Zeletin, este repetarea istoriei oricărei burghezii⁷⁵, istorie care începe printr-un proces de invadare a țării de către burghezia străină, sub a cărei influență se revoluționează viața economică și se modernizează organizarea socială. După această epocă de educație economică a burgheziei autohtone de către cea străină urmează un al doilea proces, de emancipare de sub tutela străină spre a trăi cu propriile puteri.⁷⁶

Deși unii autori, cel mai recent fiind Cristian Preda⁷⁷, îl consideră marxist, Ștefan Zeletin a fost doar un sociolog român care l-a apreciat pe Marx, citându-l deseori ca și pe Werner Sombart în lucrarea „Burghezia română”. Zeletin însuși ar fi tăgăduit că ar fi marxist și, privit în totalitatea operei sale, desigur nu este⁷⁸. Filosofia lui, afirmă Traian Herseni, se apropie de spiritualism și idealism, este deci potrivnică materialismului⁷⁹. Cu toate că-n politică s-a declarat neoliberal, în istoria socială și sociologie este înrudit cu marxismul, atât prin însemnătatea pe care o dă factorilor economici în cauzalitatea socială, cât și prin credința într-un proces fatal al evoluției sociale.⁸⁰

Concepția lui Zeletin a fost criticată aspru de Virgil Madgearu în lucrarea „Agrarianism, capitalism, imperialism”. Madgearu este de acord cu Zeletin în ceea ce privește momentul

⁷⁵ Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, București, Editura Humanitas, 1990, pag. 43.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Cristian Preda îl consideră pe Ștefan Zeletin marxist și încearcă o argumentare a acestui punct de vedere în introducerea la ediția din 1997 a lucrării „Burghezia română”, pag. 7.

⁷⁸ Traian Herseni, *Sociologie românească. Încercare istorică*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1930, pag. 35.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

intrării României în sfera circulației capitaliste. Dar capitalismul apusean n-avea nici un motiv, crede Madgearu, să provoace transformarea de proporții de care scrie Zeletin. Căci Occidentul nu avea decât un singur interes, dar mare: să se poată organiza producția de cereale, așa încât să existe disponibilități de export.⁸¹ Acest interes de a importa cereale de la noi era mai mare, în momentul când începe revoluția burgheză, decât acela de a exporta mărfurile de la noi.⁸² Ce-i trebuia acestui capitalism apusean, continuă Madgearu. Îi trebuia numai să se introducă în România elementele burgheze necesare afacerilor sale: instituții de transport, instrumente de credit și monedă și o ordine juridică de drept burghez, deci instituțiile proprietății private, atât și nimic mai mult.⁸³ Virgil Madgearu a susținut necesitatea adaptării teoriei economice la realitatea socială. El consideră că modelul „homo oeconomicus” al Occidentului nu se potrivește cazului răsăritean. Madgearu citează pe economiștii ruși, în special pe Ciajanov, care afirmă că în Rusia (Madgearu crede că este valabil pentru întreg spațiul est-european) modelul dominant de proprietate este cel al micii proprietăți agrare țărănești, bazat pe o economie casnică nesalarială. Acest din urmă aspect face ca teoria etapelor economice formulată de economiștii apuseni indiferent de valoarea lor, să nu poată fi aplicată țărilor din răsăritul și sudul Europei.⁸⁴ De altminteri, remarcă Madgearu, nici una din teoriile existente nu pretinde a avea o valoare universală⁸⁵. Teoria lui Marx este proprie țărilor capitaliste industriale, cu o dezvoltare de tip englez, „Capitalismul mondial” al lui Sombart e limitat, chiar de autor, la țările apusene și central-europene, teoria lui Schmoller este limitată la Germania, iar cea a lui Bucher, la popoarele apusene și central-europene. Iată că Zeletin

⁸¹ V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești*, Editura Economistul S.A., București, 1936, pag. 87.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem. p. 79.

⁸⁵ Ibidem.

este atacat pornind chiar de la autorii de la care s-a inspirat în cea mai mare măsură, Marx și Sombart.

Madgearu conchide că aspectele mai sus menționate duc la ideea unei devieri de la normal pentru cazul capitalismului românesc, cu alte cuvinte „procesul n-a avut exact același sens, n-a avut aceleași urmări sociale ca procesul revoluției burgheze din țările cu evoluție capitalistă normală”. (V. Madgearu, 1936, pag. 86)

Pentru analiza în profunzime a capitalismului românesc se impun câteva întrebări: cum au definit sociologii români capitalismul și burghezia, care sunt elementele componente ale societății capitaliste, cum a evoluat capitalismul românesc?

La prima întrebare, Madgearu a răspuns în felul următor: capitalismul este „acea ordine economică individualistă în care satisfacerea trebuințelor societății se face, în genere, prin mijlocirea întreprinderilor economice” (V. Madgearu, 1936, pag. 119). Există, cu alte cuvinte, două condiții ale capitalismului, existența unei ordini economice individualiste și a marii exploatare industriale. Prima condiție presupune existența dreptului de proprietate privată și libertatea economică. A doua condiție consideră întreprinderea ca formă tipică de activitate economică, celula predominantă a organismului social.

Ștefan Zeletin definește burghezia drept „clasa socială care se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri, prin aceasta se deosebește de acele clase care produc pentru satisfacerea nevoilor proprii, cum au fost multă vreme și în bună măsură au rămas și astăzi păturile agrare” (Șt. Zeletin, 1990, pag. 25). Burghezia, continuă Zeletin, este o trinitate, formată din: industriași (care produc mărfurile), negustori (care le pun în circulație) și bancheri (care ajută cu mijloace bănești atât circulația, cât și producția). Cum toate aceste categorii sociale, prin însăși funcția lor, ajung stăpânitoare de capitaluri, clasa burgheză poartă totodată și numele de clasă capitalistă. Caracteristicile burgheziei sunt, conchide Zeletin, schimbul (din punct de vedere economic) și libertatea (din punct de vedere social-politic).

În epoca de tranziție de la feudalism la capitalism, care durează de la 1829 până după Primul Război Mondial, se poate

vorbi de o evoluție a burgheziei române de la mercantilism la imperialism. La început domină capitalul comercial. Această epocă explică pe fondul structurii sociale existente monstruoșitățile regimului neoibag. Dacă în alte țări revoluția burgheză a fost îndeplinită de către absolutismul luminat, în România rolul conducător a revenit oligarhiei politice inițiate de boierimea revoluționară, agenta capitalului străin, dar care a acționat în consens nu atât ca ideologie, cât ca interese de clasă cu clasa boierească.⁸⁶ Oligarhia a dus o politică mercantilistă axată în special pe întemeierea instituțiilor de credit, a instituțiilor de transport și a instituțiilor de drept modern.

Către 1886, după războiul vama cu Austro-Ungaria, începe era de protecționism industrial și oligarhia noastră inaugurează epoca neomercantilismului român; totodată, de la 1886 intrăm în era dezvoltării industriei naționale în forma cea mai progresată, fabrica. Capitalismul industrial, care s-a dezvoltat în România n-a fost decât un capitalism de import. Debușurile externe erau ocupate de țările capitaliste înaintate care produceau în masă și în serie și în condiții de ieftinătate care făceau dificilă concurența țărilor înapoiate, intrate târziu pe calea industrializării. Debușul intern era redus, iar proletariatul industrial nu exista decât în măsură redusă pentru că regimul neoibag reținea toate forțele de muncă legate de glie.⁸⁷ România intra pe calea industrializării și totuși feudalismul agrar se menține până în secolul XX. De fapt structura socială din punctul de vedere al rezidenței (rural/urban) se menține cu mici modificări până după al Doilea Război Mondial, când regimul comunist va declanșa procesul de urbanizare rapidă a țării.

Trebuie să mai menționăm că înainte de Primul Război Mondial se naște capitalismul financiar prin înfrățirea băncilor cu industria. Această uniune personală, afirmă Madgearu, este făcută

⁸⁶ V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești*, Editura Economistul S.A., București, 1936, pag. 87.

⁸⁷ Ibidem.

cu tendința de monopolizare a vieții economice.⁸⁸ Capitalismul financiar dezvoltat înainte de Primul Război Mondial este unul financiar-național cu tendințe exclusiviste care are rolul de a asigura dominația în stat a oligarhiei politice. Oligarhia politică își creează o nouă bază de acțiune economică cu tendința de trece de la sistemul rudimentar al exploatării directe a statului la sistemul mai perfecționat, mai progresist al exploatării vieții economice prin stat.⁸⁹ Acesta este punctul în care se găsește România la începutul Primului Război Mondial: tendința de aservire a statului Țelurilor trusturilor.

Care este pentru sociologii români contemporani lecția dezbaterii capitalismului de către gânditorii sociali menționați în această analiză? Dacă ținem cont de faptul că România a reintrat după mai bine de cincizeci de ani de experiment comunist în circuitul mondial capitalist și că se pune problema înțelegerii și explicării proceselor sociale actuale, lectura celebrilor înaintași nu poate fi decât benefică în condițiile invaziei teoriilor occidentale în țara noastră. Iar unul dintre lucrurile cele mai importante de care trebuie să țină cont sociologul român este să nu comită greșeala lui Zeletin, care nu a ținut cont de specificul românesc și a explicat realitatea socială din țara noastră pe baza unor teorii regionale occidentale.

8.8. Este burghezia română o elită?

O etapă remarcabilă în cadrul dezbaterii sociologice a problematicii burgheziei o constituie lucrarea lui Mihail Manoilescu „Rostul și destinul burgheziei românești”. Lucrarea menționată apare în 1943, perioadă în care omenirea trăia experiența unui război de proporții nemaiîntâlnite. România străbătuse de la Marea Unire din 1918 o epocă în care transformările democratice s-au împletit cu scenele de violență ale unor regimuri dictatoriale. Dacă Ștefan Zeletin analizează drumul burgheziei române în perioada istorică cuprinsă între tratatul de la Adrianopol și Marea Unire,

⁸⁸ Ibidem, p. 97.

⁸⁹ Ibidem.

Manoilescu continuă analiza transformărilor burgheziei până în primii ani ai celui de-al Doilea Război Mondial, nu înainte de a face o critică severă „celui mai valoros interpret al evoluției burgheziei”. Astfel, Zeletin amestecă cu totul noțiunile istorice despre libertate, confundând „ideea de libertate minimală și strict comercială cu libertatea concepută de filosofia individualistă modernă ca principiu general de viață” (M. Manoilescu, 1997, pag. 99). Zeletin este criticat și pentru teza sa în care susține că puterea politică a burgheziei este un derivat al puterii financiare, pentru Manoilescu aceste două izvoare de putere fiind independente.

Zeletin a asociat în mod greșit într-un trinom indestructibil burghezia, capitalismul și liberalismul. Căci burghezia, crede Manoilescu, a existat începând cu secolul al XII-lea, și până în secolul al XV-lea nu s-a putut vorbi de capitalism și cu atât mai puțin de liberalism. O dată cu secolul al XVI-lea apar cele dintâi manifestări economice și sociale asociate capitalismului. Burghezia capitalistă a secolelor XVI, XVII și XVIII „a avut un orizont economic național și s-a dezvoltat în ambianța politică a monarhiei absolutiste” (M. Manoilescu, 1997, pag. 96).

La finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a apărut liberalismul care, „cu toate consecințele sale, s-a suprapus burgheziei capitaliste, aducând ca element nou cea mai mare libertate economică și politică pe care a cunoscut-o istoria” (M. Manoilescu, 1997, pag. 97).

Pentru Manoilescu, „burghezia constituie o clasă socială „constituită” din familiile ai căror capi organizează și dirijează munca și producția națională (burghezii propriu-ziși), precum și din acei care realizează cadrul și condițiile necesare acestei activități, fie în afară, fie înăuntrul statului (pseudoburghezi)” (M. Manoilescu, 1997, pag. 110).

Burghezia este alcătuită din marii industriași, marii comercianți, bancheri, marii agricultori, ingineri și economiști, când exercită funcții private, și rentieri. În total aceștia cuprindeau, în 1941, 22.500 de indivizi.

Pseudoburghezia este alcătuită din ingineri și economiști, funcționari publici, avocați, medici, universitari, profesori secundari, înalți funcționari administrativi, magistrați, ofițeri, ziariști,

scriitori și artiști. Pentru 1941, calculul indică: 101.000 indivizi. Față de totalul populației României, burghezia ocupă un procent foarte scăzut, 2,5% și a opta parte din populația orașelor. Manoiilescu remarcă totodată disproporția dintre burghezi și pseudoburghezi, pseudoburghezii însumând mai mult de 80% din totalul burgheziei. Dar 3/4 din pseudoburghezi sunt încadrați în bugetul statului, de unde rezultă că „burghezia românească stă în mod precumpănitor în solda statului” (M. Manoiilescu, 1997, pag. 163). România nu este o țară de burghezi, dar este o țară de proprietari,⁹⁰ căci burghezii și patronii formează 125.000 de oameni, pe când proprietarii și patronii se ridică la 3.326.600 de oameni. Formula structurală a României, conchide Manoiilescu, este „proprietari mulți, salariați puțini, burghezi rarissimi” (M. Manoiilescu, 1997, pag. 166).

Preocuparea pentru problema elitelor a fost una de prim-plan în activitatea lui Manoiilescu, ceea ce este firesc „la un teoretician ce paria fără rost pe soluția corporatistă, în care elitelor le revenea un rol esențial” (D. Dungăciu, 1996, pag. 664). Prin analiza elitei, concepția lui Manoiilescu se deosebește atât de perspectiva pluralistă, cât și de cea monistă⁹¹. Căci pentru gânditorul social român elita are un caracter aristocratic⁹², cumulează indicii cei mai ridicați ai unei societăți și, implicit din acest motiv, conducerea în toate sectoarele de activitate națională „elita înseamnă acea minoritate a comunității naționale care își asumă răspunderea socială supremă și cumulează calitățile cele mai înalte ale comunității” (M. Manoiilescu, 1997, pag. 374).

Manoiilescu a fost preocupat de răspunsul la întrebarea dacă burghezia română constituie o elită. După o amplă analiză a funcțiilor burgheziei, va da răspunsul la această întrebare. Burghezia română nu cumulează toate funcțiile. Doar funcția

⁹⁰ M. Manoiilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Athena, București, 1997, pag. 166.

⁹¹ D. Dungăciu, în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, pag. 666.

⁹² Ibidem, p. 665.

militară care este unul dintre aspectele funcției politice, a fost împlinită în mod exclusiv prin burghezia română. Funcția politică și cea culturală „au fost penetrate și colorate de elemente evreiești, care au jucat un rol extraordinar de mare în publicistica politică și cea literară” (M. Manoiilescu, 1997, pag. 349). În ceea ce privește viața economică, aceasta nu ajunsese în perioada contemporană teoreticianului român decât în mică măsură în mâinile românilor. Iată motivele pentru care burghezia română nu este o elită, „o burghezie care nu cumulează toate funcțiile de conducere și este deficientă în una atât de importantă cum este funcția economică, nu este încă elită națională” (M. Manoiilescu, 1997, pag. 349).

Pe de altă parte, elita înseamnă o superioritate recunoscută și absolută. Calitățile sufletești definesc tot atât, dacă nu chiar mai mult, elita. Ori burghezia română „nu are sub raport sufletesc o superioritate absolută și nici măcar una relativă în comparație cu masele populare, burghezia noastră nu are generozitate, n-are caracter, n-are ținută” (M. Manoiilescu, 1997, pag. 351).

Teoreticianul român a abordat și problema circulației elitelor, căci superioritatea clasei conducătoare este determinată de procesul sistematic și continuu de selecție.

Din păcate se poate observa că în burghezia română comparativ cu cele străine se intră prea ușor „la noi este admis că oricine poate să ajungă orice... ceea ce nu este firesc atunci când nu are decât calitățile oărecare”.

Datele din studiile occidentale demonstrează, surprinzător pentru români, o circulație relativ restrânsă pe verticala socială și o accesibilitate mică a burgheziei pentru nou-veniți. Iată încă o dovadă a cazului specific românesc al mobilității sociale. Acest motiv, pe lângă celelalte, conchide Manoiilescu, dovedește că nu putem socoti burghezia română o elită națională „nu poate fi elită o categorie socială în care lipsește orice severitate din punct de vedere intelectual sau sufletesc la cooptarea membrilor ei” (M. Manoiilescu, 1997, pag. 356).

Pe lângă setul de calități pe care trebuie să le cumuleze elita totală, pe lângă mecanismele de recunoaștere și selecție, Manoiilescu

a pus un accent deosebit pe aspectul moral.⁹³ Este nevoie ca toate acestea să fie subsumate aspectului moral. Ori tocmai la acest aspect omul politic nu confirmă „omul politic este vrednic de dispreț, dacă rămâne toată viața prizonierul propriului egoism și nu știe să se afirme niciodată prin curaj pe linia convingerilor sale” (M. Manoilescu, 1997, pag. 357).

Lucrarea lui Manoilescu dovedește un spirit analitic care a înțeles în profunzime dimensiunea economică, culturală și psihosocială atât a burgheziei române, cât și a românilor în întreg. În finalul analizei operei manoilesciene ne-am permite să dăm un citat care pentru noi, contemporanii sfârșitului de secol XX, ar trebui să reprezinte o temă de reflecție: „explicația centrală a tuturor scăderilor noastre naționale stă în ceea ce putem numi, cu multă îndrăzneală și cruzime, lipsa unei elite naționale” (M. Manoilescu, 1997, pag. 356).

8.9. Elitele economice est-europene

Dacă până la acest capitol am supus analizei o serie de teorii clasice, precum și o serie de cercetări cu privire la elitele economice occidentale, în continuare am dori să ne raportăm la o serie de studii asupra elitelor est-europene contemporane.

Perioada de după căderea „Cortinei de fier” este denumită de sociologi prin termeni ca „tranziție” sau „transformare”. Ce ar însemna aceste concepte?

Pe de o parte, „tranziție” înseamnă trecerea de la economia de comandă la cea de piață, iar pe de altă parte, schimbarea de la un regim politic autoritar la unul democratic. Sociologii polonezi⁹⁴ consideră că o serie de state avansate din punct de vedere al tranziției la economia de piață cum ar fi Polonia, Cehia, Ungaria, Slovacia au trecut într-o nouă etapă, cea de transformare,

⁹³ Ibidem, p. 668.

⁹⁴ E. Mokrzycky, a analizat pe larg conceptul de „transformare” în cadrul unui seminar internațional ținut la Universitatea Central-Europeană din Varșovia în decembrie 1996.

însemnând apropierea acestor economii de stadiul de dezvoltare a țărilor din Uniunea Europeană. Într-o amplă analiză a tranziției, sociologul Dumitru Sandu afirmă: „sociologia tranziției este în bună măsură o sociologie a crizei, a anomiei, stabilitatea pare să fie doar de domeniul trecutului..., schimbările societale de tipul tranziției postcomuniste sunt percepute predominant ca fluiditate, magmă, flux. Pe fondul acestei percepții globale, discursul în științe sociale se focalizează pe tendințe, procese” (D. Sandu, 1996, pag. 14). Vom ajunge la analiza unui proces social contemporan, formarea noilor elite economice, făcând mai întâi o incursiune în universul elitelor economice contemporane din țări confruntate cu transformarea sistemului economic.

Într-un articol apărut în 1996 în „Revista de cercetări sociale”, Marian Zulean⁹⁵ afirmă că teoriile rezultate din studiul tranziției în Europa de Sud (Turcia, Grecia, Spania, Portugalia) sau Americii Latine nu au valoare explicativă în actualul context est-european. Trebuie însă să notăm faptul că analiza lui Albert Hirschman referitoare la elitele latino-americane are în opinia noastră o mare valoare explicativă pentru contextul românesc. Este însă adevărat că pentru a înțelege în profunzime contextul transformărilor din România este utilă o privire analitică asupra proceselor sociale care au loc în țări care au aparținut fostului „bloc socialist”.

O analiză importantă a teoriilor elitelor o face Akos Ronatas în „American Journal of Sociology” (1990). El prezintă patru mari teorii focalizate pe circulația elitelor. „Cine sunt beneficiarii acestei tranziții?” este întrebarea comună pentru aceste teorii.

O primă teorie este formulată de Ivan Szeleny (1988), ca rezultat al unor cercetări desfășurate în zona rurală a Ungariei. Constatând că majoritatea fermierilor particulari sunt urmașii celor care au avut asemenea afaceri înainte de 1990, Szeleny consideră că există un „habitus”, o cultură antreprenorială de familie. De aceea își intitulează teoria „a îmburghezirii întrerupte”. El face predicția că elita antreprenorială se va naște de jos, de la acel grup cu ascendent istoric și care a fost agresiv întrerupt în dezvoltarea

⁹⁵ M. Zulean, *Revista de cercetări sociale*, nr. 2/1996, pag. 5.

sa. Extinzând studiul, constată că nomenclatura locală ("cadres"), atunci când o face, valoarea afacerii lor este mai ridicată decât a celorlalți fermieri.

A doua teorie, rezultată din studiul fermelor private din China din anul 1980, o oferă Victor Nee (1984). Această teorie a compensației structurale este bazată pe trei teze:

1. teza puterii pieței postulează că, o dată cu nașterea pieței, distribuitorii de resurse de la centru își vor pierde puterea și va crește puterea producătorilor;
2. teza stimulării consideră că piața stimulează mai mult efortul individual decât sectorul cooperatist;
3. teza oportunității pieței arată că marketizarea va crea noi rute de mobilitate socială și va înlocui mobilitatea birocratică.

Ipoteza avantajelor compensate afirmă că modul de coordonare economică (birocratic sau de piață) determină distribuirea venitului în jurul poziției actorilor. În urma schimbării modului de coordonare a economiei, inegalitățile nu cresc, așa cum era de așteptat, ci doar se compensează avantajele, noii privilegiați fiind antreprenorii.

Comentând aceste teorii, Zulean⁹⁶ afirmă că ambele sunt incomplete, cercetarea fiind făcută doar asupra antreprenorilor fermieri, iar contextul structural și instituțional este aproape ignorat.

Există două tipuri de argumente privind „supraviețuirea” elitelor. Prima teză, a continuității tehnocratice, consideră că elita politică comunistă avea nevoie de tehnocrație instrumentală. Anumiți sociologi⁹⁷ consideră că educația joacă un rol important în alocarea de status în socialism, cât și în capitalism. Această teorie consideră că în ultima perioadă a societății socialiste promovarea elitelor a început să se facă pe criterii meritocratice, în special în sectorul economic. A doua teză, a conversiei puterii, consideră că puterea politică acumulată în timpul societății socialiste este convertită în putere economică. Stanizikis (1991) folosește termenul de „capitalism politic” pentru a descrie acest fapt. Un avantaj al

⁹⁶ Ibidem, p. 6.

⁹⁷ Ibidem.

nomenclaturii este cel al relațiilor personale (capital relațional), legăturile pe orizontală și verticală fiind foarte importante în obținerea de informații de afaceri ori de credite de la bănci.

Într-un text⁹⁸ apărut în lucrarea „Social Report 1998”, dedicată studiului societății maghiare aflate într-un proces de schimbări economice și politice, Tamas Kolosi și Matild Sági trec în revistă o serie de teorii care abordează problematica transformării elitelor economice din Ungaria. Cei doi autori pornesc de la o serie de concepte formulate de sociologul francez Pierre Bourdieu, capitalul cultural, capitalul politic, capitalul simbolic, și pun problema conversiei capitalului simbolic: „teoria conversiei capitalului simbolic, afirmă cei doi autori maghiari, diferă de teoria „marii coaliții” prin faptul că elita nu-și poate pierde poziția favorabilă în cursul tranziției pașnice. De aceea este natural faptul că noua elită se naște din cercul celor care au fost în vârf în ierarhia precedentă. Singura întrebare care se poate naște se referă la tipurile de capital simbolic care sunt dominante în cadrul economiei de piață sau mai degrabă care pot fi convertite în acest tip de capital cu cele mai mari avantaje”⁹⁹.

În conformitate cu teoria „marii coaliții”, capitalul pozițional ar putea fi capitalul simbolic cel mai important care ar putea da cei mai buni termeni de conversie¹⁰⁰. În cadrul capitalului pozițional, un capital crucial, consideră autorii, este capitalul politic.

O altă teorie care continuă ideea conversiei capitalului simbolic este cea formulată de Ivan Szeleny despre care am scris anterior. Ne referim la teoria „îmburghezirii întrerupte”.

O a treia teorie – „revoluția managerilor de nivelul doi” – formulată de Tamas Kolosi exclude rolul capitalului material și cultural în formarea noii elite. Kolosi consideră că pozițiile favorabile consistente nu pot fi pierdute de la o zi la alta în timpul

⁹⁸ Tamas Kolosi, Matild Sági, *System Change and Social Structure*, Social Report – 1998, (coordonator Tamas Kolosi, Istvan Toth, György Vukovich), Budapest, Tárki, 1999.

⁹⁹ Ibidem, p. 43.

¹⁰⁰ Ibidem,

unei tranziții pașnice. Existența și conversia capitalului simbolic face posibil ca noua elită, adaptându-se la noile circumstanțe, să poată fi în poziții favorabile în viitor.

O a patra teorie susține că atât în societățile socialiste, cât și în cele capitaliste, există ierarhii verticale și nu sunt diferențe marcante între mecanismele de structurare. Reprezentanții acestui punct de vedere¹⁰¹ susțin ipoteza că principiile structurării sociale nu se schimbă fundamental în tranziția la o economie de piață. Diferența este doar de proporții: rolul dimensiunii politice descrește puțin, iar rolul poziției economice și de capital crește într-o mare măsură, în vreme ce rolul capitalului cultural rămâne neschimbat. Punctul de plecare al acestei teorii este că în Ungaria, și într-o mai mică măsură în alte țări est-europene din fostul bloc „socialist”, s-a dezvoltat o dualitate de structuri redistributive și de piață. Această teorie mai poartă denumirea de „modelul L” (Kolosi, 1987) sau teoria „dublei piramide” (Szeleny, 1987, 1990)¹⁰². Se poate afirma cu siguranță, continuă Kolosi, că această dualitate caracterizează capitalismul modern, întrucât în cadrul acestuia, spre deosebire de capitalismul clasic al secolului al XIX-lea, rolul de construcție structurală a redistribuției este indiscutabil.

Pentru a clarifica această teorie trebuie să luăm în considerare că în Suedia contemporană raportul dintre piață și redistribuție este de 2/3 la 1/3, în Ungaria începutului anilor '90, raportul era 1/3 – piață, 2/3 redistribuție, iar în fosta URSS în anii '80 procentul de redistribuție era de 90%, iar cel de piață de 10%. Trebuie menționat că aceste procente sunt aproximative¹⁰³.

Se poate interpreta schimbarea de regim în Ungaria, afirmă Tamas Kolosi și Matild Sági „pe baza schimbărilor procentelor, de la 2/3 „redistribuție” la 30%, ca în țările occidentale”¹⁰⁴.

¹⁰¹ Ibidem, p. 49.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem, p. 50.

¹⁰⁴ Ibidem.

În finalul articolului, cei doi autori se referă la o cercetare de teren¹⁰⁵ realizată în Ungaria, care urmărește aceeași problemă a transformării elitelor economice.

În baza de date există 416 adulți care, în perioada cuprinsă între 1980 și 1995, au deținut poziții de piață sau redistribuție. Aproape 1/2 din aceștia (53%) au aparținut elitei înainte de schimbarea de sistem, în vreme ce cealaltă jumătate poate fi considerată ca „noua elită” care nu a ocupat poziții de conducere în ierarhia redistributivă înainte de 1990 și nici nu a jucat un rol important în relațiile de piață. Din cei 416 subiecți, 122 au încercat să intre în elită în perioada schimbării de regim, dar n-au reușit. Din cei 220 care au deținut poziții în elită înainte de 1990, doar 10% pot fi considerați ca aparținând sistemului privat (sau „pieței”) înainte de 1990. În ciuda faptului că, în conformitate cu ipoteza avansată de Kolosi, apariția pieței dominante în Ungaria, urmând schimbării de sistem, n-ar fi trebuit să afecteze poziția vechii elite de piață, mai mult de 1/2 din ei (55%) și-au pierdut poziția favorabilă din sectorul economic privat și au ajuns să ocupe poziții nonelitare. Din 22 de persoane care au deținut poziții importante de piață înainte de schimbarea de regim, doar 5 (23%) au rămas în poziție favorabilă după transformare; 4 s-au pensionat și doar o persoană a ajuns în poziția de nouă elită redistributivă.

Putem deci să formulăm ipoteza că aproape 1/2 din vechea „elită de piață” a celei de-a doua economii au fost oameni de afaceri de succes care au putut atinge poziții favorabile urmând logica redistribuției mai degrabă decât pe cea a economiei de piață, într-o societate dominată de redistribuție.

Dacă gândim din punctul de vedere al vechii elite redistributive, putem afirma că 1/4 (28%) din vechea elită își menține pozițiile și după transformare.

În tabelul următor putem urmări ocupațiile fostei elite redistributive în 1995.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 55.

	%	N
A rămas elită redistributivă	26,3	52
A devenit elită de piață	13,6	27
A încercat să devină elită de piață, apoi și-a schimbat poziția cu o ocupație nonelitară	5	10
A încercat să devină elită de piață, apoi s-a pensionat	3,5	7
A încercat să devină elită de piață, apoi a revenit ca elită redistributivă	2	4
S-a retras, dar nu a încercat să devină elită de piață	27,4	54
A schimbat poziția cu o ocupație nonelitară	22,2	44
Total	100,00	198

Din acest tabel rezultă câteva concluzii:

1. Ca efect al transformării pieței, numărul absolut și procentul elitei redistributive în cadrul poziției de elită este în descreștere.
2. Această descreștere apare astfel, întrucât sunt mai puțini „nou-veniți” în locul celor care au plecat înspre zonele „elitei redistributive”.
3. Membrii vechii elite redistributive care și-au putut menține pozițiile chiar după schimbarea de sistem reprezintă cea mai mare parte a „noilor” cercuri ale elitei redistributive.

În tabelul următor se poate urmări recrutarea noilor elite de piață și redistributive:

Poziția înainte de 1991	Poziția în 1995	
	Elita de piață	Elita redistributivă
Elita de piață	8,3	-
Elita redistributivă	45,0	62,6
Nonelită	40,0	29,7
Inactivă	6,7	7,7
Total	100,00	100,00
(N)	(60)	(91)

Din acest tabel rezultă că, în cazul noilor elite, situația este exact opusă, numărul și proporția în general au crescut o dată cu extinderea pieței în Ungaria. Rezultatul acestui fapt a fost că, deși doar un mic procent din membrii elitei înainte de schimbarea de sistem au devenit antreprenori sau directori de firme de afaceri private, după schimbare, aproape 1/2 (45%) din noua elită de piață a fost recrutată din fosta elită redistributivă. Aceasta nu înseamnă că pozițiile politice sau capitalul politic au fost convertite în capital de piață. Mai degrabă înseamnă că, urmare a privatizării, directorii manageri din fostele întreprinderi de stat, rămânând pe aceleași posturi, au devenit elite de piață, făcând aproape aceleași lucruri ca și înainte, economisind în propriul folos. Foștii directori și-au privatizat companiile, cu condiția ca să rămână în vechile poziții.

Alți 40% din noua elită au avansat în ierarhie și în cazul acestor 40% putem vorbi clar de o revoluție a directorilor tineri de nivelului doi și despre flexibilitatea tinerei generații¹⁰⁶.

Putem afirma deci, consideră autorii, că, deși în cursul schimbării de sistem posibilitatea conversiei capitalului simbolic a fost posibilă, conversia fostelor poziții de putere a fost limitată. Pentru majoritatea covârșitoare a celor care au avut succes în conversia capitalului, capitalul cultural a fost cel care a făcut posibilă menținerea în poziții redistributive sau de piață a noii elite. Conversia pozițiilor de putere în capital economic a fost mult obstrucționată de faptul că fosta elită redistributivă a îmbătrânit. Tranziția a fost încununată de succes doar pentru cei tineri din vechea elită. Un alt factor în cadrul acestui context este cel legat de „abilitățile de piață” acestea fiind diferite în economia de după 1990 față de perioada vechiului regim.

Elita redistributivă actuală se recrutează în cea mai mare parte din membrii „eligibili” ai fostei elite redistributive și, pentru un procent mai redus, din fosta opoziție politică și simpatizanții acesteia. Revoluția directorilor de nivelului 2 a fost eficientă în special în cadrul acestui segment al elitei.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 60.

În elita de piață actuală sunt prezente acele persoane care și-au format resursele și capitalul în cadrul fostei elite redistributive, în „cea de-a doua economie” din vechiul regim și în Occident (emigranți maghiari reînțorși din țările vestice).

Iată deci o explicație prin date cantitative a conversiei capitalului simbolic în spațiul economiei maghiare.

Referindu-se la transformările structurale din actualul context est-european, sociologul polonez Kazimierz Slomczynski¹⁰⁷ consideră că în toate analizele perioadei de tranziție trebuie avute în vedere noile categorii sociale, persoanele care formează aceste categorii precum marii capitaliști sau elita politică fiind de un interes special. În Polonia, Ungaria, Cehia și Slovacia există, continuă sociologul polonez, o renaștere a vechii clase capitaliste. Aceasta, crede el, va avea consecințe pentru autonomia unor resurse economice. Mai mult, în trecutul recent, unele norme economice au permis forme combinate de proprietate, de stat și privată. În legătură cu acestea a fost inițiată „privatizarea” nomenclaturii. Procesele de privatizare sunt complexe, dar produsul social este unul simplu: emergența clasei antreprenoriale, care pe termen lung va tinde să se disocieze de clasa politică¹⁰⁸. În acest context trebuie menționate atât corupția, cât și economia subterană, care apar în toate sistemele socioeconomice, în special în perioade de criză. Este important de notat că atât corupția, cât și economia subterană sunt, în mare parte, moștenite de la regimul comunist, dar pot influența structurile sociale pe termen lung. Influența acestor procese asupra inegalităților sociale, crede Slomczynski, cer analiza asupra claselor privilegiate.

O lucrare intitulată „De la nomenclatura poloneză la elitele economice postcomuniste”, avându-i drept autori pe Georges Mink și Jean-Charles Szurek¹⁰⁹, vine să completeze imaginea asupra unei

¹⁰⁷ Kazimierz Slomczynski, *The Transformation of Europe*, IFIS, Warsaw, 1994, p. 173.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Georges Mink și Jean-Charles Szurek în Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *La recrutement des élites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995.

lări din spațiul est-european, Polonia, care poate fi considerată ca un vârf de lance în domeniul economic din această zonă.

Cei doi autori analizează rezultatele unor cercetări realizate în Polonia de alți sociologi, dar și propria anchetă.

Care ar fi tipologia elitelor economice postcomuniste poloneze? Întâlnim pe de o parte directorii de întreprinderi publice (vechii directori și cei numiți prin concurs în 1987). Această cale de recrutare a furnizat 2/3 din cei 7000 de directori ai întreprinderilor de stat aflați încă în funcție în 1992. În al doilea rând, elitele noilor antreprenori. Există în Polonia mai mult de 1.500.000 de antreprenori privați. „Masa” lor nu constituie bineînțeles elita, dar acest grup contribuie în mare la rezultatele pozitive înregistrate în Polonia în 1993: stabilizarea șomajului, moderarea inflației, rate de creștere de 4,5%. Sectorul privat înglobează 60% din angajați (în 1993). Acești noi antreprenori formează un grup compozit în care se pot distinge câteva subtipuri, fiecare contribuind la emergența unei elite proprii:

- ♦ artizani, comercianți, agricultori. Aceștia formează osatura sectorului privat menținut în Polonia din 1945 și dezvoltat grație deschiderii relative a frontierelor;
- ♦ păturile tehnice (ingineri, tehnicieni) care cumulează un savoir-faire și un capital (constituit în general în străinătate);
- ♦ antreprenorii joint-ventures. În anii '80, guvernul polonez a atras capitalul străin pe calea joint-venture sau regăsind în posturile de responsabilitate cadre competente și loiale. Acești joint-ventures s-au dezvoltat considerabil cumulând competențe, putere (adeziunea față de partidul comunist) și capital străin;
- ♦ vechii responsabili politici și vechii directori de întreprinderi deveniți întreprinzători privați. Mulți foști responsabili politici (secretari loiali ai partidului, membrii permanenți ai aparatului politic) sau directori de uzină, concediați fie pentru rațiuni politice, fie prin suprimarea postului s-au reconvertit în antreprenori privați eficienți;

- o subcategorie a tipului prezentat anterior este constituită din așa-numiții „baroni roșii” (conform expresiei sociologului maghiar Elemer Hankiss¹¹⁰): înalți demnitari deveniți mari capitaliști începând cu 1989 (autorii citând cazul ex-ministrului Sekula, devenit patron al unei societăți comerciale polono-japoneze).

Două anchete conduse în 1973 și 1986 de sociologul Jan Wasilewski¹¹¹ asupra: viceministrilor, directorilor de departamente ale ministerelor și directorilor de întreprindere a permis cunoașterea în profunzime a profilului sociologic și a evoluției nomenclaturii poloneze. Contrar a ceea ce se poate imagina, elita puterii se recruta mai mult din rândul profesiunilor intelectuale decât din rândul altor categorii sociale. Acest fenomen net perceptibil în 1973 se accentuează în 1986, în detrimentul muncitorilor și agricultorilor. O altă concluzie a acestei cercetări este tendința încă slabă, dar nu mai puțin prezentă a reproducerii nomenclaturii. Astfel, în 1973, 7,8% din cei anchetați aveau ca tați membri ai grupului central al elitei (directori de mari întreprinderi, membri ai aparatului de partid), în vreme ce în 1986, procentul indica 14,2%. O parte importantă a nomenclaturii erau fii de funcționari sau agricultori, veniți din zonele sărace ale țării. Adeziunea lor precoce la organizațiile politice a servit unei ambiții inițiale forte și a facilitat integrarea lor în zonele selective ale elitei.

O lege apărută în 1988 și inițiată de guvernul Rakowski a permis unei părți a nomenclaturii de a intra în posesiunea bunurilor publice. Această lege a avut efecte imprevizibile și consecințe care nu au putut fi stăpânite. Legea spunea că societățile de drept privat puteau fi create în asociere cu întreprinderile de stat pentru a le dinamiza. Legea autoriza întreprinderile publice să vândă sau să închirieze activele întreprinderilor către societăți private. Acestea din urmă erau autorizate să practice prețuri libere (în vreme ce prețurile sectorului socialist rămăneau fixe). Directorii puteau astfel să vândă la prețuri mai mici activele, mașinile și instalațiile

¹¹⁰ Ibidem, p. 212.

¹¹¹ Ibidem, p. 216.

întreprinderilor, pe care le dirijau către societățile private la care puteau fi proprietari sau acționari. Astfel, un număr important de membri ai fostei nomenclaturi economice s-au convertit în capitaliști privați. Curtea de conturi din Polonia, în timpul guvernului Mazowiecki evalua la 10% partea de întreprinderi ce au comis delictе cu caracter nomenclaturist, făcute pe baza acestei legi.

O altă anchetă, citată de autorii articolului, asupra mobilității elitelor în Polonia, s-a desfășurat în perioada 1992-1993, făcând parte dintr-un program de cercetare central-est-european. Avându-i coordonatori pe Ivan Szeleny și J.D. Treiman, ancheta a fost condusă în Polonia de Jan Wasilewski.

În cadrul noii elite economice, cercetarea a distins trei tipuri: directorii și directorii adjuncți ai marilor întreprinderi de stat, președinții și vicepreședinții celor mai mari cooperative, antreprenorii și principalele cadre ale sectorului privat (588 de persoane din care 228 de directori ai întreprinderilor de stat).

La întrebarea „ruptură sau continuitate a elitelor”, răspunsul anchetei este clar: 14% din noua elită politică ocupa în 1998 înalte funcții în ierarhia aparatului de stat și 3% erau înalți funcționari în cadrul aparatului de partid sau în organizațiile de masă. Se poate afirma, pornind de la aceste date, că a avut loc o înlocuire a elitelor mai degrabă decât o reproducere a lor.

Fosta elită comunistă a stat la conducerea a 60% din cooperative. În sectorul privat, ca și în cel public, proporția membrilor de partid depășește 40%. Cu alte cuvinte, un antreprenor (sau manager) din 2 în cadrul sectorului privat provine din nomenclatură. Din totalul membrilor nomenclaturii 28% au intrat în sectorul privat, 28% au ocupat posturi identice cu cele dinainte de 1989, 28% s-au regăsit în afara pieței muncii (șomaj, pensionare) și 2% au revenit la munca normală.

Care este profilul sociologic al antreprenorilor proveniți din fosta nomenclatură? Un studiu realizat în perioada 1992-1993 de către Georges Mink și Jean-Charles Szurek¹¹², pe baza a 50 de interviuri aprofundate cu foști directori de uzină, cadre și alți responsabili ai aparatului de partid, răspunde la această întrebare.

¹¹² Ibidem, p. 219.

În cadrul partidului, cei intervievați reprezentau un grup modernist, reformator și relativ independent de absolvenți ai studiilor superioare. Acest grup dorea schimbarea, pe de o parte sub influența crizelor sociale succesive, și pe de alta, datorită intereselor crescânde ale grupului. Acest grup a captat evoluțiile și inovațiile tehnologice occidentale și a fost tentat să le experimenteze în vremea socialismului. Aparatul de partid a fost adesea, din punctul lor de vedere, un organism care observa viața economică. O experiență de muncă în cadrul acestui aparat a fost percepută ca utilă pentru întreprinderile din epocă.

Originea lor e diversă. Descendenții familiilor muncitorești și țărănești și-au exprimat un sentiment de obligație morală și de recunoștință pentru ascensiunea socială în timpul acestei perioade. Ei au cumulat o dublă reușită, cea a instrucției superioare și cea a carierei în cadrul aparatului de partid. Acești doi factori de mobilitate le-au accelerat cariera profesională și i-au propulsat în fruntea marilor întreprinderi. Marea lor majoritate sunt ingineri, angajamentul politic datând din perioada universitară, bagajul profesional asociind frecvent formarea managerială și diploma tehnică. Deschiderea spre Vest a avut drept consecință relativizarea viziunii lor asupra cuceririlor socialismului și le-a dat impulsul de a-și lărgi cunoștințele.

Apartenența la partid a fost, conform exprimării unuia dintre intervievați, un permis de conducere, un pașaport care a permis realizarea unei cariere profesionale în socialism.

„Masa rotundă“, care înseamnă practic așa-numita „revoluție de catifea“ din Polonia, a fost o tentativă de salvare a regimului. Dar nici o dispoziție luată la „Masa rotundă“ în materie economică nu a fost realizată. Consecința tulburătoare este că programul realizat este cel al lui Balcerowicz, care constituie un tratat de uniune ideal între vechile și noile elite. Acest program a realizat interesele modernității victorioase a Occidentului.

Spațiul propriei lor întreprinderi i-a condus spre redefinirea raporturilor cu sindicatele. Ei se împart între logica liberală și formarea inițială „de stânga“, exprimând o amintire traumatică a „Solidarității“.

Contactele, menținute și întreținute cu partenerii și rețelele ex-sovietice constituie una din trăsăturile distinctive, uneori colorate, putându-se considera că aceste vechi rețele sunt naturale.

Se poate concluziona că în peisajul postcomunist, ex-nomenclatura s-a transformat în parte, în elită antreprenorială (în special în sectorul IMM) având simpatii politice pentru partidele de „stânga“ sau pentru cele liberale.

Între 1945 și 1989, comunismul a creat o elită tehnică, ce constituie coloana vertebrală a acestor sute de mii de antreprenori.

Transformarea elitelor economice poloneze în procesul de construire a economiei de piață este departe de se fi realizat, dar se pare că se naște un nou ethos antreprenorial la nivelul foștilor nomenclaturiști.

La ce distanță se găsesc elitele Europei postcomuniste de cele occidentale? Este greu de răspuns, afirmă Georges Mink și Jean-Charles Szurek. Ce poate fi comun, continuă ei, între directorul de la „Matra“, care caută să cucerească piețe, și cel al uzinelor de aviație „Mielec“, care caută să privatizeze o întreprindere nonprivatizabilă ale cărei produse nu sunt competitive? Armata de microîntreprinderi poloneze, cu dificultate se poate măsura cu marile grupuri industriale private din Occident.

Ce loc va ocupa „cealaltă Europă“ în dezvoltarea economică occidentală? Nu poate ea constitui un fel de hinterland mai comod decât anumite țări ale Maghreb-ului? Deja, afirmă cei doi autori, întreprinderile occidentale, pe calea joint-ventures, s-au instalat, în special în regiunea occidentală a Poloniei, profitând de salariile scăzute și de mâna de lucru calificată. Deci „hinterland“ sau „dragon asiatic“?

Răspunsul autorilor se orientează spre a doua variantă, bazându-se pe capacitățile antreprenoriale ale Poloniei și pe nivelul global al elitelor, elemente considerate a fi la nivel occidental.

Pornind de la teoria formulată de Vilfredo Pareto, Ilie Bădescu analizează în lucrarea „Sociologia și geopolitica frontierei“ procesul circulației elitelor în societatea românească. Sociologul român consideră că după 1964 modelul economic a fost modelul dominant de selecție a elitelor, când deja interesele complexului industrial au precumpănit asupra criteriului strict

politic.¹¹³ În cadrul acestui proces, tehnocrații (ingineri, economiști) ca grup de interese au influențat decisiv strategia de recrutare a elitelor. După 1989 reapare modelul politic de selecție a elitei, cel care a stat și la baza formării elitelor comuniste, „operatorul și exigența” care au dictat selecția au căpătat definiție și o denumire politică: „disidența”. A fost inventat chiar „certificatul de revoluționar” (I. Bădescu, 1995, pag. 354).

În intervalul de timp în care s-a format sistemul pluripartit s-au întâmplat două lucruri semnificative: bătălia pentru putere între FSN și „partidele istorice”, pierdute de acestea din urmă și lichidarea formulei tehnocratice de selecție a elitei „care funcționase în 1989, în ciuda controlului totalitar – comunist al lui Ceaușescu” (I. Bădescu, 1995, pag. 355). Noii ideologi fesenști au fost cei care au produs prăbușirea industriei „socialiste” în procente cuprinse între 50-60%. În toată această perioadă „n-au mai contat nici cultura, nici specializarea, nici cerințele societății. Singurul lucru care a contat a fost politica” (I. Bădescu, 1995, pag. 355).

În lucrarea „Sociologia tranziției”, Dumitru Sandu se axează asupra problematicei tipurilor sociale care caracterizează transformarea societății românești. Sociologul român consideră că tipurile sociale ale „socialismului real” sunt: activistul, nomenclaturistul, contestatarul, specialistul și speculantul. Dacă nomenclaturistul este „cel care deține puterea la vârful piramidei” (D. Sandu, 1996, pag. 17), contestatarul este cel care acționează izolat, ca disident sau în grupuri de rezistență organizată. Activistul este interfața dintre elite și mase. El dispune de putere „în măsura în care se dovedește a fi „credincios” și folositor nomenclaturii și ideologiei sale” (D. Sandu, 1996, pag. 17).

Specialistul, tipul care reprezintă elita profesională a societății, este unul dintre tipurile sociale ale rezistenței la comunism¹¹⁴. Pentru a-și îndeplini aspirațiile, el acceptă formal

¹¹³ Ilie Bădescu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, Editura Floarea Albastră, București, 1995, p. 351.

¹¹⁴ Ibidem.

plătirea unui tribut ideologic, „mimarea acceptării ideologiei oficiale”¹¹⁵.

Un tip social de conexiune între elite și mase este speculantul, localizat îndeosebi în sectorul comercial, exploatând din plin penuria de resurse. Alături de nomenclaturiști și de activiști, speculanții au format rețele care au acționat în cadrul pieței negre a socialismului¹¹⁶. Dacă în decursul perioadei comuniste dimensiunea esențială de structurare a valorilor și comportamentului a fost poziția pe scala puterii politice, dominantă în perioada de tranziție pare să fie reforma¹¹⁷. Diferențierile majore între oameni, consideră Dumitru Sandu, derivă din atitudinea față de reformă și din resursele pentru a face față cerințelor ei. Atitudinea față de reformă poate fi: de susținere, respingere sau indiferență. Resursele pot fi: ideatice, capital uman și simbolic sau pragmatice, capital social, capital material și capital pragmatic. În funcție de criteriile amintite, perioada de tranziție poate fi caracterizată de patru tipuri sociale: reformatorul ideatic, reformatorul pragmatic, conservatorul ideatic și conservatorul pragmatic. Trecerea de la tipurile sociale ale socialismului real la cele ale tranziției, continuă Dumitru Sandu, este vizibilă în special la vârf, pentru elite „aceasta pentru că tranziția postcomunistă presupune atât schimbarea de poziție a elitelor în spațiul social, cât și o conversie a lor, o trecere de la un domeniu la altul, de la politic la economie, de la economie la politic” (D. Sandu, 1996, pag. 28).

Pentru circulația și conversia elitelor în perioada de tranziție, esențială pare să fie raportarea la natura mediului instituțional în care se structurează elitele¹¹⁸. Există astfel patru zone de circulație a elitelor¹¹⁹: circulația de discontinuitate (în mediul unor instituții supuse unei puternice presiuni de restructurare: partide politice, întreprinderi de producție, mass-media, sindicate, școli), circulația de reproducție (în mediul unor instituții precum armata sau Biserica

¹¹⁵ Dumitru Sandu, *Sociologia tranziției*, Editura Staff, București, 1996, pag. 18.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Ibidem, p. 19.

¹¹⁹ Ibidem, p. 28.

ortodoxă), circulația în medii instituționale „secrete“ (SRI, anumite servicii ale armatei) și circulația de rețea ascunsă (în rețele neinstituționale de tip mafiot, simbolic).

Într-o amplă analiză a transformărilor sociale din primii ani ai tranziției, politologul Vladimir Pasti consideră că la nivelul elitelor economice se poate vorbi de diferite lupte între grupările tehnocratice.

Trei grupări tehnocratice au jucat un rol esențial în cadrul evenimentelor din decembrie 1989:

- ♦ tehnocrația din cercetare și învățământ, care a elaborat ideologia ce a pregătit evenimentele din decembrie 1989;
- ♦ tehnocrația din structurile administrației (centrale industriale, CSP, ministere), care a asigurat legătura cu directorii marilor unități industriale și cooperarea cu administrația în timpul revoluției;
- ♦ tehnocrația militară, care a ajutat la preluarea puterii politice în 1989.

Pasti consideră că după evenimentele din decembrie tehnocrația din structurile administrației a avut de luptat cu elita umanistă, formată în mare parte din disidenți, dar care aveau o ideologie naivă cu privire la rosturile revoluției române, focalizată pe criza morală, uitând că puterea reală se află acolo unde sunt concentrate resursele¹²⁰.

Atacul tehnocrației asupra elitei umaniste s-a desfășurat cu duritate în 1990, iar treptat a ajuns să controleze și sindicatele și birocrăția de stat.

O altă luptă analizată de Pasti este cea dintre tehnocrația industrială și cea financiară. Lupta dintre cele două grupări tehnocratice este și una între provincie și capitală. Cu mici excepții, consideră Pasti, marea industrie este un apanaj al provinciei în care

¹²⁰ Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Editura Nemira, 1995, p. 238.

structurile de putere arată altfel decât la București, căci „o mare întreprindere este adesea centrul vieții economice și politice al unui oraș, sau chiar al unui județ“ (V. Pasti, 1995, pag. 303). Dimpotrivă, tehnocrația financiară și marele business privat sunt concentrate în capitală, căci aici se găsesc toate sediile centrale ale băncilor și întreprinderilor de comerț exterior. Dacă tehnocrația financiară are cu precădere un caracter cosmopolit, tehnocrația de întreprindere are prin opoziție un caracter autohton. Aceste diferențe semnifică și relații diferite cu Occidentul; în vreme ce instituțiile financiare și de comerț exterior sunt mai deschise dialogului cu Occidentul, tehnocrația de întreprindere este mult mai puțin deschisă spre lumea exterioară „avea mai puține contacte, comunica mai greu cu aceasta și, mai ales nu vorbea același limbaj al profitului și eficienței economice care caracteriza atât business-ul occidental, cât și pe tehnicienii și universitarii acestuia“ (V. Pasti, 1995, pag. 304).

Cele două grupuri ale elitei economice au fost strâns legate de lupta politică în primii ani ai tranziției. În domeniul politicului, consideră Pasti, tehnocrația de întreprindere s-a dovedit mai eficientă decât orice elită. Dacă tehnocrația financiară avea controlul asupra lumii mondene a capitalei, cea industrială controla provincia și păturile sărace ale populației, adică electoratul. De aceea, principala armă politică a tehnocrației industriale au reprezentat-o parlamentarii partidului de guvernământ și ai partidelor aliate cu acesta. Tehnocrația financiară avea legături cu gruparea „Roman“, din cadrul FSN. De aceea „mineriada“ din septembrie 1991 nu a fost doar o luptă între grupările „Iliescu“ și „Roman“, ci și între tehnocrația industrială și cea financiară¹²¹.

¹²¹ V. Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Editura Nemira, 1995, pag. 239.

Victoria FDSN în 1992 a fost o victorie a tehnocrației industriale¹²², dar aceasta a fost doar o luptă câștigată, și nu un război; „bătălia a mai continuat o vreme, tăcută, subterană, dar nu mai puțin crâncenă“ (V. Pasti, 1995, pag. 34). Analiza lui Pasti continuă până în momentul creării Fondului Proprietății de Stat, prin intermediul căruia tehnocrația din întreprindere controlează întreaga industrie. Înaintea alegerilor din 1996, tehnocrația financiară era fie înfrântă, fie cooperantă¹²³. Marele perdant al acestei lupte dintre grupările tehnocratice este reprezentat de mase, căci „criza economică și socială este, într-o proporție zdrobitoare, efectul luptei elitelor pentru a prelua controlul societății una în detrimentul alteia. A spune că ele sunt costuri ale reformei economice este un foarte comod mijloc de a le explica și de a menține protestul populației la cote scăzute“ (V. Pasti, 1995, pag. 306).

Capitolul IX

Abordarea calitativă

Am analizat în capitolele anterioare o serie de teorii clasice și contemporane ale elitelor economice. În continuare am dori să prezentăm o cercetare realizată în municipiul Oradea, care și-a propus o abordare calitativă a elitelor economice locale. De ce o abordare calitativă? Teoriile prezentate anterior analizează fie elitele occidentale, est-europene, fie cele naționale. Ori ceea ce ne interesează este elita economică locală despre care nu există date de cercetare. Fiind vorba de un teren „necunoscut“, am considerat că se impune ca primă etapă a unei anchete mai ample o cercetare de tip intensiv. Prin această cercetare ne-am propus să răspundem la o serie de întrebări: care sunt dificultățile cu care se confruntă elita economică locală? care este stilul de viață al membrilor săi? ce legătură există între elita economică și cea politică? cum se explică succesul și insuccesul economic? este elita economică orădeană o elită?

Spre deosebire de cercetările cantitative, care se ocupă de numărarea și măsurarea lucrurilor, cercetările calitative au drept scop urmărirea unor concepte, definiții, semnificații, metafore, simboluri, caracteristici și descrieri ale lucrurilor. Cercetarea calitativă se realizează prin examinarea diferitelor unități sociale și a indivizilor care acționează în aceste unități. Cercetătorul calitativ¹ mai este interesat de modul în care indivizii se raportează unii la alții și la unitățile sociale în cadrul cărora acționează,

¹²² Ibidem, p. 320.

¹²³ Ibidem, p. 311.

¹ Bruce Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn and Bacon, Mass, 1995, p. 3.

precum și asupra modului în care membrii unităților sociale acordă semnificație mediului social prin simboluri, ritualuri, structuri sociale, roluri sociale și altele. Tehnicile calitative furnizează un mijloc de acces la fapte necuantificabile pe care cercetătorul le observă sau le înregistrează în urma interviurilor face-to-face, ori reprezintă urme personale (scrisori, fotografii, tăieturi din ziare, jurnale intime ș.a.m.d.). Drept rezultat, tehnicile calitative permit cercetătorului să împărtășească înțelegerile și percepțiile celorlalți și să exploreze modul în care indivizii structurează și dau semnificație vieții lor zilnice.

Cercetarea nu și-a propus testarea unor ipoteze. Ipotezele, categoriile și conceptele sunt construite prin cercetare. Anselm Strauss și Barney Glaser consideră că în momentul în care cercetătorul își propune realizarea unui studiu calitativ pentru a ajunge la ceea ce numesc ei „grounded theory” (teorie fondatoare sau întemeiată), trebuie să facă abstracție de teoriile care explică domeniul social pe care dorește să-l exploreze². În acest sens, operaționalizarea conceptelor, etapă necesară la începutul oricărei cercetări cu caracter de verificare a unor ipoteze, nu doar că nu este necesară, dar chiar împiedică derularea anchetei³. Ceea ce trebuie să-l preocupe pe cercetător este analiza comparativă permanentă a datelor care apar pe parcursul cercetării pentru a observa aspectele comune și diferențele de la un element la altul, respectiv de la o grupare la altă grupare a eșantionului.

Populația din care am extras eșantionul cuprinde membrii consiliilor de administrație, directorii generali, directorii adjuncți, directorii departamentali și proprietarii firmelor de comerț, producție și servicii din municipiul Oradea, firme înregistrate la Oficiul județean al Registrului Comerțului – Bihor.

9.1. Tehnica de eșantionare

² Ibidem, p. 10.

³ A. Strauss, B. Glaser, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*, Chicago: Aldine, 1967, p. 37.

Tehnica de eșantionare utilizată este de tip teoretic, o variantă a eșantionării interactiv neprobabiliste.⁴ Ea nu se bazează pe reguli sau presupuneri statistice de selecție a elementelor investigate, se asociază unei cercetări de tip intensiv și este orientată spre relații, contexte, grupări, interacțiuni sociale. Scopul principal⁵ este de a descoperi incidențele empirice ale unor categorii sau concepte abstracte, de a sugera interrelații într-un model teoretic, de a facilita analiza, explicația și construcția teoretică. În termenii inițiatorilor săi, N. B. Glaser și A. L. Strauss, „eșantionarea teoretică este procesul de colectare a datelor pentru generarea teoriei prin care analistul, conștient, culege, codifică și analizează datele sale și decide ce date să culeagă în continuare și unde să le găsească, în scopul de a-și dezvolta teoria pe măsură ce ea se produce” (B. Glaser, A. Strauss, 1967, p. 45). Dacă eșantionarea probabilistă se definitivează în fazele de proiectare a cercetării, eșantionarea teoretică este continuă, se realizează în permanență, pe măsură ce studiul continuă, până în momentul în care s-a produs un gen de „saturare empirică a categoriilor”.⁶ Ceea ce este foarte important în utilizarea acestei tehnici de eșantionare este realizarea varietății elementelor, precum și construirea unor grupări de elemente. Este necesară comparația permanentă a grupărilor, dar și a elementelor dintr-o grupare. Cercetătorul trebuie să urmărească maximizarea diferențelor intergrupale și minimizarea diferențelor intragrup. Dacă pentru eșantionarea de tip probabilist, instrumentul cel mai adecvat este chestionarul⁷, în cadrul eșantionării de tip teoretic culegerea datelor se poate realiza printr-o mare varietate de instrumente, îmbinându-se interviul, chestionarul, studiul de caz, observația. Referindu-se la tehnica eșantionării teoretice, Lazăr Vlăsceanu remarcă: „indiferent de

⁴ Ibidem.

⁵ L. Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 53.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, p. 54.

numărul persoanelor sau al grupărilor investigate, culegerea datelor se concentrează asupra mesajelor empirice asociate conceptelor sau categoriilor de bază ale teoriei și nu asupra colectării oricăror date empirice în vederea unei utilizări ulterioare“ (L. Vlăsceanu, 1986, p. 57). Astfel, este posibilă extensia analizei în spațiul social prin cuprinderea comparativă a noi grupuri sau persoane.

Pentru a asigura o mare varietate a elementelor, am introdus o serie de criterii de eșantionare: mărimea cifrei de afaceri (peste 18 miliarde lei anual, între 18 miliarde lei și 2 miliarde lei, sub 2 miliarde lei), forma de proprietate (capital privat, capital de stat, capital mixt), sectorul de activitate (producție, comerț, servicii), vârsta, sexul, naționalitatea. Pornind de la criteriile menționate, am selectat treizeci și două de persoane. Pentru a da o imagine clară a eșantionului, voi prezenta grupările de elemente ce au rezultat în urma aplicării criteriilor de eșantionare menționate.

În funcție de criteriul *cifrei de afaceri*, eșantionul cuprinde persoane de la optsprezece firme mari, șapte firme mijlocii și șapte firme mici. După *forma de proprietate* sunt incluși în eșantion reprezentanți de la patru firme cu capital de stat, douăzeci și șapte de firme cu capital privat și o firmă cu capital mixt. Dacă ne referim la *sectorul de activitate*, putem menționa nouă firme de producție, zece firme de comerț și treisprezece firme de servicii. După criteriul *vârsta*, eșantionul cuprinde nouă indivizi din grupa de vârstă 25-35 ani, unsprezece indivizi din grupa de vârstă 35-50 ani și doisprezece indivizi care au depășit 50 ani. În funcție de criteriul *naționalitate*, eșantionul include cinci indivizi de naționalitate maghiară și douăzeci și șapte indivizi de naționalitate română, iar după criteriul *sex* sunt cuprinși în eșantion șapte persoane de sex feminin și douăzeci și cinci de persoane de sex masculin.

9.2. Tehnica de cercetare

O etapă semnificativă în derularea anchetei sociologice este alegerea tehnicii, respectiv a tehnicilor de cercetare. Care ar fi

cele mai potrivite tehnici pentru cercetarea elitelor? Într-o lucrare publicată în 1988, sociologul britanic George Moyser⁸ consideră că atunci când un cercetător dorește să abordeze prin tehnici calitative problematica elitelor, el trebuie să aleagă între trei tehnici: istoriile de viață personale, observația participativă și interviul face-to-face. În ceea ce privește istoriile de viață personale, problema de bază este aceea că ele reprezintă un ghid foarte sărac al ideologiei și comportamentului elitelor. Sunt dificil de surprins prin această tehnică solidaritatea internă, orientarea elitelor față de mase, precum și caracterul legăturilor cu alte elite. Pe de altă parte, studiile bazate pe observația participativă sunt rare din cauza lipsei de predictibilitate, a consumului de timp și a faptului că sunt extrem de încărcate de date. Totuși, pierderea de timp este compensată de observarea elitelor în acțiune în propriul mediu, precum și de ritmul lent în care investigatorul își poate strânge informațiile și poate înțelege subiectul cercetării.

Moyser consideră, pe baza experienței personale de cercetare, dar și a altor sociologi care au investigat domeniul, că cea mai potrivită tehnică rămâne interviul. Interviuurile reprezintă interacțiuni mai ușor de controlat decât observația participativă și cer garanții mai reduse.

După gradul de libertate a cercetătorului în alegerea temelor de investigare și în ceea ce privește formularea, numărul și succesiunea întrebărilor, există cinci tipuri⁹ care sugerează trecerea gradată de la deplina libertate a cercetătorului în cazul interviurilor nondirecte până la eliminarea oricărei libertăți de inovare, în cazul interviului directiv, pe bază de chestionar cu întrebări închise: interviul clinic, interviul în profunzime, interviul cu răspunsuri libere sau ghidate, interviul centrat sau focalizat, interviul cu întrebări deschise și interviul cu întrebări închise. După clasificarea lui Bruce Berg¹⁰, putem vorbi de trei tipuri de interviu:

⁸ G. Moyser, în *Studies in Qualitative Methodology*, JAI Press, 1988.

⁹ Ibidem, p. 113.

¹⁰ Bruce Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn and Bacon, Mass, 1995, p. 31

standardizat, semistandardizat și nestandardizat. Moyser¹¹ consideră că dintre cele trei tipuri, cel de-al doilea ar fi cel mai potrivit în studiul elitelor. Interviuul semistandardizat implică formularea unui număr de întrebări predeterminate și/sau probleme speciale. Aceste întrebări sunt formulate pentru fiecare interviuat într-o ordine sistematică și consistentă, dar interviuatorul are libertatea de a face digresiuni. Aceasta înseamnă că cercetătorul poate proba și obține detalii suplimentare, poate trece dincolo de întrebările pregătite și standardizate. Există două probleme importante de care trebuie să se țină cont în cazul acestui tip de interviu. Pe de o parte, întrebările trebuie formulate în cuvinte familiare celor intervievați. Pe de altă parte apare pericolul ca indivizii să înțeleagă lumea pe căi diferite, ceea ce ridică probleme în momentul prelucrării informațiilor. Ghidul de interviu cuprinde câteva tipuri de întrebări dintre care menționăm: întrebările esențiale, întrebări de spart gheața și întrebările de sondare (care urmăresc obținerea unor detalii suplimentare privitoare la un răspuns anterior al interviuatului).

Ținând cont de toate aceste considerații, noi am ales ca tehnică de cercetare interviul semistandardizat. Trebuie menționat că ancheta pe bază de interviu semistandardizat este doar o etapă a unei cercetări mai ample a elitelor naționale, în viitor impunându-se o anchetă pe bază de chestionar. Ancheta pe bază de interviu semistandardizat și realizată pe baza unui eșantion teoretic are drept scop „explorarea” unei zone de cercetare despre care nu există date de cercetare – elita economică orădeană. În vederea recoltării informațiilor, am formulat un ghid de interviu compus din zece întrebări (probleme).

Acestea sunt următoarele:

1. Care este legătura dintre criza economică și activitatea firmei dumneavoastră?
2. Vă rugăm să ne prezentați modul în care a apărut și s-a dezvoltat firma dumneavoastră.

¹¹ G. Moyser, în *Studies in Qualitative Methodology*, JAI Press, 1988, p. 114.

3. Vă rugăm să ne prezentați etapele principale ale carierei dumneavoastră.
4. Vă rugăm să vorbiți în continuare despre viața dumneavoastră de familie.
5. Cum vă petreceți timpul liber?
6. Cum puteți aprecia relațiile dumneavoastră cu alți directori sau administratori de firme?
7. Dar cele cu oamenii politici?
8. Care apreciați a fi cheia succesului în afaceri?
9. Cum credeți că s-au îmbogățit cei care au făcut avere în România?
10. Dacă în perioada regimului comunist existau legi care îngreunau posibilitatea de a face avere, azi aceste legi nu mai există. În continuare, am dori să ne vorbiți despre bunăstarea dumneavoastră individuală.

Pe lângă cele zece întrebări (probleme) am inclus o serie de întrebări de identificare referitoare la: naționalitate, religie, vârstă, sex, stare civilă, funcție, profesie, număr de angajați ai firmei, cifră de afaceri, profit, salariu net lunar, profesia părinților înainte de pensionare. O altă întrebare inclusă în lista menționată este referitoare la faptul dacă interviuatul a deținut o funcție de conducere înainte de 1990, întrebare care are o funcție de control, întrucât una dintre întrebări se referă la etapele principale ale carierei individuale.

Trebuie să menționăm că orice cercetător care realizează anchete despre elite trebuie să țină cont de trei funcții importante ale elitelor.¹² Pe de o parte, membrii elitelor îndeplinesc funcția de *expert* asupra altor indivizi, procese sau instituții. Astfel, în virtutea statusului lor, elitele pot ghida cercetătorul servind ca un insider foarte experimentat asupra problemelor complicate ale domeniului lor. Pe de altă parte, membrii elitei pot servi drept *comentatori foarte bine informați* asupra altor probleme care nu sunt incluse în zona teoriilor despre elite. A treia funcție este cea de *controlor al accesului la studiul organizațiilor*. În anumite contexte în care

¹² Ibidem.

autoritatea este organizată într-un mod strict autoritar, ca în cazul unor birorații și culturi autoritare, membrii elitei pot controla accesul la cei cu ranguri inferioare. Un interviu în acest context poate avea scopul nu atât al solicitării punctelor de vedere personale ale unui individ, cât cel al obținerii permisiunilor necesare care „deschid ușile”. Ancheta realizată mi-a confirmat existența celor trei funcții ale elitelor, dar mi-a permis evidențierea unei a patra funcții, cea de *facilitator al accesului la studiul elitei*. Inițial, am încercat să realizez un eșantion teoretic pe baza informațiilor obținute de la Oficiul județean al Registrului Comerțului – Bihor. Trebuie să menționez că din lista inițială de patruzeci de firme, am reușit să obțin accesul la doar cinci firme. Am considerat în acel moment că trebuie să utilizez o altă cale. Norocul a fost că o bună cunoștință a mea este directorul general al unei importante firme orădene. Această cunoștință ne-a ajutat să obținem accesul la alte două firme. Am utilizat această cale în continuare și astfel, după mai bine de două luni de aplicare, am realizat treizeci și două de interviuri.

9.3. Pretestarea ghidului de interviu

O etapă importantă a anchetei o reprezintă pretestarea instrumentului de cercetare. Pretestarea ghidului de interviu implică doi pași. Astfel ghidul trebuie să fie examinat critic de indivizi familiarizați cu studiul sociologic (experți) sau persoane din tipul care urmează a fi studiat. Un al doilea pas este evaluarea eficienței ghidului de interviu. Chadwick¹³ sugerează câteva întrebări pentru evaluarea eficienței ghidului de interviu: a inclus cercetătorul toate întrebările necesare pentru testarea ipotezelor cercetării? cer întrebările tipurile de răspunsuri anticipate? cât este de inteligibil limbajul utilizat de instrumentul cercetării? ajută ghidul de interviu la motivarea respondenților de a participa la anchetă?

¹³ Bruce Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn and Bacon, Mass. 1995, p. 36.

Trebuie să menționăm că ghidul de interviu a fost examinat de către colectivul catedrei de sociologie a Universității Oradea. Această etapă a adus importante beneficii pentru studiul nostru și o considerăm a fi de o mare importanță, întrucât salvează un timp considerabil și reduce costurile pe termen lung.

9.4. Prelucrarea informațiilor

Înainte de a descrie modalitatea de prelucrare a informațiilor, trebuie făcută o remarcă. Una dintre dificultățile majore ale anchetei a fost accesul la persoanele care urmau a fi intervievate. Atât directorii generali, cât mai ales administratorii firmelor investigate sunt persoane al căror timp liber este extrem de redus. Nu au un program zilnic fix, deseori pleacă în țară sau străinătate pentru diferite probleme de afaceri și din aceste motive perioada care durează de la confirmarea posibilității de aplicare a interviului la aplicarea propriu-zisă este în multe cazuri de două, trei sau chiar patru săptămâni. Trebuie să mai menționez că durata de aplicare a interviurilor variază între șaiszeci și nouăzeci de minute.

Prelucrarea informațiilor s-a realizat prin tehnica analizei de conținut. Așa cum afirma Bruce Berg¹⁴, pentru a genera teoria, cea mai bună abordare este descoperirea inițială sistematică a teoriei din datele cercetării sociale. Am utilizat în această etapă a cercetării analiza de frecvență folosind ca unitate de înregistrare tema. După cum afirmă Septimiu Chelcea¹⁵, de cele mai multe ori, tema – o aserțiune despre un anumit subiect – reprezintă unitatea de înregistrare cea mai convenabilă. Obstacolul principal în utilizarea temei ca unitate de înregistrare este, în opinia lui Ole Holsti¹⁶, timpul consumat pentru codificare, pentru plasarea temelor în categoriile stabilite.

¹⁴ Bruce Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn and Bacon, Mass. 1995, p. 37.

¹⁵ S. Chelcea, în „Cercetarea sociologică”, Editura Destin, Deva, 1998, p. 88.

¹⁶ Ibidem.

9.5. Interpretarea datelor

9.5.1. Dificultăți în derularea afacerilor

Subiecții intervievați consideră că „epoca de aur” a afacerilor a fost perioada 1990-1992. Profitând de dobânzile reduse la creditele bancare (5%), cei care s-au lansat în afaceri în acea perioadă au putut să prospere. Din 1990 până în 1992 s-a ajuns de la o dobândă de 5% la una de 250%, „în '90-'91 am împrumutat de la B.C.R. peste 800 milioane lei, cu o dobândă de 5%. În martie '92 dobânda era de 28%, în mai 79%, în iunie-iulie ajunsese deja la 200-250%.” (I. M., B). Administratorul unei firme de comerț en-gros referindu-se la perioada de început a tranziției la economia de piață a declarat că „în perioada '90-'93, a fost mult mai ușor de a înfripa o avere considerabilă. Motivele, oportunitățile nu erau acoperite în totalitate și foarte ușor găseai obiect de activitate la o societate. Ceea ce n-a mai fost posibil după '97-'98.” (R. P., B). O altă explicație a prosperității celor care s-au lansat în afaceri la începutul perioadei de tranziție o constituie vidul legislativ, dar și cadrele legale favorabile afacerilor. Odată cu 1996, direcția greșită a reformei economice a dus la scăderea puterii de cumpărare a clienților și la o fiscalitate excesivă. Fiscalitatea excesivă a provocat daune în special sectorului IMM (întreprinderi mici și mijlocii). Iată ce afirmă unul dintre subiecții investigați despre situația sectorului IMM în perioada de după 1996: „la nivelul IMM-urilor criza are cea mai mare influență. Dacă întreprinderile mari au cât de cât o putere de supraviețuire, au posibilități să-și vândă activele, să ia chirii, să facă o serie de activități colaterale, din păcate la nivelul IMM-urilor nu există aceste posibilități și orice devalorizare puternică a monedei naționale afectează în mod grav activitatea lor” (I. T., B).

Oamenii de afaceri constată nu doar o dominare a economicului de către politic, dar și dezinteresul clasei politice față de problemele pe care le întâmpină oamenii de afaceri. Iată ce afirmă directorul general al unei mari firme de producție din Oradea: „oriunde în lume o lege se face în colaborare cu cei pentru

care se aplică, ori la noi... este invers. Noi facem intervenții în Parlament... foarte rar se ține cont de ele. S-au citit de la tribună propunerile noastre. S-au auzit, dar au rămas acolo” (C. P., B.). În legătură cu același subiect, unul dintre cei intervievați declară: „dacă vine un partid la putere se schimbă toate conducerile ... din păcate politicul dictează în economie, deși în mod normal economicul ar trebui să primeze. Dacă suntem săraci și punem să conducă pe unul care nu știe ce înseamnă banii, atunci suntem gata.” (C.S., B).

9.5.2. Stilul de viață

Subiecții investigați aparțin tipului uman pentru care timpul liber înseamnă de regulă o zi pe săptămână, ziua de duminică. Majoritatea celor intervievați afirmă că programul de lucru ajunge zilnic la 14-15 ore, ceea ce poate duce în unele cazuri la probleme de sănătate.

Programul de lucru încărcat duce la neglijarea vieții de familie „pentru mine apartamentul în care locuiesc este ca un hotel, plec de dimineața și ajung doar noaptea târziu; cu soția mea și cu copilul ajung să vorbesc doar duminica, pe care am păstrat-o ca zi liberă, de refacere.” (R. P., B); „cel puțin în ultimii 7-8 ani nu aş vorbi cu prea mare plăcere de viața de familie, căci îmi dau seama că am stat prea puțin cu familia și bani, oricâți ar veni, nu rezolvă problemele familiale” (C. S., B.); „am doi copii, pe care nu-i văd uneori cu săptămânile; seara ajung târziu, dimineața ei pleacă la școală. Ca tată sunt doar sâmbăta și duminica. Uneori însă, și sâmbăta vin la lucru, căci dacă vrei să faci treabă serioasă n-ai încotro” (C. M., B.).

Ce fac subiecții investigați în timpul liber? O parte dintre ei își petrec sfârșitul de săptămână cu familia la iarbă verde, în vreme ce alții se ocupă cu munca la grădină.

În concedii o parte din subiecți declară că pleacă în țară la munte sau la mare, dar cei mai mulți în ultimii cinci ani nu și-au luat concediu.

9.5.3. Avearea

În ceea ce privește avearea, este o diferență între ceea ce afirmă subiecții și ceea ce este în realitate. Au existat cazuri în timpul anchetei în care subiecții declarau că posedă un autoturism marca „Dacia“, dar în realitate erau posesorii unor autoturisme de fabricație occidentală. La întrebarea referitoare la salariul net lunar subiecții preferă să nu răspundă sau declară un salariu mult mai redus în comparație cu cel din realitate. De pildă, un director de bancă, întrebat de salariul pe care-l are, declară cincisprezece milioane lei net lunar. Din alte surse am aflat că în realitate salariul celui director ajunge la cincizeci milioane lei. Pornind de la răspunsurile subiecților, am fost interesați de a descoperi poziția averii individuale. Aproape jumătate din subiecții intervievați se declară mulțumiți de nivelul de trai, o parte dintre ei posedă autoturisme de fabricație occidentală; foarte puțini afirmă că locuiesc în vilă sau că din veniturile realizate după 1990 au reușit să-și cumpere un apartament în Oradea ori să-și schimbe autoturismul cumpărat înainte de 1989 cu unul nou.

În ceea ce privește acțiunile deținute la alte societăți comerciale, este dificil de cunoscut situația reală. Doar în două cazuri din treizeci și două subiecții au declarat că dețin acțiuni la alte societăți comerciale. Cum pot fi interpretate aceste date? Era de așteptat ca o mare parte din subiecți să nu declare salariul net lunar întrucât la o mare parte din firme salariile sunt confidențiale. Pe de altă parte, există o teamă a celor bogați de a-și face cunoscută avearea. Într-o societate polarizată în care procentul celor afectați de sărăcie este foarte ridicat nu este întâmplător faptul că cei care au reușit să acumuleze avere nu doresc ca ea să fie cunoscută. Oricât de mult cei intervievați ar primi garanții din partea cercetătorului că datele culese nu vor fi publicate în stare brută, ei vor fi utilizate pentru realizarea unor statistici, ei se așteaptă ca la un moment dat răspunsurile lor să apară publicate într-un document oficial, fie o carte, fie un ziar. Presa românească din perioada de tranziție a fost mereu în căutarea averilor ilicite, a oamenilor de afaceri care au încălcat legile pentru a-și spori

profitul, a rețelelor mafioate în care erau implicați oameni de afaceri și politicieni. Din aceste motive marea majoritate a declarațiilor subiecților cu privire la avere nu pot fi luate în considerare și totodată există tendința de a afirma lipsa legăturilor cu oamenii politici.

9.5.4. Factorii succesului economic

O problemă importantă a studiului nostru o reprezintă factorii explicativi ai succesului economic. Cum își explică subiecții intervievați succesul în afaceri? Care sunt cele mai importante calități de care trebuie să dea dovadă un om de afaceri în contextul românesc contemporan? Răspunsul la aceste întrebări se poate da ținând cont de afirmațiile subiecților la întrebările legate de etapele carierei individuale, relațiile dintre oamenii de afaceri, cheia succesului în afaceri și modalitatea în care s-a făcut avere în România. Cariera tipică a celor incluși în eșantion este una pe care noi am numit-o „birocratică“, însemnând urcușul lent în cadrul ierarhiei unității economice. Mulți directori sau administratori ai unor firme private au fost vreme de mulți ani directori la firme cu capital de stat. Ei fie că au părăsit sectorul de stat și au intrat în cel particular, fie firma s-a privatizat și ei au rămas directori generali sau acționari principali. Într-un număr redus de cazuri există subiecți care după o carieră de vânzător la societăți comerciale cu capital de stat au devenit administratori ai unităților respective după privatizare. La întrebarea referitoare la funcții de conducere deținute înainte de 1990, în aproape 40% din cazuri răspunsul este afirmativ.

Ținând cont de numărul redus de cazuri, este dificil însă de a trasa din aceste date o concluzie. Un grup aparte în eșantion îl reprezintă cel al directorilor generali din bănci. Toți au urcat lent în ierarhia birocratică a instituțiilor financiare. Au început de la prima treaptă a ierarhiei ca economist sau informatician, pentru ca, după câțiva ani sau zeci de ani, să ajungă pe postul de director general. Pentru această funcție, afirmă cei mai mulți dintre conducătorii

instituțiilor bancare, este nevoie de foarte multă experiență. Acest fapt explică cariera lor „birocratică”.

Care sunt calitățile pe care trebuie să le posede un om de afaceri pentru a avea succes? În ordinea frecvenței, aceste calități sunt: corectitudinea, profesionalismul, hărnicia și ambiția.

La întrebarea „Cum credeți că s-au îmbogățit cei care au făcut avere în România?”, răspunsurile se ierarhizează astfel: cei mai mulți cred că averile s-au realizat pe cale ilegală, o parte redusă din cei intervievați consideră că hărnicia stă la baza marilor averi, în vreme ce foarte puțini cred că relațiile personale și începerea afacerilor în primii ani ai tranziției explică îmbogățirea.

Iată câteva opinii în legătură cu modalitatea de a face avere: „în legătură cu cei foarte bogați nu am o părere prea roză. Sunt foarte puțini cei care au pornit curăț în afaceri; primii bani pe care i-au obținut nu au fost prea curăț. Au fost însă și firme care au lucrat corect și nu s-au angajat în credite neperformante” (I. C., B.); „eu nu înțeleg cum nu ne gândim și la ziua de mâine; 80 % din alcoolul de pe piață se vinde la negru” (C. P., B.); „aceștia s-au îmbogățit într-o perioadă în care nu era controlată activitatea fiecărei întreprinderi din punct de vedere legal. Legile te obligă și la ora actuală să nu lucrezi legal. Sunt mulți cei care lucrează la negru”. (I. M., B)

La întrebarea „Cum puteți aprecia relațiile stabilite de dumneavoastră cu alți oameni de afaceri?”, mai mult de jumătate dintre subiecți consideră că relațiile se bazează pe corectitudine, un număr mai redus cred că nu poate exista prietenie între oamenii de afaceri și foarte puțini subiecți consideră că la baza relațiilor de afaceri trebuie să stea prietenia și o bună cunoaștere a partenerilor.

Originea socială a celor intervievați nu explică, credem noi, succesul în afaceri. Cea mai mare parte a subiecților provine fie din clasa muncitoare fie din rândurile țărănimii, iar o parte redusă declară că părinții au avut studii superioare. Este dificil de a ajunge la o concluzie din aceste date pentru că, repetăm, numărul de cazuri nu reprezintă un eșantion reprezentativ. Acesta este și motivul pentru care nu am stabilit procente pornind de la răspunsurile subiecților.

9.6. Concluzii și ipoteze derivate din ancheta sociologică

Din anchetă rezultă existența câtorva grupări în cadrul eșantionului. Pe de o parte, este grupul de patroni din sectorul IMM care se declară nemulțumiți de contextul economic actual caracterizat de lipsa unui ajutor real din partea statului sau a organizațiilor nonguvernamentale, de fiscalitatea excesivă și de puterea scăzută de cumpărare a clienților. Toți acești factori duc la decăderea sectorului IMM din România.

Firmele cu o cifră de afaceri mai mare de optsprezece miliarde lei anual sunt într-o măsură mai redusă afectate de criza economică prin care trece economia națională. Conducătorii acestor unități au o mai mare experiență managerială, o mare parte fiind conducători de unități economice și în perioada regimului comunist. Dacă o mare parte a unităților din sectorul IMM (în special firmele care înregistrează o cifră de afaceri sub două miliarde lei anual) nu au relații de credit cu băncile, firmele mijlocii și în special cele mari utilizează această relație.

Băncile comerciale și firmele care se axează pe export sunt cel mai puțin afectate de criza economiei naționale. Directorii băncilor comerciale consideră că singura lor dificultate este scăderea puterii de cumpărare a clienților „la nivelul actual al dobânzilor, doar un nebun mai cere credite de la bancă” (I. D., B), afirmație pe care noi însă o considerăm exagerată.

Dacă anii '90-'92 au reprezentat o perioadă de înflorire a comerțului, la ora actuală, unitățile axate pe producția pentru export sunt cel mai bine orientate în mediul economic întrucât reușesc cel mai rapid să se re tehnologizeze și pe de altă parte datorită clienților care provin din țări neafectate de hiperinflație.

Din răspunsurile subiecților reiese că la nivelul elitelor românești, elitele economice sunt pe locul al doilea, cu alte cuvinte, politicul domină economicul, iar acest fapt se reflectă în legislația referitoare la domeniul afacerilor.

Este elita economică locală o elită? Din punctul de vedere al poziției instituționale, subiecții cuprinși în anchetă ar putea fi considerați membri ai elitei. Dacă privim însă datele în profunzime, constatăm că în ceea ce privește stilul de viață și averea declarată, cei intervievați nu se situează la nivelul a ceea ce este considerată calitatea de membru al elitei. Ideea exprimată de noi vine în întâmpinarea celei a sociologului polonez Edmund Mokrzycky care, în cadrul unui seminar internațional care a avut loc în 1996 la Universitatea Central-Europeană din Varșovia, afirma că elitele din țările est-europene sunt într-un proces de formare și ceea ce numim membru al elitei (din punct de vedere al poziției instituționale), aparține clasei de mijloc din țările occidentale din punctul de vedere al stilului de viață și al averii.

Noi credem însă că, în ceea ce privește structura socială, comparațiile internaționale, în special cele dintre țările occidentale și cele est-europene sunt dificil de realizat, iar atunci când sunt formulate trebuie să existe foarte multă precauție.

Din răspunsurile subiecților, credem noi, se pot deriva două ipoteze. Ipoteza întâi afirmă că „experiența în cadrul economiei centralizate, favorizată de un capital relațional, va genera o afacere de succes“. A doua ipoteză afirmă că „practicarea evaziunii fiscale, favorizată de un capital relațional, va genera o afacere de succes“. Aceste date din cercetarea calitativă ne oferă doar o posibilă imagine a ceea ce reprezintă în momentul de față elita economică locală. Pentru a avea o imagine semnificativă, este nevoie însă de aplicarea unor tehnici suplimentare de cercetare și, după cum ne învață Wright Mills¹⁷, de urmărirea în timp a tendințelor acestui proces numit „formarea elitelor“.

¹⁷ C.W. Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956, p. 276.

Capitolul X

Ancheta realizată în anul 2002

Noi am considerat că ancheta sociologică a elitei economice din Oradea trebuie continuată pentru aprofundarea analizei. Astfel, în perioada ianuarie – aprilie 2002, am realizat două cercetări cu ajutorul tehnicii interviului semi-structurat.

Prima cercetare a vizat analiza primelor 100 de societăți comerciale din Oradea (luate după cifra de afaceri), în vreme ce a doua s-a adresat experților sau „informatorilor bine informați“. Această metodă a informatorilor bine informați este una dintre cele mai cunoscute în antropologia culturală. În fiecare comunitate există persoane care, datorită unor împrejurări favorabile, cum ar fi vârsta, luciditatea, inteligența, autoritatea civică, prestigiul, orizontul cultural etc., pot oferi cele mai complete, mai precise și mai folositoare informații despre aspectele particulare ale vieții sociale și culturale¹. După cum am văzut anterior, Pierre Bourdieu a utilizat cu succes această metodă pentru analiza elitei economice franceze².

¹ Achim Mihai *Antropologie culturală*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2002, p. 485.

² Pierre Bourdieu *La Noblesse de l'Etat*, Les Editions de Minuit, Paris, 1989.

10.1. Interviewarea elitelor economice locale

10.1.1. Eșantionul

Este greu de stabilit cu exactitate câte societăți comerciale din Oradea formează elita de întreprinderi locală. Posibilitățile financiare restrânse, ca și faptul că nu am putut beneficia de o perioadă de timp prea îndelungată, ne-au limitat eșantionul la primele 100 de societăți comerciale. Am procedat la fel ca Ivan Szeleny în Ungaria, în ancheta realizată în 1993³, și am luat drept criteriu de selecții cifra de afaceri. A rezultat o listă de 100 de firme pe care le prezentăm în anexă.

Am primit răspunsuri doar de la reprezentanți ai 72 de firme. Am mai interviuat totodată directorii sucursalelor a nouă bănci comerciale și opt societăți de asigurări.

Dacă analizăm eșantionul nostru după numărul de angajați descoperim faptul că în patru cazuri avem de a face cu firme între unu și nouă angajați, în 54 de cazuri, cu firme între 10 și 249 de angajați și în 40 de cazuri, cu firme având peste 249 de angajați. Din total, dacă nu luăm în calcul cele nouă bănci comerciale și opt societăți de asigurări, constatăm existența a trei întreprinderi mici, 37 de întreprinderi mijlocii și 32 de întreprinderi mari. Deci în eșantionul de întreprinderi, cele mici și mijlocii sunt preponderente.

Dacă ținem cont de sectorul de activitate, eșantionul cuprinde 28 de firme de comerț en gros și en detail, 44 de firme având ca obiect de activitate producția și 24 de firme din sectorul serviciilor, din care nouă bănci comerciale și opt societăți de asigurări.

Din punct de vedere al tipului de capital, eșantionul cuprinde: 18 societăți de tip S.A. și 25 societăți de tip S.R.L. cu capital autohton, șapte societăți de tip S.A. și zece societăți de tip S.R.L. cu capital mixt (autohton + străin), șase societăți de tip S.R.L. cu capital străin 100% și două societăți de tip S.A. cu capital mixt (50% de stat și 50% privat românesc). De asemenea,

³ Gil Eyal, Ivan Szeleny, Eleanor Townsley *Capitalism fără capitaliști*, Editura Omega, București, 2001.

două societăți sunt regii autonome de interes local, iar alte două sunt cooperative meșteșugărești. Dintre firmele de asigurări trei au capital privat străin, două au capital privat românesc și două au capital privat mixt (autohton și străin). Dintre băncile comerciale, două au capital privat autohton, două au capital mixt (privat autohton și străin), trei au capital privat străin 100%, iar una are capital mixt (de stat și privat autohton).

După poziția în organizația economică a celor 89 de persoane interviuate, eșantionul cuprinde 11 președinți ai Consiliilor de Administrație, 13 patroni, 18 directori generali, 46 de directori de nivelul doi (director executiv, director economic, director comercial, director de sucursală) și un președinte al unei cooperative meșteșugărești.

În funcție de profesie, aceștia sunt preponderent economiști (40) și ingineri (36). Restul sunt: profesori, juriști, informaticieni, medici veterinari, militari, în total 13 subiecți.

În funcție de vârstă, subiecții se împart astfel: 28 dintre ei au între 25 și 34 de ani, 29 au între 35 și 44 de ani, 25 au între 45 și 54 de ani, 6 subiecți între 55 și 65 de ani și un subiect are peste 65 de ani.

În funcție de sex, eșantionul cuprinde 71 de persoane de sex masculin și 18 de sex feminin.

În funcție de naționalitate, sunt incluși în eșantion 76 de români, 8 maghiari, 4 italieni și un evreu.

În funcție de religie, subiecții sunt: ortodocși (70), greco-catolici (1), romano-catolici (7), protestanți (4), neoprotestanți (3), mozaici (1), iar 3 se declară atei.

10.1.2. Tehnicile de culegere a datelor

Ghidul de interviu semistrukturat cuprinde nouă întrebări/ teme. Totodată, am aplicat subiecților un scurt chestionar (22 de întrebări) referitor la nivelul de trai și care totodată vizează culegerea unor date de identificare. Prezentăm în continuare cele două instrumente:

1. Vă rugăm să ne prezentați modul în care a apărut și s-a dezvoltat firma dumneavoastră.

2. Vă rugăm să ne prezentați etapele principale ale carierei dumneavoastră profesionale.
3. Care considerați că sunt în prezent cele mai importante obstacole ale celui ce dorește să înceapă o afacere în Oradea?
4. Dacă fiul (fiica) dumneavoastră ar dori să înceapă o afacere în Oradea, ce i-ați indica?
5. Din punctul de vedere al afacerii pe care o conduceți, care considerați a fi cauzele care i-au asigurat succesul?
6. Cum apreciați activitatea femeilor – oameni de afaceri?
7. Referindu-ne la acei orădeni care au realizat averi în ultimii 12 ani, care considerați a fi principalele mijloace prin care au reușit?
8. Cum apreciați puterea de influență a oamenilor de afaceri orădeni asupra hotărârilor sau acțiunilor filialelor locale ale partidelor politice? Dar asupra hotărârilor sau acțiunilor Consiliului Local?
9. Cum ați caracteriza activitatea dumneavoastră politică înainte de 1989? Dar după 1989?

Chestionar – elite economice locale

Vă rugăm să ne răspundeți la câteva întrebări legate de nivelul dumneavoastră de trai. Acestea vor fi folosite doar pentru analize statistice.

1. În anul 2001, dumneavoastră ați petrecut câteva zile în concediu la munte/mare, la rude, prieteni în altă localitate din România?
 1. DA
 2. NU
 3. NS/NR
2. Dar într-o altă localitate din străinătate?
 1. DA
 2. NU
 3. NS/NR

3. Locuiți la:
 1. casă cu curte
 2. vilă 1-3 etaje
 3. bloc 1-4 etaje
 4. bloc peste 4 etaje
 5. NS/NR
4. Câte camere de locuit (fără baie, bucătărie) are locuința dumneavoastră?
 1. _____
 2. NS/NR
5. Aveți o casă de week-end/concedii?
 1. DA
 2. NU
 3. NS/NR
6. Aveți autoturism de fabricație occidentală?
 1. DA
 2. NU
 3. NS/NR
7. Din punctul de vedere al venitului pe care îl realizați, în ce clasă socială vă încadrați?
 1. clasa superioară
 2. clasa de mijloc
 3. clasa inferioară
8. Naționalitate

1. român	5. rrom
2. german	6. italian
3. maghiar	7. altă naționalitate _____
4. evreu	
9. Vârsta în ani împliniți _____
10. Religia

1. ortodox	5. protestant
2. greco-catolic	6. neoprotestant
3. romano-catolic	7. alte _____
4. mozaic	

11. Sex
 1. masculin
 2. feminin
12. Mediul de proveniență
 1. rural
 2. urban
13. Ocupația părinților înainte de pensionare
 1. mama _____
 2. tata _____
14. Nivelul de instrucție
 1. liceu
 2. școală profesională
 3. studii superioare
 4. studii postuniversitare
15. Sunteți înscris în Federația Patronilor Bihor?
 1. Da – treci la întrebarea 17
 2. Nu – treci la întrebarea 16
 3. NS/NR
16. Dar într-o altă federație patronală?
 1. Da – treci la întrebarea 17
 2. Nu – treci la întrebarea 18
 3. NS/NR
17. Cum se numește federația patronală în cadrul căreia sunteți înscris?
18. Sunteți înscris ca membru al unui club al oamenilor de afaceri?
 1. Da – treci la întrebarea 19
 2. Nu – treci la întrebarea 20
 3. NS/NR
19. Cum se numește clubul în care sunteți înscris?
20. Profesia dumneavoastră _____
21. Funcția în cadrul ierarhiei firmei _____
22. Numărul de angajați ai firmei _____

Rolul acestui chestionar a fost nu numai să ajute la culegerea unor date de identificare ale subiecților, dar și să exprime mai clar răspunsurile legate de nivelul de trai, întrucât în ancheta anterioară (1999), la întrebarea din ghidul de interviuri legată de bunăstarea individuală subiecții au dat răspunsuri vagi și generale.

Datele din răspunsurile la ghidul de interviu au fost prelucrate folosindu-se procedeul analizei de frecvență. Datele din chestionar au fost prelucrate manual.

Întrucât numărul de cazuri este mic (92) nu se pot oferi procente și nici nu se pot realiza analize statistice ale datelor. Se pot urmări doar frecvențele de apariție a unor date despre subiecți.

O etapă importantă a anchetei o reprezintă pretestarea instrumentului de cercetare. Ghidul de interviu a fost examinat critic o dată cu aplicarea sa pentru zece cazuri de subiecți având funcții de conducere în organizații economice locale. Aceste organizații economice nu fac parte din eșantion.

10.1.3. Interpretarea datelor

1. Tranziția la economia de piață

O parte din firmele din lista celor 100, fie s-au înființat (15), fie s-au privatizat (4) în perioada 1991-1992, o epocă de aur a afacerilor având în vedere nivelul scăzut de atunci al dobânzilor la credite.

În perioada 1993-1996 se înființează (32) și se privatizează (25) întreprinderi, deci numărul cel mai mare de societăți comerciale comparativ cu primii trei ani ai tranziției la economia de piață, dar și cu perioada 1997-2000.

Numărul firmelor orădene de top care se înființează (4) și care se privatizează (8) este foarte redus în perioada 1997-2000, comparativ cu anii anteriori și acest aspect este explicabil prin fiscalitatea excesivă care însoțește acest interval de timp.

Care este cadrul legislativ în care s-au privatizat fostele fabrici din regimul trecut? Prin Legea 15/1990, unitățile economice de stat se reorganizează ca regii autonome și societăți comerciale.

În perioada 16.08.1991-28.03.2002, prin Legea 58/1991 privind privatizarea societăților comerciale acționează metoda MEBO, care constă în corectarea activului patrimonial cu datoriile totale pentru obținerea activului net sau, exprimat într-o formulă matematică:

$$VP = A_t - D_t - A_{nonv},$$

unde:

- A_t = activul total;
- D_t = reprezintă datoriile totale;
- A_{nonv} = active considerate nonvalori (cheltuieli de constituire, cheltuieli pentru diferențe de curs valutar);
- VP = reprezintă valoarea patrimoniului.

Totodată, în perioada menționată prin hotărâre guvernamentală s-au acordat certificate (acțiuni) cetățenilor cu drept de vot.

În perioada 19.06.1995-18.02.2002, prin Legea nr. 55/1995 privind accelerarea procesului de privatizare, Fondul Proprietății de Stat a lăsat până la contravaloarea de 60% din acțiuni societăților, pentru acoperirea debitelor bugetare. Privatizările se realizează prin transfer cu titlu gratuit și vânzare. Tot în cursul acestei perioade (30.05.1997), apare Ordonanța de Urgență privind privatizarea societăților comerciale prin care asociațiile salariaților pot dobândi acțiuni.

În sfârșit, în 28.03.2002, prin Legea nr. 137/2002 privind unele măsuri pentru accelerarea privatizării, acest proces se poate realiza prin: vânzare de acțiuni, majorare de capital social prin aport de capital privat, transfer gratuit sau oricare dintre combinațiile anterioare.

2. Cariera profesională a conducătorilor de organizații economice

Cel mai des întâlnit tip de conducător de întreprindere din Oradea este cel care înainte de decembrie 1989 ocupa o funcție de director de rangul doi, fie în organizația în care se află și în prezent, fie într-o altă organizație economică. Evenimentele din

întreprinderi, după decembrie 1989, i-au adus pe mulți în funcția de director general al fostei fabrici din economia centralizată. Alții, având capital cultural, capital relațional, dar și capital material semnificativ, și-au înființat propria afacere.

În majoritate economiști, directorii de sucursale ale băncilor comerciale sunt persoane care au urcat treptat în ierarhia unităților respective până la rangul în care se găsesc în prezent. A conduce o sucursală înseamnă a avea multă experiență în domeniul financiar-bancar. Totuși, apare o nouă categorie de directori, cei formați în București, având vârste cuprinse între 30 și 35 de ani, care sunt trimiși să conducă sucursalele din Oradea, întrucât se presupune că stagiul de 4-5 ani în capitală le-a permis să acumuleze suficiente cunoștințe și experiență în domeniu.

Al treilea grup este constituit din directorii de sucursală ai societăților de asigurări. Economisti sau ingineri, mulți dintre ei au urcat treptat în ierarhia organizației. Aceasta nu înseamnă că nu sunt și unii care au fost „catapultați” pe postul de director.

3. Începerea unei afaceri

Este greu să începi acum o afacere în Oradea? Desigur, întrucât există câteva obstacole mari: legile comerciale aflate în schimbare, birocrăția din administrația publică și dobânzile mari la credite. Acestea sunt în ordinea importanței principalele obstacole. „Pentru un tânăr care vrea să intre în afaceri astăzi, afirmă un patron al unei firme orădene, e foarte greu. Nu doar legile comerciale care în România se schimbă rapid, dar și concurența firmelor deja consolidate, îl omoară. Ca să nu mai vorbim de faptul că nu poate începe fără un credit substanțial” (I.B., B). „Ca să începi o afacere, afirmă un alt subiect, trebuie să cunoști foarte bine un domeniu. Nu poți să fii medic și să te apuci de producere de cauciucuri. Pe de altă parte, nici statul nu te încurajează prin politica economică, și să nu mai vorbim de dobânzile practicate de bănci” (F.G, F).

La întrebarea legată de tipul de afacere pe care l-ar indica propriului copil, cele mai multe răspunsuri s-au orientat înspre

activități de producție, consultanță în afaceri, software și comerț. Doar un singur subiect a afirmat că dorește ca fiica să-i continue afacerea „Eu aș dori pentru fiica mea să vină în întreprindere pe un post de economist, să cunoască foarte bine oamenii și problemele întreprinderii, iar atunci când mă voi retrage, ea să-mi ia locul. De ce să se apuce de ceva nou, când afacerea aceasta merge foarte bine, iar eu sunt acționarul majoritar?” (R.G., B).

O afacere de viitor este considerată de foarte mulți subiecți producerea de soft „Cel care va cunoaște foarte bine domeniul informaticii va putea să facă în viitor foarte mulți bani. Încă patronii nu sunt foarte interesați de consultanță aici în Oradea, dar pe viitor eu cred că lucrurile se vor schimba și activitatea de consultanță va deveni profitabilă” (I.S, F).

Oradea este un tipic oraș de provincie în care mentalitatea oamenilor și în particular a membrilor elitei economice se schimbă relativ greu. Cei care au afaceri consolidate consideră că relațiile sunt mai importante decât publicitatea sau studiile de piață. La fel se întâmplă și cu alte activități de consultanță.

La ora actuală, pentru un tânăr, a începe o afacere reprezintă o adevărată aventură. Nu atât din cauza dificultății de înregistrare a firmei la Registrul Comerțului, cât datorită dobânzilor practicate de bănci. Totodată, tânărul trebuie să-și creeze relații cu partenerii de afaceri, pentru că la Oradea acest aspect pare cel mai important.

4. Factorii succesului economic

La această întrebare răspunsurile se orientează în ordine înspre: cunoștințele de management, cunoașterea legilor comerciale și experiența acumulată ca manager după 1989, un loc mai puțin important jucându-l capitalul de început, cunoștințele de contabilitate, experiențele din perioada economiei centralizate, publicitatea realizată pentru firmă sau legăturile personale cu înalți funcționari din instituțiile publice locale.

Iată câteva răspunsuri ale unor subiecți: „La ora actuală, trebuie să faci abstracție de ce ai învățat în perioada socialismului.

Regulile în economie sunt cu totul altele acum” (C.A, B); „Cel mai important este să știi cum să lucrezi cu oamenii. Eu am pe birou o lucrare foarte bună de management și de multe ori o consult” (H.I, B); „Dacă ai un bun contabil și un jurist experimentat cu care să te consulți, cam ce trebuie tu să faci ca director general este să conduci. Tu nu te ocupi de toate problemele, dar trebuie să ai habar de fiecare din ele” (R.G, B); „Cred că am procedat foarte bine că am delegat autoritatea. De o jumătate de oră de când vorbesc cu dumneavoastră, câte telefoane au sunat? Nici unul. Asta înseamnă că oamenii mei pot să ia singuri decizii. Nu mă sună pentru toate mărunțișurile” (G.H., B).

Răspunsurile subiecților indică o accentuare a importanței de a avea experiență în cadrul economiei de piață. Cei 13 ani care au trecut de la momentul decembrie 1989 au însemnat schimbarea cadrului legislativ, prăbușirea CAER, apariția de investitori străini, schimbări în relația stat-întreprinderi și bănci-întreprinderi. De aceea, răspunsurile subiecților nu erau imprevizibile.

În economia centralizată, directorii trebuiau să aplice directivele care veneau de la centru. În economia de piață însă este foarte important ca întreprinderile să fie conduse de manageri eficienți. Managerii eficienți sunt cei care, pe lângă cunoștințe economice solide, au intuiție, știu să relaționeze cu subordonații, să negocieze, au capacitatea de a-și crea relații atât în mediul politic, în cel de afaceri local sau românesc, cât și cu parteneri externi.

5. Femeile – oameni de afaceri

Răspunsurile la această întrebare s-au orientat spre principalele calități ale femeilor care conduc firme de afaceri. Cele mai importante calități ale acestor femei sunt în ordine: inteligența, corectitudinea, cunoștințele economice pe care le posedă și puterea de muncă. În schimb, ele nu excelează ca negociatori și au o rezistență mai scăzută la stres, în comparație cu bărbații. Rezistența mai scăzută la stres și faptul că sunt orientate înspre viața de familie în comparație cu bărbații explică de ce bărbații sunt preponderenți în domeniul afacerilor.

Iată câteva dintre răspunsurile subiecților: „De când sunt eu director n-am participat la negocieri cu femei. Eu nu cunosc decât bărbați ca reprezentanți ai firmelor cu care lucrez“ (C.A, B); „Am avut în fabrică o ingineră care a vrut neapărat să conducă o secție. S-a lovit atunci de stresul inerent care apare în munca cu colectivele mari de oameni. Mai mult de doi ani n-a rezistat, ajungând în final în spitalul de neuropsihiatrie“ (R.G, B); „N-am putea să afirm că femeile care conduc afaceri nu sunt inteligente, harnice sau că nu au cunoștințe economice. Ele însă sunt mai potrivite ca și consilieri, ca directori economici sau ai departamentului de marketing decât ca director general, funcție în care stresul zilnic e foarte mare“ (A.F, F).

Deși răspunsurile indică o situație inferioară a femeilor în domeniul afacerilor, trebuie să remarcăm existența unor excepții. Sunt femei care se dovedesc a fi manageri eficienți. Așa este de pildă în cazul Băncii Comerciale Române, care este considerată cea mai importantă din Oradea.

Pe de altă parte, mulți subiecți afirmă că pentru ei nu are importanță dacă reprezentantul firmei cu care negociază este bărbat sau femeie. Importantă este întreprinderea și nu persoana care o reprezintă. Obstacolele în calea unei cariere de succes par a nu proveni din faptul că femeile ar fi privite ca fiind inferioare bărbaților, cât din rolul foarte important pe care ele îl joacă în familie.

6. Cum s-au realizat marile averi?

Cum s-au realizat marile averi, iată o întrebare importantă pentru subiectul lucrării noastre. Răspunsurile subiecților se orientează în ordine către: conjunctura favorabilă a începerii afacerii, puterea de muncă, inteligența, evaziunea fiscală și cunoașterea legilor comerciale, mai puțin importante fiind utilizarea muncii la negru, legăturile cu lumea interlopă sau cunoștințele economice. Prezentăm în continuare câteva răspunsuri ale celor intervievați: „Eu cred că unii s-au îmbogățit cinstit, fiindcă au început afacerile într-o conjunctură favorabilă. Alții au tras un „tun“ și s-au îmbogățit“

(H.C, B); „Cred că pentru a te îmbogăți nu trebuie să ai neapărat cunoștințe economice. Cel puțin așa a fost până acum. Dacă ai cunoscut bine legile, deci ai avut un contabil bun și dacă ai avut fler, ai putut face și bani“ (M.P, B); „Nu știu dacă sunt mulți care angajează la negru. O firmă mare nu are nevoie de așa ceva ca să prospere“ (I.O, B); „s-au îmbogățit cei care au început la timp. Asta înseamnă în 1990 – 1991, când haosul legislativ și dobânzile reduse la credite îți permiteau să câștigi foarte repede mulți bani“ (I.R, B).

Perioada 1990-2002 a însemnat posibilitatea unei minorități locale de a-și crește considerabil averea. Trecând de la răspunsurile subiecților care sunt într-o anumită măsură influențate de calitatea de membru al elitei economice locale la propriile observații ale autorului, se poate afirma că în primii ani ai tranziției, când exista un haos legislativ s-au putut da cele mai mari „tunuri“, iar îmbogățirea s-a realizat în special pe baza evaziunii fiscale, a comerțului cu alcool și carburanți. Cel puțin în zona pe care o cunoaștem mai bine, județul Bihor, comerțul cu alcool a reprezentat o afacere de succes pentru mulți oameni de afaceri până în 2000, când a început să fie monopolizat de holdingul „Transilvania General“. Bineînțeles că există și indivizi care datorită capacității de conducere a propriei afaceri s-au îmbogățit. Așa este cazul tinerilor patroni de la SC „Leonardo“ SRL care au pornit de la garajul auto din fața blocului în care au deschis un magazin de încălțăminte, iar astăzi au unități comerciale în cele mai mari orașe ale României, inclusiv în București. Sau a firmei de confecții SC „Maxim“ SA, care a reușit relativ repede să-și achiziționeze tehnologia, având la ora actuală mașini și utilaje de ultimă generație importate din Japonia. Firma și-a orientat producția către exportul în Europa occidentală și datorită acestui fapt nu este afectată de hiperinflația din România.

7. Implicarea oamenilor de afaceri în viața politică

Subiecții consideră că oamenii de afaceri influențează considerabil hotărârile filialelor locale ale partidelor politice, cât și pe cele ale Consiliului local. „A fi om politic la ora actuală înseamnă să ai mulți bani. De unde să ai bani, dacă nu din afaceri?” (M.E, B); „Eu cred că e bine să avem oameni politici bogați. Pe de altă parte, eu am mai mare încredere într-un politician care înainte a condus colective mari de oameni, care vine cu o experiență de manager” (R.G, B); „Fără bani cum să-ți faci astăzi imagine ca om politic? E normal că afacerile și politica se împletesc azi tot mai mult” (C.P, B).

În privința activității politice dinainte de 1989, ceva mai mult de jumătate din subiecții intervievați au afirmat că nu au fost membri de partid. Restul au fost membri de partid, iar câțiva dintre ei au deținut funcția de secretar cu probleme economice în B.O.B. „Pe vremea lui Ceaușescu, afirmă un director general de întreprindere, nu puteai ocupa funcții de conducere în fabrică decât dacă deveneai membru de partid. Era ceva de înțeles” (C.P, B); „Așa cum copiii deveneau pionieri, iar tinerii U.T.C.-iști, tot așa și inginerii sau economiștii care doreau funcții de conducere trebuiau să fie membri de partid” (R.G, B).

La întrebarea legată de activitatea politică după 1989, majoritatea declară că nu fac politică, iar cei care sunt înscrși în cadrul filialelor locale ale partidelor politice sunt în mare majoritate membri și foarte puțini președinți sau vicepreședinți de filială.

Înainte de 1989, calitatea de membru de partid era mai mult un „pașaport” pentru a putea ocupa funcții de conducere. Având în vedere că cei mai mulți subiecți au ocupat înainte de 1990 funcții de conducere în diferite organizații economice, era de așteptat să declare că au fost membri de partid. În ceea ce privește viața politică locală, funcțiile politice nu sunt ocupate cu preponderență de mari oameni de afaceri, ci fie de reprezentanții lor, fie de patroni din sectorul de întreprinderi mici și mijlocii, în special din domeniul construcțiilor.

8. Nivelul de trai al conducătorilor organizațiilor economice

Care este nivelul de trai al intervievaților? Acest aspect a fost urmărit prin chestionarul aplicat subiecților.

La întrebarea legată de petrecerea vacanțelor în România, cele mai multe răspunsuri au fost afirmative (55), un număr mai redus au răspuns negativ (30), iar 4 au dat nonrăspunsuri.

La a doua întrebare, cea legată de petrecerea vacanței în străinătate, cei mai mulți (45) au răspuns negativ, 40 au răspuns afirmativ, iar 5 au dat nonrăspunsuri.

Faptul că nu au fost în vacanță în România sau în străinătate nu ne poate duce la concluzia că nu au avut suma de bani necesară, ci pur și simplu că probabil programul de muncă încărcat nu le-a permis. Sunt unii oameni de afaceri care nu-și iau vacanță ani la rând.

Pornind de la răspunsurile la celelalte întrebări privind nivelul de trai, se poate afirma că cei mai mulți locuiesc într-un bloc de peste patru etaje, într-un apartament cu trei sau patru camere, au un autoturism de fabricație occidentală, nu au casă de vacanță și se identifică cu clasa de mijloc. Puțini declară că locuiesc într-o vilă având mai mult de patru camere, un autoturism de fabricație occidentală, o casă de vacanță și că se identifică cu clasa superioară. Aceste răspunsuri indică faptul că în Oradea elita economică este în formare, iar cei care se consideră oameni cu un nivel de trai foarte ridicat sunt probabil la nivelul clasei de mijloc din țările Europei Occidentale. Trebuie totuși să precizăm faptul că la aceste întrebări gradul de sinceritate a răspunsurilor subiecților este relativ și că întrebarea legată de autoturism nu ne poate duce la o imagine clară asupra unor detalii importante precum: marca automobilului, anul de fabricație și prețul la care a fost achiziționat. Pretestarea chestionarului a dovedit că aceste răspunsuri nu ar fi putut fi obținute. Din acest motiv întrebarea a fost formulată în forma în care se poate vedea citind lista de întrebări din chestionar.

După mediul de proveniență, cei mai mulți subiecți s-au născut în mediul urban (52), iar 37 s-au născut în mediul rural.

Cei mai mulți dintre ei provin din familii din clase de jos (părinții fiind fie lucrători agricoli, fie muncitori, fie mici funcționari), iar o parte redusă din cei intervievați provin din familii de intelectuali (profesori, medici, avocați).

După nivelul de instrucție, cei mai mulți (64) au absolvit o facultate, 16 au studii postuniversitare, nouă au absolvit un liceu, iar trei au terminat o școală profesională.

Puțini subiecți (20) declară că sunt înscrși la Federația Patronilor Bihor, aceasta de altfel fiind considerată puțin importantă la nivel local de către cei mai mulți. Pe de altă parte, Federația Patronilor Bihor acționează doar la nivelul sectorului IMM. Doar 18 subiecți care nu fac parte din Federația Patronilor Bihor sunt înscrși într-o altă federație patronală. Câteva dintre numele menționate fiind: U.G.I.R., U.L.P.R.O.D., Asociația Producătorilor de Mobilă sau Patronatul din Industria Zahărului.

Federația Patronilor Bihor, precum și Camera de Comerț și Industrie sunt considerate de cei mai mulți subiecți instituții ineficiente. Federația Patronilor Bihor se adresează patronilor din sectorul IMM și nu celor care conduc întreprinderi mari. Pe de altă parte, această federație, cu excepția unor acțiuni mai puțin semnificative cum sunt: balul anual sau organizarea unor întâlniri pe diferite teme și care au scop crearea de imagine, nu au dovedit că ar putea impulsiona acest sector extrem de important în economie, sectorul IMM.

Puțini subiecți sunt înscrși într-un club al oamenilor de afaceri (7), acest fenomen caracterizând probabil mai degrabă mediul de afaceri din București sau țările occidentale. Dintre cluburile menționate amintim: World Trade Center, Frigo Club International, RAIP sau CIMM.

Dacă Charles Wright Mills scrie despre importanța cluburilor de afaceri în peisajul economic nord-american, oamenii de afaceri din Oradea sunt într-o foarte mică măsură implicați în acest tip de activități. Nu trebuie însă să uităm că elita economică locală este în formare, că economia de piață în România a început să se instaureze de ceva mai mult de un deceniu și, pe de altă parte, dacă Bucureștiul este un oraș cosmopolit, unde au apărut deja o

serie de astfel de cluburi, Oradea este un oraș de provincie, în care există doar un singur astfel de club învăluit într-un mare mister. Căci nici oamenii de afaceri și nici ziariștii locali nu pot oferi detalii semnificative.

Pornind de la datele pe care le avem, care ar fi deci profilul sociologic al conducătorului firmei de afaceri din Oradea?

Economist sau inginer, având între 35 și 54 de ani, român, ortodox, provenit dintr-o familie din clasa de jos, din mediul urban sau rural, locuind la bloc într-un apartament de trei sau patru camere, având un autoturism de fabricație occidentală și identificându-se ca membru al clasei de mijloc. Imaginea aceasta este foarte diferită de ceea ce noi ne-am așteptat la începutul anchetei.

Bineînțeles că nu cunoaștem venitul lunar sau anual al subiecților, acțiunile deținute la alte societăți comerciale sau sumele de bani depuse în băncile comerciale, elemente pe care dacă le-am ști ne-am putea face o imagine mai clară despre conducătorul orădean al firmei de afaceri. Totodată, nu cunoaștem sumele de bani la care sunt asigurate autoturismele lor. Aceste elemente menționate nu se pot afla la ora actuală printr-o anchetă sociologică. Ori noi nu ne-am propus o anchetă polițienească, ci în primul rând să stabilim profilul sociologic al omului de afaceri orădean, așa cum reiese din datele obținute, să putem formula ipoteze cu privire la factorii succesului economic și să cunoaștem legătura dintre oamenii de afaceri și oamenii politici locali.

10.2. Metoda „informatorilor bine informați”

10.2.1. Lotul de subiecți

Folosind tehnica interviului semistrukturat, am realizat o cercetare cu „informatori bine informați” despre elitele economice locale. Lotul cuprinde zece subiecți având diferite profesii și funcții prin intermediul cărora, considerăm noi, au posibilitatea de a cunoaște în profunzime viața economică locală. Astfel, am interviuat: trei jurnaliști, trei polițiști (actualul șef serviciu economic în Inspectoratul de Poliție Bihor, un fost comandant al IPJ Bihor și un fost comandant

adjunct al IPJ Bihor), un director de la D.F.P.B. (Direcția de Finanțe Publice Bihor), președintele Camerei de Comerț și Industrie Bihor, directorul Curții de Conturi Bihor și Directorul Executiv al Federației Patronilor Bihor.

10.2.2. Ghidul de interviu

Ghidul de interviu cuprinde următoarele întrebări:

1. Municipiul Oradea este unul dintre cele mai dezvoltate centre economice din România. Cum explicați acest fapt?
2. Cum ați putea caracteriza modul în care s-a realizat procesul de privatizare a întreprinderilor orădene?
3. Care considerați a fi principalii factori ai succesului economic în cazul firmelor orădene?
4. Cum caracterizați participarea oamenilor politici locali la conducerea firmelor orădene? Dar cea a reprezentanților băncilor comerciale? Dar cea a reprezentanților societăților de asigurări?
5. Cum ați putea caracteriza participarea oamenilor de afaceri la conducerea activității din Primărie? Dar a celei din Consiliul Județean?
6. Cum considerați că s-au realizat marile averi în Oradea?
7. Vârsta în ani împliniți.
8. Sex.
9. Naționalitate.
10. Religie.
11. Nivelul de școlarizare.
12. Profesie.
13. Funcție.

10.2.3. Interpretarea datelor

1. Oradea, ca centru economic

Subiecții consideră că factorii favorabili din punct de vedere economic pentru Oradea sunt: poziția geografică sau, cu alte cuvinte, așezarea în apropierea frontierei de vest a României, prezența investitorilor străini mai numeroși decât în multe zone ale

României (în special italieni și maghiari, în industria ușoară), tradiția de vechi oraș comercial, hârnicia și gradul de calificare a forței de muncă, calificare pe care informatorii o corelează cu perioada economiei centralizate. Totuși, există centre economice mai dezvoltate în Oradea: Cluj, Arad, Timișoara, București, Constanța.

Vom vedea în continuare câteva dintre răspunsurile subiecților: „Oradea nu e în mod special dezvoltată. Cred că o influență o are totuși poziția geografică. Mă refer în special la apropierea geografică de frontieră și situarea pe o cale internațională de transport, E 60. Vrând, nevrând, oamenii se mai opresc. Au fost atrași investitori mai ales în industria ușoară. Mă gândesc la o capacitate de producție pe o durată mai lungă. Mai sunt și factori socioumani; oamenii de aici sunt harnici” (B.I, B); „În decursul timpului, Oradea a fost un oraș foarte dezvoltat din punct de vedere comercial, iar apoi un oraș foarte industrializat. Motiv care a dus la un număr foarte mare de oameni calificați (muncitori și intelectuali). Acest lucru și-a spus amprenta și după 1990, întrucât această calificare a forței de muncă și această tradiție în privința dezvoltării industriale a atras foarte mulți investitori străini și în felul acesta municipiul Oradea e unul dintre orașele cu cea mai scăzută rată a șomajului” (G.I, B).

Oradea a fost atât în perioada Imperiului Austro-Ungar, cât și în perioada interbelică un puternic centru comercial dominat de comercianții evrei și maghiari. După venirea la putere a regimului Ceaușescu, la fel ca multe orașe ale României, Oradea s-a industrializat, însă niciodată nu au existat întreprinderi-gigant, iar industria a fost foarte diversificată, o pondere importantă având-o cea ușoară. De aceea, după 1989, în Oradea și în zona Bihorului s-au deschis multe firme care lucrează în sistemul lohn, cu materie primă și auxiliară adusă din Italia, Austria, Germania sau Ungaria și cu forță de muncă românească. Tocmai din motivele menționate, ca și datorită micului trafic de frontieră sau a migrației sezoniere în Ungaria, rata șomajului este foarte scăzută.

2. Privatizarea întreprinderilor orădene

Privatizările în Oradea, sunt de părere majoritatea subiecților, s-au desfășurat în ritmul în care procesul general de privatizare s-a

realizat în România. Cu alte cuvinte, dacă în unele cazuri ele s-au făcut corect, respectându-se actele normative elaborate în domeniu, în multe cazuri legea a fost eludată: „aici a existat o complicitate a fostelor conducători cu noii patroni și, ca urmare, societățile au fost aduse în stare de faliment, iar după privatizare și-au schimbat chiar obiectul inițial de activitate” (D.I., B); „Privatizarea s-a realizat pe sistemul „populist” cu acele „certificate” de proprietate (acționar), după care mulți au ajuns fără dividende, dar și fără societățile comerciale în care erau acționari, și prin „vânzare”, cu evaluări ale patrimoniului departe de realitate, dar aproape de buzunarul comisiei de evaluare, comisioanele făcând să apară miliardarii de carton” (G.G., B); „Privatizarea s-a realizat dubios și a fost sufocată de interese mai mari sau mai mici. E cazul de pildă al firmei „Mobila Alfa” pe care a vrut să o lichideze soția deputatului UDMR Ervin Szekely pentru ca ulterior să o cumpere pe bani puțini fiul senatorului PNT-CD, Bădiceanu. În final, din cauza scandalurilor mediatice, fabrica a fost cumpărată de un investitor bucureștean” (M.S., B).

Au adus privatizările succesul așteptat? În unele cazuri da, în altele nu. De pildă, „privatizările prin MEBO au dat rezultate. Alte metode au fost mai complicate. Nici n-am avut unități-gigant care să fie greu de privatizat. Excepție de la regulă e „Alor” (fosta fabrică „Alumina”), care nu s-a privatizat, ci s-a lichidat” (B.I., B); „Privatizările prin MEBO au dat rezultate. De exemplu „UAMT” funcționează bine, „Sinteza” privatizată și ea prin MEBO, având un management bun și păstrându-și piețele funcționează realizând profit. În schimb, „Înfrățirea” (privatizată prin escrocherie – SRL „căpușă”) înregistrează pierderi. Eu cred că managementul prost nu înseamnă doar prostia managerului, ci și căpușarea firmelor de stat la intrare (input) și la ieșire (output)” (T.P., B); „nu s-au obținut efectele scontate și cadrele legale au fost viciate. Nu avem în Bihor privatizări de succes” (I.C., B).

3. Factorii succesului economic

Trebuie făcută o distincție, consideră majoritatea subiecților, între afacerile de succes ale economiei subterane, ale „miliardarilor de carton” și afacerile de succes ale unor firme performante. Iată câteva opinii: „sunt o serie de firme private de

succes, dar de un nivel mai mic – IMM-uri. Nu cred că se poate vorbi de un succes în afaceri mai mare sau mai mic în Oradea față de alte orașe. Ca și în restul țării, oamenii de afaceri au fost axați pe alcool și carburanți” (I.C., B); „Nu cred că evaziunea a fost un factor important. Aceia care au dat o lovitură au și plecat. Cred că evaziunea fiscală nu duce la dezvoltare, ci-i termină pe respectivii oameni de afaceri. Succesul constă în a lucra cinstit și sigur. Au fost de asemenea o serie de facilități prevăzute de lege. Cei care le-au exploatat au câștigat (zone defavorizate cum e și zona munților Apuseni, facilități oferite IMM-urilor, operațiuni de leasing)” (I.B., B); „Întreprinderile profitabile sunt cele care au avut manageri buni și s-au privatizat repede. Există bineînțeles și afaceri ilegale, inginerii financiare. Mai sunt, se cunosc, dar nu sunt foarte mulți, nu caracterizează oamenii de afaceri” (I.T., B).

Succesul economic apare deci pe două căi, managementul performant combinat cu privatizarea realizată imediat după 1989 și pe de altă parte prin evaziune fiscală.

4. Participarea oamenilor politici locali la conducerea firmelor orădene

În multe cazuri se poate vorbi de oameni politici care sunt și acționari. Dacă acest fapt este pozitiv sau negativ depinde de la caz la caz. Nici un subiect nu poate da nume pentru că aceste informații sunt doar „bănuite”, dar nu sunt cunoscute cu adevărat. Iată câteva dintre răspunsurile primite: „oamenii politici de frunte au fost și sunt în întreprinderi care s-au privatizat. În unele conduceri de întreprinderi țin doar de propriul lor interes. Pot fi oameni cu experiență care să ajute. Adevărul e pe la mijloc” (I.T., B); „Oamenii politici nu au ce căuta în CA-uri. Politicul și economicul se întrepătrund uneori atât de mult încât nu mai știi care e unul și care e celălalt. De cele mai multe ori, oamenii de afaceri stau în spatele multor oameni politici, însă Oradea a devenit un caz atipic din acest punct de vedere. La noi, oamenii politici deschid drumul celor cu bani, în schimbul unor spăgi (sau comisioane) grase” (M.S., B); „Când falimentează o întreprindere, auzi „de cutare” că era în AGA, că avea un anume procent la investiție sau cumpărare de acțiuni. Banul și politica nu se urăsc, fac o casă bună” (G.G., B).

5. Dețin băncile comerciale și firmele de asigurări acțiuni în întreprinderile orădene?

Realitatea din Oradea, din acest punct de vedere, diferă semnificativ de cea din Occident, întrucât relativ puține bănci s-au privatizat, iar societățile de asigurări sunt în faze de început, ele încercând deocamdată să formeze o „cultură” a asigurărilor. De aceea sunt puține cazuri în care răspunsul este afirmativ așa cum se întâmplă cu Banca „Transilvania”, care deține acțiuni la mai multe firme orădene.

6. Participarea oamenilor de afaceri la conducerea Primăriei și a Consiliului Județean

La această întrebare, cei intervievați afirmă că se poate vorbi tot mai mult, și acesta este un proces care va continua și pe viitor, de împletire între economic și politic „oamenii de afaceri continuă să influențeze viața politică. Dacă apare chestiunea cu fondurile pentru partide, omul politic va fi om de afaceri” (I.C, B); „În ultima vreme, unor oameni de afaceri cu bani, dar nu și cu creier, le-a intrat în cap că sunt și oameni politici și ocupă diverse funcții politice. De fapt, ei se mint singuri și ne mint și pe noi, căci nu spiritul lor politic i-a cocoțat acolo, ci banii lor” (M.S, B); „Când au vreun interes personal ei devin oameni politici. Nu i-am văzut prea săritori în situații de criză. Același lucru se întâmplă și la Consiliul Județean. De pildă, situația unor terenuri intravilane acordate cu încălcarea legii, așa cum s-a întâmplat la: Sânmartin, Stâna de Vale, Rien, Băile Felix” (I.D, B); „Preponderent aceștia sunt angrenați în viața politică. Ascensiunea în plan politic s-a datorat condiției lor financiare, iar poziția politică le-a consolidat câmpul de afaceri. Influența omului de afaceri pentru viața politică e clară. Neclare sunt și vor rămâne efectele acestei influențe, ceea ce se înțelege prin reciprocitatea de interese, între politic și omul de afaceri” (G.G, B).

7. Cum s-au realizat marile averi?

Sunt puțini cei care au realizat averi pe căi licite, cred subiecții: „puțini, cei care au avut curajul să înceapă în 1990,

directorii marilor unități privatizate prin MEBO” (I.Ț, B); „Sunt unii care s-au îmbogățit datorită unei conjuncturi economice. Cei care s-au dedicat acestor activități de afaceri au avut succes. Cei care au fost prudenți au avut succes real. Cei care fac evaziune sunt dușmanii mersului societății. Câștigă cei care știu să se țină de cuvânt și să negocieze” (I.B).

Majoritatea s-au îmbogățit pe căi ilicite: „90% din ei s-au îmbogățit ilegal, prin trafic de influență, furt acoperit de acte sau afaceri necurate” (M.S, B); „Știu că într-o afacere e greu să păstrezi corectitudinea perfectă, căci au existat și goluri legislative care te îndeamnă spre așa ceva. Cei cu proptele au ocolit legile și s-au îmbogățit” (E.C, B); „Într-o țară în care corupția nu are corupți, căile prin care s-au îmbogățit mulți dintre cei care au făcut avere rămân nebuloase. Nebuloase terestre, nu astronomice” (G.G, B); „Îmbogățirea s-a făcut în special prin infracțiuni. Averile spectaculoase s-au creat prin evaziune fiscală, beneficiind de reglementările în domeniu. Alții au luat credite garantate cu bunuri fictive” (I.C, B).

Este dificil de afirmat câți s-au îmbogățit pe căi legale și câți pe căi ilegale. Cadrul legislativ de la începutul perioadei de tranziție a permis și poate în unele cazuri a și încurajat încălcarea legilor. Probabil că cele mai multe afaceri de succes sunt legate de ideea vehiculată în spațiul nord-american: „nu mă întreba cum am făcut primul milion de dolari”. Însă dacă primele succese s-au realizat astfel, probabil că în timp afacerile au fost gestionate folosindu-se căile legale.

Cele două cercetări realizate în perioada ianuarie – aprilie 2002 ne conduc spre formularea câtorva ipoteze despre succesul economic.

1. Experiența în cadrul economiei de piață, favorizată de un capital relațional, generează succesul economic.
2. Conducerea eficientă a unității economice generează succesul economic.
3. Practicarea evaziunii fiscale, favorizată de un capital relațional, generează succesul economic.
4. Începerea unei afaceri în perioada 1990-1992 generează succesul economic.

Bineînțeles că atât ancheta pe care am aplicat-o în 1999, cât și cea din 2002 sunt exploratorii. Ambele s-au realizat pe un număr redus de cazuri și scopul lor a fost de a genera ipoteze. Aceste ipoteze se pot testa pe un eșantion reprezentativ la nivelul elitelor economice din România. Ceea ce însă nu ne-am propus în această lucrare.

Probabil, credem noi, că mecanismele de formare a elitelor economice nu diferă semnificativ de la o zonă la alta a României. A da însă un răspuns concret la această problemă depășește cadrul cercetării noastre.

Noi considerăm utilă muncii sociologice abordarea calitativă cu ajutorul căreia am cercetat elitele economice locale. Căci a realiza un chestionar aplicabil pe un eșantion reprezentativ la nivel național înseamnă a porni de la o serie de aspecte ale realității sociale și totodată a testa ipoteze. Ori interviul semi-structurat oferă acele date de la care se poate începe construirea unui chestionar.

A realiza o cercetare pe bază de interviu semi-structurat ridică însă două obstacole, dacă ne raportăm la elitele economice. Primul este gradul de sinceritate a răspunsurilor. Al doilea este programul încărcat al acestui tip de subiecți, fapt care duce la o perioadă relativ lungă de timp pentru culegerea datelor, presupunând chiar mai multe întâlniri pentru realizarea unui interviu.

Aș vrea să închei acest capitol cu faptul că imaginea în care apar elitele economice locale este doar o „fotografie” socială. Foarte importantă este urmărirea în timp a dinamicii sociale. Căci formarea elitelor economice locale este un proces social care poate fi studiat în profunzime doar pe o durată îndelungată.

Partea a III-a

Elitele politice

Capitolul XI

Abordări contemporane ale elitelor politice

11.1. „The Power Elite“

Cândva, un autor american¹ îl compara pe Charles Wright Mills cu scriitorul francez Balzac. Căci într-o serie de lucrări ale sale („White Collar“, „Power Elite“) apar clasele sociale pe care le modelează precum Balzac și scrie despre ceea ce francezul numea „etude de mœurs“ (comedia moralei). Balzac construiește efecte vizuale cu ajutorul unor detalii factuale. Mills ia statistici după statistici și le „îmbracă“ cu metafore încărcate de „revoltă“.²

Poate fi util, înainte de a analiza o lucrare de a sa, să știm cine sunt cei care l-au influențat. De la Thorstein Veblen a preluat retorica și sarcasmul³. Max Weber l-a influențat prin imaginea asupra structurii sociale, dar nu a claselor, ci a ordinelor verticale sau „standen“, iar Vilfredo Pareto, în mod crucial, dar nu prin definiția elitei, care este diferită la Mills, ci prin metodă⁴.

În acest comentariu asupra textului sociologului radical american ne interesează în mod fundamental modul în care analizează elitele politice din S.U.A. O primă idee importantă pe

¹ D. Bell, *The End of Ideology*, The Free Press of Glencoe, New York, 1960, p. 43.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

care o avem de la Wright Mills este că „politicienii lucrează pentru prestigiu mai mult decât pentru bani (care nu sunt mulți față de cei ai șefilor corporațiilor)”. (C.W. Mills, 1956, p. 227)

Abordarea lui Wright Mills asupra elitei este una altimetrică pentru că îl interesează cei care ocupă poziții de vârf în instituțiile americane. Dacă ne referim la instituții politice, trebuie să afirmăm că Mills este preocupat de două instituții majore: Congresul și Executivul. Autorul american analizează trei tipuri sau categorii de oameni politici. Cariera *politicianului de partid* se petrece înăuntrul unui anumit tip de organizație politică: el este omul de partid. Există de asemenea *profesionistul politic* a cărui carieră are loc în zona guvernării (executivului). Acesta devine om politic în măsura în care trece de la rutina serviciului civil la nivelul elaborării politicii.⁵ Atât politicianul de partid, cât și birocraatul politic sunt profesioniștii guvernării moderne, în sensul în care carierele lor se derulează în principal pe orbita politicii.

A treia categorie o reprezintă *outsiderul politic*, un om care și-a petrecut marea majoritate a vieții în afara organizațiilor strict politice și care a ajuns sau forțează să ajungă în „ordinea politică”. „Azi, constată Mills în legătură cu oamenii din vârful piramidei politice, este mult mai puțin probabil să fie birocrați politici și chiar mai puțin politicieni de partid decât outsideri politici” (C.W. Mills, 1956, p. 216). Outsiderul politic este format din punct de vedere profesional în zone diferite de cea politică, legăturile sale nefiind în cercurile politice. El este considerat de către profesioniștii politicii ca un reprezentant sau agent prin care sunt promovate interesele guvernamentale sau neguvernamentale ale grupului politic din care ajunge să facă parte. Outsiderul politic poate deveni expert birocraat ocupându-și timpul cu munca administrativă, legându-și cariera de cea a Executivului sau poate deveni politician de partid așteptând ca promovarea în cariera politică să apară pe calea conexiunilor de partid.

Mills crede că, în ceea ce privește instituțiile politice americane, centrul de inițiativă și decizie s-a mutat dinspre Congres înspre Executiv. La nivelul elitei politice, el observă o serie de

⁵ C. W. Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956, p. 226.

tendințe: ca elită politică să-și înceapă activitatea la nivel național și să ocolească funcțiile locale și statale; să nu servească în corpurile legislative naționale; să urmeze o carieră prin numire mai degrabă decât prin alegere și să petreacă mai puțin timp în politică în cursul vieții. Toate aceste tendințe arată declinul corpului legislativ și ocolirea situației alegerii în înalta carieră politică. Aceste elemente semnifică birocrațizarea politicii și declinul la nivelurile cele mai înalte ale puterii politice a politicianilor profesioniști. Toate aceste elemente menționate indică apariția outsiderului în câmpul politic.

În acest punct se vede legătura între elita politică și cea economică. Întrucât ca și grup, outsiderii politici „care ocupă comanda posturilor executive și formează directoratul politic sunt membri manageriali și financiari ai marilor corporații” (C.W. Mills, 1956, p. 235).

C. W. Mills intră în polemică cu David Riesman în problema „teoriei echilibrului”. Teoria echilibrului, preluată în zona politică din cea economică, afirmă că nu există șanse de despotism în societatea americană din cauza diviziunii puterii politice. De-a lungul a jumătate de secol, crede Riesman referindu-se la istoria Statelor Unite ale Americii, a avut loc o mutație de la ierarhia puterii unei clase conducătoare la puterea dispersată a grupurilor de veto. Această viziune, afirmă C.W. Mills, poate fi denumită „pluralism romantic” și este explicabilă prin metodologia greșită de abordare „cel care lucrează jurnalistic cu perioade scurte, alegere publică (de exemplu) poate fi copleșit de o multitudine de forțe și de cauze” (C.W. Mills, 1956, p. 245).

Care este compoziția elitei politice americane?

Ca tipuri sociale, membrii Congresului nu reprezintă masele. Ei reprezintă pe cei care au avut succes în lumea afacerilor sau a profesiunilor liberale (în special avocatură). Oameni în vârstă, ei sunt albi privilegiați, protestanți născuți în America, și având părinți născuți în America. Sunt absolvenți ai celor mai prestigioase instituții de învățământ superior americane și aparțin ca venit și status clasei superioare-mijlocii. Luați în medie, ei n-au avut experiența salariului sau a muncii salariate inferioare. „Ei

sunt, pe scurt, noile și vechile clase superioare din societatea locală (C.W. Mills, 1956, p. 248). Referitor la congressmeni, sociologul american constată că patru din cinci deputați și doi din trei senatori au obținut în 1952 venituri în afara salariilor de parlamentari. Aceste venituri provin din afaceri și profesii pe care și le mențin în comunitățile de unde provin. În concluzie, afirmă Mills, bogătașii independenți apar într-o măsură tot mai mare pe „Dealul Capitoliului”.

Dacă David Riesman încearcă să ilustreze o societate americană a clasei de mijloc, C.W. Mills dovedește prin schema sa de analiză a puterii politice contrariul: America este o democrație politică formală, o societate condusă de o trinitate de oligarhii: economică, politică, militară. În cadrul acestei trinități, rolul simplului om politic este subordonat coincidențelor de interese dintre înalții ofițeri și șefii corporațiilor. Dacă în anii '30, rolul politicianului era ascendent, în anii '50, militarii și șefii corporațiilor ocupă pozițiile de vârf „capitalismul american de azi este într-o proporție considerabilă un capitalism militarist” (C.W. Mills, 1956, p. 276). Iată deci că ideile lui Comte și Spencer nu se adevăresc, cel puțin pe cazul societății americane, căci industriașii nu iau locul războinicilor, ci conduc împreună societatea.

Lucrarea lui Wright Mills a fost criticată vehement de un alt mare sociolog nord-american, Daniel Bell, în lucrarea „Sfârșitul ideologiei”. Astfel, din punctul de vedere al lui Bell, lucrarea se remarcă într-o măsură mai mare prin retorică decât prin argumente. Conceptul de elită, crede Bell, este confuz în textul lui Mills din pricina numeroșilor termeni sinonimi (calitatea de membru al clicii, moralitatea anumitor tipuri de personalități, statistica valorilor selectate). Este adevărat însă că într-o notă de subsol a textului Mills definește elita pe baza poziției instituționale. Dar chiar și termenul de instituție este utilizat într-un mod inadecvat. Căci este dificil să caracterizezi „armata” sau „conducerea politică” drept instituții. „Instituțiile, continuă Bell, derivă din codurile specifice, care caracterizează comportamentul unui grup specific de oameni care într-un mod implicit sau explicit manifestă o loialitate față de acele coduri și sunt subiectul unui control (anxietate, teamă, rușine, excludere) în cazul violării normelor” (D. Bell, 1960, p. 44).

Cine deține puterea în America? Cei care conduc organizațiile sau „domeniile” în care se exercită puterea, ar fi răspunsul lui C.W. Mills. Dar cum putem ști că ei dețin puterea sau ce fel de putere dețin ei? Mills formulează două postulate. Organizația sau instituția deține puterea. Al doilea afirmă că poziția în interiorul organizației sau instituției dă putere. Dar cum putem ști? Putem ști dacă cunoaștem ceea ce fac oamenii cu puterea. Puterea elitei este reprezentată de cei care iau „marile decizii”, iar cei care afirmă ideea noului echilibru social, a pluralismului sau a creșterii puterii clasei muncitoare se referă la „nivelurile de mijloc ale puterii”⁶. „Marile decizii” însă sunt din exemplele date de Mills, decizii ale SUA de a intra sau nu în război, decizii de politică externă, reflexe ale politicii vizavi de Rusia.

Aceste decizii însă, în sistemul american, sunt luate prin Constituție de Președinte care bineînțeles se sfătuiește cu consilierii săi. De aceea, crede Daniel Bell, „a afirma că liderii unei țări au o responsabilitate constituțională de a lua decizii este o afirmație banală. A spune că „elita puterii ia astfel de decizii” înseamnă a introduce în această propoziție o doză de emoționalitate destul de impresionantă, dar cu o slabă semnificație” (D. Bell, 1960, p. 49).

O altă critică a lui Daniel Bell se referă la utilizarea greșită a conceptului de prestigiu. Mills face din nou o confuzie utilizând concepția veche, europeană, de prestigiu⁷. În ierarhiile feudale, prestigiul era identificat cu onoarea și cu respectul. Cei ce dețin puterea primesc onoare și respect. Dar acest aspect se referă la Europa. Atunci când Harold Lasswell a încercat prima oară la sfârșitul anilor '30 să utilizeze respectul ca pe un simbol-cheie a susținut și el o idee greșită. La Mills respectul apare vizavi de glorie și celebritate, dar pentru același scop. „Aduce însă azi puterea o glorificare imediată și o celebrare a numelui”, se întreabă Bell. Este îndoielnic ca într-o societate de consum noțiuni precum „celebritate”, „glorie”, „prestigiu” sau „putere” să dețină semnificațiile pe care Mills le atribuie.

⁶ D. Bell, *The End of Ideology*, The Free Press of Glencoe, New York, 1960, p. 48.

⁷ Ibidem, p. 53.

⁸ Ibidem.

Referindu-se la lucrarea lui Mills, un alt sociolog, Mohamed Cherkaoui, profesor la Universitatea din Lausanne, crede că sinteza realizată de Mills între Pareto și Marx este un eșec, „pozițiile paretiană și marxistă par ireconciliabile, numeroase sinteze ce au fost încercate... s-au soldat toate cu un eșec“ (M. Cherkaoui, 1997, p. 133). Recentele studii privitoare la locul și rolul elitelor în societățile contemporane, punându-și întrebări legate de specializarea, concurența și uneori coerența elitelor care conduc diferitele instituții, subliniind mulțimea intereselor acestora și a centrelor de decizie mai mult sau mai puțin autohtone, se îndepărtează deopotrivă de căutarea unui ecumenism imposibil și de simplismul „tradiției machiavellice“⁹.

Britanicul Anthony Giddens¹⁰ crede că adevărul despre elite este undeva la mijloc, între imaginea realizată de „pluraliști“ și analiza formulată de sociologul radical american. Pare rezonabil să credem, afirmă Giddens, că în țările occidentale există o clasă superioară distinctă care deține cea mai mare parte a bogăției; membrii acestei clase au șanse mai mari de a ajunge în pozițiile privilegiate ale societății. Există totodată legături între lumea afacerilor și cea politică, facilitate adesea de contacte personale. Marile decizii sunt luate în afara arenei publice de câteva grupuri de indivizi. Este însă greu de crezut că aceste grupuri sunt atât de coordonate și coezive precum cele din analiza lui Mills. Căci există mari divergențe de opinii și interese între grupurile influente, care pot colabora în anumite circumstanțe, dar într-un mod mai fragmentat decât arată sociologul radical american.

Care este lecția pe care sociologul contemporan al elitelor trebuie să o învețe de la Mills și criticii săi? Pe de o parte, considerăm noi, trebuie să țină cont de istoria națiunii la a cărei elită se referă. Pe de altă parte, trebuie să fie foarte atent la utilizarea unor concepte importate din alte culturi. Totodată, trebuie să analizeze nu imaginea la un moment dat a elitelor, ci mai degrabă devenirea lor în timp. Nu

⁹ M. Cherkaoui, *Tratat de sociologie*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 133.

¹⁰ A. Giddens, *Sociology*, Polity Press, Cambridge, 1993, p. 340-341.

trebuie să facă greșeala de a deriva concluzii teoretice preluate de la teorii dintr-un alt spațiu și un alt timp.

Cel mai important aspect care însă necesită multă precauție este de a prelua tehnici de cercetare a elitelor de la studiile importante și considerăm noi că este nevoie de precauție întrucât există o legătură între tehnica aplicată și societatea pe solul căreia are loc aplicația. Se poate întâmpla ca tehnici de cercetare care au avut succes într-o anumită societate să fie complet ineficiente într-o altă societate. Tocmai din motivele enunțate anterior ajungem la ideea necesității unei pregătiri foarte minuțioasă teoretico-metodologică a sociologului care dorește să studieze acest fascinant domeniu al elitelor.

11.2. Elitele politice americane în concepția lui Bart A. Rockman

Dintr-o perspectivă pluralistă și-a elaborat studiul intitulat „Continuitate și schimbări: elitele politice și administrative americane“, sociologul contemporan Bart A. Rockman.¹¹

Rockman consideră că există o diferență între statele - națiuni și cele federale în ceea ce privește localizarea elitelor sociale. Astfel, statul-națiune preferă să concentreze în același loc elitele guvernamentale, financiare și culturale ale națiunii. Din contră, statele federale tind să separe elitele guvernamentale și politice, economice și culturale. Astfel, la Washington, observă el, sediul guvernului federal este despărțit de centrele financiare și culturale New York și Los Angeles.

Deși în sistemul american instituțiile puterii sunt în mod straniu fragmentate, elitele împărtășesc aceeași cultură pe care Alexis de Tocqueville a calificat-o drept populistă: absența conformismului, egalitarismul social și cel cultural.¹²

¹¹ Bart Rockman în Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *Le recrutement des elites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995.

¹² Ibidem, p. 229.

Contrar aproape tuturor altor regimuri similare contemporane, SUA au instaurat democrația înainte ca ea să genereze un real sistem birocratic. Fragmentarea structurii guvernamentale și limitarea intervenției statului în economie, în special convingerea că guvernul trebuie să stea aproape de societatea civilă și „hipersensibilă” la reflexele populare (în special la nivel local), toate acestea au contribuit la faptul că s-a dat statului și birocrăției sale un statut inferior comparativ cu alte democrații. Funcția publică se bucură de o autonomie și un prestigiu relativ limitate.

Referindu-se la Congresul american, Rockman consideră că este cel mai puternic din lume.¹³ Comparativ cu membrii Camerei Reprezentanților, senatorii sunt mai bogați, nivelul lor de educație este de asemenea mai ridicat și totodată trebuie menționat că numeroși senatori au fost înaintea aleși în Camera inferioară.

Sistemul politic american îi face pe membrii Congresului în mai mică măsură dependenți de partidele politice și într-o măsură mai mare de grupările de interes capabile să colecteze sume importante: „cum membrii Congresului sunt mai mult sau mai puțin exceptați de la disciplina de partid și născuți într-un stat-major independent, ei se găsesc fiecare în vârful unei mici întreprinderi autonome și sunt liberi de a-și dezvolta propriile produse”.¹⁴

Spre deosebire de alte democrații occidentale, în cadrul guvernului federal se ține cont mai mult de funcționarii non-profesioniști. Posturi rezervate în Europa înalților funcționari politici sunt atribuite în SUA persoanelor din exteriorul funcției publice. Acești „outsiders” sunt în general din același partid ca și președintele, dar angajamentul lor partizan variază în funcție de obiectivele politice.

În SUA, cei mai înalți funcționari nu sunt, ca și omologii europeni, colaboratori direcți ai decidenților politici. Linia de demarcare între politică și administrație este mai netă decât în alte țări, dar în același timp înalta funcție publică este eminentamente politică. Totodată trebuie menționat faptul că cele două categorii de

¹³ Ibidem, p. 231.

¹⁴ Ibidem.

actori (funcționarii numiți de președinte și cei politici) nu se consacră decât rar elaborării marilor proiecte politice, fiind mai mult implicați în mecanismele decizionale cotidiene ale politicii publice.

Rockman, în colaborare cu Aberbach, a realizat o anchetă pe bază de interviu cu înalți funcționari politici și înalți funcționari administrativi în trei perioade: 1970, 1986-1987 și 1991-1992. În continuare, vom prezenta câteva date desprinse din aceste anchete.

Luând în calcul variabilele sex și rasă, concluzia este clară: din 1970 până în 1992 variația este slabă. Bărbații albi sunt majoritari atât în Congres, cât și în Administrația federală (Tabelul 1).

Caracteristicile demografice ale elitelor federate administrative și politice

Tabelul 1

SEX					
% bărbați în cadrul Guvernului				% bărbați în cadrul Congresului	
1970		1991-1992		1970	1991-1992
Înalți funcționari politici numiți	Înalți funcționari administrativi	Înalți funcționari politici numiți	Înalți funcționari administrativi	Camera Reprezentanților	Camera Reprezentanților
97	98	73	85	94	89

RASĂ ȘI ETNICITATE					
% albi (europeni) în cadrul Guvernului				% albi (europeni) în cadrul Congresului	
1970		1991-1992		1970	1991-1992
Înalți funcționari politici numiți	Înalți funcționari administrativi	Înalți funcționari politici numiți	Înalți funcționari administrativi	Camera Reprezentanților	Camera Reprezentanților
84	97	82	92	99	88

Dacă în privința minorităților Senatul nu a înregistrat nici o schimbare importantă, minoritățile reprezentând 3% în 1970 și 4% în 1993, în schimb Camera Reprezentanților a constatat o creștere a procentajului minorităților, de la 1% la 12%. În privința originii sociale, cei mai mulți membri ai Congresului și ai Senatului federal provin din părinți având ca ocupație profesiunile liberale sau profesiunile nonmanuale, un procent mai redus provenind din

părinți cu ocupații caracteristice clasei muncitoare. În tabelul 2 este prezentată originea socială a elitelor administrative și politice (în procente).

Tabelul 2

	Guvernul federal				Congresul
	1970		1986-1987		1970
	Înalti funcționari politici numiți	Înalti funcționari administrativi	Înalti funcționari politici numiți	Înalti funcționari administrativi	
Profesiuni liberale	69	47	51	41	46
Alte profesii nonmanuale	20	30	30	30	28
Profesiuni manuale	11	23	19	29	26
Total eșantion	(100%)	(100%)	(100%)	(100%)	(100%)
	45	57	59	136	50

Un studiu realizat anterior acestei cercetări cu privire la elitele birocratică și politică din șapte națiuni relevase faptul că funcționarii americani sunt de origine socială mai modestă în comparație cu omologii lor, în schimb sunt formați în medii sociale mai înalte.¹⁵

În privința educației, trebuie afirmat că elitele administrative și politice americane sunt foarte instruite. Astfel, cercetarea din 1991-1992 a demonstrat faptul că 83% din înalții funcționari administrativi dețin diplome de al II-lea și de al III-lea ciclu de învățământ superior (masterat și doctorat). În privința sistemului de educație superioară, Rockman consideră că este cel mai complet sistem de educație superioară de masă care există în lume. Doar câteva universități pot fi considerate elitiste. Astfel, universitățile care fac parte din „Ivy League” merită această titulatură datorită caracterului selectiv al procedurilor lor de admitere. Altele ajung la

¹⁵ Aici Rockman îl citează pe Aberbach, care a realizat o cercetare în 1981.

acest statut grație calității muncii lor de cercetare. Câteva universități conjugă cele două criterii, selecție și cercetare.

În tabelul 3 prezentăm procentual proveniența academică a elitelor politice și administrative americane.

Tabelul 3

	Guvernul federal				Membrii Congresului	
	1970		1991-1992		1971	1993
	Înalti funcționari politici numiți	Înalti funcționari administrativi	Înalti funcționari politici numiți	Înalti funcționari administrativi	Camera Reprezentanților	Camera Reprezentanților
Harvard-Yale-Princeton	12%	3%	6%	4%	6%	5%
Alte universități din Ivy League	4%	-	4%	4%	4%	1%
Alte universități private eminente	20%	15%	11%	8%	8%	14%
Mari universități de stat	14%	13%	9%	10%	15%	9%
Universități străine	-	-	2%	2%	-	-
Altele	50%	69%	68%	72%	67%	71%
Total eșantion	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(56)	(62)	(114)	(105)	(70)	(422)

Din tabel reiese că cei mai mulți înalți funcționari administrativi și membri ai Camerei Reprezentanților nu provin din universități de elită. Dacă în schimb ne referim la senatori, 62% dintre ei au frecventat universități de elită. Cu toate acestea, crede Rockman, legăturile care-i unesc pe „bătrânii unei aceleiași universități” sunt rare. Cu alte cuvinte, elita americană n-a fost unificată prin originile sale universitare¹⁶.

¹⁶ B. Rockman în Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *Le recrutement des elites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995, p. 239.

În tabelul 4 vom prezenta slujbele ocupate de elitele federale administrative și politice din SUA înainte de a urma o carieră politică administrativă.

Tabelul 4

	Guvernul federal				Membrii Congresului	
	1970		1991-1992		1971	1993
	Înalti funcționari politici numiți	Înalti funcționari administrativi	Înalti funcționari politici numiți	Înalti funcționari administrativi	Camera Reprezentanților	Camera Reprezentanților
Sector privat	29%	2%	27%	7%	27%	27%
Specialiști (în educație, sănătate, științe)	13%	31%	9%	12%	8%	14%
Oameni ai legii	20%	5%	11%	8%	52%	32%
Funcționar public la nivel local sau statal	12%	12%	4%	4%	1%	13%
Militar	—	2%	7%	4%	—	—
Altă proveniență	1%	12%	13%	15%	10%	9%
Total eșanțion	100% (61)	100% (65)	100% (45)	100% (105)	100% (77)	100% (435)

Tabelul 4 arată că sunt tot mai puțin numeroși cei care exercită o activitate profesională exterioară guvernării. Profesionalizarea este în special marcantă în cadrul guvernului federal, ceea ce nu este surprinzător pentru înalții funcționari de carieră. Astfel, în 1991-1992 mai mult de jumătate dintre ei n-au lucrat în serviciul guvernului federal; la fel, aproape 30% din înalții funcționari politici n-au avut activități profesionale anterioare în alte sectoare.

Înclinația de a urma o carieră exclusiv politică este încă mai pronunțată la membrii Congresului care au debutat în cea mai mare parte în carieră la nivelul statelor sau al comunităților locale. La nivelul statelor, ansamblurile legislative sunt o bună trambulină pentru o mare parte din membrii Camerei Reprezentanților¹⁷. Elitele politice își încep cariera la nivel local, în vreme ce elitele administrative încep în general la nivel național. Frecvența mai

¹⁷ Ibidem, p. 240.

redusă a carierelor mixte indică faptul că sistemul de recrutare a notabililor politici a devenit un sistem de întreprindere politică. Altădată, crede Rockman, personalitățile eminente din sectorul privat găseau o situație în funcția publică grație „aparaturilor” politice locale, în perioada actuală defuncte¹⁸.

Înalții funcționari politici și membrii Congresului au debutat cu procentaje similare (între 25 și 30 %) în cariera profesională din sectorul privat. La nivel parlamentar domină încă juriștii, aflați însă în cădere marcantă. Același fenomen se observă la înalții funcționari politici numiți.

Din perspectiva ideologiei elitelor politice și administrative, sociologul american consideră că în deceniile 8 și 9 ale secolului XX elitele politice și-au mărit ardoarea ideologică afirmându-și spiritul de partid¹⁹. Această mișcare a fost în parte stimulată de administrația Reagan și de aplicarea agresivă a programului său. Cu toate acestea, afirmă Rockman, „fisurile ideologice și partizane, care au fost puternic „sudate” în cadrul elitei americane în mai puțin de două decenii, compromis dezvoltarea unei elite integrate”.²⁰ Această elită, tot mai divizată, dispune de puține mecanisme instituționale în spatele cărora să se camufleze. Ea este supusă unei puternice presiuni din partea masei care disprețuiește blocajele și diviziunile care se nasc în cadrul ei.

Concluzia studiului lui Rockman este că elitele politice și administrative sunt diverse, diferențiate și democratice, ele trimițând în mai mare măsură la concepția pluralistă decât la teoria clasică a elitelor. Marea majoritate a membrilor elitei par să nutrească instincte „populiste”, în vreme ce vârful lor par excesiv de „elitiste”. Problema americană nu se situează la nivelul slăbiciunii democrației, ci la nivelul insuficienței leadership-ului, din cauză că „elita se vede la capătul unei lese bine strânse”.²¹

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, p. 241.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, p. 247.

Lucrările lui Wright Mills și Rockman relevă concepții diferite cu privire la elitele americane, dar există și puncte comune la cei doi. Noi considerăm însă punctul de vedere al lui Rockman ca mult mai realist. Ceea ce trebuie reținut de la cei doi autori este importanța acordată tendințelor. Căci, ne întrebăm noi, ce valoare are un studiu asupra elitelor fără relevarea acestor tendințe?

Din „Lumea Nouă” vom merge către „Bătrânul Continent” pentru a analiza elitele politice a trei democrații occidentale: Marea Britanie, Franța și Germania, țări având o „mare greutate” în deciziile politice la nivel european și mondial.

11.3. Elitele politice britanice

Dacă în alte țări europene care au trecut de la forma de monarhie absolută la democrație au existat conflicte între elita politică și cea economică, în Marea Britanie, vechii aristocrați și noii îmbogățiți au fost uniți și au fuzionat, existând o remarcabilă congruență între deținătorii de bunuri, ai puterii politice și ai statutului social.²²

Nu putem analiza elitele britanice fără a prezenta câteva idei legate de sistemul educațional și relația între acest sistem și recrutarea elitelor. Din acest punct de vedere, instituțiile private joacă un rol-cheie. După Scott²³, acestea conduc la o rețea de relații considerată esențială pentru funcționarea elitelor britanice. În sectorul privat aproximativ 20 de vechi instituții ocupă un rang privilegiat; în special cele nouă școli „Clarendon”: Eton, Harrow, Winchester, Rugby, Shrewsbury etc. În acest grup, Eton deține un loc aparte, întrucât a dat Marii Britanii: o pătrime din miniștrii Cabinetului (între 1868-1955), mai mult de o pătrime din Camera Lorzilor (în 1987) și 16 din 26 de duci britanici în 1981.

În cadrul sistemului de învățământ superior britanic se disting cele două mari universități Oxford și Cambridge, care își

²² Andrew Knapp în *La recrutement des elites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995.

²³ Ibidem.

recrutează studenții formați cu precădere în instituții private, oferind candidaților cunoștințe de latină și reușita la un examen de admitere special. Între studenții admiși la „Oxbridge” în anii '60, 40 % au frecventat școli private, aproape 1 din 6 au avut părinți care au exercitat meserii manuale și 1 din 7 au fost de sex feminin. Caracterul exclusivist al celor două mari universități a fost atenuat din anii '60 până în prezent, ele încetând să fie creuzetul exclusiv al elitei și formând în egală măsură profesori de liceu, jucători de cricket, artiști și prim-miniștri²⁴.

În sistemul politic britanic, Parlamentul joacă un rol esențial. Parlamentul este bicameral și cuprinde Camera Lorzilor și Camera Comunelor. Camera Lorzilor a rămas compusă din personalități numite de suveran (sau mai exact de primul-ministru, de la începutul acestui secol), la care se adaugă „moștenitorii”. Majoritatea în Cameră este conservatoare, unii fiind contribuabili generoși pentru partid. Această cameră are o influență redusă, căci principala sa putere stă în capacitatea de a încetini votul unei legi, mai puțin în domeniul financiar.

Marea majoritate a miniștrilor și primul-ministru sunt membri ai Camerei Comunelor, aceasta având influență mai mare în cadrul Parlamentului. Sistemul electoral bazat pe scrutinul majoritar în tur este orientat spre accederea în această a doua Cameră a Parlamentului.

Ce rol joacă localismul în sistemul politic britanic?

Răspunsul lui Ramsey²⁵ ar fi următorul: dacă ne raportăm la perioada 1950 – 1964, aproximativ 42% din candidații conservatori și laburiști au avut o experiență guvernamentală locală și doar o treime din conservatori și o pătrime din laburiști au fost legați de circumscripția lor. Rezultă din aceste date că pentru perioada studiată un om politic putea să-și câștige și să-și conserve locul fără a stabili legături locale speciale.

În 1992 aproximativ 1/2 din parlamentari aveau experiență guvernământului local. Acest parcurs era relativ mai frecvent la

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

laburiști (97%) decât la conservatori (49%) și la noi aleși (67% pentru laburiști și 57% pentru conservatori). Candidații având rang nobiliar, absolvenții de „Oxbridge” sau de școli private, relevă studiul din 1992, au tendința de a evita perioada intermediară într-un guvern local.

Conform lui Burch și Moran²⁶(1985), recrutarea elitelor politice din Marea Britanie este legată de trei mecanisme. Primul este cel de „inclusiune”, elitele reînnoindu-se în mod esențial prin autorecrutare, iar accesul este în mare măsură „închis” celor mai puțin puternici, celor mai puțin bogați și în special clasei muncitoare.

Al doilea mecanism, „convergența”, evocă teza importanței în creștere a clasei de mijloc, teză care a făcut să se reducă numărul de conservatori născuți în familiile aristocrate și al laburiștilor – muncitori, născuți în clasa muncitoare, pentru a lăsa locul unei mase de politicieni profesioniști.

Toate datele disponibile indică faptul că reprezentarea clasei muncitoare în Camera Comunelor este în diminuare constantă. Astfel, în 1992, 10% din aleși au fost muncitori, în vreme ce reprezentarea acestei clase în cadrul electoratului este de 60%. Muncitorii, au dispărut practic, profesiunile intelectuale reprezentând în 1992 aproape jumătate din aleșii celor două partide. Între ei, aproximativ 15% sunt avocați (în marea lor parte conservatori) și 15% sunt profesori (în mare parte laburiști); o pătrime din Camera Comunelor sunt oameni de afaceri (în principal conservatori) și 15 sau 20 de parlamentari (sau 2-3 % din aleși) sunt vechi ofițeri în armată. Camera se compune dintr-un număr în creștere de oameni politici profesioniști care n-au mai lucrat în alt sector.

„Profesionalizarea” politicii reprezintă al treilea mecanism. Numărul politicienilor profesioniști printre aleșii conservatori și laburiști a trecut de 21 în 1979 și de 46 în 1992. Riddell²⁷ (1993) majorează aceste cifre, considerând consilierii cu normă întreagă, reprezentanții sindicali, consilierii politici și membrii grupurilor de

presiune ca formând 31% din noii parlamentari în 1992 și aproximativ 14,5% din ansamblul aleșilor.

Patru critici s-au formulat cu privire la profesioniștii politicii britanice.

Prima critică relevă faptul că profesionalizarea, combinată cu dispariția generației care a luat parte la al Doilea Război Mondial a izolat clasa politică de electorat, în ciuda unei mai mari preocupări pe care noul om politic o manifestă cu privire la circumscripția sa.

A doua critică se referă la faptul că noii oameni politici nu sunt specialiști în acțiune publică.

În al treilea rând, prin modalitatea de selecție, calitățile cerute unui viitor parlamentar sunt pronunțarea unui discurs și capacitatea de a răspunde rapid la întrebări, mai degrabă decât o muncă performantă în comisii, redactarea sau amendarea unui proiect de lege.

În al patrulea rând, predominarea parlamentarilor care trăiesc „din” politică și nu „pentru” politică pune problema corupției și a aleșilor care se pun în serviciul grupurilor de interese cu scopul profitului personal.

Anii când la conducerea Cabinetului s-a aflat omul politic conservator Margaret Thatcher au favorizat interpenetrarea între lumea afacerilor și elitele politice. Totuși, se consideră că numărul în creștere de oameni de afaceri intrați în Parlament (13 parlamentari între 1979 și 1992) este un rezultat mai degrabă modest. Grant²⁸ afirmă că Partidul Conservator, care este cel mai aproape de lumea afacerilor în Marea Britanie, nu este „partidul oamenilor de afaceri”, ci „partidul pentru oamenii de afaceri”. Căci în realitate procentul oamenilor de afaceri din Partidul Conservator a scăzut de la 1/3 în 1979 la 1/5 în 1992. Pe de altă parte, reprezentarea directă în Camera Comunelor a persoanelor a căror activitate principală este legată de afaceri este susceptibilă de a se diminua, în vreme ce proporția parlamentarilor al căror rol este de

²⁶ Ibidem, p. 137.

²⁷ Ibidem, p. 141.

²⁸ Ibidem, p. 143.

a asigura legătura între lumea politică și cea a afacerilor a crescut. Majoritatea acestora se găsește în Partidul Conservator.

Dacă ne referim la „meritocrația” care caracterizează elitele politice britanice, trebuie să afirmăm că în rândul celor trei mari partide britanice (Conservator, Laburist și Liberal), în anul 1992 existau 34 de parlamentari care au absolvit Eton (la conservatori 1/3 din 10), iar diplomele de „Oxbridge” reprezentau aproximativ 1/3 din Camera Comunelor și aproape 1/2 din aleșii conservatori. În același an, numărul parlamentarilor având diplome de licență obținute la alte universități decât „Oxbridge” a fost prima oară mai mare în comparație cu al aleșilor licențiați la cele două mari universități. Rămânând la aceeași problemă, trebuie să menționăm că, în 1993, Cabinetul Major nu cuprindea nici un reprezentant al clasei muncitoare, dar 73% din membrii săi erau absolvenți de „Oxbridge” și 64% ai unei școli private. Având o compoziție mai puțin aristocrată în comparație cu cabinetele conservatoare dinaintea de 1964, aceste procentaje au rămas foarte departe de obiectivul declarat al primului-ministru din acea perioadă, de „societate fără clase”.

Birocrația britanică, afirmă Andrew Knapp, este apropiată de tipul ideal weberian²⁹. Elementele unui asemenea sistem de organizare înseamnă, pe de o parte, reputația de competență, de integritate, de imparțialitate și neutralitate politică, pe de altă parte, rezistența la inițiativele noi care vin să amenințe practica stabilită în cadrul Administrației sau în fiecare minister și izolarea de lumea exterioară prin modul de recrutare sau promovare și prin competențele dezvoltate și recompensate de Administrație. Kelsall³⁰ a demonstrat predominarea membrilor burgheziei și a diplomelor de Oxford pentru candidații admiși în primii ani de după război. Mai mult de 1/2 din candidații admiși în înalta funcție publică în această epocă au avut un tată funcționar, de profesie liberală, sau cadru superior. În interpretările cele mai generoase, mai puțin de 20% au fost născuți în clase muncitoare, mai mult de 1/2 au

²⁹ Ibidem, p. 147.

³⁰ Ibidem.

provenit dintr-o instituție privată, din care 3/4 la Oxford sau Cambridge, iar femeile n-au reprezentat decât 11 și 16% din personalul recrutat.

Profund restructurată față de vechiul model asemănător concepției weberiene, înalta funcție publică a demonstrat în 1993 apariția semnelor de schimbare, ca urmare a evoluției sistemului de învățământ și a reformelor aduse de conservatori.

Printre persoanele recrutate numărul de diplome „Art Degree” s-a diminuat la începutul anilor '90. Mai mult, în ciuda unei politici de egalitate a șanselor în 1992 și 1993, doar șapte funcționari n-au fost albi. Printre cei recrutați rapid 2/3 au fost bărbați și 38% absolvenți de „Oxbridge”.

Care ar fi concluziile acestei analize a elitelor politice și administrative britanice?

În ciuda eliminării progresive a parlamentarilor proveniți din clasa muncitoare, recrutarea elitelor politice și administrative din Marea Britanie s-a diversificat din anii '50 până în anii '90. Sigur, dacă bărbatul format la „Oxbridge” n-a dispărut, în orice caz și-a pierdut din importanță. Profesionalizarea a progresat. Tot mai mulți oameni politici consideră politica ca pe o carieră și speră să trăiască din ea.

Spre deosebire de sistemul politic american, cel britanic este mai selectiv, dacă ne gândim la originea socială și la educația pe care o primesc „aleșii”. În ambele sisteme însă profesionistul politic dobândește o importanță tot mai mare. În SUA, oamenii de afaceri par să joace un rol mai important în politică în comparație cu cel al elitelor economice în Marea Britanie.

În ciuda eforturilor guvernării Thatcher, numărul parlamentarilor proveniți din lumea afacerilor a fost mai degrabă redus. Reprezentarea femeilor și a minorităților etnice și rasiale la conducerea vieții politice este foarte redusă în ambele țări și de asemenea a celor proveniți din clasa muncitoare. Iată deci câteva elemente de comparație între sistemul politic britanic și cel american.

În continuare vom prezenta o analiză a elitelor politice și administrative franceze și vom vedea care sunt asemănările și deosebirile față de elitele americane și britanice.

11.4. Elitele politice franceze

11.4.1. Clasa politică franceză (Mattei Dogan)

Vom analiza în continuare problematica elitelor politice franceze pornind de la câteva lucrări semnate de: Mattei Dogan, Pierre Birnbaum și Ezra Suleiman.

Într-un articol apărut în „Revista de cercetări sociale” (nr. 3/1995) sociologul american de origine română, Mattei Dogan, face o foarte interesantă analiză a clasei politice franceze³¹. Dogan preferă să utilizeze termenul clasă în locul celei de elită, căci „cuvântul elită nu este comod de utilizat, din cauza conotațiilor sale de neșters” (M. Dogan, 1995, p. 3). Clasa politică, continuă Dogan, este „stratul cel mai elevat al ierarhiei statului-națiune, însemnând cam o persoană la 10.000 de adulți și deținând, dacă nu monopolul legitim al forței de constrângere, măcar principalele pârghii ale puterii la nivel național” (M. Dogan, 1995, p. 3). Clasa politică este transformabilă dar ireductibilă, căci o societate poate, într-o situație de criză, să taie capul statului, dar corpul social va produce înlocuirea cu un altul. Mattei Dogan este preocupat de două probleme importante, compoziția și selecția clasei politice.

În Franța, clasa politică se compune din câteva categorii dintre care trei sunt foarte importante: *parlamentarii*, *miniștrii* (aleși ai poporului, în mod teoretic) și *înalții funcționari* care ocupă mecanismele strategice ale statului. Clasa politică nu este monolitică, ea este structurată într-un număr mare de grupuri decizionale și totodată este fragmentată în partide politice rivale. Dimensiunea clasei politice variază în funcție de circumstanțele istorice, astfel încât în perioadele de criză dimensiunea fiind diferită față de perioadele de „gestație normală”.

În compoziția clasei politice se găsesc puțini bărbați sub 40 de ani și puține femei. Făcând un calcul matematic, Dogan ajunge la ipoteza unei clase politice de 3000 de actori, cifră care însă trebuie luată în considerare pentru un deceniu sau pentru o

³¹ Revista de cercetări sociale, nr. 3/1995, p. 3.

perioadă istorică „pertinentă”, cum ar fi cele două mandate prezidențiale ale lui François Mitterand.³²

Care sunt filierele de selecție în clasa politică? Dogan identifică două astfel de filiere, electorală și mandarinală (birocratică). Prin filiera electorală se înțelege o cale care cuprinde câteva etape: primar al unui oraș, consilier departamental, apoi deputat sau senator. Filiera mandarinală implică reușita la concursuri care duc prin intermediul marilor școli la înalta administrație publică și servirea politică într-un cabinet ministerial, situație care oferă șansa unei propulsări superioare și a intrării în arena electorală³³. Dacă sub cea de-a treia și cea de-a patra republică, la fel ca și în primii ani ai celei de-a cincea, se ajungea în clasa politică pe cale electorală, în ultimii treizeci de ani, crede Dogan, calea mandarinală ia o amploare tot mai mare. Aceasta este o situație asemănătoare celei descrise de Mills în „Power Elite”, ideea de la care sociologul radical pornea o analiză a cărei concluzie era caracterul formal al democrației americane. Care este contribuția ENA la selecția persoanelor în clasa politică franceză? Dogan crede că este nevoie de risipirea unui mit. ENA selecționează agenții superiori ai administrației publice, dar nu oferă certitudinea penetrării clasei politice. De fapt, continuă Dogan, 90% din „ENA-iști” nu au ajuns în clasa politică.

Cabinetul ministerial ocupă o parte importantă a analizei lui Mattei Dogan. Căci aproape toți mandarinii deveniți parlamentari au făcut un stagiu mai mult sau mai puțin prelungit, într-un cabinet ministerial³⁴. „Cum devine cineva ministru?”, se întreabă Dogan. Există, istoric vorbind, trei filiere: capilaritatea partizană, filtrul parlamentar și trambulina mandarinală. În ansamblu, peste jumătate din miniștrii și secretarii de stat au fost recrutați din administrația publică.

Ce înseamnă profesionalizarea în politică? Este contrariul amatorismului, câștigarea unei competențe specifice. Dacă în multe

³² Ibidem, p. 5.

³³ Ibidem, p. 5.

³⁴ Ibidem, p. 9.

meserii profesionalizarea este sinonimă cu specializarea, în politică este vorba de o competență generală.³⁵ Omul politic, consideră Dogan, nu trebuie să aibă cunoștințe specializate într-un mare număr de domenii. El este un generalist, la fel ca medicul generalist.³⁶

Dacă în America ilustrată de Charles Wright Mills, pentru majoritatea oamenilor politici postul de senator sau deputat nu este o afacere din punctul de vedere al salariului, în Franța cei care-și iau partea esențială de venit din funcția politică sau parapolitică pe care o dețin sunt 90%. Ceilalți 10% își găsesc această sursă de venit într-o avere moștenită și nu construită de ei înșiși.³⁷

Franța analizată de Dogan este o „republică mandarină”, un sistem politic în care „înălții funcționari, toate categoriile superioare confundându-se, exercită o putere dominantă în detrimentul reprezentanților aleși” (M. Dogan, 1995, p. 16). Există o deosebire fundamentală în modul de selecție a „clasei politice” franceze față de cea americană. Căci în America, crede Dogan, trebuie să fii milionar pentru a ajunge guvernator sau senator. În Franța o condiție mai importantă decât cea de milionar este aceea de birocrat (mandarin politic).

Foarte importante sunt, din punctul nostru de vedere observațiile metodologice cu privire la studiul clasei politice franceze. Tehnica sondajului printre experți, consideră Dogan, este potrivită când este vorba de un sector de activitate (politică externă sau financiară) sau de o decizie definită (securitate socială). Dimpotrivă, tehnica este inadecvată pentru definirea clasei politice a unei națiuni din cauza obiecțiilor teoretice și a dificultăților practice. Pentru analiza transformărilor pe durate lungi de timp, Mattei Dogan recomandă principalele „douăzeci sau treizeci de lucrări de istorie politică sau socială care cuprind în general cele mai importante nume din viața politică franceză” (M. Dogan, 1995, p. 6).

Există, după cum am menționat o serie de asemănări și deosebiri privind elitele politice americană și franceză. Tendința

³⁵ Ibidem, p. 12.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, p. 15.

relevată atât de Charles Wright Mills, cât și de Dogan este aceea de ococire a filierei electorale în procesul de selecție. Dar spre deosebire de Franța, în SUA „outsiderul politic” joacă un rol mult mai important, cel puțin pentru perioada analizată de Mills (1900-1955). În Franța, așa cum remarcă Dogan, 90% din clasa politică are ca sursă de venit funcția politică sau parapolitică. Aceste situații diferite au drept cauze, credem noi, în primul rând deveniri istorice diferite. Căci dacă Europa a cunoscut experiența feudalismului, de partea cealaltă a Atlanticului nu a existat această experiență. Tocmai de aceea considera Daniel Bell că un sociolog poate comite greșeli atunci când importă concepte dintr-un alt spațiu și timp.

11.4.2. Les sommets de l'Etat (Pierre Birnbaum)

În cartea intitulată „Les sommets de l'Etat”, sociologul francez Pierre Birnbaum realizează o impresionantă istorie a elitelor politice și administrative franceze, începând cu perioada bonapartismului și terminând cu perioada lui François Mitterand. Ceea ce-l interesează este rolul statului în fiecare perioadă studiată și totodată prezentarea excepționalismului francez. Căci în Franța, spre deosebire de alte democrații occidentale, înălții funcționari au jucat în istoria modernă și contemporană un rol crucial. Doar perioadele în care s-au aflat la conducerea statului președinții Giscard d'Estaing și François Mitterand relevă o apropiere a Franței de modelul capitalist anglo-american, fără însă a-și pierde specificitatea.

Elita puterii politico-administrative³⁸ pare în opinia sociologului francez destul de eterogenă: ea grupează, într-adevăr, pe de o parte un personal politic clasic, profesionalizat, și pe de altă parte, înălții funcționari care dețin o competență de o cu totul altă natură. În istoria Franței cele două categorii au întreținut relații de natură diferită, de la ostilitate la fuziune cvasicompletă.

³⁸ Pierre Birnbaum, *Les sommets de l'Etat*, Editions du Seuil, Paris, 1994, p. 4.

Omogenitatea sau eterogenitatea elitei politico-administrative care constituie vârful aparatului de stat apare ca un factor important care determină în parte coeziunea statului.

Partea cea mai importantă a lucrării o constituie cea în care Pierre Birnbaum descrie relațiile între elite în timpul celei de-a V-a Republici.

Nașterea celei de-a V-a Republici marchează declinul personalului politic tradițional profesionalizat. Constituția de la 1958 duce la o întărire a puterii executivului în detrimentul celei a Parlamentului, președintele republicii devenind agentul principal al sistemului politic. Noua Constituție introduce o incompatibilitate între funcțiile ministeriale și cele parlamentare, ministrul abandonând, cel puțin provizoriu, funcția de deputat în momentul numirii în guvern. Această măsură contribuie la divizarea personalului politic care pierde tot mai mult din omogenitatea pe care o avea sub cea de-a III-a și cea de-a IV-a Republică.

Această perioadă se caracterizează totodată printr-un rapid declin al reprezentării parlamentare a muncitorilor, agricultorilor, învățătorilor și micilor funcționari, declin explicat prin înfrângerile succesive ale stângii în alegerile legislative. Acest recul al categoriilor sociale defavorizate se realizează în beneficiul claselor mijlocii și al profesiunilor liberale, pe de o parte, a industriașilor și înalților funcționari, pe de alta.

Beneficiarii retragerii progresive a personalului politic profesionalizat sunt înalții funcționari. Pe de altă parte, se constată stagnarea industriașilor care continuă să rămână și în a V-a Republică în afara aparatului de stat. Prin prisma raportului național-local se constată o inversare a cursului clasic, deputații devin aleși locali după ce câștigă o alegere legislativă.

În cadrul sistemului politic, deputații ocupă un loc inferior înalților funcționari ai statului. Aceasta se poate observa și după reprezentarea în cadrul consiliilor de administrație a întreprinderilor de dimensiune națională, unde foștii deputați ocupă doar 6,8 % din locuri. Legătura dintre puterea politică și puterea economică este deci structurată mai sus de Parlament. Căci spre deosebire de a IV-a Republică, miniștrii celei de-a V-a Republici dispun de

numeroase locuri în consiliile de administrație ale întreprinderilor de dimensiune națională. Iată în continuare un tabel care relevă schimbarea menționată:

Participarea miniștrilor în consiliile de administrație în a IV-a și a V-a Republică.

Tabelul 5

a IV-a Republică		a V-a Republică	
nici o participare	78	nici o participare	55,2
își conservă o participare realizată înainte	3,9	își conservă o participare realizată înainte	8,2
obțin o participare după	13,5	obțin o participare după	32,8
inclasabili	4,5	inclasabili	3,5

De asemenea, trebuie precizat faptul că sub a V-a Republică intrarea foștilor miniștrii în consiliul de administrație depinde în principal de apartenența politică. Această distribuție defavorizează centrul-stânga și stânga și avantajează foarte net RPF. Rezultă că între lumea politică și cea a afacerilor contactele aveau, înainte de toate, nuanță partizană. Facilitatea cu care înalții funcționari trec în economia privată sau publică este explicată prin rolul ENA (fondată în această perioadă) și de proiectul gaullist de preluare a controlului mediului social prin intermediul statului.

Carierele ministeriale, după cum bine a remarcat și Mattei Dogan, urmează o logică mandarinală. Într-adevăr, din 128 de miniștri pe care îi ia în calcul Birnbaum, 56 au urmat această cale: 39 au fost colaboratori ai miniștrilor, apoi deputați și apoi miniștri; 17 au trecut fără etape intermediare de la cabinetul ministerial la funcția de ministru³⁹.

Care este originea socială a acestor „mandarini”? Din 1953 în 1963, din 253 de persoane formate la ENA și aparținând „Marilor Corpuri”, 103 au avut un tată funcționar, din care în 90 de cazuri cu funcție în înalta administrație. Deci ceva mai puțin de jumătate din cei din „Marile Corpuri” sunt cei care au avut un tată înalt funcționar. Într-o mare măsură, înalții funcționari care au

³⁹ Ibidem, p. 92.

devenit miniștri au aparținut ei înșiși unei familii de funcționari în Administrație.

Un loc important în analiza elitelor politico-administrative franceze îl ocupă situația așa-numitelor „Mari Corpuri” (Grand Corps): Consiliul de Stat, Curtea de Conturi și Inspekția Finanțelor. Marile Corpuri ale Statului sunt compuse din persoane numite după criterii politice. Studiind cazul Consiliului de Stat, Pierre Birnbaum ajunge la concluzia că marile personalități naționale (din domeniile: sănătate, educație, armată, industrie, sindicate) numite în această instituție joacă un rol secundar, rolul principal jucându-l înalții funcționari. Iată un tabel de unde se desprinde originea profesională a membrilor Consiliului de Stat:

Originea profesională a membrilor
Consiliului de Stat (%)

Tabelul 6

Origine profesională	Misiuni ordinare	Misiuni extraordinare
Muncitori	1,1	4
Funcționari	1,1	4
Agricultori	-	-
Institutori	-	-
Profesori	6,6	14
Jurnaliști	-	-
Medici	1,1	4
Magistrați	18,7	6
Înalți funcționari	60	30
Ingineri	9,9	12
Cadre	-	2
Comercianți	-	-
Industriași	-	6
Ofițeri	3,3	16
Total	100 (91)	100 (50)

Se poate reține în consecință faptul că dacă Consiliul de Stat este destul de închis lumii economice private, el este deschis influențelor politice exercitate de putere. Analizând și alte mari

corpuri, concluzia sociologului francez este aceeași, predominarea înalților funcționari ai statului.

Această coeziune crescândă a puterii politico-administrative este marcată printr-o influență tot mai mare asupra vieții economice, naționale, și de o excludere tot mai puternică a Parlamentului de la marile decizii economice. Parlamentarii se consacră în special gestiunii afacerilor locale și abandonează întregul control asupra politicilor economice. În același timp, Parlamentul intervine tot mai puțin în elaborarea planurilor⁴⁰.

Crearea ENA a fost determinată în ceea ce privește planificarea gaullistă. Înainte de al Doilea Război Mondial, înalții funcționari sunt formați în special în științe juridice, iar alții în studii economice. Cu începere din 1945 și sub impulsul generalului de Gaulle și al lui Michel Debré, ENA dă naștere unui înalt personal competent în manipularea științelor economice, dotat cu un sens profund al statului și misiunii serviciului public, care în viziunea ENA-iștilor servește la realizarea interesului general. Îndepărtați de toate compromisurile care, conform înalților funcționari, caracterizează personalul politic tradițional, ENA-iștii pretind că încarnază spiritul de acțiune în funcție doar de raționalitate. Iată deci că o birocratie care se vrea asemănătoare cu ideal-tipul weberian ia locul, pretinzând toate virtuțile pe care Hegel le recunoștea, administrației prusiene⁴¹. Crearea ENA era conform generalului de Gaulle o posibilitate prin care statul avea să exercite acțiunea sa mai presus de partide.

În cadrul planificării, care corespunde ideilor generalului de Gaulle și ale lui Michel Debré, înalții funcționari ai aparatului de stat doresc accelerarea dezvoltării industriale a Franței prin modernizarea aparatului de producție. În această situație, înalții funcționari, formați cel mai des la ENA, trebuiau să lupte contra „malthusianismului” foarte profund al unei părți importante a patronatului francez, impunând adesea măsuri economice care nu

⁴⁰ Ibidem, p. 115.

⁴¹ Ibidem, p. 116.

întâlnesc deloc asentimentul patronilor. Acesta este debutul unui nou Colbertism al cărui scop este de a permite independența statului⁴².

Pentru generalul de Gaulle „Planul influențează ansamblul, fixează obiectivele, stabilește o ierarhie a urgențelor și importanțelor”⁴³. La fel, Michel Debré consideră că în cadrul Planului „interesul superior al națiunii trebuie să treacă înaintea intereselor particulare ale întreprinderilor sau ale grupurilor de întreprinderi”⁴⁴. Astfel, cu ajutorul Planului, statul se dovedește mai capabil decât patronatul de a suscita inovația economică. În această politică voluntaristă se găsește, conform expresiei generalului de Gaulle, „marea afacere a Franței”, statul rezervându-și chiar și dreptul de a crea întreprinderi în caz de faliment al sectorului privat. Înalta funcție publică deține prin intermediul Planului rolul de motor al economiei. Departe de a fi un instrument al capitalismului, înalta funcție publică se întărește punând în practică o politică economică ce corespunde intereselor pe termen lung ale patronatului, dar care se lovește imediat de ostilitatea acestuia⁴⁵.

O dată cu accederea în funcția de prim-ministru a lui Georges Pompidou și în cea de ministru de Finanțe a lui Valéry Giscard d'Estaing (1965), rolul Planului se va modifica radical. Astfel, o dată cu al V-lea și al VI-lea Plan, statul va abandona rolul de conducător al economiei pentru a se mărgini la cel de facilitator al concentrării economice, al asigurării respectului concurenței și al cuceririi piețelor externe. Planul nu mai apare ca o „obligatie arzătoare”, el fiind doar un ajutor al marilor întreprinderi⁴⁶. Această situație apare prin expresia primului-ministru Georges Pompidou: „interesul țărilor nu este decât acela ca întreprinderile să-și dezvolte profiturile”⁴⁷.

Devenind președinte al Franței, Valéry Giscard d'Estaing va crea un sistem prin care va îndepărta Franța de modelul gaullist.

⁴² Ibidem, p. 118.

⁴³ Ibidem, p. 121.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, p. 122.

⁴⁷ Ibidem, p. 124.

Astfel, în sistemul giscardian, înalții funcționari ai statului sunt adesea legați de lumea industrială, mulți dintre ei provenind din sectorul economic.

Asistăm deci la o nouă fuziune a puterilor politică, administrativă și economică, fapt care nu se mai produsese în Franța de la începutul celei de-a III-a Republici⁴⁸.

Această nouă fuziune se traduce printr-o politică economică liberală, favorabilă marilor întreprinderi. Ea implică un cvasi-abandon al planificării și deci o stopare a politicii „naționaliste” a gaullismului, însemnând totodată o apropiere a marilor întreprinderi de societățile americane.

Ce se întâmplă în Franța președintelui Mitterand, se întreabă Pierre Birnbaum în postfața din 1993 a lucrării? Între 1981-1993 asistăm, crede sociologul francez, la o ezitare între modelul republicii funcționarilor și al celei de-a III-a Republici. În Partidul Socialist, care domină în această perioadă viața politică franceză, învățătorii și profesorii de gimnaziu constituie 33,1 % din reprezentanții parlamentari, în vreme ce cadrele universitare (mai adesea asistenți decât profesori) constituie 12,9%. În același timp, în partidele RPC sau PR (de opoziție) nu întâlnim nici un învățător sau profesor de gimnaziu. Înalții funcționari formează 4,5% din aleșii socialiști, 16,2% din reprezentanții PR și 20,2% din cei ai RPR. Rare sunt cazurile în care aleșii socialiști au trecut printr-un cabinet ministerial, loc prin excelență de exercitare a puterii în republica „funcționarilor”. În același timp, muncitorii au dispărut practic din Parlament, în vreme ce profesorii scad ca procent între aleși de la 27,5% în 1981 la 13% în 1993. Locul lor este luat de directorii de întreprinderi și de medici, mai sensibili, crede Birnbaum, la valorile pieței⁴⁹.

În ciuda acestor schimbări, funcțiile esențiale ale statului revin în continuare persoanelor formate în „Grand Corps” cum ar fi Consiliul de Stat și Curtea de Conturi.

⁴⁸ Ibidem, p. 174.

⁴⁹ Ibidem, p. 196.

Concluzia lucrării lui Pierre Birnbaum apare în următorul citat: „Se poate susține fără mare dificultate că logica statului limitează întotdeauna considerabil semnificația schimbărilor reale ale elitei politice, ... excepționalismul francez bazat pe o lungă istorie mai degrabă decât pe o schimbare de valori neputând fi zdruncinat”⁵⁰. Totuși, sociologul francez consideră că noua circulație a elitelor în manieră americană nu este deloc propice menținerii statului în manieră franceză⁵¹.

Lumea se apropie oare de modelul american? Cartea lui Michel Albert „Capitalism contra capitalism”⁵² relevă faptul că inclusiv lumea japoneză, atât de diferită prin valorile ei de cea americană, dovedește prin unele elemente o apropiere de modelul „Wall Street”. Schimbările în economia mondială influențează oare viața politică a democrațiilor avansate? Este o întrebare incitantă atât pentru sociologi, cât și pentru economiști.

11.4.3. La recrutement des élites politiques en France (Ezra Suleiman)

Într-o lucrare recentă⁵³, este de asemenea analizată problematica recrutării elitelor politice și administrative franceze. Ideile principale ale studiului semnat de Ezra Suleiman sunt relativa coeziune a elitelor politico-administrative franceze și rolul fundamental jucat de sistemul universitar de elită, ca și de așa-numitele „grand corps” în selecția viitorilor înalți funcționari politici francezi.

Ca și în lucrările care le-am prezentat anterior, cele ale lui Mattei Dogan și Pierre Birnbaum, în acest studiu este accentuată importanța înalților funcționari în sistemul politic francez. Astfel, afirmă Ezra Suleiman, „Istoria Franței s-ar putea scrie ca o istorie a

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Michel Albert, *Capitalism contra capitalism*, Editura Humanitas, București, 1994.

⁵³ Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *La recrutement des élites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995.

unei administrații”⁵⁴. „Cum a fost posibilă accentuarea importanței înalților funcționari în a V-a Republică?”, se întreabă același autor. Răspunsul, crede el, trebuie căutat în zona culturii politice, căci sistemul politic a permis două situații, în primul rând, organizarea birocratică a fost parte integrantă a culturii politice naționale, iar pe de altă parte, a fost posibil ca bariera ce separă lumea politicii de cea a administrației să fie ruptă.

Menținerea unui „spoils system à la française” a fost posibilă grație a doi factori. Pe de o parte, instituțiile plasate sub controlul direct al statului „stau în mâinile unei singure forțe politice, sau în orice caz al unei coaliții, de aproape 25 de ani; pe de altă parte, sistemul politic este prezidențializat, ceea ce are o importanță considerabilă dacă ne gândim că prezidențialismul este suprapus unei structuri administrative, ea însăși foarte centralizată”⁵⁵.

„De unde vin elitele”, se întreabă Suleiman. În cazul Franței răspunsul ar fi că absolvirea câtorva școli este un fapt decisiv. Franța, crede autorul, este una dintre țările industrializate care valorizează cel mai mult reușita școlară; astfel, absolvirea uneia dintre cele 10 „grand ecoles” este considerată de înșiși membrii elitelor politico-administrative ca singura abilitate de a forma succesorii.

În vreme ce în universități și institutele din rețeaua „BTS” și „IUT” învață 1,2 milioane de studenți, în 184 de „grand ecoles” învață doar 52.000. Însă doar 10 din cele 184 de „grand ecoles” formează ceea ce se poate numi „aristocrația universitară franceză”⁵⁶.

Elitele politico-administrative se recrutează în special din absolvenții de la „Ecole Naționale des Administrations” (ENA, precum și din alte „grand ecoles”). Întrucât și elitele economice,

⁵⁴ Ezra Suleiman, în Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *La recrutement des élites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995, p. 19.

⁵⁵ Ibidem, p. 29.

⁵⁶ Ibidem, p. 33.

intelectuale și jurnalistice se formează în acest sistem al marilor școli, se creează, consideră Suleiman, o „supraclită”, care nu este formată a priori pentru a conduce întreprinderi sau pentru a face politică, ci pentru a se ocupa de „afaceri publice”⁵⁷.

Astfel, una dintre trăsăturile caracteristice lumii elitelor franceze este puternica sa omogenitate. Omogenitatea ține, înainte de toate, de apartenența comună la un același mediu sociocultural, ceea ce înseamnă absolvirea câtorva școli de elită, condiție suficientă pentru asigurarea unei cariere în vârful statului sau al industriei.

În marile școli, accesul este mai facil pentru copiii de cadre superioare decât pentru alte categorii profesionale. Situația apare clar din următorul tabel:

**Originea socioprofesională a studenților
ENA care au reușit prin concurs (1993)**

Tabelul 7

muncitori.....	1,4%
agricultori.....	1,3%
mici funcționari.....	1,0%
angajați în sectorul IMM.....	6,4%
Cadre medii.....	10%
– din care funcționari.....	3,7%
Cadre superioare.....	79,8%
– din care directori de întreprinderi.....	1,6%
– profesii libere.....	16,5%
– funcționari.....	29,3%

Ce fac absolvenții ENA, o dată cu terminarea studiilor?

Tabelul 8, exprimând situația din 1990, ne oferă un răspuns:

Unde sunt absolvenții ENA, promoția 1990?

Tabelul 8

Administrație.....	66%
Politică.....	10%
Întreprinderi.....	19%
Alte colectivități publice.....	2,3%
Organizații internaționale.....	0,6%
CEE.....	1%

O dată ce au absolvit o mare școală, așa cum este cazul ENA, o mare parte a foștilor studenți devin înalți funcționari, unii dintre ei ajungând în „grand corps” sau chiar în cabinetele ministeriale. Iată, în tabelul 9, care este originea profesională a membrilor a trei cabinete ministeriale:

**Originea profesională a membrilor
cabinetelor ministeriale (%)**

Tabelul 9

	Mauroy	Chirac	Rocard
Înalți funcționari	65	66	70
Profesori	10	4	9
Damen politici permanenți	15	10	10
Sector privat	8	8	10
Alții	2	2	3

Înalții funcționari au o poziție, în multe cazuri, superioară politicianilor. Astfel, un studiu citat de Suleiman⁵⁸ a dus la constatarea conform căreia consilierul tehnic al ministrului se bucură de o poziție mult mai importantă decât parlamentarul „rank and file”, iar consilierul pentru probleme sociale al primului-ministru sau al președintelui este uneori mai influent decât ministrul muncii sau al afacerilor sociale.

Concluzia sociologului francez este că „democrația reprezentativă nu favorizează puterea decizională a aleșilor, ci mai degrabă a funcționarilor și a consilierilor ministeriali desemnați într-un mod discreționar de către miniștri”⁵⁹.

⁵⁷ Ibidem, p. 34.

⁵⁸ Ibidem, p. 37.

⁵⁹ Ibidem.

Franta, datorită tradiției sale administrative, centralizatoare și etatiste, nu dispune de elite de înlocuire⁶⁰. Astfel, contrar față de ceea ce se întâmplă în SUA, nu sunt chemați la conducerea statului sau a întreprinderilor publice indivizi formați în sectorul privat sau având profesii independente. Aceste posturi de mare responsabilitate aparțin funcționarilor și cel mai adesea celor formați într-unul din cele cinci „grand corps” ale statului.

Cele trei lucrări pe care le-am analizat, semnate de Mattei Dogan, Pierre Birnbaum și Ezra Suleiman, duc la o idee comună, excepționalismul francez. Franța, prin importanța care o dă înalților funcționari și sistemului elitist de recrutare în elita politico-administrativă, diferă în mare măsură de modelul american, cu toate că Pierre Birnbaum semnalează o anumită schimbare în cadrul procesului de circulație a elitelor politice.

Prin modelul școlilor de elită se aseamănă cu cel britanic caracterizat prin „Oxbridge”. Ceea ce este cel mai interesant este, așa cum am observat în cazul analizei elitelor economice franceze, existența schimburilor dinspre elitele politico-administrative spre „câmpul” economic.

Originea socioprofesională a membrilor elitei politico-administrative denotă un grad mare de coeziune, de omogenitate.

Ce se va întâmpla pe viitor cu modelul francez de recrutare a elitelor? Își va păstra excepționalismul sau se va apropia de alte modele, cum ar fi, de pildă, cel american? Iată câteva întrebări provocatoare pentru sociologia franceză a elitelor.

În continuare vom analiza un alt model, cel german, arătând prin ce se deosebește sau se aseamănă cu cele anterioare.

11.5. Elitele politice și administrative germane

În lucrarea „La recrutement des elites en Europe”⁶¹, un capitol semnat de Hans Ulrich Derlien este consacrat spațiului politic german. El face o istorie a elitelor politico-administrative germane,

⁶⁰ Ibidem, p. 45.

⁶¹ Ezra Suleiman și Henri Mendras (coordonatori), *La recrutement des elites en Europe*, Editions La Decouverte, Paris, 1995.

dar o atenție deosebită o acordă perioadei contemporane. Germania trăiește în cursul secolului 20 o istorie zbuciumată, cu o serie de schimbări de regim politic, cu două războaie mondiale unde joacă un rol principal, și totodată cu unificarea părții de Vest cu cea de Est, ca urmare a prăbușirii sistemului sovietic. Totuși, dacă ne uităm la nivelul regimului democrat german, putem considera că elitele politice cunosc o mare stabilitate. După al Doilea Război Mondial, spre deosebire de alte țări vest-europene, Germania a avut doar șapte cancelari.

Până la începutul secolului 20, nobilimea era clasa socială cu cea mai mare reprezentare în cadrul elitei politico-administrative germane. Astfel, în 1911, nobilimea reprezenta 37% din înalta funcție prusiană. În această perioadă, jumătate din consilierii generali ca și majoritatea președinților de regiuni și a directorilor de poliție aveau origine nobilă. Această clasă socială a început să piardă teren o dată cu accelerarea circulației elitelor după 1918. În timpul perioadei naziste, o mare parte din nobili au fost fie corupți politic, fie împușcați pe front, fie eliminați după complotul contra lui Hitler din 1944. Pierderile teritoriale la est de râul Oder și expropriările din zona de ocupație sovietică au dus la marginalizarea lor. În cadrul „Republicii de la Bonn”, căreia autorul îi acordă o atenție deosebită, procentul conducătorilor politici născuți în familiile de nobili este extrem de scăzut. Astfel, între 1944 și 1984, din 900 de membri ai elitei politico-administrative, doar 4,8% au fost nobili. Proporția de indivizi de origine nobilă în cadrul elitei este similară pentru „politicieni” și „birocrați” (respectiv 4,7% și 4,8% din cele două grupe), ei negrupându-se în nici un partid politic în mod special. Astfel, îi putem întâlni atât în cadrul elitei socialiste, cât și în cea conservatoare.

Dacă nobilimea reprezintă în cadrul Republicii de la Bonn un procent atât de scăzut, cum apare configurația elitei politico-administrative din punct de vedere al originii socioprofesionale?

Pentru 3/4 din această elită tatăl a fost fie funcționar (44% din cazuri), fie om de afaceri (20% din cazuri), fie liber-profesionist (12%). Doar 7,5% provin din rândurile clasei muncitoare. Această afinitate a oamenilor politici cu statul reamintește,

consideră Derlien, faptul că birocrăția a precedat democrația și că a supraviețuit recentelor schimbări din istoria germană⁶².

Interesant este de subliniat și faptul că membrii acestei elite, cu cât sunt mai tineri, cu atât sunt în mai mare număr din clasa de mijloc, în detrimentul claselor modeste, clasele superioare păstrându-și proporția de 38%.

În ceea ce privește reprezentarea femeilor în cadrul acestei elite trebuie menționat că acestea sunt practic inexistente în cadrul executivului federal. Între cei 900 de titulari ai funcțiilor politico-administrative între 1949 și 1984 nu apar decât 15 femei, din care doar patru pe înalte posturi administrative, iar marea lor majoritate lucrând în ministerele: Tineretului, Sănătății și Familiei. Cu toate că programele sociale și de formare au fost planificate de guvernul federal din 1987 pentru promovarea femeilor, evoluția actuală și viitoare depinde în principal, afirmă Derlien, de progresia școlarizării feminine în sistemul educativ.

Cele două elite de la Bonn au în comun un foarte înalt nivel al învățământului teoretic. Astfel, 91% din membrii elitei politice între 1949 și 1984 și-au terminat formarea universitară, 5% au cel puțin bacalaureatul și doar 4% au ocupat funcții fără a avea măcar bacalaureatul. În cadrul elitei administrative, procentul deținătorilor unei diplome universitare este chiar mai mare (97%). În ceea ce privește procentajele celor care și-au încheiat formarea doctorală, ei reprezintă 64% în cazul oamenilor politici și 71% în cazul birocraților.

În Parlamentul german (Bundestag) se constată o progresie marcantă a diplomelor universitare, întrucât în perioada 1953 – 1986 asistăm la o creștere de la 44% la 82,5%. În cadrul elitei politico-administrative asistăm la o mare incidență a diplomelor de drept (60%). Cu privire la acest fapt, Ralf Dahrendorf considera (în 1962) că „juriștii germani constituie prin opoziție cu clasa conducătoare britanică, o elită intangibilă, a cărei formare generalistă garantează o omogenitate echivalentă celei create de sistemul Public School”⁶³.

⁶² Ibidem, p. 74.

⁶³ Ibidem, p. 78.

Spre deosebire de Franța și Marea Britanie, în Germania nu există universități care să concentreze viitorii membri ai elitei politico-administrative. Astfel, înalții funcționari de după război au absolvit la fel de bine universitățile din: Berlin (22%), München (20%), Bonn (16%), Köln (12%), Freiburg (11%) sau Göttingen (10%). Totuși, apreciază Derlien, omogenitatea cursurilor de la aceste universități constituie un echivalent funcțional pentru constituirea unei elite de tip „ENA” sau „Oxbridge”.

Cele două elite au o experiență administrativă comună. Astfel, se constată că 45% din conducătorii politici între 1949 și 1984 au lucrat în funcția publică, 23% au fost funcționari mai puțin de cinci ani și 22% chiar mai mult.

Cariera ideală a unui înalt funcționar începe prin intrarea în administrație (mai ales în cea a landului, dar și în cea federală), odată cu absolvirea universității. El progresează eșalon cu eșalon fără să existe o mobilitate intersectorială. Astfel, 53% din elita administrativă de după război n-a cunoscut nici o întrerupere în exercitarea funcției publice de-a lungul carierei. Se poate stabili o corelație strânsă între formarea juridică și cariera neîntreruptă (71%), în vreme ce în această privință, o diplomă în domeniul economic este mai puțin semnificativă (9%).

Dacă luăm în considerare media, elitele birocratice debutează într-o carieră neîntreruptă la nivelul federal la vârsta de 43 de ani. Până la această vârstă, cei mai mulți funcționari lucrează în cadrul administrației landului sau locală.

Conducătorii politici ajung în medie în punctul maxim al carierei la vârsta de 53 de ani, această cifră având însă tendința de a se diminua din 1949 în 1984. Printre miniștrii acestei perioade, 25% au făcut deja parte dintr-un cabinet și 11% au fost înainte secretari de stat parlamentari. Toți miniștrii Republicii de la Bonn, cu excepția unuia, au fost deputați în Bundestag (înainte sau după nominalizare).

Oamenii politici și funcționarii se bucură, în ciuda unei puternice concurențe, de o relativă certitudine pe parcursul drumului spre vârful ierarhiei și de o creștere progresivă a avantajelor materiale. Astfel, la nivelul deputaților, se constată salarii de 12.000 DM,

pentru cei de la nivelul landurilor, și 15.000 DM la nivel de Bundestag. În ceea ce privește salariile miniștrilor, acestea sunt de 25.000 DM la nivelul landului, și de 30.000 DM la nivelul executivului federal. Aceste diferențe mici de salarii între nivelul landului și cel federal îl duc pe Derlien la concluzia că nu rațiunile economice sunt cele care-i motivează pe oamenii politici să meargă la Bonn⁶⁴.

Ca tendințe la nivelul elitei politico-administrative se constată pe de o parte o creștere a profesionalizării atât la nivelul omului politic, cât și la nivelul funcționarului public. Pe de altă parte, se manifestă o progresie a politizării partizane. Astfel, proporția elitei birocratice federale care aderă la un partid politic a crescut de la 28% în 1970 la 37% în 1972, 52% în 1982 și 57% în 1987. Ca urmare a demisiilor temporare în anii 1982-1983, predominarea social-democrată (30% în 1981) a fost inversată, în 1987 elita funcției publice aderând în principal la Partidul Creștin-Democrat (37%).

Ce s-a întâmplat în Germania de Est o dată cu unificarea? Constatăm în această zonă un import masiv de elite vest-germane. Astfel, în 1992, 34% din oamenii politici ai landurilor estice proveneau din vestul Germaniei. Sistemul judiciar a cunoscut în egală măsură un import masiv. Astfel, aproape toți înalții magistrați sunt veniți din Vest. În sectorul administrativ, cu cât postul este mai înalt, cu atât este mai mare proporția de personal recrutat în Germania Occidentală.

Se poate vorbi de elitele politice și administrative ca de elite distincte sau ca de o clasă politică? Denumirea de „clasă politică”, crede Derlien, sugerează existența unui țesut social coerent, compus nu doar din politicieni și birocrați, dar și din ziariști și chiar magistrați.

Von Beyme (1993) estimează că „ceea ce cimentează aceste grupări este afilierea comună la un partid și faptul că toți trag foloase din acest sistem”⁶⁵.

⁶⁴ Ibidem, p. 86.

⁶⁵ Ibidem, p. 98.

„Dacă elitele administrative și cele politice se aseamănă, de ce nu se reunesc?”, se întreabă Derlien. Există trei aspecte care favorizează orientarea către stat a ambelor elite: originea socio-profesională legată de familiile de funcționari, formarea juridică comună și debutul carierei lor profesionale în cadrul administrației.

Drumul urmat în carieră perturbă relativa omogenitate a acestei imagini, în vreme ce politizarea partizană constituie un indice solid care permite postularea existenței unei clase politice⁶⁶. Se relevă astfel dominația pe care partidele politice o exercită în toate sectoarele statului, la fel cum în același timp sunt finanțate instituțiile și se remunerează actorii individuali. Cu alte cuvinte, clasa politică se autocimentează, unificată fiind prin sistemul de partide.

Concluzia autorului este că „expresia „clasă politică” este o metaforă destinată să suscite un răspuns politic”⁶⁷.

În finalul capitolului dorim să formulăm câteva idei legate de cele patru sisteme politice occidentale pe care le-am analizat. Noi ne-am axat pe două categorii de țări, căci SUA și Germania sunt federale, în vreme ce Marea Britanie și Franța sunt centralizate. Modalitatea de organizare diferită a țărilor federale și a celor centralizate duce oare la elite politice și administrative diferite? Să vedem în continuare cum au răspuns la aceste întrebări Henri Mendras și Ezra Suleiman⁶⁸.

Ei cred că țările federale au elite mai diversificate. Această diversitate ține de modalitatea de selecție diferită prin intermediul sistemelor universitare. Dacă în Franța și Marea Britanie, „ENA” sau „Oxbridge” au un rol fundamental în formarea viitorilor politicieni și birocrați, în SUA și Germania educația lor superioară ține de un număr mai mare de universități.

Există însă și diferențe între țările federale, ca și între cele centralizate în ceea ce privește problematica acestor elite. Democrația presupune o anumită formă de raport între administrație și politică, și acest raport s-a structurat în cursul istoriei. Contrastul este remarcabil în SUA, care și-au dezvoltat instituțiile democratice înainte de

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, p. 90.

⁶⁸ Ibidem, p. 248.

crearea unui „civil service“, și Germania și Franța, țări în care s-a dezvoltat o birocrație puternică și coerentă în secolul al XVIII-lea.

În SUA, prin comparație cu Germania și Franța, administrația a fost slabă și personalul său conducător a fost înlocuit la fiecare alegeri de un nou președinte. Această procedură este în curs de aclimatizare în Franța, de când alternanța este impusă în viața politică. Altfel, în SUA, administrația federală s-a întărit considerabil de la al Doilea Război Mondial, iar centralizarea administrativă a devenit la fel de puternică precum în Franța. La fel, în Marea Britanie puterea este azi mai centralizată decât în Franța, unde notabilul regional rămâne persoana-cheie în viața politică și administrativă. Sistemul federal german este cel care, fără îndoială, dă un plus de autonomie puterilor regionale; este rezultatul unui joc complex între elitele politice ale landurilor și elita politică de la Bonn.

O trăsătură comună a celor patru sisteme politice analizate este profesionalizarea tot mai mare a elitelor guvernamentale care riscă să se îndepărteze de masa cetățenilor. Accesul la pozițiile elitare este mai restrictiv în unele țări decât în altele. Cu alte cuvinte, cu cât tradiția etatistă este mai puternică, cu atât este mai puțin deschis accesul și viceversa, cu cât mai puțin statul este puternic și respectat, cu atât accesul este mai deschis și căile de acces mai diverse. Se poate observa din analizele noastre că Franța, Marea Britanie și Germania se opun în acest sens SUA.

În concluzie, există diferențe ce opun țările federale țărilor centralizate, însă distincția dintre elitele politico-administrative pe care le-am supus analizei ține de o multitudine de factori între care, considerăm noi, cel istoric are o foarte mare importanță. Căci evoluțiile diferite ale acestor elite țin și de istorii diferite ale țărilor cărora le corespund.

Dacă în acest capitol am cercetat problematica elitelor politico-administrative dintr-o serie de țări occidentale, vom vedea într-un capitol viitor cum istoria diferită creează o problematică distinctă în ceea ce-i privește pe „politicienii“ și „birocrații“ est-europeni.

11.6. Stabilitatea elitelor politice

Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Franța și Germania reprezintă patru dintre cele mai dezvoltate democrații ale lumii. Care este însă situația elitelor politice din state mai puțin dezvoltate? Răspunsul la întrebare vine din partea a trei autori americani, Michael Burton, Richard Gunther și John Higley, prin lucrarea „Elitele și consolidarea democratică în America Latină și Europa de Sud“. Cei trei sociologi americani sunt interesați de stabilitatea și de perspectivele de supraviețuire a regimurilor democratice. Stabilitatea democratică, consideră ei, cere o echilibrare atentă între conflict și consens⁶⁹. Violența politică ce caracterizează America Latină ca și unele perioade istorice ale Europei de Sud este în opinia autorilor un semn de instabilitate, „totuși multe dintre aceste regimuri democratice s-au terminat prin lovături de stat sau alte evenimente violente, ori au dispărut treptat lăsând locul unor regimuri autoritare monopartid“ (Burton, Gunther, Higley, 1995, p. 55). Care ar fi cheia stabilității și supraviețuirii regimurilor democratice? Răspunsul autorilor este legat de stabilirea între diferite elite a unui consens substanțial în ceea ce privește regulile jocului politic democratic și valoarea instituțiilor democratice. După cum afirmă Giovanni Sartori, „stabilitatea democratică cere ca elitele să considere politicul mai degrabă ca „negociere“ decât „război“ și să vadă rezultatele jocului politic ca pozitive, și nu ca rezultate ale unui joc de sumă nulă“ (Sartori, 2000, p. 224). Democrația consolidată este însă un tip ideal deoarece nu există nici un caz din lumea reală în care toate grupurile politice să se supună întru totul regulilor democratice ale jocului și să recunoască pe deplin legitimitatea instituțiilor politice și a principiilor după care trăiesc⁷⁰. Trebuie să menționăm că o altă condiție a stabilității democratice este o largă participare de masă în alegeri și în celelalte procese instituționale care constituie democrația procedurală. De acest tip ideal se apropie, în opinia

⁶⁹ Revista *Polis*, nr. 4/1995, p. 54.

⁷⁰ Ibidem, p. 55.

autorilor, toate regimurile din Europa de Vest și America de Nord împreună cu Japonia, Australia și Noua Zeelandă. În zona democratică există și democrații neconsolidate; în aceste democrații nu există un consens real al elitelor asupra regulilor jocului și asupra instituțiilor și în plus elitele sunt dezbinat, în sensul în care se suspectează reciproc și nu există o circulație între ele.⁷¹ Ceea ce distinge democrația neconsolidată de cea consolidată ar fi deci, absența unității consensuale a elitei. Ca exemplu de democrații neconsolidate ar fi Germania regimului de la Weimar (1919-1933) și a doua Republică Spaniolă, (1931-1936), care au urmat colapsul monarhiei germane la sfârșitul Primului Război Mondial și respectiv, dictaturii lui Primo de Rivera.

Există un al treilea tip, democrațiile limitate stabil. Acolo unde elitele împărtășesc un consens substanțial și dovedesc o unitate structurală, dar unde participarea de masă nu se extinde mult dincolo de straturile beneficiind de o relativă bunăstare, acolo unde o țărănie pasivă formează un segment larg al populației, se poate vorbi de democrații limitate stabil. Există deci o stabilitate a regimului, dar absența unei participări de masă substanțiale înseamnă că democrația este limitată într-o asemenea măsură încât cerințele definiției ideal-tip a democrației nu sunt împlinite.⁷²

Un al patrulea tip analizat de autorii americani reprezintă pseudodemocrațiile. Acest termen se referă la „marele număr de regimuri care țin regulat alegeri și se proclamă a fi „democratice“, dar în care elementele care țin de mase și de elite, specifice democrațiilor consolidate, nu există de o manieră semnificativă” (Burton, Gunther, Higley, 1995, p. 58). În mod tipic, continuă autorii, pseudodemocrația este un regim monopartid strict, de facto, deci nu chiar oficial recunoscut. Ca exemple pentru acest al patrulea tip ar fi cele mai multe din monarhiile prezidențiale din Africa, Orientul Mijlociu și Asia în ultimii treizeci de ani.

Ca o concluzie, există patru tipuri distincte de regimuri democratice: consolidate, neconsolidate, limitate stabil și pseudodemocrațiile. Variabila crucială în cadrul transformărilor regimurilor

⁷¹ Ibidem, p. 55.

⁷² Ibidem, p. 57.

politice sunt elitele. Aceste transformări se referă pe de o parte la trecerea de la regimuri autoritare la oricare din cele patru tipuri democratice, fie la tranzițiile de la un tip la altul în cadrul celor patru amintite. Ce reprezintă elitele? Elitele se constituie „din acele persoane care, datorită poziției lor strategice în organizații puternice, sunt capabile să influențeze evoluția politică la nivel național într-un mod regulat și substanțial” (Burton, Gunther, Higley, 1995, p. 59). Elitele, continuă autorii, reprezintă „principalii agenți de decizie în organizațiile politice, guvernamentale, economice, militare, profesionale, de comunicații, culturale, cele mai mari și mai bogate în resurse dintr-o societate” (Burton, Gunther, Higley, 1995, p. 59). Aceasta înseamnă că elitele sunt formate din persoane care pot avea atitudini extrem de variate față de ordinea politică, economică și socială existentă și numără de la zeci de mii de persoane (cazul SUA și URSS) până la o mie (țări mici precum Portugalia sau Chile).

Alături de faptul că dețin poziții strategice în organizații puternice, abilitatea elitelor de a afecta evoluțiile politice într-un mod regulat și substanțial le distinge de alte persoane sau sectoare ale societății.⁷³

Burton, Gunther și Higley disting în funcție de relațiile care există între facțiunile elitei naționale trei tipuri: elite unificate ideologic, elite unificate consensual și elite dezbinat (în conflict). În cadrul *elitei dezbinat*, integrarea structurală și consumul axiologic sunt minime. Există o profundă lipsă de încredere reciprocă; elitele percep rezultatele politice în termenii „politicii de război” sau ca „joc de sumă nulă” și se angajează într-o luptă necenzurată, adeseori violentă, pentru dominație.⁷⁴

La nivelul următor, al elitei unificate consensual, integrarea structurală și consumul axiologic sunt relativ cuprinzătoare. Rețelele de comunicare și influență suprapuse cuprind toate sau cele mai multe dintre facțiunile elitei; nu există o singură facțiune

⁷³ Ibidem, p. 60.

⁷⁴ Ibidem, p. 61.

care să domine aceste rețele; cele mai multe dintre ele au acces la procesele de decizie guvernamentală.

Se pot distinge de asemenea *elite unificate ideologic* în care integrarea structurală și consumul valoric sunt aparent monolitice. Rețelele de comunicare și de influență cuprind toate facțiunile elitei, dar comunicarea și influența funcționează și sunt puternic centralizate într-o facțiune dominantă și în partidul sau mișcarea pe care aceasta le conduce. Consumul axiologic este uniform, în sensul că elitele nu dau expresie publică nici unui dezacord ideologic sau politic profund, din contră, își conformează declarațiile publice cu o ideologie unică și explicită, ale cărei conținuturi schimbătoare și implicații politice sunt oficial stabilite de către liderii facțiunii, partidului unic sau ai mișcării dominante.⁷⁵ Ce exemple s-ar putea oferi pentru cele trei tipuri de elite descrise? În proximitatea modelului dezbinat se află cele mai multe elite europene de la începuturile perioadei moderne până după cel de-al Doilea Război Mondial, toate elitele latino-americane de-a lungul secolului al XIX-lea și în cea mai mare parte a secolului nostru, precum și elitele din zilele noastre în vasta majoritate a țărilor africane și asiatice. Țările cu elite aparținând mediului consensual unificat merg de la cazurile celor cu un consens și unificare precare (Malaezia, Tunisia), la cele care au atins recent această condiție (Franța, Italia, Japonia) sau la țări în care unitatea consensuală a elitei este de mult timp prezentă (Marea Britanie, celelalte democrații anglo-americane, Olanda, țările scandinave și Elveția). În zona modelului ideologic unificat se plasează elitele monolitice sovietice, germane și nord-coreene sub Stalin, Hitler și Kim Ir Sen, elitele țărilor est-europene de la sfârșitul anilor '40 până în 1989, ale Iranului lui Khomeini. Ca regulă, consideră sociologii americani, elitele din toate cele trei categorii își au originea în perioada formării statelor-națiuni independente, proces care de obicei generează un grad ridicat de violență interelitară, și al cărui reziduu este o profundă dușmănie între elite.⁷⁶

⁷⁵ Ibidem, p. 62.

⁷⁶ Ibidem, p. 63.

Burton, Higley și Gunther sunt preocupați de trecerea elitelor de la dezbinare la unitate consensuală, căci interesul lor major este apariția democrațiilor consolidate. Printr-o analiză asupra unor cazuri (Anglia în 1688-1689, Suedia în 1809, Columbia în 1957-1958 și Venezuela în 1958), sociologii americani urmăresc susținerea următoarei teze: trecerea de la dezbinare la unitate consensuală ia în principal două forme: tranzația și convergența. *Tranzațiile între elite*, susțin autorii amintiți, sunt rare în istoria modernă și în lumea contemporană. Căci circumstanțele declanșatoare, procesele subsecvente, autonomia elitei și mobilizarea limitată a maselor sunt rareori prezente toate împreună. Acesta este și unul dintre motivele, continuă ei, pentru care elitele dezbinare și regimurile politice instabile sunt elemente atât de persistente în țările în curs de dezvoltare în zilele noastre⁷⁷. Aceasta reprezintă „o transformare fundamentală care se petrece în democrațiile neconsolidate, și este inițiată în momentul în care una dintre facțiunile adverse ale elitei, caracteristice în astfel de democrații, descoperă că prin formarea unei coaliții electorale largi poate fi mobilizată o majoritate considerabilă a electoratului, se pot câștiga în mod repetat alegeri și interesele proprii pot fi astfel protejate prin dobândirea puterii executive“ (Burton, Gunther, Higley, 1995, p. 73). Pentru exemplificarea celui de-al doilea tip de evoluție a elitelor, autorii americani discută cazul Franței o dată cu fondarea celei de-a cincea Republici, a Norvegiei și Danemarcei în primele trei decenii ale secolului trecut. În toate aceste cazuri se poate constata o apropiere treptată a elitelor de orientări politice diferite. De pildă, abandonarea de către Partidul Comunist francez a pozițiilor antisistemice, atitudine făcută explicită în 1972 în Programul Comun de Guvernare, a însemnat că, pentru cea de-a V-a Republică, nu va exista o provocare serioasă din partea unei grupări a elitelor de stânga⁷⁸. Unitatea consensuală între elitele importante a fost, de atunci, o caracteristică cel puțin facilă a politicii franceze. Un argument central al autorilor americani susține că stabilitatea și

⁷⁷ Ibidem, p. 70.

⁷⁸ Ibidem, p. 77.

șansele de supraviețuire pe termen lung ale regimurilor democratice sunt puternic stimulate atunci când consolidarea a fost obținută, adică atunci când există o unitate consensuală a elitei într-un regim care devine complet democratic. Cele două căi fundamentale prin care unitatea consensuală poate fi dobândită în lumea contemporană sunt tranzacțiile între elite și convergențele. Întrebarea pe care noi o lansăm la sfârșitul acestui capitol este: cum pot fi caracterizate elitele politice est-europene după căderea „Cortinei de Fier“, pornind de la teoria lui Burton, Gunther, Higley? Avem mai degrabă consens sau dimpotrivă conflicte politice în țările Europei Centrale și de Est? Cum se înscrie România în acest context? Acestea sunt doar o parte dintre întrebările la care vom încerca să răspundem în capitolele următoare.

11.7. Elitele politice și dezvoltarea economică

O problemă de mare importanță în sociologia elitelor este rolul jucat de elite în dezvoltarea economico-socială. Această chestiune dezbătută în sociologia românească este obiectul de interes al unui mare teoretician american, economistul Albert Hirschman, profesor la universități prestigioase din spațiul academic nord-american: Harvard, Columbia, Yale, Princeton. Teoria lui Hirschman se referă la efectul de subdezvoltare pe care-l au elitele în istoria capitalismului, cu precădere în țările cu dezvoltare întârziată⁷⁹.

Ne vom referi în această analiză la lucrarea sa „*Essays in Trespassing Economics to Politics and Beyond*“, apărută în 1984⁸⁰.

Ceea ce este important să subliniem este comportamentul elitelor politice din țările aflate la începutul procesului de revigorare economică. Hirschman se referă la țările latino-americane (în special la Brazilia și Venezuela), dar observațiile sale pot

⁷⁹ Dan Dungaciu în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, București, Editura Eminescu, 1996, p. 671.

⁸⁰ Albert Hirschman, *Essays in Trespassing Economics to Politics and Beyond*, Cambridge University Press, 1984.

ghida cercetările elitelor și în țările est-europene după căderea „Cortinei de Fier“.

În lucrarea menționată, Hirschman pune în discuție situația țărilor latino-americane care „importă soluții din afară în forma celei mai noi legislații a băncii centrale, agențiilor de planificare economică și a schemelor pieței comune“⁸¹. Acest comportament tipic dependent duce la frustrare din cauza lipsei unei minime înțelegeri a problemelor care trebuie rezolvate. În locul acestui mod de comportament, elitele politice, consideră Hirschman, ar trebui să se decidă ce probleme să atace și pe care să le lase să se rezolve singure. SUA, remarcă Hirschman, au adoptat la începutul anilor '80 același tip de pseudosoluții impulsive de tip latino-american.

În țările latino-americane, fiecare nou guvern blamează în totalitate orice eșec care s-a întâmplat anterior. În consecință, impresia este că totul trebuie să înceapă de la zero. Economistul american numește această trăsătură „fracasomanie“ sau „complexul eșecului“⁸².

Hirschman afirmă că „atât politicienii, cât și intelectualii au avut multă vreme tentația de a privi în afară după remedii și soluții în loc să scruteze cu atenție experiențele țării lor și munca realizată în diferite propuneri și experimente“⁸³. Prăpastia dintre vechile și noile generații devine un „golf“ atunci când elita de tineri educați simte, ca rezultat al studiilor în străinătate, că nu trebuie să țină cont de ceea ce le oferă experiența și reflecția compatrioților mai în vârstă.

Pentru a-și justifica acest mod de gândire, ei trebuie să nege orice realizare creditată de generația mai în vârstă.

Dificultatea de a stabili o tradiție intelectuală cumulativă în condițiile dependenței culturale este astfel strâns legată de faptul că fabricarea politicii este atât de puțin influențată de învățarea cumulativă.

⁸¹ Ibidem, p. 152.

⁸² Ibidem, p. 156.

⁸³ Ibidem.

A treia rațiune pentru proclamarea eșecului este legată de politica de opoziție standard de blamare a oricărui succes din partea adversarului, precum și de ideologia politică revoluționară orientată spre cucerirea maselor. Proclamarea eșecului este un teren pe care se simt cel mai confortabil cei ce doresc dependența și cei ce apără schimbarea totală⁸⁴.

Consecința cea mai serioasă a „fracasomaniei” și a refuzului de a percepe schimbarea este lipsa progresului în învățare din partea elitelor politice. Se ajunge la acea „aquí no pasa nada” (convingerea fatală că este încă un regres și în societatea trândavă nu se întâmplă și nu se schimbă nimic).

Hirschman aduce în discuție teza lui Guillermo O'Donnell care afirmă că emergența regimurilor autoritare în cele mai multe țări latino-americane începând cu 1960 este în mare măsură datorată dificultăților de realizare (profundización) a procesului de industrializare. Ratele înalte ale inflației și criza balanței de plăți sunt în mare măsură înțelese de O'Donnell atât ca simptom, cât și ca „elice” a dezintegrării sociopolitice. Dificultățile economice sunt cauzele modului de fabricare a politicii și a loviturilor de stat.

Hirschman consideră că teza lui O'Donnell întâlnește dificultăți. Într-adevăr, inflația a fost înainte de toate atribuită incompetenței, risipei și incapacității de a rezista presiunilor populiste ale guvernelor înainte de loviturile de stat. Dar o explicație pornind de la factorii unei adânci „structurări” merită de asemenea luată în considerare.

Creșterea autoritarismului în America Latină a fost oare legată de nevoia de realizare într-o primă fază a tranziției la un set de politici mai ortodoxe?, se întreabă Hirschman. La prima vedere, afirmă el, explicația pare legată de unele fapte observate și de declarațiile și ideologiile politicianilor. Însă nici unul dintre regimurile autoritare latino-americane n-a fost realizat pentru a urma strategii de creștere, așa cum a subliniat O'Donnell. Ideea unei astfel de strategii n-a fost niciodată motivația generalilor și politicianilor care au activat în aceste regimuri, „ca și în cazul

⁸⁴ Ibidem.

tranziției la politici mai ortodoxe, creșterea numărului de automobile și a industriilor durabile a avut loc în câteva țări latino-americane în ultimii 20 de ani, înainte și la fel de bine după crearea acelor regimuri⁸⁵.

Un alt factor care poate fi pus în relație cu apariția regimurilor autoritare în America Latină este „efectul tunel”, căruia Hirschman îi acordă un spațiu amplu în lucrare.

Ce este „efectul tunel”?

Ca să fie mai bine înțeles, Hirschman vine cu un exemplu. Să presupunem, afirmă el, că ne aflăm în automobil într-un tunel cu patru benzi (două într-un sens, două în alt sens). La un moment dat se produce, din cauza numărului mare de mașini, oprirea celor două șiruri de automobile în sensul nostru de mers. Noi așteptăm să pornească mașinile din fața noastră. Dar se întâmplă să pornească celălalt șir de mașini, iar șirul nostru să rămână în continuare oprit. Orizontul nostru de așteptare este mare, dar totul se transformă în frustrare, nemulțumire, observând faptul că mașinile din șirul nostru rămân în continuare oprite.

La fel se întâmplă, afirmă Hirschman, în țările care se află în fazele timpurii ale dezvoltării economice „când inegalitățile în distribuția veniturilor între diferite clase, sectoare și regiuni se poate să crească⁸⁶. Acest fapt este atestat de lucrările unor antropologi, sociologi și economiști care cu toții consideră, independent unul de altul, că dacă „tu avansezi în venit și status în vreme ce eu rămân unde am fost, mă voi simți mai rău decât înainte fiindcă poziția mea relativă s-a diminuat⁸⁷”.

În științele economice această idee este legată de „ipoteza venitului relativ”, în conformitate cu care bunăstarea unui individ variază invers cu venitul sau consumul acelor persoane cu care este asociat. În sociologie, pentru a exprima această stare de lucruri se folosește noțiunea de „deprivare relativă”, iar antropologii aduc în

⁸⁵ Ibidem, p. 117.

⁸⁶ Ibidem, p. 40.

⁸⁷ Ibidem.

discuție invidia cauzată de avansul izolat al indivizilor în comunități mici și sărace.

Într-o primă fază în care se manifestă efectul „tunel” (perioadele timpurii ale dezvoltării economice), crește cantitatea generală de speranță în societatea respectivă. Astfel, afirmă un antropolog citat de Hirschman, care vizitase Venezuela „am văzut că pentru venezueleni, pentru care dezvoltarea economică tocmai a început..., democratizarea consumului material și deschiderea șanselor – pentru cei capabili să și le mărească – au fost idei cu adevărat senzaționale și eliberatoare”⁸⁸.

Ce consecințe are efectul tunel pentru mobilitatea socială? Dacă mobilitatea socială continuă pentru o lungă perioadă de timp și sistemul tradițional de stratificare este substanțial erodat, cei cu mobilitate ascendentă vor deveni pe deplin integrați sau cooptați. Discriminarea contra noilor îmbogățiți de către vechile elite este singura rațiune pentru care mobilitatea ascendentă poate fi criticată de societatea în care trăiesc și avansează.

În faza a doua, noii îmbogățiți se integrează în societate, în vreme ce aceia care nu se îmbogățesc pierd speranța timpurie și devin inamici ai ordinii existente.

Dacă în societățile segmentate avansul economic se identifică cu un grup etnic sau cu membri unei religii sau regiuni specifice, atunci cei care nu avansează vor fi convinși aproape din startul procesului că grupul care avansează a realizat un avantaj exploatare incorect asupra lor. Grupul nonascendent poate astfel să facă predicția opusă celui implicat în „efectul tunel”, ca rezultat al avansului celui alt grup se va aștepta să fie mai rău.

Cu cât este mai mare rolul capitalului străin și al personalului străin calificat în procesul de dezvoltare, așteptarea unei eventuale îmbunătățiri a situației va fi mai scăzută din partea

⁸⁸ Ibidem, p. 45.

populației locale, incluzând uneori părți ale elitei locale. Toleranța pentru inegalitățile emergente de venit va fi scăzută și nevoia de coerciție pentru menținerea stabilității sociale și politice va fi mare, chiar în stadiul timpurii al procesului.

Cu cât este mai omogenă țara, cu atât mai mare va fi potențialul de conflict social violent în cursul dezvoltării în afara cazului în care conducerea este capabilă. Omogenitatea națională este definită în mod obișnuit din punct de vedere al unității rasei, limbii și a religiei. Dar cel mai eficient agent omogenizator este experiența istorică intensă împărtășită de toți membrii grupului. Războaiele și revoluțiile sunt în mod tipic astfel de experiențe și „efectul tunel” este de aceea frecvent în societățile postbelice și post-revoluționare. Rezultatul poate fi astfel un ciclu istoric. Revoluțiile, crede Hirschman, apar adesea pentru a eradică un anumit tip de inegalitate, dar, după o astfel de revoluție și din cauza ei, societatea va avea o înaltă toleranță pentru noile inegalități, dacă și când vor apărea. Un exemplu de astfel de revoluție este cea mexicană.

Viziunea propusă de Hirschman alocă un rol decisiv politicii. Implicațiile sale pentru evoluția țărilor în care „efectul tunel” operează sunt evidente. Atâta vreme cât efectul este puternic, țara va fi ușor de guvernat. Va avea chiar o aptitudine surprinzătoare pentru forme democratice, care pot fi însă efemere; după un timp, efectul tunel va slăbi și in justiția socială nu va mai fi nepercepută și rezistentă. Ca primă reacție, puterile coercitive ale statului vor fi atunci utilizate pentru a restrânge participarea și pentru a înăbuși protestul. Rezultatul poate fi deci dictatura militară, așa cum s-a întâmplat în multe cazuri în perioada analizată de Hirschman.

Care este poziția ideologică a acestui mare economist american? Cea mai adecvată interpretare a acestuia ne-o oferă chiar autorul: micromarxistă⁸⁹. Hirschman pleacă de la analizele sale cu

⁸⁹ Dan Dungăciu în Ilie Bădescu (coordonator), *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, București, Editura Eminescu, 1996, p. 671.

privire la efectele de relație și de la regimurile politice din America Latină și ajunge la concluzia că pentru a înțelege fenomenele sociale este nevoie de studiul diferențierilor de detaliu, de foarte mare finețe în analiza proceselor de producție pe o durată limitată. Spre deosebire însă de marxism și neomarxism, Hirschman atrage atenția că același proces productiv poate avea implicații sociale și politice diferite la nivelul unor grupuri sau societăți diferite, care se situează însă pe aceeași treaptă a subdezvoltării.

Capitolul XII

Elitele politice.

Trei concepții sociologice românești

Înainte de a începe analiza acestui capitol, suntem nevoiți să face o mărturisire. În vremea studenției, foarte mulți studenți în sociologie sunt tentați să dea crezare absolută teoriilor occidentale și mulți dintre ei cred totodată că aceste teorii pot explica realitatea socială românească. Trebuie să afirm că și noi am făcut parte din această categorie. Dar cu timpul concepția noastră privind aplicabilitatea teoriilor menționate s-a schimbat. Acum știm că se înscriu, fiecare dintre ele, într-un anumit context spațio-temporal. Încercând să înțelegem realitatea socială românească, am descoperit cât de profundă este gândirea socială din țara noastră în ceea ce privește capacitatea de „sondare” a celor mai complexe probleme, procese și fenomene sociale. Astăzi, credem noi, cel ce încearcă să cerceteze societatea românească fără să facă efortul de a descifra mesajele teoriilor sociologice românești nu ajunge la nici un rezultat. Iată de ce în acest capitol ne vom opri asupra unor teorii sociologice elaborate de trei „mari maestri” români: Mihai Eminescu, Mihail Manoilescu și Dimitrie Gusti.

Mihai Eminescu, „omul deplin al culturii române”, a fost totodată unul dintre primii mari gânditori români care a reflectat cu privire la problematica elitelor politice. Prin Eminescu, afirmă Ilie Bădescu, „sociologia conservatoare va atinge pragul ei de maturitate și calitatea sistemului îndelungat de interpretare și aplicare a tristelor realități românești” (I. Bădescu, 1998, pag. 10).

Sociologia ne este invocată de Eminescu în mod accidental și pasager¹. Încă de la începuturile activității sale publicistice în ziarul „*Timpul*”, poetul stabilește clar rostul și locul sociologiei în gândirea modernă „Sociologia, scrie el în 1877, nu este până acum o știință, dar ea se-ntemeiază pe un axiom, care e comun tuturor conștiințelor omenești, că adică întâmplările concrete din viața unui popor sunt supuse unor legi fixe, care lucrează în mod hotărât și inevitabil” (Ion Ungureanu apud Mihai Eminescu, 1990, pag. 156). Date fiind caracterul „natural” al societății și manifestarea ei „logică”, metoda sociologică trebuie să fie adecvată trăsăturilor principale ale societății. De aceea, scrie Eminescu, „ne mărginim la constatarea de fapte exacte și la rezumarea lor în adevăruri generale, metoda noastră e cel urmat în științe în genere, în cele naturale îndeosebi” (I. Ungureanu apud M. Eminescu, 1990, pag. 156).

Un asemenea „adevăr general”, descoperit de Eminescu cu ajutorul „metodului” științelor este existența deasupra unui popor învins prin forță de o putere superioară, care schimbă în mod radical întregul sistem de stratificare a societății în care apare². Studiul societății românești de la 1700 încoace, scrie Eminescu, arată că „deasupra” poporului român s-a așezat „o pătură superpusă, un fel de sediment de pungași și cocote, răsărită din amestecul scursurilor orientale și occidentale, incapabilă de adevăr și de patriotism”, între „rasa română” și acea pătură superpusă existând mereu „o oscilațiune, o mutare a punctului de gravitație, când asupra elementelor instinctiv-naționale, când asupra celor instinctiv străine, dar victoria, precum vedem, e momentan a acestora din urmă”³.

¹ Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoașterii societății*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 155.

² Ibidem, p. 156.

³ Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 99.

Figura reprezentativă a capitalismului speculativ este, în perioada contemporană lui Eminescu, cămătarul sau uzurierul⁴. Prezența în proporții catastrofale a practicii uzurare în Țările Române va imprima sociologiei conservatoare o tendință critică, deosebit de radicalizată contra practicii uzuriere. Eminescu va reprezenta punctul de vârf al reacției sociologice critice, de esență neoconservatoare, contra practicii „uzuriere”⁵. Abordarea lui Eminescu urmărește în relația sa cu procesele de diaspora, deci cu pătrunderea elementului străin în organismul societății țărănești⁶. Cercetarea relației dintre uzură (camătă) și societatea locală i-a permis lui Eminescu să dezvăluie procesele de dizolvare a societății civile românești, transformarea orașelor în rezidențe pentru mari pături parazitare, nașterea unei clase mijlocii echivoce, mai mult parazitare decât producătoare și pe bazele ei a unei societăți intermediare care va aproviziona noua clasă mijlocie⁷.

Compoziția noii pături este semnificativă: zarafi și bancheri, samsari și comisionari, „înscriși ca arendași și antreprenori”, rentieri etc. „Orașul economic” va deveni un oraș parazitare, îndeplinind funcția de rezidență a acestei pături parazitare, etnic eterogenă⁸.

Pentru a explica fenomenul formării păturii superpuse, Eminescu introduce un concept nou, cel de putere, concretizat fie în forța militară, fie în cea economică, fie în capacitatea spirituală, fie în cea politică. Indiferent însă de forma (politică, militară, spirituală, economică), puterea are un conținut istoric, în sensul că ea este determinată și poate fi evaluată numai prin raportare la mediul în care este exercitată⁹. Forma militară a puterii a impus

⁴ Ilie Bădescu, *Idei politice și sisteme sociologice românești*, Universitatea din Oradea, 1998, p. 11.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 99.

mai întâi românilor să-și schimbe modul lor de adaptare la mediu o dată cu venirea fanarioților și instaurarea puterii acestora. Schimbându-se modul de adaptare a poporului, „elementele viguroase și statornice” ale lui au fost sistematic reprimare și „au rămas jos”, în timp ce lingușitorii, mincinoșii, viclenii s-au „ridicat”¹⁰. În funcție de comportamentul adoptat de un grup social față de noua formă a puterii și a adaptării la mediu, Eminescu face distincția dintre „popor”, pe care îl identifică cu „românii”, și „populațiune”, identificată cu „străinii”. Atenționând că se va mărgini „la constatarea de fapte exacte și la rezumarea lor în adevăruri generale”, Eminescu¹¹ corectează teoria selecției naturale a lui Darwin, arătând cum *în perioada fanariotă a istoriei noastre s-a produs o selecție socială negativă a populației*, căci „nu superioritatea organică” a învins, ci au învins „naturile slabe”, capabile să se adapteze mai bine la un „mediu modern”. Selecția socială a creat deci pătura superpusă, mediul care a favorizat-o fiind regimul politic fanariot. Problema istorică devine deci sociologică: pătura superpusă acaparează aparatul politic al statului și îl folosește pentru a-și asigura dominația¹². Devenind autonomă în raport cu „țara reală”, pătura superpusă își dezvoltă și-și reproduce comportamentele ei economice tipice, bazate nu pe producție, ci pe consum. Comportamentele consumatoare sunt, prin definiție, creatoare de trebuințe și de false trebuințe, care urmează a fi satisfăcute prin munca aceluiași volum de populație. Dacă starea economică a românilor se caracterizează prin sărăcie, aceasta este din cauza, arată Eminescu, faptului că a crescut consumul fără să crească producția. Cauza acestei stări este însă istorică¹³. Ea a fost analizată prin explicarea păturii superpuse și această explicație este reluată de Eminescu în cadrul teoriei compensației muncii: cauza sărăciei este „declasarea..., înmulțirea peste măsură a oamenilor ce trăiesc din munca aceleiași sume de producători. În alte țări, clasele

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

superioare compensează, prin munca lor intelectuală, munca materială a celor de jos”¹⁴, în timp ce la noi vechea clasă de mijloc „pozitivă” a fost dislocată prin selecția socială negativă, așa încât „noua clasă de mijloc”, fiind neproductivă, nu permite realizarea compensației muncii depuse pentru reproducerea ei.

Pareto era conștient de „puterea” etichetei de status (titlul) și de asemenea sesiza fenomenul (nou în ordinea istorică) al separării calității personale de eticheta poziției, adică de titlul deținut¹⁵. Pareto atribuie însă acestui fenomen un statut de excepție. Eminescu observă că, *în cazul societății românești, excepția devine regulă, astfel guvernanții sunt posesori de titluri (etichete), nu însă, obligatoriu, și de calitățile cerute pentru buna funcționare a titlului*. Între titlu (eticheta funcției) și calitatea personală cerută de bunul exercițiu al funcției poate să dispară orice legătură și acest fenomen l-a condus pe Eminescu la formularea celor două idei sociologice cruciale pe care noi le-am analizat, și anume: teoria selecției negative și teoria compensației¹⁶. Aceste două teorii, consideră Ilie Bădescu, sunt „cele mai adecvate formule sociologice pentru o societate în care excepția capătă statutul regulii, îmbracă un caracter evasiregulat” (Ilie Bădescu, 1995, pag. 345). Ideea teoretică a selecției negative și deci a unei „elite cu semnul minus”, continuă Ilie Bădescu, nu-și pierde valabilitatea teoretică indiferent de situația empirică prin care s-a „ilustrat” (I. Bădescu, 1995, pag. 347).

Ca sociolog, crede Ion Ungureanu, Mihai Eminescu pare a fi rămas prizonierul propriei sale teorii¹⁷. El susține că economia este baza oricărei civilizații, dar arată că suprastructura politică a societății românești este cauza sărăciei țării. Privită în sine,

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ilie Bădescu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, Editura Floarea Albastră, București, 1995, p. 345.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p.102.

continuă Ion Ungureanu, „teoria sociologică a lui Eminescu pare falsă” (Ion Ungureanu, 1988, pag. 102).

Privită însă în contextul european al vremii, ea este o teorie vizionară. Sociologia lui reprezintă o „decodificare și o dezvrăjire în sens weberian a tipului de raționalitate instituit prin atragerea în circuitul economic capitalist a unei societăți cu o economie slab dezvoltată, structuri sociale caracterizate prin iraționalitate, care blochează astfel, în cele din urmă, autoreproducerea structurilor istorice naționale, amenințând ființa națională însăși a popoarelor” (Ion Ungureanu, 1988, pag. 103).

Într-o lucrare considerată astăzi pe drept cuvânt o carte fundamentală a culturii române „Rostul și destinul burgheziei românești”, sociologul și economistul **Mihail Manoilescu** a realizat o analiză deosebit de profundă a dimensiunilor economice, culturale, politice și psihosociale atât a burgheziei române, cât și a românilor ca întreg. Din această lucrare impresionantă noi ne vom concentra atenția asupra paginilor în care Manoilescu scrie despre elitele politice.

Care este compoziția elitei politice în viziunea sociologului român? „Burghezia, afirmă Manoilescu, constituie mai ales prin elementele ei pseudoburgheze, elita politică a României. Ea își asumă exclusiv dreptul de a decide în viață publică. Căci mai există oare la noi și alte forțe politice?” (M. Manoilescu, 1997, pag. 256).

La începutul statului modern român, burghezia era departe de a exercita exclusiv puterea politică, dimpotrivă, la vremea aceea monopolul politic aparținea boierilor, care și-au cedat drepturile încet-încet burgheziei până la abdicarea totală din timpul reformei agrare¹⁸.

De fapt, crede Manoilescu, scena politică și scena economică n-au cunoscut în secolul XIX decât trei „personaje colective”: străinătatea, boierimea și burghezia „poporul nu a fost în toată povestea asta decât un simplu spectator, care de multe ori nici nu înțelegea ce piesă joacă” (M. Manoilescu, 1997, pag. 255).

¹⁸ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Athena, București, 1997, p. 255.

O problemă importantă pe care sociologul român o dezbate este relația dintre elite și instituțiile politice. Toate instituțiile noastre politice din veacul al XIX-lea au fost făurite de burghezie, după cum în țările lor de origine au fost tot rezultatul necesităților de viață ale burgheziei. Un singur lucru este sigur „toate instituțiile politice copiate din apus au fost profitabile burgheziei” (M. Manoilescu, 1997, pag. 256).

În ceea ce privește relația dintre instituții și actorii sociali, există o vic dezbateră în gândirea socială românească, începând cu Titu Maiorescu și continuând cu Ștefan Zeletin, Constantin Dobrogeanu-Gherea sau Eugen Lovinescu. În legătura cu această problemă, Manoilescu observă că „funcționarea repetată și continuă a oricărei instituții duce, cu vremea, la o adaptare automată între scopul și spiritul său, pe de o parte, și conținutul sufletesc al oamenilor care o încadrează, pe de altă parte” (M. Manoilescu, 1997, pag. 278).

Analizând istoria regimului politic democrat român, Manoilescu observă două perioade distincte: *ciclul censitar*, în care viața politică s-a desfășurat într-un mediu cu totul restrâns, în cadrul unei minorități orășenești, și *ciclul universal*, în care masele țărănești înseși au fost antrenate în chip formal în jocul politic¹⁹.

În ciclul censitar, după o perioadă de timp dominată de ridicolul caragialesc al luptelor politice, colegiul censitar a ajuns să primească o anumită educație. Dar procesul acesta de trecere de la formal la calitativ nu ne aparține doar nouă, românilor, căci „Japonia a cunoscut la începutul erei sale constituționale niște moravuri politice înspăimântătoare. Ba mai mult decât atât, istoria Angliei mărturisește că până în veacul al XVIII-lea, în colegiile censitare, voturile se traficaau fără nici o pudoare” (M. Manoilescu, 1997, pag. 277).

Cu toate că al doilea ciclu politic a debutat ca și cel censitar într-o atmosferă de nesinceritate, după douăzeci de ani de vot universal, înainte de regimul totalitar de la 1938, „votul obșteșc începuse să câștige oarecare conținut sufletesc și – în marginile în

¹⁹ Ibidem, p. 277.

care această instituție principal criticabilă a democrației este legitimă – să funcționeze cu mai multă sinceritate“ (M. Manolescu, 1997, pag. 277).

Prin aceste gânduri, credem noi, Manolescu a depășit întreaga dezbatere a „formelor fără fond“, demonstrând că în realitate este nevoie de un timp de adaptare a actorilor sociali la instituțiile nou-create.

La fel cum au observat o serie de politologi români²⁰ în legătură cu istoria contemporană a României, în perioada analizată de Manolescu, între stat și elitele economice există o foarte strânsă legătură „cât de multe și de numeroase sunt legăturile între Stat și burghezie este aproape imposibil de arătat, atât de intimă este împletirea de zi cu zi între cele două mari forțe“ (M. Manolescu, 1997, pag. 258). Astfel, statul este cel mai mare consumator al industriei românești. Dar statul nu este numai un client și un protector față de elitele economice, ci apare de multe ori ca un „confrate“ al lor, fiind el însuși patron și mare întreprinzător în multe sectoare ale vieții economice. În această calitate, el este interesat, ca și ceilalți patroni, să mențină salariile muncitorilor la un nivel cât mai scăzut. Prin fiscalitate, statul poate face o politică discriminatorie în favoarea diferitelor clase producătoare. Cea mai mare „suprafață de contact“ între burghezie și Stat o reprezintă bugetul. După cum observă Manolescu, cea mai mare parte a burgheziei trăiește direct în solda statului, iar exagerarea cifrelor bugetare este în România semnul cel mai concret al gradului de exploatare a satelor de către orașe și a maselor populare de către burghezie²¹. Bugetul apare astfel ca instrumentul cel mai puternic de susținere a burgheziei și de garantare a privilegiilor ei.

²⁰ Mă refer la Stelian Tănase și Vladimir Pasti, care în lucrările *Revoluția ca eșec. Elite & societate*, 1996, respectiv *România în tranziție. Căderea în viitor* (1995) analizează caracterul oligarhic al societății românești contemporane, precum și relația dintre stat și elitele economice.

²¹ Mihail Manolescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Athena, București, 1997, p. 259.

Mihail Manolescu reproșează elitelor politice lipsa unei baze ideologice „nu poate fi vorba de o bază ideologică acolo unde aceasta nu se manifestă clar prin lucrări de doctrină sau măcar prin programe doctrinare“ (M. Manolescu, 1997, pag. 266).

O mare dispută în viața politică românească analizată de sociologul român a fost cea dintre conservatori și liberali. Atât unii, cât și ceilalți au dat dovada unei puteri de gândire politică. Într-un discurs al lui Nicolae Filipescu, doctrina conservatoare înseamnă „guvernarea celor mai vrednici, mai capabili, mai independenți și mai dezinteresați“. Ce minunată definiție, notează ironic Manolescu. Într-un alt discurs, Nicolae Titulescu – când toată lumea politică românească era convinsă că asistă la revelarea unui geniu – afirmă: „Liberalii duc țara înainte; conservatorii duc țara în jos“. Astfel de monumente de gândire, observă Manolescu, erau lansate după jumătate de secol de viață parlamentară românească.

Lipsa de idei a liberalilor, consideră sociologul român, era notorie și făcea pe conservatori – de altfel tot atât de sterili, dar cu mai mult talent – să-i privească din înălțime²². Mihai Eminescu, „singurul doctrinar conservator adevărat“, avea pentru liberali un imens dispreț, iar în fața atacurilor lui, replica liberală era de o inferioritate și de o platitudine înfiorătoare²³.

Dintre toate partidele politice ale României, consideră Manolescu, singurul care a reprezentat o linie doctrinară precisă a fost Partidul Socialist. O dovadă în acest sens este conferința ținută la Institutul Social de Ilie Moscovici, în numele Partidului Socialist Român²⁴. Luciditatea socialiștilor apare în următorul citat „după cum a făcut să atârne satul de oraș, tot așa națiunile barbare sau semibarbare de cele civilizate, popoarele agricole de cele industriale, răsăritul de apus“ (M. Manolescu apud Ilie Moscovici, 1997, pag. 270). Meritul mișcării socialiste, crede sociologul român, a fost acela de a fi întrevăzut fenomenul asocierii statelor agrare față de cele industriale și al exploatării celor dintâi.

²² Ibidem, p. 268.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, p. 270.

Concluzia lui Manolescu vizavi de viața politică românească este amară „într-o țară cu atâția oameni inteligenți și culti, câmpul ideilor politice a fost un pustiu în care, abia ici și colo au răsărit, ca oaze, personalități izolate. Conducătorii noștri politici n-au avut idei, iar când le-au avut – cum au fost poporaniștii și socialiștii – le-au împrumutat de-a dreptul din străinătate” (M. Manolescu, 1997, pag. 277).²⁵

După cum afirmă Dan Dungaciu²⁶, există o parte a operei lui **Dimitrie Gusti** nefrecventată de comentatori, în ciuda numeroaselor studii care au fost dedicate acestei mari personalități a sociologiei românești. Partea la care se referă Dungaciu este reprezentată de teoria elitelor. Căci, explicit sau implicit, tezele sale, concepția sa întreagă trimit către acest obiectiv: „personalitatea socială”, altminteri spus – elita.

În câteva pasaje din opera gustiană²⁷ este clar specificată ideea de personalitate socială „toate acțiunile omenești, scrie Gusti, trebuie să ducă la formarea de personalități creatoare. Întemeiem astfel o pedagogie națională a creației și formării personalității sociale ale cărei principii le desprindem din etică și politică” (D. Gusti, p. 350) sau într-un alt pasaj: „evoluția socială este mersul ascendent al omenirii către personalitate, o înfăptuire treptată a idealului etic, care înseamnă o continuă desăvârșire a realității omenești” (D. Gusti, p. 350).

Gusti a insistat de fiecare dată asupra „unității dintre sociologie, etică și politică”, științe care formau, în viziunea sa „momentele aceluiași proces de cunoaștere”²⁸. O atare perspectivă

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Dan Dungaciu apud Dimitrie Gusti în Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, Radu Balthasiu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, p. 627.

²⁸ Ibidem.

Îl conduce la ideea idealului etic, „o treaptă maximală de perfecționare a voinței sociale în toate elementele ei componente, ca personalitate socială și o treaptă maximală de perfecționare a realității sociale prin creațiile culturale, dobândite prin activitatea personalității sociale” (D. Gusti, p. 356). Idealul etic este deci personalitatea creatoare de valoare culturală „care ni se înfățișează ca unitate armonică a iubirii de sine, a simpatiei și a religiozității, cu o voință cât mai largă, capabilă adică să aleagă scopurile cele mai înalte și să mănuiască mijloacele cele mai potrivite pentru realizarea lor”²⁹.

Teoretizările în jurul chestiunii „personalității sociale” își vor găsi împlinirea și concretizarea în travaliul neîntrerupt desfășurat de Gusti și inclus la rubrica „sociologia militans”³⁰. Cele două volume „Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii”, tipărite în 1940, vin să confirme că unul dintre obiectivele majore ale acțiunii sale era cel de formare, în rândul comunităților cu care venea în contact, a „personalității sociale”³¹, „întemeiem astfel o pedagogie națională a creației și formării personalității sociale, ale cărei principii le desprindem din etică și politică”³².

Locul în care Dimitrie Gusti va pune efectiv în discuție chestiunea elitelor, a conducătorilor politici, este o comunicare din 1941, susținută la Academia Română și intitulată „Știința și pedagogia națiunii”. Punctul de plecare este vastul „proces de naționalizare” vizat de Gusti și realizat prin intermediul „Științei Națiunii” – capabilă să fixeze noi orizonturi în evoluția națiunii, o nouă politică de stat, o politică a culturii, un „stat cultural”. Iar instrumentul prin care capătă chip acest proiect sunt „elitele”.

Ce este o elită, se întreabă Dimitrie Gusti „căci, într-adevăr, societatea de astăzi nu poate fi concepută fără o elită conducătoare,

²⁹ Ilie Bădescu, Dan Dungaciu, Radu Balthasiu, *Istoria sociologiei – teorii contemporane*, Editura Eminescu, București, 1996, p. 627.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, p. 628.

pentru că societatea veche libertară, egalitară și fraternă, s-a înlocuit cu o societate în care Autoritatea s-a substituit Libertății, garantând-o mai bine; Ierarhia, Egalității, stabilind însă cele mai drepte condiții de egală desfășurare de viață și Solidaritatea națională, Fraternitatea universale. Iar Autoritatea, Ierarhia și Solidaritatea nu pot avea ființă fără șefi, conducători, fruntași, adică fără elite³³. Pe urmele lui Pareto, Gusti vorbește de elite, la plural, deci de conducători ai sectoarelor specifice ale vieții sociale, nu simplist și abstract, de o elită, deci la singular: „Societatea contemporană nu are nevoie de o singură elită conducătoare, cum se crede de obicei, ci de atâtea elite câte domenii de activitate națională sunt. Și, într-adevăr, nu există o categorie socială fără șef³⁴. Chestiunea elitelor este esențială pentru o societate de-a lungul întregului său traseu istoric, dar există momente în care problematica devine acută: „problema organizării statului de astăzi se reduce la crearea unor elite corespunzătoare; aceasta a fost preocuparea de căpetenie încă de la instaurarea regimului fascist și național-socialist; aceasta este acum preocuparea de căpetenie a revoluțiunii naționale din Franța, cum a numit-o Mareșalul Pétain³⁵.

Elitele, consideră Gusti, nu pot fi gândite în abstract, ignorând mediul sau contextul în care evoluează: „Obiectul propriu-zis al șefului este opera de îndeplinit, caracterul comandamentului fiind legat de materia comandamentului. De aceea, stilul șefului unei întreprinderi industriale nu se aseamănă cu stilul șefului militar, pentru că diferă opera militară de cea industrială³⁶.

Dacă formarea de elite înseamnă „crearea de șefi pentru fiecare categorie socială din sânul națiunii“, Gusti poate acum să circumscrie mai precis conceptul de elită propriu-zisă: „Elită, șef,

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, p. 630.

fruntaș înseamnă personalitate socială“. Iar personalitatea socială înseamnă pentru sociologul român patru mari dominante și caracteristici care formează laolaltă un împătrit voluntarism „1. Voința de a fi ceea ce ești. Adică actualizarea maximă a potențialului, a latentului personalității. 2. Voința de participare la viața socială, adică la structura și funcțiunea unității sociale din care face parte, ca și la viața totului... 3. Voința de a crea în sânul națiunii valori sociale și culturale, indiferent dacă sunt mici ori mari, ele fiind egal de necesare Națiunii... 4. Voința de a persevera în realizarea cu curaj și cu spirit de sacrificiu a scopurilor sociale și naționale, în sensul celor trei rosturi amintite mai sus, ceea ce formează, cu un vechi cuvânt rezumativ, caracterul personalității obiect al unei științe noi: caracterologia. Iată omul nou³⁷.

Omul nou, în accepțiunea lui Gusti, este omul exemplar, adică o „personalitate socială“.

Problematica elitelor îi apare sociologului român printr-un examen aplicat epocii. Miza elitei este însă miza statului, criza din urmă trebuie dezvoltată prin intermediul celei dintâi: „Criza prin care trece societatea contemporană este o criză a personalității sociale. Politica de esență și de adâncime ce se cere astăzi cu atâta insistență spre deosebire de politica formală și de suprafață de până acum este o politică de creare a personalității sociale, adică o politică de creare a elitelor. Idealul unei națiuni este aristocrația, în sensul că societatea noastră tinde să fie alcătuită numai din elite, adică din personalități sociale... Cum va fi calitatea elitelor, așa va fi și organizarea statului³⁸.

Întreaga activitate teoretică și practică a lui Dimitrie Gusti, crede Dan Dungaci, a fost realizată în slujba proiectului său de formare a elitelor naționale³⁹, „Facultatea de Științe Sociale“ fiind

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, p. 631.

³⁹ Ibidem.

destinată tocmai pentru a schimba educația „celor ce dețin interesele publice, formând elite socială și politică conducătoare, stăpână pe destinele Statului și ale Neamului”⁴⁰.

Prin cele trei concepții sociologice analizate în acest capitol am încercat să desprindem câteva din trăsăturile distinctive ale elitelor politice românești, dar și o serie de idei remarcabile ale sociologilor români care au tratat această problemă.

Cele patru abordări dovedesc, așa cum remarcam și la începutul capitolului, faptul că ignorarea studiilor românești este o greșeală uriașă pentru cel care dorește să cerceteze astăzi elitele politice din țara noastră. Într-o epocă caracterizată de invazia culturală a Occidentului, trebuie, așa cum au remarcat marii maeștri ai gândirii sociale românești, să încercăm să fim originali ca și cultură, deci, din punctul nostru de vedere, fără să ne închistăm în parohialism, să promovăm o sociologie românească.

Capitolul XIII

Transformarea elitelor politice în Europa Centrală și de Est

Anul 1989 este deosebit de important în istoria Europei secolului XX. Căderea „Cortinei de Fier” a influențat atât situația statelor estice, dar și relațiile Est-Vest. Prăbușirea CAER, a „Tratatului de la Varșovia”, deschiderea economiilor estice către Occident, accesul unor state estice în NATO și o nouă arhitectură a relațiilor internaționale sunt legate de acest tulburător an 1989, care ne-a făcut pe cei contemporani lui să trăim sentimentul deosebit al „momentului istoric”. În acest capitol nu aş vrea să mă refer la evenimentele politico-economice menționate, ci să analizez transformările care au avut loc la nivelul elitelor politice din câteva state central-est europene: Polonia, Ungaria, Rusia și România.

Voi lua ca obiect de analiză, pentru început, ceea ce s-ar putea numi *cazul polonez*. Unul dintre cei mai importanți sociologi polonezi contemporani, Włodzimierz Wesolowski a scris un articol despre transformările elitelor politice poloneze în istoria contemporană a acestei țări, articol publicat în revista Sisyphus (nr. 2/1992), revistă care apare la Varșovia. Articolul analizează dezintegrarea comunismului în Polonia și formarea noului sistem socioeconomic și politic. Formarea democrației parlamentare în Polonia începe cu negocierile la masa rotundă din februarie-martie 1989. Aceste negocieri au constituit momentul de început al transformării elitelor poloneze. Înainte de „Masa rotundă” au existat în Polonia două elite – cea comunistă și cea anticomunistă – aflate în opoziție fundamentală. Formarea noii elite de opoziție a fost un proces continuu în Polonia. O serie de factori au contribuit la aceasta,

⁴⁰ Ibidem.

printre care: independența Bisericii Romano-Catolice și a instituțiilor conexe (de pildă, presa catolică, deși a avut un număr redus al tirajului, a fost extrem de influentă), independența relativă a universităților și a programelor lor de cercetare, independența relativă a asociațiilor și publicațiilor lor (de exemplu, revista publicată de Uniunea Muncitorească). Momentul în care această elită de opoziție s-a unit cu mișcarea muncitorească de masă pentru a forma uniunea sindicală „Solidaritatea” a dus la nașterea unei forțe politice naționale în opoziție cu comunismul. Faptul că această forță s-a dovedit indestructibilă a condus la negocierile de la „Masa rotundă”¹. Acordul semnat la „Masa rotundă” a dus la prăbușirea monopolului asupra puterii de stat a partidului comunist. A însemnat o recunoaștere a bipolarității puterii politice. Divizarea completă care a existat între grupul conducător și politicienii opoziției a fost o reflectare la nivel politic a prăpastiei dintre conducători și conduși. În vorbirea cotidiană, această divizare s-a exprimat în termenii de „noi” și „ei”². În ciuda faptului că reprezentanții, la negocieri ai comuniștilor și ai opoziției ilustrau această prăpastie socială și politică, au dovedit autonomia completă în relația cu structurile sociale și organizațiile pe care afirmău că le reprezintă. Comuniștii n-au avut nici un mandat și nici instrucțiuni specifice din partea partidului pentru discuții și pentru realizarea unui scop specific. În mod similar, reprezentanții „Solidarității” n-au primit nici o instrucțiune din partea propriei baze sociale. Din acest punct de vedere negocierile de la „Masa rotundă” au fost prima ilustrare a măsurii în care elitele au înțeles autonomia de la bun început în drumul pentru construirea democrației.

Istoria nouă a democrației poloneze a demonstrat că unele idei ale lui Roberto Michels referitoare la metamorfoza psihologică a liderilor mișcărilor muncitorești pot avea validitate pe solul

¹ Włodzimierz Wesolowski, în *The Role of Political Elites in Transition from Communism to Democracy: The Case of Poland*, Sisyphus, nr. 2/1992, Warsaw, p. 79.

² Ibidem.

polonez.³ Negocierile de la „Masa rotundă” au creat posibilitatea alegerilor libere, iar rezultatul acestor negocieri se poate observa prin prisma compoziției Parlamentului dominat de membrii „Solidarității”. În Parlament, aproape toți deputații s-au confruntat cu necesitatea formării propriilor identități politice. Deputații opoziției au fost „campionii” regimului democratic și inamicii comunismului. Foștii comuniști s-au confruntat cu alte probleme. Ei au abandonat fosta ideologie și au căutat noi identități politice și noi afiliieri. În cadrul „Solidarității” s-au dezvoltat o serie de orientări politice. Acei câțiva deputați care au avut de la început viziuni politice partizane s-au transformat treptat în lideri de orientări diferite. Ei au devenit centrii de greutate pentru cei ale căror idei despre viitorul sistem politic și economic erau neclare sau neformate. Al doilea grup din cadrul „Solidarității” a fost mult mai mare. De aceea, procesul de autodefinire a propriilor poziții asupra câtorva probleme a fost un aspect important al dezvoltării politice la mulți deputați. Astăzi, consideră Wesolowski, foștii deputați ai „Solidarității” aparțin de o serie de facțiuni (formal sau informal) incluzându-le pe cele de orientare naționalistă, autoritară, catolică sau de cele cu convingeri universaliste, democratice și seculare⁴. Acestea sunt extremele ideologice; între extreme există o majoritate a deputaților care încearcă să-și creeze o imagine politică fie ca democrați catolici, fie ca social-democrați. Un proces important care poate fi observat printre deputații „Solidarității” este transformarea foștilor activiști sindicali în politicieni care doresc să-și servească „procesul de reformă” și nu interesele de clasă⁵. Parlamentul dominat de membrii „Solidarității” a început prin a iniția legi de introducere a tipului capitalist de economie. În aceste circumstanțe, măsurile de protecție a intereselor muncitorilor precum indexarea salariilor sau sprijinirea șomerilor au fost abandonate. Acceptând faptul că singura soluție pentru economia națională o reprezintă privatizarea ei, au acceptat totodată faptul că indexarea

³ Ibidem, p. 83.

⁴ Ibidem, p. 84.

⁵ Ibidem.

salariilor și angajarea totală a forței de muncă sunt măsuri de o importanță secundară. În acest mod, ei și-au pierdut fosta identitate de activiști sindicali.

Deputații comuniști și-au schimbat la rândul lor (o mare parte din ei) orientarea. Au acceptat proprietatea privată în locul celei colective, economia de piață, în locul celei planificate și democrația politică, în locul regulii partidului unic. O parte a comunistilor au îmbrățișat doctrina social-democrată occidentală ceea ce a făcut să se simtă mai confortabil și mai siguri, mai puțin expuși potențialei blamări și pedepse pentru greșelile lor din trecut. O altă parte a comunistilor însă au continuat să apere interesele clasei muncitoare, precum și proprietatea de stat asupra mijloacelor de producție. Acești deputați au votat împotriva legii privatizării universale. Ei au crezut că privatizarea nu va schimba substanțial psihologia muncitorului obișnuit și că în condițiile economiei de piață un anumit tip de ideologie marxistă va fi bine primită de populația muncitorească poloneză.

Primul guvern dominat de membrii „Solidarității” a fost condus de Mazowiecki din vara lui 1989 până în toamna lui 1990. Acest guvern a însemnat preluarea puterii de către fosta opoziție și prima victorie asupra comunismului în Europa de Est⁶. Acest guvern a avut trei mari realizări.

Prima a însemnat inițierea reformelor economice. Reforma a constat din măsuri specifice așa-numitului „plan Balcerowicz”: Curbarea hiperinflației, stabilizarea monedei naționale (zlotul) și crearea convertibilității ei au fost primele trăsături ale reformei. A doua a fost liberalizarea prețurilor. A treia măsură a însemnat deschiderea Poloniei față de piețele economice occidentale. Aceste trei măsuri au constituit „terapia de șoc”.

A doua realizare a guvernului a fost eliminarea pașnică a foștilor comuniști din vârful structurilor guvernamentale. Ca exemplu al acestui proces ar fi demisia ministrului securității, generalul Kiszczak, a ministrului Apărării, generalul Siwicki și mai târziu a președintelui, generalul Jaruzelski.

⁶ Ibidem, p. 86.

A treia realizare a acestui guvern a fost înlocuirea pașnică a administrației de stat prin numirea unor noi persoane ca miniștri, agenții guvernamentale centrale etc. Numeroase posturi de rang mediu au fost ocupate de oameni noi. Importanța înlocuirii pașnice este recunoscută doar dacă se realizează rolul birocrăției de stat în organizarea tuturor activităților societății sub comunism⁷. Atunci totul era condus de stat. Din 1989 totul a fost condus de aceeași birocrăție, dar cu oameni noi în funcții de conducere.

Mulți dintre miniștrii primului guvern democrat au fost lideri istorici ai opoziției poloneze și în cea mai mare măsură intelectuali. Ei au avut în minte „mari planuri” de schimbare, dar planurile nu au fost foarte specifice. Ei au dorit să-și atingă scopul prin crearea noii ordini sociale și politice. Pe scurt, au dorit discutarea unor planuri viitoare în manieră teoretică și filosofică dar n-au acționat cu hotărâre. Au analizat diferite aspecte ale liberalismului ca doctrină a libertății individuale și a toleranței. Au familiarizat inteligent și publicul cititor cu ideile liberale. Dar nu au mers mai departe. Într-un sens, au fost reprezentanții ideali ai intelectualității⁸.

Lech Walesa a exploatat dorința personală pentru putere a acestora neincluși în guvernul Mazowiecki. A exploatat de asemenea credința naivă că există o posibilitate de a rezolva rapid problemele reformei și cu beneficii tangibile pentru omul de rând. Sloganul lui Walesa „accelerarea schimbărilor” n-a fost niciodată specificat, dar a sedus omul de rând.

Victoria lui Walesa în alegerile prezidențiale de la sfârșitul lui 1990 marchează sfârșitul perioadei inițiale de transformări⁹. Acest eveniment a furnizat lecții importante pentru intelectualii care în marea majoritate au părăsit guvernul. De asemenea, a deschis calea noilor politicieni care au intrat în arena politică după alegerile prezidențiale și alegerile parlamentare care au urmat (toamna lui 1991).

⁷ Ibidem, p. 86.

⁸ Ibidem, p. 87.

⁹ Ibidem, p. 87.

Ce s-a întâmplat în această perioadă la nivelul masei? Wesolowski consideră că perioada dintre 1989 și 1991 poate fi văzută ca extrem de importantă din punctul de vedere al schimbărilor psihologice atât la nivelul elitelor, cât și la cel al masei¹⁰. Tendința elitelor a fost de a accepta principiile *laissez-faire* ale liberalismului economic și politic, accentuând asupra libertăților individuale. Postulatul programatic „res publica de autoguvernare” înscris în 1981 în programul „Solidarității” a fost abandonat și uitat. Masele au acceptat inconștient și fără tragere de inimă cursul istoriei. Au continuat să se concentreze asupra vieții de fiecare zi, rezolvând noile probleme care apăreau și asigurând traiul familiei.

Aceasta ar fi în rezumat istoria transformărilor elitelor poloneze în primii ani de după „Revoluția de catifea” din 1989. Interesant este însă să vedem opiniile altor sociologi din „Școala polonă” despre problematica elitelor politice.

În lucrarea intitulată „Transformarea Europei” apărută la editura „IFIS” în 1994, Antoni Kaminski și Joanna Kurczewska semnează un capitol intitulat „Transformări instituționale în Polonia: Emergența elitelor politice nomade”, în care, pornind de la cartea lui Albert Hirschman „Abandon, contestare și loialitate”, încearcă să realizeze o analiză a elitelor politice poloneze.

Interesul major al celor doi autori este analiza relației dintre caracterul elitei politice și strategiile utilizate în noua ordine instituțională¹¹. Funcția elitei în timpul procesului de implementare a noii ordini instituționale, consideră sociologii polonezi, este de a conduce societatea¹². Succesul sau insuccesul construcției instituționale depinde de capacitatea elitei de a realiza o conducere constructivă a societății. În cazul strategiilor politice adoptate de către actori în timpul perioadei comuniste, dar și în condițiile post-comunismului, loialitatea redefinită și strategia de abandon (exit)

predomină. Situația de după 1989 ilustrează tipul oportunista de dezvoltare instituțională. Acest tip oportunista are drept cauze atât moștenirea trecutului comunist, dar și o anumită trăsătură a discursului politic din Polonia este într-un mare grad moralizator, lipsit de concretețe și neorientat spre rezolvarea problemelor practice ale ordinii sociale.

Trăsătura cea mai importantă a elitelor politice, continuă autorii, este aceea că „tind să se orienteze nu spre aspectele instituționale ale ordinii sociale, ci către aspectele informale ale relațiilor private” (Kaminski, Kurczewska, 1994, pag. 134).

Analizând scena politică poloneză între 1956-1991, cei doi sociologi polonezi ajung la concluzia transformării elitelor politice în „nomazi instituționali”. Nomazii, consideră ei, optează pentru abandon (exit) în locul voinei de a participa (voice). La fel se întâmplă și cu nomazii instituționali. Căci ei creează instituții de dragul propriului interes și apoi le abandonează. Nomadismul instituțional constă în lipsa unei investiții pe termen lung în ordinea socială, în neglijarea instituțiilor de către elitele politice¹³. Pentru emergența și pentru menținerea unei ordini instituționale este necesar un efort conștient. Aceasta înseamnă investiții materiale, investiții în competență, precum și participare. Nomazii instituționali nu tratează propriile poziții în structura statului ca sarcini care trebuie realizate, ci sunt orientați înspre status. Când își selectează subordonații, nu privesc către oamenii „care-și îndeplinesc îndatoririle (munca)”, ci la indivizii de încredere care li se supun.

Oponenții regimului comunist au fost recrutați în cea mai mare parte dintre intelectualii independenți, ca și dintre universitari. Intrând în eșaloanele de conducere ale administrației de stat, ei n-au venit nici cu o experiență administrativă și nici cu una managerială. Cei mai mulți dintre ei nu s-au dovedit a fi lideri eficienți. Având numeroase legături informale, ei s-au orientat către cercurile din exterior care i-au promovat și cu care s-au identificat. Astfel, angajamentul lor nu este unul pentru interese pe termen lung ale instituțiilor, ci pentru interesele imediate ale

¹⁰ Ibidem, p. 92.

¹¹ Antoni Kaminski și Joanna Kurczewska în *The Transformation of Europe*, IFIS, Warsaw, 1994, p. 132.

¹² Ibidem, p. 133.

¹³ Ibidem, p. 148.

propriei cariere și totodată angajamentul are legătură cu ideologia promovată¹⁴.

Subordonații, al căror destin este legat de cel al instituției, sunt considerați ca lipsiți de încredere din punct de vedere politic din pricina implicării politice în regimul comunist. Acești indivizi cunosc însă căile prin care operează instituțiile. Ei pot fi tratați cu neîncredere de către superiori, dar învață repede cum să-i manipuleze. Astfel, schimbarea conducerii la vârf nu a produs în cele mai multe cazuri o schimbare calitativă în funcționarea administrației de stat.

Regimul comunist, cred autorii polonezi, s-a destrămat din cauza degenerării organizației specifice sistemului politic în care statul era elementul-cheie. În locul conceperii unui program global de restructurare a întregii structuri guvernamentale, noile elite au înlocuit doar câteva elemente, lăsând restul elementelor intacte, „în aroganța lor, ei au copiat elitele comuniste pe care le-au înlocuit” (Kaminski, Kurczewska, 1994, pag. 149). Această situație stranie, continuă autorii, este legată de procesul istoric de formare a elitei politice în Polonia. Orientarea moralizatoare și înalt ideologică și legăturile informale i-au lipsit pe actori de capacitatea de înțelegere a importanței ordinii instituționale pentru funcționarea societății. Ei utilizează orice instituție abandonată de comuniști și când ea nu funcționează eficient blamează societatea pentru eșec.

Creează aranjamente temporare, din interes, și apoi le părăsesc. Ei nu sunt creatori de regim. Decăderea revoluției organizaționale în zona ordinii politice este un rezultat-surpriză a personalizării politice în Polonia¹⁵.

Concluzia sociologilor polonezi este următoarea: trăsăturile specifice ale elitei politice poloneze constau în înclinarea către abandon (exit) în locul celei de participare (voice), combinată cu un grad de loialitate redus față de instituții, iar toate acestea sunt un obstacol în crearea ordinii democratice stabile. Construcția noului sistem instituțional cere tocmai opusul: dorința de participare (voice),

¹⁴ Ibidem, p. 149.

¹⁵ Ibidem.

un grad înalt de loialitate față de instituții și un anumit sens al responsabilității civice¹⁶.

Un alt sociolog polonez, Andrzej Sicinski, discută într-o lucrare intitulată „Problemele culturale ale societății post-comuniste” despre raportul dintre elitele politice și societatea civilă. Cele două procese (formarea societății civile și înlocuirea elitelor) sunt independente. Mai întâi, crede sociologul polonez, societatea civilă este necesară pentru existența elitelor, diferite ca interese și ideologii. Pe de altă parte, un anumit tip de societate civilă – aparținând unui anume spațiu-timp – depinde într-un grad înalt de orientările și sistemele de valori ale elitelor.

Cea mai obișnuită înțelegere a societății civile din Europa Răsăriteană se poate obține prin referire la trei contraste: organizare verticală versus organizare orizontală a societății, societate pasivă versus societate participativă și societate închisă versus societate deschisă. Societatea civilă, continuă autorul, n-are șanse într-o societate cu o economie slab dezvoltată, ci doar într-una cu o economie puternică. Clasa de mijloc este o precondiție a societății civile, dar patruzeci de ani de socialism au dus la decăderea intelighenției poloneze. Clasa de mijloc, crede autorul, se poate dezvolta datorită prezenței oamenilor de afaceri și a celor rămași din vechea intelighenție (care înainte de apariția regimului comunist în Polonia face parte din clasa de mijloc).

Societatea civilă cere o anumită cultură politică diferită de cea tipică elitelor poloneze contemporane și totodată atitudinii contrastante cu cele existente în socialism¹⁷.

Înlocuirea elitelor politice are consecințe semnificative asupra întregului sistem social, căci influențează sensul și viteza de înlocuire a altor elite¹⁸. Schimbarea fundamentală de sistem politic a creat necesitatea unei elite mai numeroase decât elita de opoziție

¹⁶ Ibidem, p. 150.

¹⁷ Andrzej Sicinski, *Elites and Masses in Post-Communist Countries. The Polish Case in Cultural Dilemmas of Post-Communist Society*, IFIS, Warsaw, 1992, p. 201.

¹⁸ Ibidem.

din vremea regimului anterior. Pe de altă parte, înlocuirea elitelor înseamnă o schimbare la nivel de generație. Sistemul precedent a susținut oameni care azi au peste cincizeci de ani. În zilele noastre, oameni mult mai tineri (la treizeci sau patruzeci de ani), neimplicați în mecanismele vechiului regim, aspiră să devină elite, iar oamenii în jurul vârstei de douăzeci de ani par să distrugă toate elitele vechi și noi sau în cele din urmă le ignoră¹⁹.

Care ar fi condițiile în care se schimbă elitele politice poloneze? Pe de o parte, subdezvoltarea societății civile, iar pe de altă parte, partidele cu rădăcini sociale slabe. Partidele nu sunt fondate prin voința unor anumite grupuri sociale, ci prin inițiativele indivizilor care aspiră să intre în elita politică. Ca rezultat, partidelor le lipsesc programe politice clare, ceea ce semnifică dificultăți privind votarea candidaților.

Ce relație există între elite și mase (public)? Noile elite nu cunosc societatea, sunt imature²⁰. Publicul nu doar că nu cunoaște, dar nici nu respectă noile elite, chestionând sensul și utilitatea oricăror elite.

Cea mai serioasă problemă în legătură cu dezvoltarea elitelor este nevoia unei înalte specializări (competență), fie că vorbim de elitele economice, militare sau politice.

Compoziția elitei „Solidarității” cuprinde atât „romantici” (oameni preocupați mai mult de luptă), dar și „pozitiviști” (oameni preocupați mai mult de muncă decât de luptă)²¹. Este nevoie, crede sociologul polonez, atât de „romantici”, cât și de „pozitiviști”. „Romanticii” sunt indispensabili în crearea nucleului noului sistem. Viața de fiecare zi cere însă „pozitiviști”, oameni care lucrează la crearea și dezvoltarea noului sistem politic.

Concluzia capitolului semnat de Sicinski este existența în Polonia a unui cerc vicios: lipsa societății civile împiedică crearea unei elite reprezentative și lipsa unei astfel de elite inhibă crearea societății civile. Semnale optimiste privind societatea civilă există

¹⁹ Ibidem, p. 203.

²⁰ Ibidem, p. 204.

²¹ Ibidem, p. 205.

totuși în Polonia; ca dovadă, numărul în creștere de asociații diferite, create „de jos” cum sunt: companiile, organizațiile nonguvernamentale, acțiunile caritabile.

Ne vom schimba acum obiectul analizei, „migrând” spre o altă zonă de transformare politică: Ungaria. Să vedem în continuare care este problematica legată de *cazul maghiar*.

Ungaria este o țară aparte în peisajul politico-economic est-european. Dacă, de pildă, în România, conducerea dictatorială s-a menținut până la căderea regimului Ceaușescu, în Ungaria nu mai întâlnim un regim autoritar dur, după anul 1956, anul Revoluției Maghiare contra stăpânitorului sovietic. Iar dacă 1956 înseamnă slăbirea controlului din partea statului-partid, 1985 semnifică în istoria Ungariei începutul mișcării de liberalizare în sfera economică, o situație care poate fi considerată ca început al tranziției spre economia de piață. Apariția în industrie a „asociațiilor economice”, iar în agricultură a „economiei de gospodărire” nu doar că au „acompaniat” dezvoltarea așa-numitei a doua economii, dar au fost favorabile emergenței unei a doua societăți²².

Schimbările care au avut loc în sistemul instituțional al societății (dislocarea parțială a economiei planificate, descentralizarea teritorială) au modificat „jocul” în prima societate (într-unul cu mai mulți jucători). În vreme ce organizarea piramidală a nomenclurii și a birocrăției a rămas aceeași, în zona economică s-a ajuns la pluralism relativ. Aceste evenimente sunt factori importanți ai colapsului nomenclurii și al organizării noii elite.

Ca rezultat al distrugerii parțiale a economiei planificate, poziția întreprinderilor și organizațiilor mari cu un potențial economic substanțial s-a fortificat în mod apreciabil și aceasta a însemnat o creștere vizibilă în influența lor politică²³. Valurile mișcării politice au avut totodată consecințe pentru această sferă; întreaga epocă poate fi caracterizată prin dezvoltarea mecanismului

²² Tibor Huszar în *Elite Research in Hungary: 1985-1994*, în *Elites in Transition*, Leske și Budrich, Opladen, 1997, p. 44.

²³ Ibidem, p. 46.

de „considerare a autoînteresului“, care este dependent de tăria poziției de negociere²⁴.

Participanții acestui câmp de interacțiune au fost forțați să învețe o nouă limbă și un nou mod de gândire, iar legăturile dintre economia maghiară și cea mondială s-au intensificat, tot mai manifeste devenind presiunile pentru luarea deciziilor în situație de competiție, spirit antreprenorial și asumarea riscului. Pe acest „teren de joc al schimbărilor“ s-a născut o nouă clasă mai bine pregătită pentru rolul de manager și care a devenit o bază de recrutare a noii elite în timpul schimbării sistemului.

Caracteristicile sociologice ale nomenclaturii au fost substanțial modificate prin efectul în stratificarea culturală²⁵. Chiar dacă structura de bază a sistemului politic a rămas aceeași, autoritatea inteligenței academice a fost în creștere în cadrul nomenclaturii – fapt paradoxal; cu cât s-a intensificat criza la sfârșitul anilor '80, cu atât mai manifest a devenit acest proces. Pe de o parte a crescut prăpastia dintre birocrăția de partid și cea de stat în cadrul nomenclaturii, în special cu privire la atributele culturale (grade universitare, doctorate, utilizarea limbilor străine și activitatea academică pe termen lung). Aceleași tendințe s-au dezvoltat la nivelul birocrăției de partid (între nucleul partidului și funcționarii săi regionali și locali).

La fel ca și în Polonia, în Ungaria schimbarea politică s-a realizat la „masa rotundă“ datorită facțiunii reformiste de la ultima conferință a Partidului Socialist Maghiar, când s-au deschis porțile unei tranziții pașnice.

Care ar fi rădăcinile noii elite politice apărute o dată cu alegerile dintre martie și aprilie 1990? Apariția grupurilor de opoziție reprezintă una dintre problemele cele mai importante din istoria regimului comunist maghiar. Aceste mișcări de opoziție au fost forțate inițial să opereze subteran (rădăcinile „Asociației Liber Democraților“ – SZDSZ), iar unele au adoptat și reinterpretat

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, p. 47.

tradițiile mișcării scriitorilor populari și conservatorilor reformiști (fondatorii Forumului Democrat Maghiar - MDF).

O altă bază de socializare pentru viitoarea elită politică au reprezentat-o, în ultima jumătate a deceniului nouă, grupurile de tineri din „mișcarea colegiană“ și din diferite fundații, cum ar fi cea creată de George Sörös. Aceste contexte nu doar că au întărit potențialul pentru opinia critică, dar de asemenea au jucat un rol extrem de semnificativ în emergența noii elite politice²⁶.

Între martie 1988 și februarie 1990 s-au înregistrat șaizeci și cinci de mișcări și partide politice, iar ca urmare a alegerilor parlamentare șase partide au obținut locuri în Parlament în două etape (martie și aprilie 1990). Nucleul noii elite politice consta din membrii parlamentului ales liber și din membrii guvernului aleși de Parlament.

Sociologul american de origine maghiară, Ivan Szeleny²⁷ a cercetat legăturile existente între clasele sociale de bază din Ungaria și noile câmpuri politice apărute ca urmare a alegerilor libere. În conformitate cu ipotezele sale, *câmpul liberal* se găsește la intersecția dintre elita intelectuală (în special facțiunea tehnocrată) și noua clasă antreprenorială; acest câmp politic este ocupat de „Liber-Democrați“ și de către „Tinerii Democrați“ (SZDSZ și FIDESZ). *Câmpul naționalist-creștin* se găsește la intersecția dintre *clasa antreprenorială și cea muncitoare*. Muncitorii angajați în unitățile economice (ale celei de-a doua economii) împreună cu mic-burghezii constituie axa principală. „Forumul Democrat“ (MDF), „Micii proprietari“ (FgKP) și „Creștin Democrați“ (KNDP) sunt partidele din această zonă politică. *Câmpul social-democrat* se găsește la „intersecția“ dintre clasa muncitoare și elita intelectuală. În această zonă apar cei care au pierdut în urma transformării de sistem²⁸.

Szeleny consideră că acest studiu trebuie considerat doar ipotetic întrucât avem de-a face cu o epocă de tranziție. Studiul

²⁶ Ibidem, p. 49.

²⁷ Ibidem, p. 51.

²⁸ Ibidem.

realizat de „TARKI” (Centrul de informare pentru cercetări sociale) în mai 1990 a confirmat într-o anumită măsură aceste ipoteze.

Cercetarea realizată de Erzsebet Szalai²⁹, cu privire la coaliția politică ce a câștigat primele alegeri libere în Ungaria, consideră că membrii acestei coaliții sunt legați prin: ethos comun, valoare de sistem și atitudine axiologică și este caracterizată de: o ideologie naționalist-creștină, un respect extrem pentru regimurile de subordonare și supraordonare, tendința spre intoleranță, distribuția pozițiilor de putere între rude și prieteni și dominare a intereselor informale.

Care este relația dintre elitele politice și cele economice? Cercetările³⁰ cu privire la schimbările în cadrul clasei afaceriale demonstrează că nu doar micii întreprinzători, inteligenția academică și cei implicați în organizațiile economice mici (cooperative industriale) au beneficiat de procesul de privatizare, dar și partea mobilă a fostei nomenclaturi care a fost capabilă să-și preschimbe capitalul politic și de comunicare în capital economic. Interesant este că filialele maghiare ale băncilor vest-europene, precum și companiile de asigurări au oferit poziții câtorva miniștri și secretari de stat din perioada ultimului cabinet socialist. Pe de altă parte, întreprinderile mari, incluzându-le pe cele multinaționale, au reținut membrii experimentați și competenți din fosta conducere, indiferent de poziția politică în vechiul regim.

Într-o altă cercetare realizată de Erzsebet Szalai³¹, pe baza a patruzeci de interviuri biografice, s-au putut distinge patru grupuri în cadrul elitei economice: tehnocrații, noua clientelă, conducătorii marilor întreprinderi și întreprinzătorii privați. O concluzie a acestui studiu preliminar este dominarea sferei economice de către cea politică, concluzie identică cu cea desprinsă din studiul nostru preliminar cu privire la elitele economice orădene realizat în primăvara lui 1999. Ungaria și Polonia sunt țări despre care

²⁹ Ibidem, p. 52.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, p. 54.

sociologii³² consideră că au trecut de faza de tranziție și se găsesc în etapa transformării, deci a apropierei sistemelor lor economice sociale de cele ale țărilor din Uniunea Europeană. Problema privatizării în aceste două țări a fost rezolvată foarte rapid în comparație cu alte țări estice. Sunt mulți factori care explică avansul acestor două țări și nu este obiectul nostru major de a explica aceasta. Dar, credem noi, consensul elitelor politice din Polonia și Ungaria, privitor la măsurile economice luate în etapa de start a tranziției reprezintă probabil un factor explicativ important.

În excursia noastră sociologică în Răsăritul Europei vom ajunge într-o zonă de o importanță considerabilă pentru destinul Europei de Est, o zonă care nu poate fi omisă din analiza noastră. Vom încerca în cele ce urmează să creionăm câteva dintre aspectele cele mai importante legate de transformările la nivelul *elitelor politice rusești*.

Trebuie menționat faptul că în fosta URSS, termenul de „elită” a reprezentat un mare tabu³³, pe de o parte din cauza egalitarismului socialist introdus de Revoluția bolșevică, iar pe de alta, datorită originii conservatoare a conceptului (Gaetano Mosca și Vilfredo Pareto). În locul conceptului de „elită” a fost utilizat cel de „intelighentia” (specialiștilor) și noțiunea de „cadre” (referitor în special la cadrele nomenclaturii), noțiune care derivă din limba franceză.

Într-un articol publicat în revista britanică „Political Studies” (1997), profesorul David Lane de la Universitatea Cambridge face o analiză extrem de interesantă privind conceptul de nomenclatură. Potrivit autorului, „nomenclatura reprezintă o listă de posturi executive și de autoritate în cadrul statului socialist prin care aparatul partidului comunist avea dreptul formal de numire, veto sau demitere” (D. Lane, 1997, pag. 856). Funcția

³² Edmund Mokrzycki a afirmat această idee în cadrul unui seminar internațional găzduit de Universitatea Central-Europeană la Varșovia în 1996.

³³ Helmut Steiner, *The Elite Research in Russia*, în *Elites in Transition*, Leske și Budrich, Opladen, 1997, p. 114.

originală a acestui sistem era de a da posibilitatea partidului de a menține hegemonia politică. Funcția de control a fost inaugurată în condițiile Războiului Civil, când directorii și funcționarii burghezi erau suspectați de lipsă de loialitate și a continuat într-o formă mai extinsă în timpul erei sovietice.

Conform unor autori citați de Lane, nomenclatura număra în fosta URSS 330.000 persoane (după Herasimov), 1,8 milioane (după Rutland) și 3 milioane (după Willerton). Cu toate deosebirile de păreri³⁴ cu privire la definiția nomenclaturii, toate abordările o consideră ca „o instituție dominantă de conducere, ca pe o elită guvernantă, ca pe un grup social care posedă controlul asupra pozițiilor de putere și privilegiilor, precum și a mijloacelor de asigurare a loialității și solidarității” (D. Lane, 1997, pag. 858).

S-au realizat o serie de studii cu privire la elitele sovietice și rusești. Unul dintre acestea este monografia elitei regionale din regiunea Rostov pe Don, realizată de sociologul rus Ponedelkov³⁵.

Prin cercetări empirice extensive el analizează continuitatea și discontinuitatea elitelor regionale. Nu este interesat doar de mobilitatea socială, ci mai degrabă de schimbările în procesele de socializare, modelele de valori și mecanismele socioculturale. Un exemplu potrivit ar fi predominarea educației superioare în științele naturii și tehnice printre persoanele ocupând poziții înalte în elita partidului și statului comunist. Atât în 1985, cât și în 1990, 100% din membrii P.C.U.S. din regiunea Rostov pe Don aveau o educație superioară. 75% din eșantionul din 1985 și 90% din eșantionul din 1990 au studiat o facultate de inginerie sau de agronomie, în adăugare la frecventarea unor școli de partid. Prin contrast, în 1994, funcționarii din administrația de stat a regiunii, orașului și districtelor care aparțineau de Rostov, nu mai mult de 52% la nivel regional, 87% la nivel orășenesc și districtual, aveau un grad superior în inginerie sau în agricultură.

³⁴ David Lane *Transition under Eltsin: the Nomenklature and Political Elite Circulation*, în *Political Studies* (XLV/1997), p. 858.

³⁵ Helmut Steiner, *The Elite Research in Russia in Elites in Transition*, Leske și Budrich, Opladen, 1997, p. 114.

Avantajul studiilor regionale, crede Helmut Steiner³⁶, este acela că ilustrează mai bine procesele sociologice de bază într-un mediu social real, așa cum se întâmplă și în cazul cercetărilor întreprinse de Ponedelkov.

Olga Krishtanovskaia este considerată cel mai renumit sociolog al elitelor din Rusia contemporană. Cercetătoarea rusă a furnizat cea mai comprehensivă³⁷ analiză și expunere a elitelor sovietice și rusești (în special a celor politice). Cercetarea începe o dată cu faza finală a epocii Brejnev, urmărind apoi schimbările de personal efectuate în perioada „perestroika” și metamorfozele din timpul lui Boris Elțin. Bazându-se pe date empirice, Krishtanovskaia ilustrează modelele de carieră și caracteristicile sociale ale celor mai înalte eșaloane ale nomenclaturii sovietice exemplificate de epoca Brejnev, ilustrează gradul ridicat de schimbare din perioada Gorbaciiov în comparație cu perioada anterioară și expune continuitățile și discontinuitățile politicii de personal din timpul lui Elțin.

Tabelul următor prezintă legătura actualelor elite rusești cu nomenclatura sovietică.

	Consilieri prezidențiali	Lideri de partid	Elite regionale	Elita guvernamentală	Elita afacerilor
Totalul din nomenclatură	75,0	57,1	82,3	74,3	61,0
Din care:					
de partid	21,2	65,0	17,8	0,0	13,1
de komsomol	0,0	5,0	1,8	0,0	37,7
de state	63,6	25,0	78,6	26,9	3,3
din economie	9,1	5,0	0,0	42,3	37,7
Altele	6,1	10,0	0,0	30,8	8,2

Aceste date și altele adiționale arată că:

1. Între 2/3 și 3/4 din elitele rusești actuale sunt recrutate din fostele cadre ale nomenclaturii sovietice; aceasta se explică la 1/2 din liderii de partid și la mai mult de 80% din cei care formează elitele regionale.

³⁶ Ibidem, p. 115.

³⁷ Ibidem, p. 118.

2. Aproape 2/4 din consilierii prezidențiali au făcut parte din fosta nomenclatură sovietică, din care 85% provin din aparatul de partid și de stat.
3. La nivelul conducerii partidelor, 57,1% sunt foști membri ai nomenclaturii sovietice. Un număr redus de disidenți, grupuri informale din perioada „perestroika” și „noi veniți” reprezintă aproximativ 40% din personalul de rang înalt al noilor partide.
4. Cea mai mare continuitate de personal se găsește la nivelul regiunilor. Noile elite administrative regionale au fost în mare parte recrutate din nomenclatura aparatului de stat sovietic. Diferite studii regionale și rapoarte de presă arată că această medie totală include variații regionale substanțiale.

Referindu-se la nomenclatură, David Lane³⁸ consideră că nu a fost o clasă unitară din punct de vedere ideologic, iar elita de conducere a fost fragmentată. De aceea nu doar originea ocupațională este importantă atunci când se analizează noile elite rusești; valorile și credințele trebuie luate ca independente. Nomenclatura, continuă sociologul britanic, era o fațadă, mai degrabă decât o elită politică consensuală. Elita politică și clasa politică erau divizate. Diviziunile, crede Lane, ar trebui analizate în termenii diferențelor de interese și aspirații ale diferitelor grupuri sociopolitice „nomenclatura conține un spectru larg de interese politice, cei care au rămas loiali valorilor tradiționale și aceia care tind către reforme radicale și spre un sistem de piață” (D. Lane, 1997, pag. 860).

Pornind de la aceste idei teoretico-metodologice, David Lane a realizat o cercetare pe baza a 100 de chestionare aplicate membrilor elitei rusești în primăvara și vara anului 1994.

O cercetare similară Lane a realizat-o pentru a putea analiza elita politică din perioada lui Mihail Gorbaciov (1985-1991). Vom prezenta câteva dintre cele mai importante concluzii

³⁸ David Lane, *Transition under Eltsin: the Nomenklature and Political Elite Circulation*, în *Political Studies* (XLV/1997), p. 860.

ale cercetătorului britanic. Pe baza răspunsurilor la întrebările chestionarului, persoanele care constituie puterea politică în perioadele Gorbaciov și Elțin par a avea caracterul unor actori moderni orientați spre scopuri. În elita executivă, prin cooptare și patronaj, realizarea, mai degrabă decât prescripția, pare a fi mai importantă. Pe baza acestui fundament, crede Lane, facțiunile elitei politice au potențial pentru conversie și antreprenariat politic. Încrederea și loialitatea sunt bunuri politice mai importante. O consecință ar fi că „atunci când liderii se schimbă, se schimbă și subordonații” (D. Lane, 1997, pag. 867).

Elita administrativă rusă seamănă mai mult cu tipul clasic de birocrație decât cu cel de elită politică. În ceea ce privește rolul guvernului în crearea egalității de venit și bogăție se poate vorbi de un set divizat de păreri, elita de partid fiind mai mult în favoarea acestei idei decât membrii guvernului. Elita politică rusă este mai degrabă în favoarea unui rol activ al guvernului decât elita politică americană sau japoneză³⁹. În ceea ce privește răspunsul la întrebarea privind importanța sectorului privat în economia rusă, există mari diviziuni în cadrul elitei. Astfel, 68% dintre membrii guvernului răspund afirmativ în vreme ce doar 31% din elita de partid crede în același fel.

Elitele solidare, crede sociologul britanic Anthony Giddens, „împărtășesc idei comune, un ethos moral comun și sunt conștiente de solidaritatea globală” (D. Lane apud A. Giddens, 1997, pag. 868). În ceea ce privește elitele politice rusești, solidaritatea globală lipsește căci există diviziuni importante de interese și aspirații. Pentru elita politică din perioada lui Elțin există un acord unanim privind sistemul multipartid. Asta înseamnă, crede Lane⁴⁰, că o reîntoarcere la sistemul tradițional multipartid nu poate fi pusă în calcul, iar un sistem competitiv de partide este inevitabil.

O întrebare interesantă din chestionar vizează modelul de societate pe care cred subiecții că Rusia ar trebui să-l urmeze.

³⁹ Ibidem, p. 868.

⁴⁰ Ibidem.

Răspunsurile se ierarhizează astfel: Germania (13%), țările scandinave (9%), SUA (8%). 36% însă cred că Rusia ar trebui să-și găsească propria cale și că nici o altă țară nu ar trebui utilizată ca model. Răspunsurile, consideră sociologul britanic, demonstrează o divergență considerabilă între membrii elitei din perioada lui Boris Elțin. „Este clar, continuă Lane, că nu există o viziune generală susținută a mișcării înspre capitalism“ (D. Lane, 1997, pag. 872). Această situație, afirmă cercetătorul britanic, reflectă nu doar un paralelism, ci probabil realismul cu privire la tranziția în Rusia. În același timp, răspunsurile indică absența unei politici clare privitoare la o schimbare socială directă⁴¹. Meritul principal al studiului realizat de către cercetătorul britanic este orientarea spre cercetarea valorilor, orientărilor și gradului de consens al elitelor politice rusești. Elitele politice est-europene nu trebuie considerate într-un mod simplist vizavi de originea politică. Mai importante decât originea politică sunt valorile, interesele, orientările elitelor, ceea ce nouă ni se pare a fi o concluzie extrem de importantă pentru cel ce studiază fenomenul elitelor din fostele state comuniste.

După o incursiune sociologică în Polonia, Ungaria și Rusia, ne întoarcem în România, pentru a chestiona problematica elitelor politice românești în perioada contemporană. Vom analiza în continuare ceea ce am putea numi „cazul românesc“.

Comportă „cazul românesc“ deosebiri importante față de cele studiate anterior? Noi considerăm că în afara unui context comun există o serie de diferențe semnificative. În primul rând, devenirea istorică românească este cea care influențează o evoluție diferită a societății noastre comparativ cu altele din Europa Centrală și de Est. După cum remarcă Juan Linz și Alfred Stepan⁴², România a avut cel mai dur regim autoritar din întregul „bloc socialist“, iar această situație a influențat în mod considerabil desfășurarea istoriei postdecembriste.

⁴¹ Ibidem, p. 872.

⁴² Juan Linz și Alfred Stepan în *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1996, p. 562.

O altă diferență semnificativă poate fi caracterul⁴³ popoului român față de al altor popoare est-europene, dar și calitățile formei de conducere. Aceste trei elemente: devenirea istorică, caracterul popoului și calitatea formei de conducere, aflate în relație una cu cealaltă, pot explica specificitatea evoluției contemporane a societății românești.

Dar să vedem în continuare câteva dintre cele mai importante reflecții ale sociologiei românești actuale, cu privire la transformarea elitelor politice, proces social pe care noi l-am luat drept obiect al analizei în acest capitol. Pornind de la teoria formulată de Vilfredo Pareto, Ilie Bădescu analizează în lucrarea „Sociologia și geopolitica frontierei“ procesul circulației elitelor în societatea românească. Sociologul român consideră că „după 1964, modelul economic a fost modelul dominant de selecție a elitelor, când deja interesele complexului industrial au precumpănit asupra criteriului strict politic“ (I. Bădescu, 1995, pag. 351). În cadrul acestui proces, tehnocrații (ingineri, economiști) ca grup de interese au influențat decisiv strategia de recrutare a elitelor. După 1989 a dominat modelul politic de selecție a elitelor, cel care a stat și la baza formării elitelor comuniste; „operatorul și exigența“ care au dictat selecția au căpătat definiție și o denumire politică: „disidență“. A fost inventat chiar „certificatul de revoluționar“.

În intervalul de timp în care s-a format sistemul pluripartit s-au întâmplat două lucruri semnificative: bătălia pentru putere între FSN și „partidele istorice“, pierdute de acestea din urmă și lichidarea formulei tehnocratice de selecție a elitei „care funcționase în 1989, în ciuda controlului totalitar-comunist al lui Ceaușescu“ (I. Bădescu, 1995, pag. 355). Noii ideologi feseniști au fost cei care au produs prăbușirea industriei „socialiste“ în procente cuprinse între 50-60%. În toată această perioadă „n-au mai contat

⁴³ Giovanni Sartori, citindu-l pe Daniel Bell, afirmă în lucrarea *Teoria democrației reinterpretată* că „orice estimare a capacității unei societăți de a-și rezolva problemele depinde... de calitatea formei de conducere și de caracterul popoului“, *Teoria democrației reinterpretată*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 158.

nici cultura, nici specializarea, nici cerințele societății. Singurul lucru care a contat a fost politica.“ (I. Bădescu, 1995, pag. 355).

În lucrarea „Revoluția ca eșec. Elita & societatea“, Stelian Tănase realizează o analiză minuțioasă a elitelor românești și a modului în care ele au influențat cursul istoriei contemporane. „Care ar fi compoziția actuală a elitelor românești“, se întreabă Stelian Tănase. Noua elită politică și economică cuprinde elemente ale vechiului aparat de partid și guvernamental la care se adaugă elemente ale păturilor și grupurilor ivite după 1989, provenite din zona intelectualității tehnice și a profesiunilor liberale, „această fuziune dă astăzi configurația clasei suprapuse. Ea adună pe vârfurile partidelor clasa economică în formare și intelectualii cu profesii permeabile la o rapidă adaptare la o economie de piață“ (S. Tănase, 1996, pag. 12).

Viziunea oligarhică a politologului Tănase continuă: „noua elită guvernamentală deține pârghiile puterii politice și economice, controlează mijloacele de informare și-și subordonează birocrăția pentru a fi prioritar servită de aceasta“ (S. Tănase, 1996, pag. 14).

După 1989 se poate vorbi de o „nouă stratificare socială“. Pe de o parte, noile elite nu se mai sprijină pe muncitorime, o clasă cu o mentalitate colectivistă, incapabilă să se transforme⁴⁴. Pe de altă parte, dacă înainte de 1989, deținerea unei funcții determina poziția, acum mărimea proprietății garantează și fixează rangul unei persoane pe scara socială⁴⁵.

Politologul român consideră că perioada cuprinsă între decembrie 1989 și septembrie 1991 poate fi considerată ca o epocă a maselor. Elita și contraelita și-au disputat influența nu una asupra celeilalte, ci asupra maselor încercând să le anexeze. Impopularitatea, și ineficiența lor au făcut să apeleze direct la mase pentru a elimina elita rivală.

Ce diferențiază clasa politică românească de alte clase politice est-europene? Clasa politică românească⁴⁶, crede Tănase,

⁴⁴ Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 13.

⁴⁵ Ibidem, p. 14.

⁴⁶ Ibidem, p. 38.

este mai conservatoare decât în alte țări postcomuniste și în mai mare măsură, prizonieră a clișeele ideologice autoritare. Nostalgii egalitariste și etatiste sunt puternice. Politologul Tănase afirmă ideea unei personalizări a vieții politice, care, „pe fundalul unui paternalism congenital, dă măsura multor fenomene și blocaje ale clasei politice“ (S. Tănase, 1996, pag. 44). Cu structuri puține, nefuncționale, cu o cultură democratică deficitară, clasa politică gravitează în jurul câtorva lideri, „părinții fondatori și clanurile lor“.

Foarte interesantă este afirmația conform căreia elita guvernamentală conservă multe trăsături ale nomenclaturii⁴⁷. Căci temerile ei sunt în mare parte identice: teama de propriul trecut, teama de deschidere, teama de a fi țap ispășitor, teama de utopie. Trebuie precizat că Stelian Tănase se referă la situația elitei politice până în 1996, perioadă dominată de FSN și continuatorul său, PDSR.

Îmburghezirea elitei este un proces sociologic normal. Fenomenul nu este nou, căci s-a produs în Anglia după „glorioasa revoluție“ și în Franța între teroare și restaurație⁴⁸. O mare parte din critica cotidiană a elitei se referă tocmai la acest proces de îmburghezire, dar, trebuie adăugat, critica nu se referă la faptul că unii se îmbogățesc, ci la faptul că se îmbogățesc pe nemerit, pe căi ilegale. Critica se axează asupra raportului merit-câștig, la cât „primesc“ elitele și „ce dau ele în schimb“ societății.

Starea de anomie, crede Stelian Tănase, este consecința lipsei de dialog între elite și contraelite⁴⁹, între elitele politice, intelectuale și economice „când forțele politice nu se află în contact, când ele nu-și negociază zonele de acțiune și de influență, funcționarea societății devine haotică“ (S. Tănase, 1996, p. 66). Elitele românești sunt dezbinat, ceea ce reprezintă o sursă sigură de crize politice și instabilitate și o premisă certă a rămânării României la periferia sistemului capitalist. Acordul între elită și contraelită trebuie să se concentreze, consideră politologul român,

⁴⁷ Ibidem, p. 49.

⁴⁸ Ibidem, p. 52.

⁴⁹ Ibidem, p. 66.

asupra „problemelor esențiale ale României“, acelea care definesc interesul național, orientarea prooccidentală a țării, proprietatea, regulile jocului politic.

Ce relație există între elitele politice și cele economice românești? Burghezia românească, afirmă Tănase, „nu este interesată în descentralizare ca orice burghezie veritabilă, ci într-o centralizare care să-i folosească la acumularea de capital“ (S. Tănase, 1996, p. 83). Burghezia se revoltă contra statului domi când acesta îi barează calea spre profit. Burghezia română de astăzi este oligarhică, „ea dorește un stat care s-o sprijine în disciplinarea forței de muncă, în mărirea ratei profitului, în pătrunderea pe terțe piețe și închiderea celei românești pentru terți“ (S. Tănase, 1996, p. 83).

În concluzie, România a cunoscut o tranziție de la statul totalitar, susținut de mase de muncitori manuali semicalificați în alianță cu nomenclatura la statul autoritar susținut de birocrație în alianță cu noua „burghezie“.⁵⁰

Stelian Tănase consideră că societatea, privită prin prisma economiei, a instituțiilor publice, a partidelor politice și a burgheziei prezintă un caracter oligarhic. Partidele politice prezintă trăsături oligarhice întrucât la nivelul lor întâlnim: paternalism, dominația modelelor autoritare, conservatorism, ierarhizare, violență, fragilitatea regulilor. Partidele românești sunt structurate după un model piramidal caracterizat prin ierarhia rigidă și dominația principiului subordonării. Partidele politice din țara noastră sunt centralizate, căci deciziile sunt luate exclusiv la vârf⁵¹, filialele având un cuvânt minim în ce privește elaborarea politicii partidelor.

La nivelul partidelor politice, întâlnim de asemenea fenomenul personalizării „partidele sunt identificate de membrii și de electorat cu liderii lor“ (S. Tănase, 1996, p. 92). Modelul paternalist s-a impus încă o dată la nivelul partidelor politice românești. Câteva persoane distribuie în interiorul partidelor

⁵⁰ Ibidem, p. 84.

⁵¹ Ibidem, p. 91.

pozițiile, rangurile, privilegiile, dreptatea „partidele românești se lufățișează astăzi ca mari grupuri active (situate totdeauna la vârf) și o masă amorfă de membri (și aceasta puțin numeroasă) care se divide și se plasează necritic, în funcție de pozițiile liderilor“ (S. Tănase, 1996, p. 93).

Stelian Tănase insistă asupra caracterului oligarhic al societății românești, văzând în deriva oligarhică a regimului Iliescu un risc. Imaginea societății românești actuale este ilustrată de următorul pasaj care poate fi interpretat ca o concluzie finală „în loc să apară o clasă mijlocie puternică (garanție a stabilității), s-a creat o polarizare extrem de riscantă între o elită politică/ culturală/ economică restrânsă numeric, care trăiește după standardele occidentale și o populație neconectată la aceste standarde, nici politic, nici cultural, nici economic“ (S. Tănase, 1996, p. 184).

Aceeași viziune oligarhică asupra societății românești postdecembriste o are și politologul Vladimir Pasti, autor și coautor al lucrărilor „România în tranziție. Căderea în viitor“ (1995) și respectiv „România - stare de fapt“ (1997).

În cea dintâi carte a sa, Pasti analizează societatea românească din perspectiva cauzelor care au generat mișcarea din decembrie 1989, precum și a evenimentelor, proceselor și fenomenelor sociale din primii ani ai tranziției. Revoluția, consideră autorul, a fărâmat principiul egalitarist și l-a înlocuit cu cel elitist care afirmă că „într-o societate se constituie elite, iar acestora li se cuvine mai mult, ba chiar mult mai mult decât oamenilor de rând din acea societate“ (V. Pasti, 1995, p. 35). Elitele românești se grupează în două categorii importante, o elită a puterii și o elită a banilor, inițial separate, dar treptat apropiate una de alta din cauza intereselor comune. Astfel, elita politică are nevoie de bani pentru a se menține, iar elita economică are nevoie de sprijin politic și administrativ pentru a-și avea banii în siguranță și mai ales pentru creșterea profitului.⁵²

⁵² Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Editura Nemira, București, 1995, p. 35.

În locul unei societăți în care diferența dintre elite și cetățeanul de rând tinde către atenuare (așa cum se întâmplă în Occident), în România tendința este de a se reface structura socială din perioada interbelică, cu diferența că în locul unei mase mari de țărani săraci, va avea o masă tot atât de mare de muncitori săraci.

Un fenomen semnificativ din punct de vedere statistic la nivelul elitelor politice este „dezertarea” politicianilor către lumea afacerilor sau, mai sigur și mai tentant, către cea a administrației de stat, începând cu diplomația și terminând cu ministerele și prefecturile.⁵³

Revoluția, crede Pasti, a fost o luptă a tuturor împotriva unui mecanism și a unui sistem, și nu o luptă a unora împotriva altora. Așa cum remarcă și Stelian Tănase, în România, spre deosebire de Polonia, nu a existat o contraelită din cauza regimului deosebit de dur pe care l-a promovat Nicolae Ceaușescu. Nu doar că nu a existat o contraelită, dar disidența a fost la un nivel foarte redus, poate chiar la nivelul cel mai scăzut din întreaga Europă Centrală și de Est.⁵⁴ Vladimir Pasti consideră că în perioada în care a condus Ceaușescu s-a dat o luptă dură între tehnocrația industrială și birocrăția politică care „în frunte cu Ceaușescu a optat pentru acceptarea crizei economice, deoarece schimbarea industrială ar fi însemnat și schimbarea raporturilor de forțe în mecanismele puterii” (V. Pasti, 1995, p. 69).

Revoluția a dat câștig de cauză tehnocrației, eliminând birocrăția politică a partidului comunist. Tehnocrația industrială și birocrăția administrativă sunt doi actori-cheie după 1989. Constituirea pseudoformațiunilor politice după decembrie 1989 (fronturi, partide) a avut sensul de a permite birocrăției să exercite puterea fără rezerve.⁵⁵

⁵³ Ibidem, p. 47.

⁵⁴ Juan Linz și Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1996, p. 575.

⁵⁵ Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Editura Nemira, 1995, p. 71.

Care ar fi rolul Guvernului în România analizată de Pasti? Funcția sa principală este cea de element de legătură și teren de compromisuri între birocrăția administrativă și grupul care ia deciziile politice la vârf.⁵⁶ La fel ca și în Polonia, în România s-a schimbat conducerea administrației, dar nu și administrația, „mai ales nu au schimbat concepția cu privire la rolul și funcționalitatea acesteia, ceea ce, de fapt, a însemnat, reproducerea fostei birocratii, dar de data aceasta cu alți oameni” (V. Pasti, 1995, p. 124). Administrația este utilizată ca un mecanism de dominare a populației și nu ca unul în serviciul ei. Administrația este construită pentru a absorbi de la populație toate resursele necesare atingerii scopului real, acela de a face servicii nivelului de putere căreia îi este subordonată.⁵⁷ Cum procedează administrația în fața presiunii maselor? Administrația a ales strategia de a ceda tot timpul în fața presiunilor sindicatelor și apoi de a le anula victoriile prin intermediul politicilor monetare și fiscale.⁵⁸ Bătălia reală în societatea românească, conchide Pasti, se poartă între administrație și populație.

Pe lângă o confruntare între administrație și populație, există în România un conflict între centru și periferie, între instituțiile administrative centrale, care militează pentru un control sporit asupra sucursalelor lor din județe și localități și încercarea acestora de a dobândi o mai mare autonomie decizională și implicit un control sporit asupra resurselor locale.

Care este starea partidelor politice românești în primii ani ai tranziției? Formal, crede Pasti, toate partidele sunt conduse, la toate nivelurile, de organisme de tipul consiliilor, delegațiilor permanente, conferințelor sau congreselor. În realitate, ele nu sunt utilizate decât drept mijloc de legitimare a deciziilor luate în cercuri mult mai strânse, adesea informale.⁵⁹ O asemenea situație, consideră politologul român, este strâns legată de formarea ideii de

⁵⁶ Ibidem, p. 120.

⁵⁷ Ibidem, p. 128.

⁵⁸ Ibidem, p. 130.

⁵⁹ Ibidem, p. 163.

elită politică „elita se consideră independentă și lipsită de obligația de a cere părerea sau de a da socoteală oamenilor de rând” (V. Pasti, 1995, p. 163). În toate țările est-europene există teama că sistemele politice își caută o formă mai adecvată a unui conținut pe care nu-l cunosc, intuindu-l doar. În România, partidele se calchiază pe un sistem de putere cu care pur și simplu nu știu ce să facă și care are nevoie de ele pentru a funcționa.⁶⁰ În realitate, partidele politice sunt un produs al democrației, și nu o cauză a ei. În România însă, „Toată lumea era convinsă că poți obține democrație politică construind partide” (V. Pasti, 1995, p. 167). Partidele, crede autorul, n-au putut pur și simplu să-și depășească condiția inițială, aceea de simple grupuri de pretendenți la onoruri și funcții publice. Faptul că societatea s-a descurcat foarte bine și fără o conducere politică – pe baza sistemului construit după mișcarea din decembrie 1989 – a facilitat menținerea partidelor într-un stadiu infantil.⁶¹ Care ar fi ocupațiile principale ale politicienilor români? Politicienii români nu se ocupă de politică, ci de relațiile interne din cadrul partidelor. O altă preocupare a lor este lupta dintre partide. Dacă populația s-a implicat la început în această luptă dintre partide, pe măsură ce ruptura dintre politică și realitate s-a accentuat, a început să se retragă din politică. Astfel se ajunge la o concluzie amară că, „în realitate, politica, așa cum se face ea acum, s-a desprins treptat și radical de realitatea pe care a încetat să o guverneze” (V. Pasti, 1995, p. 47).

În lucrarea „România - starea de fapt”, Vladimir Pasti introduce două concepte între care, crede el, există o mare legătură, „societatea de supraviețuire” și „democrația de vitrină”. Prin separarea vieții politice de realitățile economice și sociale, prin întărirea autorității administrației, prin minimalizarea societății civile, „democrația de vitrină” acceptă subdezvoltarea ca pe o stare normală a societății.⁶² La rândul ei, „societatea de supraviețuire”

⁶⁰ Ibidem, p. 165.

⁶¹ Ibidem, p. 227.

⁶² Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *România - starea de fapt*, Editura Nemira, 1997, p. 129.

întărește nonactivismul cetățenesc, marginalizează grupuri sociale întregi și reduce viața publică la simpla intrigă politicianistă.⁶³ Principalele trăsături ale „democrației de vitrină” sunt: caracterul colectivizat al democrației politice, minimalismul civic, restructurarea vieții publice.

Partidele politice sunt doar căi de acces spre culoarele puterii, lipsindu-le funcții esențiale ale unor organizații politice, de elaborare a analizelor și programelor politice, de dezbateri publice a acestora, de comunicare în cadrul sistemului politic.⁶⁴ Viața politică se caracterizează prin teatralism și lipsă de identitate politică a partidelor. Programele partidelor politice sunt eclectice, fiind destinate electoratului și nu partidelor înseși. Ele conțin acele lucruri despre care se crede că vor fi agreate fie în țară, fie la nivel internațional, fie în ambele.

Resuscitarea trecutului istoric, crede Pasti, este un alt semn al „fugii de realitate”, al fugii de viitor „al neputinței și/sau neștiinței de a vedea realitatea politică și socială a României de azi, respectiv de a formula răspunsuri credibile la problemele ei” (V. Pasti, M. Miroiu, C. Codiță, 1997, p. 138).

În fiecare partid centrul domină asupra organizațiilor locale. Organizațiile locale, consideră Pasti, ar fi putut fi „vehiculul” introducerii în politica națională atât a unor interese ale comunităților locale, cât și a unor realități economice și sociale mai evidente la nivel local. Partidele însă s-au ferit de o asemenea „infuzie de realitate” prin asigurarea unei dominări totale a centrului asupra organizațiilor locale. Ceea ce a facilitat această situație a fost faptul că identitatea unui partid este asigurată de liderii de la nivel central. Astfel, toate partidele politice actuale sunt construite ca „grupări de sprijin nu ale unor politicieni, ci ale unor lideri centrali” (V. Pasti, M. Miroiu, C. Codiță, 1997, p. 139).⁶⁵

Pericolul mare sesizat de Pasti este faptul că democrația actuală conține o serie de componente cu caracter totalitar. De

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, p. 130.

⁶⁵ Ibidem, p. 139.

exemplu, anihilarea influenței opoziției, o administrație în care primează criteriul fidelității politice, tendința spre asimilare – anihilare sau ignorare a minorităților, ignorarea influenței societății civile sau confundarea acesteia cu partea convenabilă a puterii.⁶⁶

O concluzie pesimistă a politologului român, pornind de la datele existente până în 1997, apare în următorul pasaj „gândind puterea numai ca dominare, politicienii pot aluneca ușor înspre înlocuirea modelului pluralist de abordare cu unul de tip dictatorial mascat” (V. Pasti, M. Miroiu, C. Codiță, 1997, p. 159).

Lucrările semnate de Stelian Tănase și Vladimir Pasti reprezintă puncte de start foarte interesante pentru cei ce se ocupă de analiza vieții politice românești și în special de analiza elitelor politice. Ceea ce lipsește celor doi autori este o bază metodologică consistentă care ar permite afirmarea sau infirmarea ipotezelor lor.

Cu toate că au o retorică adesea „incitantă”, precaritatea bazei metodologice transformă lucrările menționate în reflecții asupra vieții politice, în surse de ipoteze de la care se poate porni în analiza sociologică.

Capitolul XIV

Elitele politice locale

14.1. Ancheta din 1999

În capitolele anterioare am prezentat o serie de teorii clasice și contemporane cu privire la elitele politice. După cum s-a putut observa, există elemente comune ale acestor teorii, dar mult mai multe puncte prin care elitele politice diferă de la un context la altul. Noi însă, în continuare, ne vom concentra atenția asupra cercetării calitative a elitelor politice orădene, întreprinsă în perioada august-noiembrie 1999.

Prima problemă pe care am formulat-o la începutul cercetării a fost legată de compoziția elitelor politice orădene. Mattei Dogan afirmă, într-o lucrare recent tradusă în România, că termenul elită „nu este comod de utilizat, din cauza conotațiilor sale de neșters”¹, preferând termenul de clasă politică, cu toate că „atributul unei clase este solidaritatea oamenilor care o compun. Or, nu numai că oamenii care constituie clasa politică nu sunt solidari, ci, dimpotrivă, sunt într-o nesfârșită luptă unii împotriva altora”². Continuând acest fir logic, Mattei Dogan consideră, referindu-se la contextul francez, că în această țară „clasa politică se compune din categorii multiple dintre care trei sunt deosebit de importante: aleșii parlamentari și miniștrii, care reprezintă, teoretic,

⁶⁶ Ibidem, p. 159.

¹ Mattei Dogan, *Sociologie politică*, Opere alese, Editura Alternative, București, 1999, p. 78.

² Ibidem.

poporul, și înalții funcționari care ocupă mecanismele strategice ale statului" (M. Dogan, 1999, p. 79).

Tocmai din cauza lipsei de solidaritate între oamenii politici noi considerăm că este preferabil a se utiliza termenul „elite” în locul celei de clasă politică. În primul rând, că se pot observa mai mulți centri de putere. Partidelor politice care formează arcul guvernamental li se opune o contraelită formată din partidele aflate în opoziție. Pe de altă parte, în fiecare „tabără” politică există *centri diferiți de putere*, unele interese și opinii opuse cu privire la o serie de probleme. Tocmai din motivele menționate este preferabil să folosim formularea de „elite politice orădene”. „Elitele politice orădene”, conform opiniei noastre, se compun din categorii multiple pe care le putem menționa: senatorii și deputații partidelor politice parlamentare, membrii Consiliului local, primarul și viceprimarii localității, prefectul și subprefectul județului Bihor, directorii direcțiilor Primăriei municipiului Oradea precum și ai Prefecturii județului, președintele și vicepreședinții Consiliului Județean Bihor, președinții și vicepreședinții filialelor județene și locale ale partidelor politice.

Făcând un calcul matematic și ținând cont de faptul că o serie de oameni politici cumulează mai multe funcții, ajungem la un total de șaptezeci și cinci (75) de persoane. Trebuie să menționăm că am utilizat conceptul „elite” în sens altimetric, ținând cont de poziția superioară ocupată de persoanele respective în cadrul diferitelor instituții politice și am omis punctul de vedere „meritocratic”, care va necesita o altă cercetare.

Cercetarea nu și-a propus testarea unor ipoteze. Ipotezele, categoriile și conceptele sunt construite prin cercetare. Anselm Strauss și Barney Glaser consideră că în momentul în care cercetătorul își propune realizarea unui studiu calitativ pentru a ajunge la ceea ce numesc ei „grounded theory” (teorie fondatoare sau întemeiată), trebuie să facă abstracție de teoriile care explică domeniul social pe care dorește să-l exploreze.³ În acest sens,

³ Anselm Strauss, Barney Glaser, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*, Chicago, Aldine 1967, p. 37.

operaționalizarea conceptelor, etapă necesară la începutul oricărei cercetări cu caracter de verificare a unor ipoteze, nu doar că nu este necesară, dar chiar împiedică derularea anchetei⁴.

Ceea ce trebuie să-l preocupe pe cercetător este analiza comparativă permanentă a datelor care apar pe parcursul cercetării pentru a observa aspectele comune și diferențele de la un element la altul, respectiv de la o grupare la alta a eșantionului.

Noi considerăm că o cercetare calitativă superioară ar fi însemnat realizarea interviurilor cu toți cei șaptezeci și cinci de membri ai elitelor politice locale. Din păcate, condiționarea temporală impusă de programul de doctorat și dificultățile foarte mari întâmpinate în realizarea acestei cercetări au condus la o anchetă incompletă cuprinzând douăzeci și șapte de interviuri semistandardizate. Chiar și în aceste condiții dificile am încercat să realizăm o varietate a elementelor și am construit o serie de grupări de elemente în cadrul eșantionului teoretic utilizat.

Criteriile de eșantionare introduse de noi sunt: reprezentarea parlamentară (partide politice parlamentare, partide politice neparlamentare), apartenența instituțională (Parlament, Primăria municipiului Oradea, Prefectura județului Bihor, Consiliul Județean Bihor, filialele locale și județene ale partidelor politice), naționalitatea. Pornind de la criteriile menționate, am selectat douăzeci și șapte de persoane. Pentru a da o imagine clară a eșantionului, voi prezenta grupările de elemente ce au rezultat în urma aplicării criteriilor menționate.

În funcție de primul criteriu eșantionul cuprinde membri din șapte partide cu reprezentare parlamentară (Partidul Național Țărănesc – Creștin și Democrat (PNȚ-CD), Partidul Național Liberal (PNL), Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR), Partidul Democrat (PD), Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), Partidul Unității Naționale a Românilor (PUNR) și Partidul România Mare (PRM)), precum și membri din patru partide neparlamentare (Alianța pentru România (APR),

⁴ Bruce Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn and Bacon, Mass., 1995, p. 3.

Partidul Național Român (PNR), Mișcarea Ecologistă din România (MER) și Partidul Socialist al Muncii (PSM)). Situația acestor patru partide neparlamentare este însă mai complexă decât pare la prima vedere. Cu excepția PSM și MER, celelalte două partide politice au membri în Parlamentul României. Astfel, cu toate că APR și PNR sunt partide fondate după 1996, există parlamentari care au migrat după alegerile legislative în tabăra acestor două noi formațiuni politice.

În ceea ce privește al doilea criteriu, sunt incluși în eșantion reprezentanți ai patru partide din coaliția guvernamentală (PNT-CD, PNL, UDMR, PD), precum și membri din șapte partide nereprezentate în Guvernul României (PDSR, PUNR, PRM, APR, PNR, PSM, MER). Dacă ne referim la apartenența instituțională, putem constitui cinci grupări. Prima grupare este formată din șapte parlamentari, patru deputați și trei senatori. A doua grupare cuprinde reprezentanți ai Primăriei: opt consilieri municipali, doi viceprimari și un director de Direcție. Din a treia grupare fac parte doi funcționari ai Prefecturii județului Bihor, subprefectul și directorul unui departament. A patra grupare cuprinde doi funcționari ai Consiliului Județean Bihor (președintele și unul dintre cei doi vicepreședinți ai acestor instituții), iar a cincea grupare este alcătuită din opt președinți ai filialei Bihor a: PDSR, UDMR, PNT-CD, PD, APR, PNR, PRM, precum și președintele executiv la nivel de județ al UDMR.

Din punctul de vedere al naționalității, în eșantion sunt cuprinse douăzeci și una de persoane de naționalitate română, cinci persoane de naționalitate maghiară și unul de naționalitate germană.

Ghidul de interviu utilizat cuprinde zece teme:

1. România trece astăzi printr-o perioadă de criză economico-socială. Ce soluții considerați dumneavoastră că ar fi potrivite pentru ieșirea din această criză?
2. În continuare, vă rugăm să ne prezentați cariera dumneavoastră politică începând cu perioada anterioară evenimentelor din decembrie 1989.
3. Cum obișnuieți să vă petreceți timpul liber?

4. Cum ați putea caracteriza relațiile dumneavoastră cu oamenii politici locali?
5. Dar cu cei de la nivelul central al conducerii partidului politic din care faceți parte?
6. Cum ați putea caracteriza relațiile dumneavoastră cu oamenii de afaceri locali?
7. Ce fel de firmă de afaceri conduceți?
8. Care considerați a fi prioritățile politicii interne românești din perioada actuală?
9. Dar cele ale politicii externe?
10. În perioada regimului comunist, oamenilor le era teamă să vorbească despre bunăstarea personală. Astăzi nu mai există un astfel de regim politic în România. Cum ați putea caracteriza bunăstarea dumneavoastră?

Pe lângă cele zece teme, am inclus o serie de întrebări de identificare referitoare la: naționalitate, religie, vârstă, sex, stare civilă, profesie, funcția în cadrul filialei locale (județene), funcția la nivelul central al conducerii partidului, funcția în cadrul instituției politice unde este încadrat ca salariat, profesia părinților înainte de pensionare.

O etapă importantă a anchetei o reprezintă pretestarea instrumentului de cercetare. Astfel, ghidul trebuie să fie examinat critic de indivizi familiarizați cu studiul sociologic (experți) sau persoane din tipul care urmează a fi studiat. Trebuie să menționăm că ghidul a fost examinat de către colectivul Catedrei de Sociologie a Universității Oradea.

Prelucrarea informațiilor s-a realizat prin tehnica analizei de conținut. Așa cum afirmă Bruce Berg⁵, pentru a genera teoria, cea mai bună abordare este descoperirea inițială sistematică a teoriei din datele cercetării sociale. Am utilizat în această etapă a cercetării analiza de frecvență folosind ca unitate de înregistrare tema. După cum afirmă Septimiu Chelcea, de cele mai multe ori, tema – o aserțiune despre un anumit subiect – reprezintă unitatea

⁵ Bruce Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn and Bacon, Mass., 1995, p. 37.

de înregistrare cea mai convenabilă. Obstacolul principal în utilizarea temei ca unitate de înregistrare este, în opinia lui Ole Holsti⁶, timpul consumat pentru codificare, pentru plasarea temelor în categoriile stabilite.

14.1.1. Interpretarea datelor culese prin anchetă

Înainte de a interpreta datele de cercetare, trebuie să facem câteva precizări. În primul rând, faptul că, la fel ca și în cazul studierii elitelor economice, timpul necesar pentru culegerea datelor despre elitele politice este un proces care are loc într-un timp foarte îndelungat. Oamenii politici sunt persoane cu puțin timp liber, care fac muncă de teren, de multe ori chiar și sâmbăta și duminica. Sunt mai puțin suspicioși în legătură cu studiile sociologice pentru că sunt persoane care nu o dată au fost în situația de intervievate în special față de ziariști. Sinceritatea discursului lor este însă îndoielnică. Este greu de crezut, așa cum vom vedea, că majoritatea oamenilor realizează venituri medii (apartament, automobil, salariu), că nu au decât legături slabe cu oamenii de afaceri, că nu dețin acțiuni la firme private sau că nu fac afaceri. Oamenii politici sunt persoane care mânuiesc mai bine sau mai puțin bine arta discursului atât pentru a capta alegătorii, cât și pentru a-și ascunde anumite elemente legate de avere, carieră politică sau carieră afacerială. În opinia noastră, ancheta pe bază de interviu, chiar și în cazul exhaustivității, nu aduce decât foarte puține date de cercetare. Pentru o analiză mai profundă a elitelor politice este necesară combinarea unor tehnici de cercetare cum ar fi: interviuri semidirective luate elitelor, precum și interviuarea jurnaliștilor politici locali.

1. Biografia politică

Marea majoritate a oamenilor politici cuprinși în eșantion sunt legați într-o anumită măsură de regimul comunist prin faptul

⁶ Septimiu Chelcea în *Cercetarea sociologică*, Editura Destin, Deva, 1998, p. 88.

că au fost membri ai PCR. Cu câteva excepții, membrii eșantionului au studii superioare ori, în regimul trecut, promovarea în diferite funcții de conducere în organizații era condiționată de calitatea de membru de partid.

Iată ce afirmă câțiva dintre liderii politici în legătură cu acea perioadă: „Din 1984 am fost membru PCR, nu din convingere, căci n-am luat cuvântul în nici o ședință, sau ceva de genul acesta, dar ajunsesem la o vârstă când alți colegi mult mai slab pregătiți ca mine promovaseră în funcții, iar eu rămâneam pe loc. Era ca și cu livretul militar: nu poți mișca din loc, nu poți avansa până nu ai livretul, așa era și cu carnetul de partid” (M.N., B.); „În noiembrie 1988, cu greu, cu ajutor, am reușit să pătrund în PCR și apoi am fost promovat în rândul partidului. Eu nu mi-am ars carnetul, pentru că el a fost un început în munca de conducere” (M.B., B.); „În 1953 am refuzat intrarea în PCR. Am lucrat până în 1962 când a venit o hotărâre a Comitetului Central al Partidului prin care toți directorii trebuiau să fie membri de partid. Așa am devenit membru al PCR” (G.C., B.).

În multe cazuri, cei intervievați au avut anterior intrării în politică o experiență de conducere, experiență care i-a ajutat în capacitatea de a lua decizii. În câteva cazuri, oamenii politici locali afirmă că au avut chiar și funcții de conducere în Uniunea Tineretului Comunist, funcții care le-au dat posibilitatea unui prim contact cu activitatea politică.

Într-un singur caz, este vorba de un membru al UDMR, cariera politică a avut ca primă etapă, funcția de lider al unei mișcări de tineret „am fost membru al „Uniunii Studenților Maghiari” din județul Bihor. Am fost acolo șef al programelor culturale. Între tineret și seniori, în perioada 1993-1996, au intervenit unele disensiuni, neînțelegeri. Tineretul a amenințat că va candida la alegerile locale pe liste separate, dacă nu se va înțelege cu cei din conducerea UDMR. În 1999 au fost alegeri pentru conducerea județeană. Domnul K.I. a devenit președintele filialei Bihor (cu sprijinul tinerilor), iar eu, președintele executiv” (O.S., B.).

În puține cazuri, persoanele intervievate au afirmat că au migrat, după 1989, de la un partid politic la altul. Astfel, sunt două cazuri în care din cadrul PUNR au migrat în APR și un altul în care fostul lider al PDAR din județul Bihor a devenit președintele filialei județene a PNR.

La o întrebare de „sondare” referitoare la motivele intrării în politică după 1989, răspunsurile sunt diverse. Cei mai mulți au intrat datorită convingerilor politice pe care le-au îmbrățișat, alții datorită unor conexiuni în mediul politic, iar unii datorită „atitudinii de imobilism a multor intelectuali, căci locurile fuseseră luate de șarlatani. Oamenii valoroși nu au încercat să se solidarizeze, să se mobilizeze, să găsească soluții” (L.M., B.).

2. Raportarea oamenilor politici locali la problemele politico-economice actuale

Această problemă poate fi clarificată prin răspunsurile subiecților la trei întrebări referitoare la: soluțiile cu privire la soluționarea crizei economico-sociale actuale, prioritățile politicii externe și ale celei interne.

Cei mai mulți oameni politici văd ca pe o soluție majoră a crizei actuale intervenția statului în economie, „și în țările occidentale, dezvoltarea economică nu se face oricum, ci planificat, atât micro cât și macro... Statul trebuie să sprijine sectorul IMM prin credite cu dobânzi foarte mici ... Totodată, el trebuie să stopeze exportul de materii prime” (M.D., B.); „Măsurile economice luate au redus baza de impozitare și bugetul se umple cu accize, taxe, fiscalitate prea mari. Statul trebuie să intervină prin pârghiile financiare pentru a stimula și nu pentru a omorî libera inițiativă” (L.M., B.); „Statul este cel care poate stimula sectorul IMM și investițiile străine. Economia trebuie să aibă două picioare, investițiile străine (societăți multinaționale cum sunt „Philips” sau „Mercedes”) și IMM-urile care pot fi furnizori ale acelor mari întreprinderi” (E.S., B.).

O altă soluție la criza actuală o reprezintă eliminarea haosului legislativ, idee susținută de mulți oameni politici.

Alte soluții sunt considerate a fi terminarea procesului de privatizare, precum și „realizarea unei elite de manageri foarte dinamici, dornică să realizeze în scurt timp reforme” (O.S., B.).

Prioritățile politicii interne trebuie să fie, în opinia oamenilor politici intervieuți, dezvoltarea agriculturii (idee apreciată de cei mai mulți subiecți), dezvoltarea sectorului IMM, precum și creșterea economică. Corelând răspunsurile la întrebările referitoare la soluțiile pentru stoparea crizei economico-sociale și la prioritățile politicii interne, se observă că în opinia celor mai mulți membri ai eșantionului, elita politică este răspunzătoare pentru dificultățile actuale și totodată pentru găsirea soluțiilor. Elitele economice sunt dependente de cele politice care prin politica legislativă și financiară pot stimula sau inhiba libera inițiativă autohtonă sau străină. La fel ca și în cazul răspunsurilor membrilor elitei economice orădene, oamenii politici locali cred că la ora actuală „Politicul” domină „Economicul”.

În legătură cu prioritățile politicii externe ale României, acestea sunt: integrarea României în NATO și Uniunea Europeană, precum și schimbarea mentalității de vasal în relațiile cu statele occidentale (idee considerată de cinci oameni politici aparținând actualei opoziții).

Oamenii politici de naționalitate maghiară consideră că integrarea României în NATO și Uniunea Europeană reprezintă într-adevăr priorități, dar nu trebuie să se uite „relațiile bune cu toți vecinii noștri, fără sloganuri șovine care duc la reacții negative în rândul oamenilor de rând” (K.I., B.), „noi trebuie să avem mare grijă de politica de bună vecinătate cu statele vecine și totodată să înțelegem că sunt prostii iluziile prin care se crede că România nu poate fi o Elveție a Europei Centrale. Dacă vom impune această mentalitate vom fi întotdeauna în penumbra marilor civilizații” (O.S., B.).

3. Relațiile cu oamenii politici

În legătură cu răspunsul la întrebarea „Cum ați putea caracteriza relațiile dumneavoastră personale cu oamenii politici locali?”, cei mai mulți subiecți consideră că relațiile sunt de

cordialitate, cu partenerii de coaliție, și de adversitate (dar nu de dușmănie) cu cei din tabăra politică opusă.

În preajma alegerilor se observă o vie frământare în legătură cu stabilirea de coaliții în special la nivelul partidelor de opoziție. Se fac multe ședințe, se dezbate o serie de idei și întreaga activitate are ca obiectiv formarea unei contraelite politice puternice și capabile să învingă în alegeri. În foarte puține cazuri, reiese faptul că oamenii politici pot avea relații bune cu cei din tabăra politică adversă, „cu mulți sunt prieten, îi respect, îi contrazic în idei, dar nu-mi plac cancanurile lor, nu mă interesează viața lor de familie sau corupție. Acestea nu sunt problemele mele, ci ale organelor abilitate“ (P.S., B.); „Eu sunt un democrat și cred că nu am voie să mă leg de convingerile lui politice, în măsura în care e onest. Dacă cumva coboară ștacheta sub nivelul dorit, nu mă înțeleg, chiar dacă face parte din partidul meu“ (M.N., B.); „Relațiile cu politicienii din alte partide sunt dintre cele mai bune. Am încercat să fiu considerat un om de echilibru și de aceea nu veți vedea în nici un ziar local discursuri sau declarații incendiară din partea mea; e motivul pentru care unii m-au numit om al PD-lui sau al PNL sau unul dintre cei care lucrează și cu țărăniștii. Noi suntem adversari politici, dar nu dușmani, de aceea mă veți vedea alături de mulți alți colegi din partide politice de altă orientare decât PDSR“ (M.B., B.).

La întrebarea referitoare la relațiile pe care le au cu oamenii politici de la nivelul central al partidului din care fac parte, cele mai multe răspunsuri duc la concluzia că acestea sunt bune, dar nu foarte bune. Într-un singur caz un subiect afirmă clar că ele sunt foarte slabe, iar un altul că nu pierde nici o ocazie de a-și exprima nemulțumirile.

4. Relațiile cu oamenii de afaceri

În cazul relațiilor pe care oamenii politici la stabilesc cu oamenii de afaceri, acestea sunt în cele mai multe cazuri slabe sau chiar nu există. În puține cazuri oamenii politici afirmă că-i sprijină pe oamenii de afaceri „relațiile cu oamenii de afaceri sunt foarte bune ... Mă respectă toți cei care au văzut că sunt inimos, că-i ajut

să-și dezvolte firmele proprii“ (M.B., B.); „În toate împrejurările susținem oamenii cu inițiativă privată. Ei se lovesc de multe dificultăți de ordin legislativ, birocratic. Sprijinul nostru e deschis pentru proprietatea particulară, căci numai ea va schimba economia.“ (I.T., B.).

Ce se poate înțelege pornind de la răspunsurile subiecților? Pe de o parte faptul că există o ruptură între elitele politice și cele economice, dar și că la ora actuală, în procesul de formare a capitalismului românesc, oamenii de afaceri (o mare parte dintre ei) sunt dependenți de oamenii politici. Cu toate acestea unii subiecți cred că „în viitor dependența își va schimba sensul.“ (L.M., B.).

5. Avearea

Întrebarea în legătură cu bunăstarea personală duce la o majoritate a răspunsurilor din care reiese că oamenii politici locali aparțin „clasei de mijloc“, având în cele mai multe cazuri: un apartament cu trei camere, un automobil (marcă românească), aparatură electrocasnică (de producție occidentală) și în câteva cazuri casă la țară (de regulă obținută prin moștenire). Cei mai mulți apreciază că situația lor materială este bună, dar nu foarte bună. Într-un singur caz, un subiect a recunoscut că este un om foarte bogat, având vilă, casă de vacanță și cinci automobile (de fabricație occidentală), dar că toate acestea se datorează carierei sale de om de afaceri și nu celei de politician.

Cei mai mulți politicieni orădeni declară că nu au firme de afaceri și nici acțiuni la întreprinderi private. În patru cazuri se declară faptul că subiecții respectivi au deținut acțiuni la societăți comerciale.

Este ușor de înțeles reacția oamenilor politici la întrebările legate de proprietăți și afaceri. La fel ca și oamenii de afaceri, politicienii orădeni se tem să-și declare averea. Ei nu au încredere în promisiunile sociologului în legătură cu modul de utilizare a datelor. Se așteaptă ca mai devreme sau mai târziu declarațiilor lor să fie făcute publice, aspect care le-ar putea afecta viitoarea carieră politică.

6. Timpul liber

Oamenii politici orădeni fac parte din categoria persoanelor cu foarte puțin timp liber. De multe ori și sfârșitul de săptămână este dedicat activităților politice, deplasării în teren la diferite manifestări sau pentru scopuri electorale. În concedii, cei mai mulți subiecți declară că merg la munte și la mare (în România), iar sfârșitul de săptămână (atunci când au posibilitatea) îl petrec acasă împreună cu familia. Datorită activității lor politice, ei consideră că în viața de familie (de cuplu) au nevoie de foarte multă înțelegere „din păcate, de trei ani nu prea am timp liber. Lucrez douăzeci de ore pe zi și dorm noaptea trei sau patru ore... Am o prietenă foarte înțelegătoare care mă ajută și se implică în rezolvarea unor probleme, duce greul gospodăriei.” (O.S., B.) „Toate sâmbetele și duminicile le petrec în teren. Deunăzi am fost la Marghita, în altă zi la Tebea sau în Sălaj, la Ip și Trăznea. Nu prea avem timp liber cei ce deținem o funcție la vârf... dacă soția nu ar fi o femeie înțelegătoare căsnicia mea s-ar duce de râpă.” (G.S., B.)

Foarte puțini dintre subiecți declară că au avut posibilitatea de a-și face vreodată concediul în străinătate. În special cei care, pe lângă munca de politician, dețin o afacere își permit să facă excursii peste hotare.

14.1.2. Concluzii derivate din anchetă

La fel ca și în cazul elitelor economice orădene, oamenii politici din orașul nostru pot fi considerați cu ajutorul termenului „elite” doar din punct de vedere altimetric. Ca stil de viață, avere declarată, ei fac parte, în opinia noastră, din categoria de mijloc. Este greu de apreciat realitatea pornind de la criteriul meritocratic.

Pentru a putea da un răspuns acestei probleme, este necesară o cercetare aprofundată.

Marea majoritate a subiecților au studii superioare și au intrat în activitatea politică pe baza convingerilor cristalizate în mai mulți ani. Cei mai mulți dintre ei au fost membri ai Partidului Comunist Român, dar nu din convingere, ci mai degrabă din dorința de promovare în cariera profesională.

Se constată la ora actuală o dependență a oamenilor de afaceri de oamenii politici, cu toate că sensul dependenței se poate modifica în timp.

În cadrul eșantionului teoretic se pot deosebi câteva grupări de subiecți. „Parlamentarii” sunt oamenii politici considerați a avea o mare influență în ceea ce privește viața politico-economică a localității noastre. Ei sunt nevoiți să-și împartă activitatea politică în două direcții: națională și locală. Sfârșitul de săptămână îl petrec, de cele mai multe ori, în teren rezolvând o serie de probleme ale filialei județene a partidului din care fac parte și întâlnindu-se cu o serie de alegători fie în scopuri electorale, fie pentru a-i asculta și a încerca să-i ajute în rezolvarea diferitelor probleme. Cel puțin astfel reiese din declarațiile deputaților și senatorilor.

Un alt grup este cel al funcționarilor de la Primăria municipiului și din Consiliul local. Sunt persoane care se ocupă mai mult de problemele legate de administrarea orașului; unii dintre ei au ocupat funcția prin concurs, dar cei mai mulți subiecți pe baza alegerilor locale. În cadrul consilierilor locali, din treizeci și una de persoane doar trei nu au studii superioare, majoritatea fiind de profesie economiști sau ingineri (șaisprezece persoane). Între acești consilieri locali sunt șaptesprezece persoane care ocupă funcții de conducere în diferite organizații și opt patroni de firme private. În ceea ce privește viceprimarii și primarul localității, aceștia fac parte din partide politice aflate în coaliția de guvernare și sunt de profesie ingineri (doi dintre ei) și respectiv economist (viceprimarul din partea UDMR). Iată că administrarea orașului este dominată de profesiunile tehnică și respectiv economică.

A treia grupare este reprezentată de membrii conducerii Consiliului Județean Bihor. Aceștia fac parte din cadrul partidelor de opoziție, dar afirmă ca reușesc să întrețină bune relații cu colegii lor din tabăra politică adversă. Președintele Consiliului Județean Bihor este considerat de cei mai mulți subiecți intervievați drept „cel mai influent om politic al localității”.

A patra grupare este formată din membrii conducerii Prefecturii, dintre care unul este subprefect (membru al UDMR),

iar celălalt (director de departament în cadrul Prefecturii) afirmă că nu este afiliat politic și că se consideră doar un funcționar. Salariul pe care îl câștigă subprefectul este considerat a fi extrem de mic în comparație cu cel câștigat la o firmă privată unde a lucrat anterior, iar condițiile sunt mai puțin bune: „am plecat de la o firmă care îmi pusese la dispoziție o mașină „Ford“. Mi s-a cerut (din partea UDMR) să ocup această funcție și am acceptat. Acum trebuie să circuli cu o mașină „Dacia“. (M.I., B.).

A cincea grupare este formată din președinții filialelor județeană și locală ale mai multor partide politice. Unii dintre ei cumulează funcții, făcând parte în acest fel și din alte grupări de elemente ale eșantionului. Alții dețin doar funcția de președinte de filială. Președinții de filială se ocupă atât cu activitatea de organizare și conducere, cât și cu cea de atragere a electoratului, o mare parte din timp petrecându-l în munca de teren.

Noi considerăm această cercetare doar ca pe o etapă a anchetei noastre cu privire la elitele politice, pe viitor fiind nevoie de aprofundarea analizei folosind și alte tehnici de cercetare sociologică, analiza de conținut, chestionarul și, după cum ne-a sugerat un distins coleg de la catedra de Sociologie a Universității Oradea, chiar și tehnica fotografică, pentru a pune în evidență diferențe între ceea ce declară elitele politice cu privire la proprietăți (casă, automobil) și ceea ce există în realitate.

Din datele de identificare ale subiecților cuprinși în eșantion reiese că marea majoritate provin din părinți aparținând clasei muncitoare sau țărânimii. În doar câteva cazuri (3), părinții oamenilor politici locali aparțin categoriei de absolvenți cu studii superioare.

Majoritatea subiecților (14) aparțin grupei de vârstă cuprinse între 40 și 50 ani, într-un număr mai mic (5) aparțin grupei de vârstă cuprinse între 60 și 75 ani, mai puțini (5) fac parte din grupa de vârstă cuprinsă între 50 și 59 de ani și doar două persoane au vârstă sub 40 de ani.

Marea majoritate a subiecților au studii superioare, eșantionul cuprinzând unsprezece persoane de profesie inginer, cinci cadre didactice din învățământul universitar, patru economiști,

patru juriști, un profesor în învățământul preuniversitar, un medic și doar un tehnician. În concluzie, inginerii reprezintă majoritatea oamenilor politici locali cuprinși în eșantion, urmați ca număr de: universitari, economiști și juriști.

14.2. Ancheta din 2001

Care este diferența în ceea ce privește starea elitelor din Oradea în anul 2001 față de anul 1999? Aceasta este întrebarea de la care pornim analiza.

Pe de o parte, au avut loc în anul 2000 alegeri locale pentru funcția de primar și pentru constituirea unui nou consiliu local. Pe de altă parte, au avut loc alegeri legislative la nivel național. Au schimbat oare aceste evenimente politice configurația elitelor politice locale? Vom vedea în continuare.

Din punct de vedere al funcțiilor politice cele mai importante, putem afirma că în Oradea este un nou primar, membru al Partidului Democrat (vechiul primar este membru al PNL). În funcția de președinte al Consiliului Județean este tot un membru al Partidului Democrat. Vechiul Președinte al acestei instituții este membru al Partidului Social Democrat, actualmente, deputat. În fruntea Prefecturii se află un membru al Partidului Social Democrat (vechiul prefect este membru al PNL-CD).

Compoziția Consiliului local este diferită de cea a fostului Consiliu din 1999. Totuși au rămas în funcție zece consilieri dintr-un total de 31. În Consiliul local sunt 9 locuri ocupate de membri UDMR, 6 locuri ocupate de membri PSD, 7 locuri deținute de membri PD, două locuri de către membri ai PNL, 2 locuri de către membri ai UFD, CDR deține un loc, iar PRM, 4 locuri. Ceea ce este interesant văzând componența Consiliului local este migrarea unor membri ai PNL și CDR către Partidul Democrat și creșterea numărului de consilieri ai PRM de la 1 la 4, dacă comparăm anii 1999 și 2001.

După calculul nostru din 1999, elitele politice locale cuprindeau în total șaptezeci și cinci (75) de persoane. În anul 2001, după calcul, am ajuns la cifra 65. Dacă ne gândim la puterea

de decizie a acestor 65 de persoane trebuie să menționăm că există pe de o parte lideri politici și pe de alta, vicelideri. Liderii politici sunt în număr de 20: primarul, cei doi viceprimari, prefectul, cei doi subprefecți, președintele Consiliului Județean și cei doi vicepreședinți. Totodată, deși este doar consilier județean, datorită capitalului relațional, capitalului material și a capitalului pozițional, rectorul Universității Oradea este un foarte influent lider politic local. În categoria liderilor intră și cei 10 parlamentari de Bihor. În total, în anul 2001 sunt 20 de lideri locali. Ceilalți 45 de membri ai elitelor politice sunt: cei 31 de consilieri locali, 9 consilieri județeni și președinții celor mai importante partide politice locale: UDMR, PSD, PD, PNL și PRM. Pe toți acești 45 de oameni politici îi putem numi vicelideri, întrucât puterea lor de influență asupra deciziilor este mai redusă.

Dacă ne gândim la elita administrativă din Oradea, aceasta cuprinde 25 de persoane: secretarul și directorii de direcții din Primăria municipiului Oradea, secretarul și directorii de direcții din Prefectură, precum și alți directori ai unor instituții publice ca: Direcția Vamală, Direcția Muncii, Direcția Județeană pentru Tineret și Sport, Direcția de Statistică, Inspectoratul Școlar, Direcția Sanitar-Veterinară și Casa Județeană de Asigurări de Sănătate.

Elitele politico-administrative din Oradea sunt deci constituite dintr-un total de 90 de persoane. Din acest număr, noi am extras un eșantion teoretic de 28 de persoane, dintre care 8 au fost cuprinse și în eșantionul din 1999. Pe acești 8 oameni politici și birocrați i-am reintervievat.

Cercetarea realizată în 2001 a urmat aceeași tehnică a interviului semistrukturat și culegerea datelor a fost realizată într-un interval de două luni; octombrie și noiembrie. Prelucrarea datelor este realizată prin analiza de frecvență, o variantă a analizei de conținut.

Criteriile de eșantionare introduse de noi sunt: reprezentarea parlamentară (partide politice parlamentare, partide politice neparlamentare), reprezentarea guvernamentală, apartenența instituțională (Parlament, Primărie, Prefectură, Consiliul Județean, filialele

din Bihor ale partidelor politice), naționalitatea și modalitatea de ocupare a postului (numire politică, alegere, concurs).

În funcție de primul criteriu, eșantionul cuprinde membri ai patru partide cu reprezentare parlamentară (Partidul Social Democrat – PSD, Partidul România Mare – PRM, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România – UDMR și Partidul Național Liberal – PNL), precum și membri ai trei partide neparlamentare (Uniunea Forțelor de Dreapta – UFD, Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat – PNȚCD și Forumul Democrat German – FDG).

În ceea ce privește al doilea criteriu, sunt incluși în eșantion reprezentanți ai partidului politic aflat la guvernare (PSD), precum și membri ai șase partide politice reprezentate în Parlamentul României (PRM, PNL, UDMR, UFD, PNȚ-CD și FDG). Prima grupare cuprinde: doi senatori, un deputat, trei consilieri locali și un consilier județean. A doua grupare cuprinde: doi senatori, doi deputați, un viceprimar, șapte consilieri locali și un consilier județean.

În funcție de al treilea criteriu sunt în eșantion: 7 parlamentari, 17 funcționari ai Primăriei, doi funcționari ai Prefecturii și doi consilieri județeni.

În funcție de criteriul naționalitate am interviuat: 22 de români, cinci maghiari și un german.

Din punct de vedere al modalității de numire în post, eșantionul cuprinde: 19 funcționari aleși, 7 funcționari care au ocupat postul prin concurs și doi funcționari numiți.

Ghidul de interviu utilizat cuprinde 8 teme:

1. Au trecut mai mult de 10 ani de regim politic democrat în România. Din perspectiva vieții politice din țara noastră care considerați dumneavoastră a fi principalele realizări și nerealizări ale acestei perioade?
2. În continuare vă rugăm să vorbiți despre cariera dumneavoastră politică.
3. Cum ați putea caracteriza relațiile dumneavoastră cu oamenii politici locali? Dar cu cei de la nivel național?

4. Care considerați că sunt cei mai influenți lideri politici din Oradea?
5. Care sunt calitățile necesare unui politician de succes pe plan local?
6. Cum ați putea caracteriza relațiile dumneavoastră cu oamenii de afaceri locali?
7. Care considerați a fi în prezent prioritățile politicii locale? Dar ale politicii interne românești? Dar ale politicii externe a României?
8. Înainte de 1990, oamenilor le era teamă să vorbească despre realizările materiale personale. Astăzi nu mai există în România un regim politic totalitar. Cum ați putea caracteriza realizările dumneavoastră materiale?

Pe lângă cele 8 teme am inclus o serie de întrebări de identificare referitoare la: naționalitate, religie, vârstă, sex, profesie, funcție politică, funcție economică, profesia părinților înainte de pensionare.

O etapă importantă a anchetei o reprezintă pretestarea instrumentului de cercetare. Astfel, ghidul trebuie să fie examinat critic de indivizi familiarizați cu studiul sociologic (experți) sau persoane din tipul care urmează a fi studiat. Trebuie să menționăm că ghidul a fost examinat de către colectivul Catedrei de Sociologie și Asistență socială de la Universitatea Oradea.

♦ INTERPRETAREA DATELOR CULESE PRIN ANCHETĂ

A. Biografia politică

Spre deosebire de ancheta din 1999, puțini oameni politici vorbesc despre activitatea lor politică din vechiul regim. Astfel, un lider politic PSD afirmă: „eu politică n-am făcut niciodată. Am fost în PCR, Partidul Republican și PDSR, dar n-am fost politician, ci cadru didactic” (T.M., B). Un alt lider al PSD declară că: „am fost membru PCR, secretar UTC la nivel de instituție. În septembrie 1989 am fost în conflict cu primul secretar pe județ. De aceea în decembrie 1989 am fost printre acei câțiva combatanți din județul

Dâmbovița. Eram un om incomod pentru șefi, căci nu suport dictatura, comanda unui șef” (D.V., B.).

Despre aceeași temă un om politic de la PNȚCD crede că „înainte de 1989 nu puteai face politică, ci doar să te supui unor directive. Nu erau acceptate alte păreri, cel puțin politice. Nu m-am implicat foarte mult, aveam și o meserie liberală” (T.A., B.).

Cei mai mulți subiecți consideră că activitatea politică din vechiul regim (numirea în cadrul UTC) este nesemnificativă în biografia lor politică. Lansarea lor în viața politică s-a făcut după 1989, în unele cazuri după o activitate în cadrul organizațiilor de tineret ale partidelor politice.

Un grup interesant îl constituie parlamentarii. Aceștia au avut ca activități anterioare intrării în Parlament fie cea de ofițer de contrainformații în cadrul Armatei, fie cea de cadru didactic în învățământul superior, ministru sau secretar de stat.

Un alt grup care atrage atenția este cel al „birocratilor”. Aceștia și-au început în marea majoritate activitatea înainte de 1989 în cadrul administrației publice locale și au continuat și după instaurarea regimului politic democrat.

B. Raportarea oamenilor politici la problemele politico-economice actuale

Această problemă poate fi clarificată prin răspunsurile la întrebările 1 și 7 din ghidul de interviu.

Astfel, referitor la răspunsurile la întrebarea 1, principalele realizări de după 1989 sunt în opinia subiecților: apariția instituțiilor democratice (partide politice, Parlament), libertatea de asociere și de expresie (partide politice, sindicate, presă), posibilitatea de a face afaceri și deschiderea României spre Occident.

Principalele nerealizări sunt: rata înaltă a inflației, capacitatea redusă de re tehnologizare, amplificarea economiei subterane, neterminarea privatizării și operaționalitatea redusă a mecanismelor de piață.

Referitor la întrebarea 7, prioritățile politicii locale sunt conform intervievaților: introducerea gazului metan în Oradea,

finisarea șoselei de centură, atragerea de investitori și asistența socială a categoriilor defavorizate.

În ceea ce privește prioritățile politice interne ale României, acestea sunt: stimularea exporturilor, terminarea privatizării, încurajarea prin politici fiscale a sectorului IMM, reducerea șomajului și măsurile economice și sociale de încurajare a tineretului.

Prioritățile politicii externe a României sunt în opinia subiecților din eșantionul nostru: intrarea în structurile europene (Uniunea Europeană) și euro-atlantice (NATO), îmbunătățirea relațiilor cu vecinii României și cucerirea piețelor externe și atragerea de investitori străini.

C. Raportarea la mediul politic local și național

Întrebările 3, 4 și 5 se referă la această temă.

Răspunsurile subiecților la întrebarea 3 relevă existența unor relații în general bune între politicienii locali, indiferent de apartenența politică. Iată câteva dintre răspunsurile subiecților: „relațiile pe care le am cu politicienii locali sunt bune, dar mă deranjează jocurile politice locale. Din cauza acestor jocuri PSD a ieșit la alegerile pentru Consiliul local doar pe locul al treilea” (P.F., B); „O parte din prietenii mei sunt în partide diferite. Asta nu înseamnă să stricăm relațiile dintre noi. Problema este următoarea: oare chiar sunt oameni politici? Lucrul acesta îmi dă de gândit” (I.V., B); „Momentan pot spune că relațiile sunt bune, dar înainte de alegeri erau și mai bune” (D.C., B); „Relațiile sunt foarte bune cu toți, căci menirea Universității din Oradea e să adune nu să dezbină” (T.M., B).

În schimb, există parlamentari care au venit din alte județe pentru a candida pe listele din județul Bihor și care datorită „prezenței constante în Oradea” nu cunosc mediul politic local: „nu prea îi cunosc pentru că sunt nou aici. Cu cei din București în schimb relațiile mele sunt excelente, *căci sunt acolo mereu*” (D.V., B).

Grupul „birocratilor” (funcționarii care au ocupat postul pe bază de concurs) declară că relațiile cu oamenii politici sunt doar „de serviciu”: „nu am relații personale cu aceștia, doar de serviciu. Nu sunt de acord ca funcționarii publici să facă politică” (S.C., F);

„Prin funcția mea contează prea puțin dacă relațiile sunt bune sau nu. Deciziile în ceea ce privește munca pe care o prestez sunt de multe ori luate politic, fiind uneori bune, iar alteori rele” (A.G., B); „Relațiile mele sunt bune, dar legile interzic secretarului Consiliului local să facă politică” (D.F., B). Am observat reticență la unii birocrați, în legătură cu o serie de întrebări din ghidul de interviu care vizează raportarea la mediul politic și problemele politice. Unii dintre aceștia au fost greu de convinși să-și exprime propriile opinii, încercând să prezinte diferite programe ale instituțiilor publice în legătură cu dezvoltarea locală.

În ceea ce privește legăturile politicienilor locali cu cei de la nivel central, acestea sunt slabe; doar îi cunosc, „am dat mâna o dată cu ei” sau „am participat la o ședință în care i-am audiat”. Bineînțeles, îi văd des la televizor. Să urmărim câteva dintre interviuri legate de acest subiect: „cu cei de la nivel național, fiind nou, nu am avut vreme să-mi fac relații. Am dat însă mâna o dată, după o ședință cu C.V. Tudor” (C.M., B); „Nu îl cunosc pe C.V. Tudor”; „Cu cei de la nivel central am avut relații minime, chiar inexistente, pentru că nu sunt un lingușitor. N-am dorit să fiu cunoscut, personal, de aceștia” (P.M., B); „Nu mă întrebați de vreun om politic de la nivel central, căci nu îi cunosc” (Z.G., F).

Răspunsurile acestea dovedesc faptul că în general, legăturile între centru și filialele locale sunt slabe. Politica partidelor politice este „fabricată” la nivel central și are mai puțină importanță poziția filialelor.

Totuși există lideri locali care au relații excelente cu cei de la nivel central: „am relații excelente cu Nicolae Văcăroiu, pe care îl cunosc de pe vremea când lucra în Comitetul de Stat al Planificării, de asemenea mă înțeleg foarte bine cu Ion Iliescu, Adrian Năstase și pe vremea când trăiau, i-am cunoscut destul de bine chiar și pe Ioan Rațiu și Cornel Coposu, despre care am avut o părere deosebită” (T.M., B).

La întrebarea 4, răspunsurile subiecților sunt orientate în special către Petru Filip, primarul municipiului Oradea, despre care cei intervievați afirmă următoarele: „știe să atragă în jurul lui persoane hotărâte” (A.G., B); „Este o persoană echilibrată și de

întărită ținută profesională, deosebit de inteligent și pregătit și conștiințios în administrația publică locală" (D.F., B); „Primarul a știut dintotdeauna să nu uite de interesele orașului. L-a interesat în mod deosebit acest lucru" (C.L., B).

Există în afară de primar și alți lideri politici influenți: Cornel Popa (deputat și președinte al filialei județene a PNL), Adalbert Kiss (vicepreședinte al Consiliului județean și membru al UDMR) și Teodor Maghiar (consilier județean PSD și rector al Universității Oradea).

Politicianul de succes în plan local trebuie să fie cinstit și corect, să fie foarte bine informat, să fie un bun manager, să fie un luptător și să știe să comunice cu publicul și cu mass-media.

D. Relațiile cu oamenii de afaceri

La întrebarea 6, răspunsurile nu sunt convergente, ci diferă în funcție de poziția subiecților în cadrul sistemului politic local și de ocupațiile lor extrapolitice. Bineînțeles că oamenii de afaceri care sunt și oameni politici au o mai mare tangență cu mediul de afaceri local, dar și înalții funcționari din Primărie: „îndirect mă lovesc și de ei. Cunosc o bună parte a lor, ..., când un prieten vechi află că ești în primărie, rapid te caută și încearcă să profite" (I.V., B); „Am destui prieteni care au făcut și fac afaceri serioase" (A.G., B); „Relații indirecte am cu toți oamenii de afaceri din Oradea. N-aș putea spune că sunt relații strânse" (J.I., B).

Se constată o tot mai mare implicare a oamenilor de afaceri în viața politică locală. Astfel, 11 din cei 31 de consilieri locali sunt administratori ai unor societăți comerciale orădene; Cornel Popa, unul dintre cei mai influenți lideri politici locali (deputat PNL și președinte al PNL-Bihor), a fost până în anul 2000 director general al firmei S.C. „Transilvania General Impex" S.R.L.; Pete Istvan, senator UDMR de Bihor, este fost director al unei firme locale; Traian Cladovan, deputat PD de Bihor, a fost până în anul 2000 manager general al S.C. „Petrobsub" S.A. din Suplacu de Barcău; Gheorghe Sârb, secretarul Prefecturii Bihor, este un prosper om de afaceri local; președintele Partidului România Mare, Cioca Marian, este la rândul său administrator al unei societăți comerciale din Salonta.

Există opinii conform cărora la nivelul filialelor locale se constată chiar o îndepărtare a persoanelor care se află în exteriorul lumii afacerilor locale: „Noi, oamenii de cultură, am fost încetul cu încetul îndepărtați din jocul politic. Acum domină oamenii de afaceri" (M.C., B); „Fără bani nu se poate face nimic. Fără bani, azi n-ai ce căuta în politică. În Oradea, cei mai bogați oameni de afaceri sunt cei din PD și din PNL" (P.F., B).

E. Averele

Cu câteva excepții, subiecții intervievați declară că situația lor materială este bună sau chiar foarte bună. Cei care fac și afaceri afirmă că au un nivel de trai care îi scutește de orice griji. Toate acestea însă, subliniază ei, sunt realizate prin munca în domeniul afacerilor și nu datorită carierei lor politice. Înalții funcționari din primărie declară că sunt mulțumiți de salariul pe care îl primesc și unii reușesc ca din salariu să depună lunar o sumă de bani în bancă (bani albi pentru zile negre). Un avocat, consilier local, afirmă că, prin firma sa de avocatură, reușește să realizeze un venit lunar de 100 milioane lei.

Cu puține excepții, subiecții nu dau indicații precise despre averea lor, ceea ce s-a întâmplat și în ancheta realizată în 1999.

F. Concluzii derivate din anchetă

Este dificil să stabilim după 28 de interviuri dacă elitele politice locale domină viața economică sau invers, elitele economice se impun în politica locală. Se constată față de anul 1999 o creștere ușoară a implicării oamenilor de afaceri în activitatea instituțiilor politice locale.

Toți subiecții intervievați au studii superioare. Din punctul de vedere al profesiei, predomină inginerii (12 din totalul de 28 de subiecți), iar pe locurile următoare sunt: juriștii (7 din 28), profesorii universitari (5 din 28), economiștii (2 din 28) și medicii și militarii de carieră, cu câte un singur reprezentant. Marea majoritate a subiecților sunt bărbați (26 din 28 subiecți). În eșantionul nostru sunt deci doar două persoane de sex feminin. Dacă analizăm compoziția

Consiliului local, constatăm aceeași situație: din 31 de consilieri locali, doar doi sunt persoane de sex feminin.

Din punctul de vedere al mediului de proveniență, majoritatea provin din familii din clasa muncitoare sau din familii de agricultori din mediul rural. Doar trei subiecți din 28 declară că provin din familii în care ambii părinți au avut studii superioare.

În cadrul eșantionului nostru se pot deosebi câteva grupări. Astfel, parlamentarii sunt persoane care fac legătura între mediul politic local și cel național. Unii dintre ei provin din alte zone ale țării și acordă un scăzut interes problemelor locale. Pentru ei, a fi parlamentar de Bihor înseamnă a avea un loc în Parlamentul României. Cei care provin din județul Bihor și care au locuit mai mulți ani la Oradea, înainte de a ajunge parlamentari, sunt mult mai conectați la mediul politic local. Deseori, ei au o puternică influență asupra filialelor locale și, spre deosebire de alți oameni politici din Oradea, au mai multe legături personale cu liderii de la nivel central.

Înalții funcționari din Primărie și Prefectură, constituie elita administrativă a orașului Oradea. Această elită este formată în majoritate din persoane care s-au format în vechiul regim și au continuat activitatea și după 1989. Din punctul de vedere al deciziilor, ei influențează activitatea liderilor politici. În cadrul sistemului politic ei pot fi considerați „vicelideri”.

Consilierii locali și județeni fac parte și ei din categoria viceliderilor și sunt față de conducătorii instituțiilor din care fac parte ceea ce sunt parlamentarii vizavi de membrii Guvernului; ei participă la fabricarea „politicii”, dar sunt însă deseori sub influența liderilor politici (primarul, viceprimarii, președintele sau vicepreședintele Consiliului Județean).

A patra grupare o reprezintă șefii filialelor locale ale partidelor politice care uneori cumulează și alte funcții: parlamentar, primar sau viceprimar. Ei au o intensă activitate organizatorică și ar trebui să creeze legătura între centru și filiale. Însă, cu excepția celor care sunt parlamentari, doar „îi cunosc pe liderii de la centru”. Ei intră, din punctul de vedere al sistemului politic local, în categoria viceliderilor.

A cincea grupare, din care, din păcate, am reușit să interviuăm doar o persoană, sunt conducătorii celor mai importante instituții politice locale (*Primăria, Prefectura, Consiliul Județean*). Aceștia (și în special primarul) au cel mai mare grad de influență în ceea ce privește luarea deciziilor politice.

O anchetă, așa cum este și cea din 2001, aduce în lumină o serie de aspecte legate de elitele politice locale, însă noi o considerăm insuficientă pentru a oferi o imagine reprezentativă asupra problematicii pe care o vizăm. Pentru a completa această imagine este necesară o anchetă pe bază de interviu semistrukturat cu jurnaliștii politici locali. Doar din compararea datelor din mai multe cercetări se poate ajunge la cunoașterea în profunzime a elitelor politice din Oradea.

14.3. „Informatorii bine informați” ai vieții politice locale

Pentru aprofundarea analizei elitelor politice locale, am interviuat în luna aprilie a anului 2002 opt jurnaliști din Oradea, pe care-i considerăm „informatorii bine informați”, întrucât au ca domeniu de interes viața politică. Astfel, aceste opt persoane cunosc foarte multe aspecte legate de oamenii politici orădeni despre care au realizat o serie de emisiuni, i-au interviuat în multe ocazii ori au asistat la conferințele de presă săptămânale de la sediile locale ale partidelor politice. De asemenea, ei cunosc în profunzime activitatea principalelor instituții politico-administrative despre care scriu săptămânal diferite articole sau fac reportaje. Toate aceste motive ne-au îndemnat la realizarea cercetării. Din cele opt persoane interviuate, patru sunt ziariști, trei sunt redactori la diferite posturi de radio, iar unul este corespondent al postului de televiziune PRO TV. Din punctul de vedere al naționalității, șapte dintre ei sunt români, iar unul este maghiar. Trebuie să menționăm totodată că lotul cuprinde cinci persoane de sex masculin și trei persoane de sex feminin.

Prezentăm în continuare ghidul de interviu semistrukturat, cu ajutorul căruia am cules datele:

1. Prin prisma experienței dumneavoastră de jurnalist, cum ați caracteriza relația dintre jurnaliștii orădeni și oamenii politici locali?
2. Ne aflăm la jumătatea mandatului exercitat de primarul municipiului Oradea. Cum caracterizați activitatea acestuia în primii doi ani de mandat?
3. Cum caracterizați activitatea parlamentarilor bihoreni în perioada 2001-2002?
4. Cum caracterizați legăturile din interiorul partidelor politice dintre liderii orădeni și cei de la București?
5. Cum caracterizați activitatea de conducere din Primăria Municipiului Oradea? Dar cea din Prefectura Județului Bihor? Dar cea din Consiliul Județean Bihor?
6. Care sunt factorii succesului politic în plan local?
7. Cum caracterizați participarea oamenilor politici locali în cadrul consiliilor de administrație ale firmelor de afaceri orădene?
8. Cum caracterizați bunăstarea oamenilor politici locali?
9. Vârstă
10. Sex
11. Naționalitate
12. Religie
13. Nivel de studii
14. Profesie
15. Funcție

♦

INTERPRETAREA DATELOR

1. Relația jurnaliști – oameni politici

Jurnaliștii se împart în două tabere. Unii încearcă să fie obiectivi față de realitatea pe care o observă, iar alții, urmărindu-și interesele personale, devin subiectivi, laudativi la adresa unor personaje ale vieții politice locale. Din nefericire, trusturile media

reprezintă interesele unor patroni care au anumite preferințe politice sau chiar interesele unor formațiuni politice. Politicienii au mare nevoie de imagine, deci și de jurnaliști. De aceea, mass-media este o mare putere care influențează derularea vieții politice locale. Acest aspect reiese foarte limpede din următorul fragment: „După 1989, ziariștii au hărțuit oamenii politici dezvăluind multe probleme. Presa orădeană era, la începutul anilor '90, cea mai incisivă din România, eliminând persoane precum Doina Ignat (parlamentar PRM) de pe scena politică..., relația între ziariști și oamenii politici este tacită. Ziariștii îi învață să-și creeze o viață politică adevărată. Unii ziariști încearcă să se implice în viața politică a județului, să influențeze persoane. Astfel, unii ziariști au fost târați prin tribunale“ (G.T., F). Viața politică locală este „un atelier“ în cadrul căruia jurnaliștii, dar și oamenii politici învață să devină profesioniști pentru că, dacă ne este permisă o opinie personală, atât unii, cât și alții se află încă în procesul de învățare a profesiei, aspect pe care-l considerăm nefiresc însă după 12 ani de viață politică democratică.

Ce se întâmplă cu jurnaliștii care sunt obedienți față de politicieni? „Sunt ziariști tributari unor interese de castă politică. Pentru aceștia însă, merge o dată, de două ori, după care oamenii cu bani, cu influență, îi țin „în lesă“ ori pentru sume foarte mici, ori pur și simplu aducându-le aminte de colaborarea anterioară. Nimeni nu se mai teme de pana aceluia ziarist, deoarece acesta, scriind articole „la comandă“ și folosind un limbaj laudativ în materialele sale, se plafonează și nu mai „vede“ știrile reale“ (M.S., B).

2. Activitatea primarului municipiului Oradea

Primarul este considerat de jurnaliști un lider autoritar care a reușit să anihileze orice opoziție în instituția pe care o conduce. Consiliul local ar trebui să joace rolul unui Parlament puternic față de Executiv. Însă nu reușește să îndeplinească acest rol, din cauza stilului de conducere autoritar al primarului. Acesta este președintele filialei locale a Partidului Democrat, inginer de profesie și cadru didactic la Universitatea Oradea. Se află la al doilea mandat și are o misiune dificilă, întrucât face parte din tabăra „opoziției“. Ori

România este un stat hipercentralizat, iar banii pentru derularea unor proiecte de interes local sunt alocați de Guvernul României, dominat de Partidul Social Democrat. Din acest motiv, Petru Filip a fost nevoit să aducă în funcția de vice-primar o persoană din PSD, înlocuindu-l astfel pe fostul vice-primar, membru al Partidului Național Țărănist Creștin și Democrat. Era firesc ca această „mutare” să stârnească opinii negative din partea unor jurnaliști locali. Să vedem câteva fragmente în care este creionată imaginea „primului gospodar al Oradiei”: „Comparativ cu fostul primar, activitatea sa poate fi considerată oarecum bună. Au fost demarate câteva proiecte care au și primit termen. Dar tot pe spinarea orădenilor. Taxele și impozitele au crescut. Politica economică a municipalității lasă de dorit” (G.B., B); „La început, toată lumea credea că actualul primar va fi și cel mai bun, nu degeaba fusese el primar și mai înainte... Petru Filip își reprezintă foarte bine interesele personale, făcându-și imagine pe banii cetățenilor. Practic, deși nu cred că există ziariști care au dovezi, e limpede că primăria s-a transformat într-un „S.R.L.” de când actualul primar a fost instalat. Nici o licitație mai importantă nu se câștigă fără ca „cineva” să beneficieze de acel comision sau șpagă” (M.S., B); „În campania electorală a spus foarte multe, dar din cauza lipsei banilor nu-și poate îndeplini promisiunile. Orașul arată mai rău, deși nu Petru Filip e vinovat în totalitate. O problemă gravă sunt relațiile oculte în interese economice. Cum se încheie contractele cu diferite firme? Nu există o relație reciprocă primar – alegător. Sunt prea mulți funcționari în primărie plătiți de alegător, iar jurnalistul nu poate afla sau nu poate spune” (W.I., B); „Petru Filip a dovedit că e serios, că-și respectă promisiunile, deși are piedici din partea PSD, căci e în opoziție. E un bun diplomat și face rost de bani chiar de la guvern. Se adaugă și jocurile politice. A introdus un membru al PSD la conducerea primăriei și un vicepreședinte din același partid la Consiliul Județean. În primul an a fost lider autoritar al Primăriei, nedând celor doi viceprimari vreo o sarcină, răspunzând singur și pentru succese și pentru insuccese” (T.I., F).

Este posibil ca în contextul actual liderii politici să adopte un stil democrat de conducere? Păreră noastră este că deocamdată

liderii eficienți sunt liderii autoritari, cei care știu să întrețină relații bune atât cu membrii partidului aflat la guvernare, cât și cu cei din partidele de opoziție. Bineînțeles că nu este un aspect pozitiv în activitatea primarului modul în care sunt încheiate contractele dintre primărie și diferitele firme care execută lucrări în folosul acesteia. Sau de felul în care, cu largul concurs al lui Petru Filip, firma viceprimarului Ghilea (PSD) „câștigă licitații peste licitații” (M.S., B). Însă, după cum afirma profesorul Pișcoci într-un curs de politicologie ținut la Universitatea București în 1992, „politica este departe de a fi un tărâm al moralității. Cine intră în activitatea politică trebuie înainte de toate să știe acest lucru”.

3. Activitatea parlamentarilor bihoreni

Datorită scrutinului pe bază de listă au ajuns parlamentari de Bihor, pe lângă câțiva oameni politici capabili și care vor să aducă beneficii prin activitatea lor pentru județul pe care-l reprezintă, și o serie de „parașutați”, cum plastic îi numește un ziarist. Sunt persoane care vin fie din București, fie din alte orașe ale României și care sunt „tabula rasa la activitate” (M.S., B). O dată la câteva luni ei ajung și prin Bihor, însă marea majoritate a timpului îl petrec fie în București, fie în străinătate sub pretextul treburilor pentru care au fost delegați. Este clar, afirmă marea majoritate a jurnaliștilor, că problemele județului nu-i interesează, reușesc eventual să-i plictisească și tot ceea ce fac ei reprezintă urmărirea intereselor personale. Prezentăm câteva fragmente din răspunsurile subiecților: „Luptele de partid îi preocupă mai mult decât problemele județului. Încin să consider că au rămas majoritatea la mentalitatea veche. Doar să promită frumos știu, dar la fapte trec mai greu. Este drept că mulți dintre ei reprezintă interesele susținătorilor financiari ai campaniei electorale” (G.B., B); „Cu mici excepții, care se numesc Cornel Popa, Pavel Cherescu și Zsolt Szilagyi, restul parlamentarilor sunt „tabula rasa la activitate”. ...Cornel Popa pare de departe „cel mai activ și mai în mișcare parlamentar bihorean”. Este adevărat că dispune de resurse importante, dar deputatul chiar se interesează de soarta alegătorilor în fiecare sfârșit de săptămână” (M.S., B); „Activitatea parlamentarilor,

cu câteva excepții, Cornel Popa și Mihai Bar, lasă de dorit. Parlamentarii bihoreni slujesc partidul și nu pe bihoreni. La convocările pentru discuții foarte importante pentru oraș și județ vin 3-5 din 13 câți sunt în total" (M.M., B); „Excepția e Cornel Popa, o surpriză plăcută după ce nimeni nu a avut încredere în el" (A.C., B).

Cine este acest Cornel Popa? Fost director de școală generală la Oradea, apoi director general al holdingului „Transilvania General Import Export“, a fost propulsat în PNL ca președinte al filialei locale, ajungând deputat de Bihor. El reprezintă interesele grupului de firme menționat în Parlamentul României și este sprijinit financiar pentru a realiza o activitate intensă care înseamnă pentru el o imagine pozitivă în fața alegătorilor.

Parlamentarii UDMR nu sunt cunoscuți decât foarte puțin de jurnaliștii români, întrucât „ei nu au relații cu presa română, iar ziariștii români nu cunosc limba maghiară" (A.C., B). Ce afirmă despre ei un ziarist de la un cotidian de limbă maghiară? „Parlamentarii UDMR sunt oameni foarte bine pregătiți. Fiecare dintre ei e într-o comisie parlamentară. În UDMR s-a format o aripă civică (Kovacs, Szilagy) cu ochii foarte larg deschiși, dar care nu a avut abateri. UDMR e legat de PSD, îi sprijină la conducere; din punct de vedere politic, UDMR e diversificat, nefiind nici de dreapta, nici de stânga. UDMR nu poate fi definit întrucât are mai multe platforme-program" (W.I., B).

Câtă vreme procedura de votare nu se va modifica, nu credem că se vor schimba atitudinile majorității parlamentarilor de Bihor. În continuare vor fi trimiși de la nivel central oameni politici dezinteresați de problemele locale, iar cei mai mulți, dacă nu chiar toți, își vor urmări interesele personale în dauna celor ale cetățenilor. Singura soluție pentru o schimbare pozitivă a activității parlamentarilor o reprezintă sistemul electoral bazat pe votul uninominal.

4. Legăturile dintre liderii politici orădeni și cei de la București

Într-o țară în care sistemul electoral este legat de scrutinul pe bază de listă este firesc faptul că, de regulă, oamenii politici de la nivel central conduc partidele politice, „în cele mai multe cazuri, aceste legături se bazează pe centralism politic, filialele fiind dependente de centru" (M.S., B). Există însă cazuri în care filialele încalcă regulile dictate de centru ca în cazul Partidului Democrat care „a încălcat flagrant regula lui Băsescu de a nu colabora sub nici o formă cu PSD, consilierii locali și județeni ai PD ridicând cu entuziasm mâna la schimbarea din funcție a viceprimarului Jurcă și a vicepreședintelui Consiliului Județean, Avrigan. În acest caz, consilierii au încălcat flagrant și au disprețuit legea Administrației Publice Locale" (M.S., B).

Relațiile strânse între centru și filiale sunt de obicei facilitate de prezența la nivelul conducerii centrale a partidului a unui reprezentant venit din Bihor, așa cum ar fi cazurile lui Vasile Blaga (PD), Octavian Bot (UFD) sau G. Gabor (UDMR). În rest, legăturile dintre oamenii politici locali și liderii de la București sunt slabe, ca în cazul PRM sau chiar încordate, ca în cazul PSD. „Bihorul nu are stabilitate politică, căci fiecare organizație politică are orgolioși, trădători, profitori, doritori de șefie. PSD Bihor a avut încă de la început o situație grea, când Florian Serac a fost singur împotriva tuturor. Se vede azi cum în PSD e scandal, se încalcă drepturile omului, se încalcă propriul statut; la nivel local, PSD e o piatră de moară de gâtul PSD de la centru" (G.T., F).

5. Activitatea de conducere din principalele instituții politico-administrative locale

Activitatea de conducere a principalelor instituții politico-administrative este legată în special de capacitatea celor care ocupă vârful ierarhiilor, precum și de culoarea politică a acestor actori. Astfel, activitatea din Primărie „e asemănătoare cu cea din preistorie. Șeful tribului ia toate hotărârile, precum și deciziile de anulare a unor măsuri. Eventual mai are pe lângă el câțiva actori, „susținători" cu funcții-cheie" (G.B., B); „Sedintele Consiliului

local înseamnă nu Consiliul local, ci primarul. Nici membrii Consiliului local nu sunt mereu în contact cu nevoile oamenilor. Depinde de hotărârile discutate, de ambiții, amicitii, nevoi" (G.T, F); „În general, îi place să aibă toată puterea în mână. Nu lasă deciziile altora" (M.M., B).

Dacă Primăria este condusă de un lider extrem de autoritar și dispus la orice fel de joc politic pentru a-și putea impune obiectivele, în Prefectură schimbările reprezintă un fenomen obișnuit. După doi ani de exercitare a funcției, Aurel Tărau (PSD) a fost schimbat cu Florian Serac (PSD), invocându-se motivul eficientizării activității din instituție. Florian Serac a fost în două mandate succesive deputat de Bihor, iar din 2000 în 2002 a ocupat funcția de director al Direcției de Finanțe Publice Bihor. În prezent el este și președinte interimar al filialei locale a PSD. A trecut prea puțin timp de când ocupă funcția de prefect, pentru ca jurnaliștii să-și poată face o imagine asupra activității sale. Afirmam anterior că în Prefectură fenomenul de schimbare a celui mai important funcționar este obișnuit. Astfel, „în 12 ani s-au schimbat 11 prefecți, ceea ce este un record în țară; Prefectura nu a fost văzută ca un factor de legătură între nivel local și Guvern, nu a fost bine înțeleasă datoria ei care este menținerea ordinii, a legalității, impunerea ideilor guvernului și nu a propriilor idei" (G.T, F). Pe de altă parte, crede un jurnalist, „în Prefectură, de 12 ani nu se face nimic pentru descentralizare; de aceea Prefectura nu e nici autonomă, nici puternică. Atribuțiile prefectului nu se prea văd. El este un reprezentant al Guvernului în Bihor, un „prim-ministru" care se pricepe la sănătate, minerit ori învățământ, de fapt la nimic. Comisiile prefectului, corpurile de control nu-și fac datoria. El stinge grevele cu promisiuni neținute, fiind un braț prelungit al Guvernului" (W.I, B).

Dacă Prefectura este „brațul prelungit al Guvernului", Consiliul Județean este ordonatorul de credit. Este instituția prin intermediul căreia banii publici ajung la primăriile din județul Bihor. Asta înseamnă că președintele Consiliului Județean este o persoană cu o mare putere de influență. Actualul președinte se numește Ștefan Seremi, este membru PD, iar în perioada 1996-2000 a ocupat

funcția de vicepreședinte al aceleiași instituții. Ce consideră subiecții intervievați depre modul în care este exercitată activitatea în instituția menționată: „Activitatea este la pământ. Acolo conduc banul și interesele electorale. Câți bani dai la o comună atâtea voturi crezi că primești la alegeri. Nu-i văd rolul Consiliului Județean, atâtea vreme cât există Prefectura" (G.B, B); „Consiliul Județean e o gaură neagră din punct de vedere al activității sale. Trimite bani spre acei primari pe care-i cunoaște, în funcție de simpatii, prietenii, culoare politică, e deci incorect" (W.I, B); „Ștefan Seremi e slab ca și conducător. Nu-și respectă votanții. Bucureștiul dă bani pușini la Bihor căci nu-i apreciază pe cei de aici, nu are încredere în ei. Jurnaliștii care nu sunt aserviți văd că nu suntem bine conduși, nu pot accepta să conducă oricine județul și mai ales cei cu interese personale mai presus de ale cetățenilor" (G.T, F).

Viața politică locală apare într-o imagine destul de clară prin activitatea principalelor instituții politico-administrative. Primăria este condusă de un lider autoritar care încearcă să-și impună interesele și să-și facă imagine pentru viitoarele alegeri; Prefectura, în care schimbarea primului funcționar este un fenomen obișnuit, este o instituție care se dorește „un braț al Guvernului în Bihor" și care merge din inerție întrucât Consiliul Județean, ordonatorul de credit, ia hotărârile. Această din urmă instituție este utilizată de președintele său pentru a aduce voturi de la cetățenii comunelor prin intermediul primarilor. Voturile sunt bineînțeles destinate prin acest mecanism Partidului Democrat, partid al cărui membru este Ștefan Seremi.

6. Factorii succesului politic la nivel local

În privința factorilor succesului politic, cei mai importanți sunt: banii cheltuiți pentru imagine, oportunismul și echipa.

Dacă vorbim de funcția de primar, importante sunt seriozitatea persoanei care candidează pentru această funcție sau cel puțin imaginea de politician serios, banii cheltuiți în alegeri și echipa care trebuie să fie stabilă și agresivă, așa cum este cazul în Partidul Democrat. Dacă în schimb ne referim la parlamentari, contează în

primul rând banii cheltuiți în alegeri și relațiile pe care candidații pentru fotoliile parlamentare le au cu liderii de la București.

Pentru postul de prefect, importantă este în primul rând imaginea pe care o au principalii membri ai guvernului despre candidatul respectiv, precum și banii cheltuiți de acesta în interesul partidului de guvernământ.

În cazul candidatului pentru funcția de președinte al Consiliului Județean, succesul depinde de înțelegerile politice la nivel județean și de cele la nivel național.

Dacă în privința primarului, care este ales de populație, contează și competența acestuia, pentru marea majoritate a funcțiilor competența sau mai bine zis lipsa acesteia este invocată doar atunci când se pune problema schimbării din funcție. Ceea ce contează în primul rând sunt: „oportunismul, jocurile de interese la care sunt părtași mulți politicieni și oameni de afaceri, lichelismul politic, extrem de rar valoarea politică și competența“ (M.S., B).

7. Participarea oamenilor politici la conducerea firmelor de afaceri

A fi om politic la ora actuală înseamnă a putea să cheltui pentru imagine sume mari de bani. Ori aceste sume vin în primul rând prin intermediul afacerilor. Jurnaliștii orădeni nu sunt împotriva oamenilor bogați care fac politică, ci contra celor care și folosesc funcția politică în interesul firmei în cadrul căreia au acțiuni, „dacă cineva are o firmă privată și e în Consiliul local nu mă deranjează. Problema apare dacă își folosește statutul de consilier pentru a obține avantaje. Nu poți interzice nimănui într-o societate deschisă să aibă o firmă privată. Dacă e consilier, trebuie eliminată orice posibilitate ca el să facă trafic de influență în beneficiul propriei firme“ (W.I., B). Pe de altă parte, „ei pot să învețe în cadrul Consiliilor de Administrație în care participă. Această activitate îi responsabilizează și îi învață să aibă grijă de bani“ (G.T., F). Totodată „unii au afaceri proprii și sprijină partidul. E aproape imposibil ca fără avere să faci politică. Nu mai merge cu papagalul și relațiile. Acum dai întâi banul și apoi urci în funcție“ (M.M., B).

De multe ori însă, s-au semnalat cazuri în care oamenii politici se folosesc de influența lor pentru a face să prospere propriile afaceri, „iar faptul că-și trec toate acțiunile pe numele familiei nu înseamnă decât un alt lucru, după ce că sunt necinstiți (majoritatea), mai sunt și mincinoși“ (M.S., B).

8. Bunăstarea oamenilor politici

Cum au realizat avere oamenii politici locali? În primul rând, datorită propriilor afaceri. După cum am menționat anterior, o mare parte din membrii elitelor politice locale sunt patroni sau acționari ai unor firme. În al doilea rând, prin intermediul relațiilor politice pe care și le construiesc. În al treilea rând, obținerea unei funcții importante într-o instituție politico-administrativă dă posibilitatea omului politic de a obține avantaje materiale prin intermediul comisioanelor sau „șpăgilor“. Bineînțeles, acestea sunt fapte bănuite de jurnaliști, dar nu și dovedite, iar „bunăstarea oamenilor politici e cunoscută doar din auzite“ (A.C., B). Dacă unii jurnaliști afirmă că „în proporție de 99% oamenii politici sunt foarte bine situați material“ (G.B., B), alții consideră că nu toți au potență financiară „Traian Cladovan are mulți bani, Liviu Maior și Răzvan Ionescu la fel. Ceilalți nu sunt potenți financiar, ci se bazează pe alții care-i „trag de urechi“, ei fiind doar marionete. Eventual își fac o casă, își cumpără o mașină, investesc chiar într-o afacere, ca peste patru ani să poată fi bogați“ (G.T., F); „Bunăstarea unora e mediocră, alții sunt și oameni de afaceri bogați, ceea ce e benefic unei gândiri limpezi. Nu e de condamnat. Bogăția s-a realizat din afaceri chiar dacă e înlesnită de politic“ (M.B., F). Problemele apar însă când devin bogați „după un mandat de patru ani și nu din cauză că sunt talentați, ci din cauze obscure“ (W.I., B).

Se poate deci afirma că membrii elitelor politice locale sunt în general persoane bine situate material, chiar dacă dimensiunile averii lor sunt mai mult bănuite decât cunoscute. Ceea ce am observat din ancheta realizată în 2001 e valabil ca și concluzie și pentru cercetarea aceasta, și anume o tot mai mare implicare a oamenilor de afaceri în viața politică, ceea ce nu este un fapt surprinzător, întrucât imaginea omului politic se construiește cu

sume mari de bani. Chiar dacă cei mai importanți oameni de afaceri din Oradea nu sunt și membri ai elitelor politice locale este foarte probabil să existe legături între unele firme mari și partidele politice, căci pentru a avea succes în lupta politică partidele nu se pot baza pe cotizările plătite de membrii lor; chiar dacă sponsorizările partidelor politice sunt fapte bănuite și „auzite“, dar nu și dovedite, nu înseamnă că nu există în realitate.

Totuși, doar bazându-se pe capitalul material, oamenii politici nu se pot impune. Este nevoie și de capitalul relațional pentru a accede în înalte funcții politice. Cât despre competență, element legat de capitalul cultural, este probabil cel mai puțin importantă în viața politică locală. Totuși noi credem că este doar realitatea de moment. Pentru că viitorul poate însemna o nevoie tot mai mare de capital cultural a omului politic și o orientare tot mai intensă înspre zona pragmatismului în ceea ce privește luarea deciziilor politice.

Dacă cercetările anterioare, cele din 1999 și 2001, au adus informații utile cu privire la biografiile membrilor elitelor politice, au dat posibilitatea de constituire a unor tipologii, cercetarea din 2002 a dus la culegerea unor date interesante despre relațiile dintre actorii politici respectiv dintre acestea și actorii economici, dintre actori și instituții.

Noi considerăm toate cele trei cercetări drept etape ale unei anchete exploratorii. Concluziile desprinse pot fi utile pentru cercetări cantitative ale elitelor naționale. Cu toate că interviurile sunt realizate în trei ani diferiți, 1999, 2001, 2002, dinamica elitelor politice cu greu poate fi surprinsă într-un interval atât de scurt. Pentru o aprofundare a analizei, cercetătorul care studiază fenomenele legate de elite trebuie să se axeze pe o perioadă de timp lungă, așa cum a procedat Charles Wright Mills, care a studiat societatea americană pentru o perioadă de jumătate de secol (*The Power Elite*), ori Robert Dahl care în „*Who Governs?*“ a analizat elitele politice locale pentru două secole.

Concluzii

Cercetările de teren realizate de autorul acestei lucrări între 1999-2002 credem că sunt doar un început în ceea ce privește analiza elitelor și a transformărilor politice și economice din România. Căci interviurile aplicate membrilor elitelor economice și politice locale nu reprezintă decât un studiu exploratoriu prin care ne-am propus să formulăm câteva ipoteze de lucru și să descriem o serie de aspecte legate de ceea ce am putea numi **cazul orădean**. Ne propunem ca pe viitor să trecem de la contextul local spre cel național, căci ceea ce ni se pare cel mai important este să înțelegem și să explicăm transformările politice și economice pentru **cazul României**. Considerăm de o mare importanță cercetarea acestor probleme ale societății românești și credem că a înțelege aceste transformări ar trebui să constituie una dintre prioritățile sociologiei românești contemporane.

Elitele politice și economice locale nu sunt entități izolate. Există numeroase legături între elitele locale și cele naționale și de asemenea între primele și cele din alte țări. Trebuie să mai menționăm că cea mai bună imagine asupra elitelor se poate realiza prin evidențierea rețelelor sociale. Căci membrii elitelor politice și economice interrelaționează. În perioada actuală, devine tot mai clar că omul politic este fie om de afaceri, fie reprezintă interesele unei firme mari, fie este legat de o serie de oameni de afaceri. A trecut probabil perioada „romantismului“ în politică, când „retorica“ era un aspect extrem de important. Treptat, intelectualii locali, universitari sau scriitori, au cedat locul „oamenilor cu bani, dar nu neapărat cu minte“, după cum remarcă unul dintre subiecții intervievați.

Oamenii politici au în general o situație materială prosperă. Nu doar activitățile de afaceri, dar și poziția ocupată de un actor politic în topul ierarhiei unei instituții politico-administrative poate

însemna o sursă de îmbogățire. Ajungând în această poziție de vârf, omul politic încearcă în perioada mandatului să devină un om bogat sau și mai bogat decât la început.

Constatăm că o serie de lideri din sistemul politic local au o tendință pronunțată spre autoritarism. La fel ca în cadrul întreprinderilor economice, stilul autoritar este probabil cel mai potrivit contextului actual și pare să fie și cel mai eficient. Căci atât jurnaliștii locali, cât și oamenii politici intervievați apreciază în mare măsură conducătorii autoritari. Bineînțeles că liderii locali, cu toate că au o anumită libertate de decizie, sunt legați prin structura sistemului politic național de cei mai importanți oameni politici de la București. România este un stat hipercentralizat și nu există semnale importante legate de descentralizare. Este foarte adevărat însă că trebuie să fim precauți cu anumite idei. Căci, în absența unor cercetări serioase, este greu să ajungem la concluzia că descentralizarea ar duce în mod sigur la îmbunătățirea performanțelor instituțiilor.

Analizând elitele economice locale, constatăm că atât managementul performant, cât și utilizarea evaziunii fiscale constituie factori ai succesului economic. Nu trebuie neglijată nici poziția pe care o parte din actorii economici orădeni au avut-o în ierarhia fostelor întreprinderi sau bănci din perioada regimului Ceaușescu.

Oradea este un oraș cu o viață comercială intensă și care continuă o veche tradiție. Pe de altă parte, se poate constata o dezvoltare deosebită a industriei ușoare și a sectorului de întreprinderi mici și mijlocii. În acest peisaj se înscriu și întreprinderile cu capital străin: italiene, maghiare, germane sau austriece care lucrează în sistemul lohn. Probabil că astfel se și explică rata scăzută a șomajului atât în Oradea, cât și în județul Bihor. Alături de întreprinderi performante, există și unele care, din cauza fenomenului „SRL căpușă” sau managementului neperformant, au ajuns să lucreze în pierdere.

În cadrul vieții economice locale, holdingul „Transilvania General Import Export”, întreprinderile din domeniul industriei textile care produc aproape în totalitate mărfuri pentru export și

unele firme de comerț en-gros și en-detail par să realizeze cele mai semnificative succese în plan economic. Dacă firmele de asigurări sunt în Oradea încă în etapa de „pionierat”, băncile, chiar dacă nu au forța celor din Europa Occidentală, par să joace un rol în creștere în viața economică locală. Totodată constatăm un fapt îmbucurător, prezența tinerilor ca patroni sau ca directori ai unor sucursale de bănci din Oradea. Fără să fi pornit cu un capital material, relațional sau pozițional important, unii dintre patronii tineri au reușit să realizeze afaceri de succes. Unele de-a dreptul incredibile, cum este cazul lanțului de magazine „Leonardo”, unde cei doi patroni au pornit de la un garaj din curtea blocului, iar acum fac afaceri în care se vehiculează milioane de dolari. Pe de altă parte, câteva bănci importante sunt conduse de tineri între 30 și 35 de ani, care după un stagiu în cadrul băncilor din București au venit la Oradea spre a conduce sucursalele. Pentru noi, aceste fapte reprezintă începutul unei succesiuni de generații la nivelul elitei economice locale care poate aduce în viitor schimbări semnificative de mentalitate economică.

Cât de importante sunt vechile poziții ocupate în perioada regimului Ceaușescu pentru starca actuală a elitelor politice și economice locale? Membrii elitelor locale au fost în majoritate membrii de partid în regimul trecut. După cum reiese din interviuri, ei nu au ocupat însă funcții importante în cadrul fostei nomenclaturi. Carnetul de membru de partid pare să fi fost în vechiul regim pur și simplu un „pașaport” pentru ocuparea unor funcții de conducere în diferite organizații. Patronii marilor întreprinderi orădene au fost în perioada menționată conducători de niveluri doi ai fostelor fabrici socialiste. Evenimentele din decembrie 1989 i-au adus pe mulți în postura de directori generali, iar mai apoi procesul de privatizare le-a oferit posibilitatea de a deveni acționari majoritari. Din răspunsurile membrilor elitei economice reiese că situația lor materială este prosperă, iar o parte dintre ei sunt oameni foarte bogați. Bineînțeles că nu trebuie să luăm în considerare răspunsurile lor legate de avere, decât cu un grad de relativitate.

Cercetările de teren ne duc totodată la concluzia că nu putem vorbi de o elită, ci mai degrabă de elite locale. Nici măcar în cadrul unei singure filiale de partid nu există o puternică coeziune, ci mai degrabă lupte între grupuri rivale. Este exclusă deci prezența unei clase conducătoare la nivel local. Căci ei mai degrabă „se cunosc”, stabilesc legături în funcție de diferite interese, fapte care ne demonstrează că imaginea lor este total diferită de modelul „power elite”. Aceasta este imaginea pe care o avem noi despre **cazul orădean**.

De asemenea, trebuie să afirmăm că ancheta realizată aduce o serie de date interesante, iar combinația între prelucrarea răspunsurilor oferite de membrii elitelor locale și cele ale „informatorilor bine informați” ne ajută să ne apropiem mai mult de realitatea pe care o studiem. Aceste date reprezintă însă doar o „fotografie socială” a elitelor locale, întrucât, așa cum am menționat anterior, intervalul temporal se mărginește la câțiva ani.

Am dori să încheiem această lucrare cu afirmația că tot ceea ce am scris reprezintă doar „un exercițiu sociologic” al unui cercetător aflat la început de drum. Nu avem pretenția de a fi scris o carte, ci pur și simplu de a fi încercat să descifrăm un fragment din universul atât de complex al elitelor sociale.

ANEXE